

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

МЕДІАФОРУМ

Том ІХ

Збірник наукових праць

*Аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент*

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

2021

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 21904-11804 Р від 02 листопада 2015 р.*

*Включено до переліку наукових фахових видань України категорії “Б”,
НАКАЗ МОН України №1471 від 26 листопада 2020 р.*

Рецензенти

Жалоба І.В. – доктор історичних наук, професор

Ржевська Н.Ф. – доктор політичних наук, професор

Редколегія випуску

Бурдяк В.І. – доктор політичних наук, професор (головний редактор)

Фісанов В.П. – доктор історичних наук, професор (заступник головного редактора)

Монолатій І.С. – доктор політичних наук, професор (заступник головного редактора)

Осада І.С. – кандидат політичних наук, доцент (відповідальний секретар)

Балюк Валентин – доктор політичних наук, професор (Польща)

Бурейко Н.М. – кандидат політичних наук

Дубовик В.А. – доктор політичних наук, професор

Єрвомін М.Б. – кандидат політичних наук

Зашкільняк Л.О. – доктор історичних наук, професор

Ищенко І.В. – доктор політичних наук, професор

Калиновський Ю.Ю. – доктор філософських наук, професор

Катеринчук П.М. – кандидат політичних наук, доцент

Лучак М.М. – кандидат філологічних наук, доцент

Соснін О.В. – доктор політичних наук, професор

Чарських І.Ю. – кандидат історичних наук, доцент

Штефанакі Богдан – доктор політичних наук, професор (Румунія)

М 442 Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук.
праць. – Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. – Том 9. – 304 с.
ISSN 2522-4050

Дев'ятий том «Медіафоруму» містить статті науковців, експертів і молодих дослідників, у яких проаналізована актуальна проблематика, пов'язана із сучасними складними процесами на міжнародній арені, у політичному житті України та в інформаційній сфері.

Збірка розрахована на спеціалістів у царинах політичного консультування стратегічного менеджменту, медіа-комунікацій, держслужбовців та аспірантів.

УДК [327:316.776](08)

ББК 66.07+66.011.1я43

Адреса редколегії: Кафедра міжнародної інформації, факультет історії, політології та міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (0372) 525555, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2021

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
YURIY FEDKOVYCH CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

COLLEGE OF HISTORY, POLITICAL SCIENCE
AND INTERNATIONAL STUDIES

THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL INFORMATION

MEDIAFORUM

Volume IX

Collection of Research Articles

Analytics, Forecasts, Information Management

Chernivtsi
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2021

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Published by Academic Council of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Printed Media Registration Certificate KB 21904-118.04 P4470IIP of November 2, 2015
The journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine of category B.
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1471 of November 26, 2020.*

Reviewers:

Ihor Zhaloba – Doctor of Historical Science, Professor
Nina Rzhevskya – Doctor of Political Science, Professor

Editorial board

Vira Burdiak – Doctor of Political Science, Professor (Editor-in-Chief)
Volodymyr Fisanov – Doctor of Historical Science, Professor (Deputy Editor-in-Chief)
Ivan Monolatii – Doctor of Political Science, Professor (Deputy Editor-in-Chief)
Ivan Osadtsa – PhD in Political Science, Associate Professor (Executive Secretary)

Valentyn Baliuk – Doctor of Political Science, Professor (Poland)
Nadiia Bureiko – PhD in Political Science
Volodymyr Dubovyk – Doctor of Political Science, Professor
Mykola Yeromin – PhD in Political Science
Leonid Zashkiliak – Doctor of Historical Science, Professor
Ihor Ishchenko – Doctor of Political Science, Professor
Yurii Kalynovskiy – Doctor of Science in Philosophy, Professor
Pavlo Katerynychuk – PhD in Political Science, Associate Professor
Mykola Luchak – PhD in Linguistics, Associate Professor
Oleksandr Sosnin – Doctor of Political Science, Professor
Ihor Charskykh – PhD of Historical Science, Associate Professor
Bohdan Stefanachi – Doctor of Political Science, Professor (Romania)

М 442 **MEDIAFORUM: Analytics, Forecasts, Information Management: Collection of Research Articles.** – Chernivtsi : Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2021. – Vol. 9. – 304 p.
ISSN 2522-4050

This issue of MEDIAFORUM (Vol. 9) contains articles by scientists, experts and young researchers with analysis of current issues related to complex processes in the international arena, the political life of Ukraine and in the information sphere.

The collection is designed for experts in the field of political consulting, strategic management, media communications, civil servants and post-graduate students.

УДК [327:316.776](08)

ББК 66.07+66.011.1я43

Editorial board address: 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, Ukraine, 58012, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, College of History, Political Science and International Studies, Department of International Information, phone: (03722) 52-55-55, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2021

ЗМІСТ

Передмова	9
ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ: МІЖНАРОДНІ ТА ВНУТРІШНІ ВИМІРИ	
Михайло Юрій Президентські вибори як дзеркало постмодерну	11
Віра Бурдяк Політичний процес у Болгарії: невдала коаліціада та треті впродовж року вибори до парламенту	28
Тетяна Федорчак Зростання популярності антисистемних (нетрадиційних) партій у Чехії	50
Тарас П'ятничук США та друга Річ Посполита в 1918-1921 рр.: особливості міждержавних взаємин	64
Oleh Kozachuk, Grigore Vasilescu EU's Resilience in the Eastern Partnership Region vs Russia's Hybrid Aggression	78
Grzegorz Bazyur Białorusko-rosyjski sojusz wojskowy w kontekście geostrategicznego znaczenia Białorusi dla Rosji jako drogi na zachód i jego rola w realizacji jej celów geopolitycznych, cz. 1	87
Микола Стецюк Позиція ФРН щодо «Північного потоку-2» в контексті енергетичної безпеки ЄС	108
Катерина Карпо Геополітичне позиціонування Азербайджану як чинник моделювання політичної участі громадян країни	128
Юлія Миндреску Антикорупційна політика Румунії: результати, перспективи та досвід для України	144
Дмитро Антонюк Проблеми та перспективи діяльності журналістів-розслідувачів в контексті протидії корупції у сучасній Україні	159
Андрій Конет Технології маніпулювання у процесі президентських виборів-99 в Україні	170
Пона Lavruk The Case of Electoral Absenteeism in Ukraine Borderland, a Challenge to Electoral Model in Eastern European Democratic Regime	186

Ruslana Klym

Theoretical and Methodological Features of Europeanization
and New Institutionalism194

МЕДІАПОЛІТИКА І СУЧАСНІ КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ

Наталія Ротар

Особливості реалізації політики декомунізації символічного
простору в локальних макроспільнотах України207

Оксана Запорожець

Операції впливу: концептуальний вимір232

Оксана Звоздецька

Протидія дезінформації в Європейському Союзі: правовий аспект245

Mykola Yeromin

Unexpected Crossroads of International Political Communication:
Influence and Insights of Universal Codes of Media as Exemplified
by Podcasts, Comics and New Media263

Олександр Огуй, Ольга Івасюк, Галина Івасюк

6 Християнська колірна символіка дорогоцінних каменів
у середньовіччі в контексті нової концепції символу
як синергійного лінгвокультурного гіперзнака275

РЕЦЕНЗІЇ

Володимир Фісанов, Іванна Макух-Федоркова

Україна-Канада: віхи співробітництва у глобальному світі
Рец. на: Макар В. Двосторонні відносини України та Канади:
формування, розвиток, перспективи динаміки. Чернівці:
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича, 2020. 496 с.287

Іван Осадца

Мислити як стратег
Рец. на: Румельт Річард. Гарна стратегія. Погана стратегія / пер.
з англ. Т. Мухамедшина. – Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула,
2019. – 324 с.292

CONTENTS

Foreword	10
POLITICAL PROCESSES: INTERNATIONAL AND INTERNAL TRENDS	
Mykhailo Yuriy Presidential Election as a Postmodern Mirror	11
Vira Burdiak Political Process in Bulgaria: Failed Coalition and the Third Parliamentary Elections during One Year	28
Tetiana Fedorchak Increasing the Popularity of Antisystem (Non-Traditional) Parties in the Czech Republic	50
Taras Piatnychuk The US and the Second Polish Republic in 1918-1921: Particularities of Interstate Relations	64
Oleh Kozachuk, Grigore Vasilescu EU's Resilience in the Eastern Partnership Region vs Russia's Hybrid Aggression	78
Grzegorz Bazyur The Belarusian-Russian Military Alliance in the Context of the Geostrategic Importance of Belarus for Russia as a Way to the West and Its Role in Achieving Its Geopolitical Goals (Part 1)	87
Mykola Stetsiuk Germany's Position Concerning the Nord Stream-2 Pipeline in the Context of the European Union's Energy Security	108
Kateryna Karpo Geopolitical Positioning of Azerbaijan as a Factor in Modelling the Political participation of the country's citizens	128
Iuliia Myndresku Romania's Anti-Corruption Policy: Results, Prospects and Experience for Ukraine	144
Dmytro Antoniuk Issues and Prospects of Investigative Journalist Activities in the context of anti-corruption in contemporary Ukraine	159
Andrii Konet Technologies of Manipulation During the Presidential Elections of 1999 in Ukraine	170
Ilon Lavruk The Case of Electoral Absenteeism in Ukraine Borderland, a Challenge to Electoral Model in Eastern European Democratic Regime	186

Ruslana Klym

Theoretical and Methodological Features of Europeanization
and New Institutionalism194

CONTEMPORARY COMMUNICATIVE PRACTICES

Nataliya Rotar

Features of the Implementation of Decommunization Policy
of the Symbolic Space in Local Macrocommunities of Ukraine207

Oksana Zaporozhets

Influence Operations: Conceptual Dimension232

Oksana Zvozdetska

Combating Disinformation in the European Union: Legal Aspects245

Mykola Yeromin

Unexpected Crossroads of International Political Communication:
Influence and Insights of Universal Codes of Media as Exemplified
by Podcasts, Comics and New Media263

Oleksandr Oguy, Olha Ivasiuk, Galyna Ivasiuk

8 Middle Ages Christian Colour Precious Stones Symbols in the Context of a
new Conception of Symbol as a Synergetic Linguo-Cultural Hyper Sign275

REVIEWS

Volodymyr Fisanov, Ivanna Makukh-Fedorkova

Ukraine-Canada: Milestones of Cooperation in the Global World
*Makar V. Bilateral relations between Ukraine and Canada:
formation, development, prospects of dynamics. Chernivtsi:
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2020. 496 p.287*

Ivan Osadtsa

Think like a strategist
*Rummelt Richard. Good strategy. Bad strategy / trans. From English
T. Muhamedshina. - Kharkiv: Ranok Publishing House: Fabula,
2019. 324 p.292*

ПЕРЕДМОВА

У неоднозначній ситуації сьогодення, коли політичні технології у різних контекстах використовуються у передвиборчій боротьбі, не є таємницею, що державні інституції, у яких посади визначаються результатами виборів, фактично переродилися на безперервно функціонуючі штаби виборчих кампаній. Більше того, через своєрідність сформульованої представниками медіа «еталонної моделі» середнього споживача інформаційної продукції, ЗМК сприяють закріпленню у масовій аудиторії негативних стереотипів щодо найширшого спектра суспільних проблем, а також активних нових суб'єктів досить часто хаотичних політичних процесів початку XXI століття. Саме спектру цих складних питань присвячена більшість наукових розвідок, автори яких оприлюднили їх результати на сторінках чергового 9 числа «Медіафоруму». Насамперед ідеться про перший блок статей, котрий стосується аналізу виборчих процесів в Україні, Республіці Болгарії та Чехії в умовах постмодерну і контрверсійної ситуації пост-правди. Сучасним міжнародним політичним процесам, зокрема проблематиці протидії гібридній пропаганді РФ, а також долі «Північного потоку-2» й феномену «азербайджанства» у контексті Великої гри у Кавказькому регіоні присвячено інший блок наукових статей. У розвідках молодих дослідників також проаналізовані важливі аспекти протидії корупції в Україні та у сусідній Румунії.

Проблематиці медіавпливів у контексті сучасних концептуальних підходів та у процесі реалізації політики декомунізації символічного простору України присвятили свої статті вітчизняні дослідники Наталія Ротар та Оксана Запорожець. У запропонованому випуску «Медіафоруму» побачили світ дві рецензії на наукові праці Віталія Макара та Річарда Румельта. В одній з них проаналізовані віхи українсько-канадського співробітництва на межі епох, а в іншій ідеться про концептуальні шляхи і методи ефективних, а відтак адекватних, стратегій управлінської діяльності у сучасному глобальному світі.

Оскільки черговий випуск збірки кафедри міжнародної інформації буде опубліковано на передодні Нового Року та Різдва Христового, бажаємо усім нашим Читачам та шановним Авторам здоров'я та усіляких гараздів а головне – любові у всіх проявах.

Редколегія «Медіафоруму»

FOREWARD

In the ambiguous situation of today, when political technologies are used in different contexts in the election campaigns, it is not a secret that state institutions in which positions are determined by election results have in fact degenerated into continuously functioning campaign headquarters. Moreover, due to the originality of the “reference model” of the average consumer of information products formulated by the media representatives, the mass media contribute to the consolidation of negative stereotypes in the mass audience about a wide range of social issues, as well as active new entities of the rather often chaotic political processes of the early 21st century. It is the spectrum of these complex issues that most research cases are devoted to, the authors of which published their results on the pages of the 9th issue of Mediaforum. First, we are talking about the first block of articles concerning the analysis of electoral processes in Ukraine, Bulgaria and the Czech Republic in the postmodern and controversial post-truth situation.

10

— Another block of articles is dedicated to contemporary international political processes, in particular, the issue of countering the hybrid propaganda of the Russian Federation, as well as the fate of Nord Stream 2 and the phenomenon of Azerbaijanism in the context of the Great Game in the Caucasus. The studies of young researchers also analyzed important aspects of combating corruption in Ukraine and neighboring Romania.

Our national researchers Nataliya Rotar and Oksana Zaporozhets dedicated their articles to the issue of media influences in the context of modern conceptual approaches and in the process of implementing the policy of decommunization of the symbolic space of Ukraine. In the proposed issue of Mediaforum, two reviews of the research works of Vitaliy Makar and Richard Rumelt were published. One of them analyzes the milestones of Ukrainian-Canadian cooperation at the turn of the eras, while the other deals with conceptual ways and methods of effective, and therefore adequate, management strategies in the modern global world.

Since the next issue of the collection of the Department of International Information will be published on the eve of the New Year and Christmas, we wish all our readers and esteemed authors health and prosperity, and most importantly – love in its all manifestations.

Mediaforum Editorial Board

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ: МІЖНАРОДНІ ТА ВНУТРІШНІ ВИМІРИ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2021. –
Том 9. – С. 11-27

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2021. –
Vol. 9. – pp. 11-27

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.11-27>

УДК: 324-057.341:141.78

© Михайло Юрій¹

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ ЯК ДЗЕРКАЛО ПОСТМОДЕРНУ

В статті даються ознаки постмодерну. Вказується, що постмодерн – це антифундаменталістська парадигма, яка проголошує, що нема нічого наперед установленого, істинного без сумніву, раз і назавжди даного. Йому як типу свідомості притаманні мозаїчність, еkleктичність, калейдоскопічність, фрагментарність, суміщення несумісного, де все є грою. Грою є і політика, яка пов'язана з карнавалом, в політиці, як і в карнавалі, присутньо багато лицедійства. Від травестії, рольової гри не звільнений жодний політик. Міфи, легенди, образи, ідеальні політичні біографії, створення і підтримка іміджів, грамотний політичний хід – це політична щоденність, яка проявляється в діях українських політиків, для яких політика як гарантія для бізнесу. Українська політика – це вирішення не суспільних, а приватних справ, від яких страждає вся країна. І ось на сцену цього лицедійства, яке називається українська політика, в президентській гонці виходить справжній шоу-мен. Якщо політики грають в шоу, то чому шоу-мену не зіграти політика. Саме в цьому проявляється ілюзія політичного життя українського суспільства.

Ключові слова: модерн, постмодерн, політика, вибори, гра, симулякр.

Presidential Election as a Postmodern Mirror

The article gives signs of postmodern. It is stated that the postmodern is an anti-fundamentalist paradigm, which proclaims that there is nothing predetermined, true without a doubt, once and for all that is given. Mosaic,

¹ Доктор історичних наук, професор кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: m.yuriy@chnu.edu.ua

eclectic, kaleidoscopic, fragmentary, combining the incompatible, where everything is a game, are inherent in him as a type of consciousness. The game has a policy associated with the carnival, in politics, as in the carnival, there is a lot of mummery. Not a single politician is free from travesty, role-playing game. Myths, legends, images, ideal political biographies, the creation and support of images, the right political move is a political routine, which is manifested in the actions of Ukrainian politicians, for whom politics is a guarantee for business. Ukrainian politics is not a decision of public, but personal affairs, from which the whole country suffers. And here on the stage of this acting, which is called Ukrainian politics, in the presidential race comes the real showman. If politicians play a show, then why should a showman not play a politician. This is where the illusion of the political life of Ukrainian society manifests itself.

Keywords: *modern, postmodern, politics, elections, game, simulacrum.*

12

Постановка проблеми. Зміни соціального буття і ціннісної свідомості взаємопов'язані. Вплив індивідуально-ціннісної свідомості на суспільно-ціннісне передбачає суттєву роль суб'єктивного компонента. Це оцінки особистості. Оцінювання дійсності відбувається постійно тут і зараз. Неминуче ми співставляємо те, що є зараз, із тим, що було. У філософії існує багато підходів для визначення сучасності через протиставлення її варварству, християнству, модерну і сучасності. Особливо часто використовуються терміни «модерн», і «постмодерн». Розрізняють суспільство премодерну, модерн і постмодерну.

Премодерн – це епоха релігії: початок часів – XVII століття. В цій епісі Людина – Бог, тобто людина – вираження божественних сил.

Модерн – епоха прогресу: XVII століття – 50-ті роки XX століття. Тут Людина – людина. Тобто людина – вираження самої себе.

Постмодерн – епоха ніщо: 50-ті роки XX століття – XXI століття (кінець часів). Маємо Людину-жарт, де людина – це беззмістовний казус, який нічого не виражає.

В XX ст., не кажучи вже про XXI ст., сфера діяльності людей зросла, виникли нові типи відносин мікро- і мегасвіти. Віртуальні реальності, де людина не може відчувати себе цілісною. Постмодерн – це специфічна культурна форма усвідомлення цих світів.

Створений і створюваний самою людиною світ набуває незалежності від свого творця. Змінюючись у подальшому за автономними

законами і стаючи неспіврозмірним, «іномірній» людині як кінцевій істоті, він знову ставить перед нею проблему свого розуміння і засвоєння. Таким стає характер відтворюваної нами «другої і третьої природи» складної багатомірної штучної реальності, яка все більше і більше визначає наше життя. Звідси багаточисленні «пост»: посткласична і постнекласична наука, постіндустріальне суспільство, постісторія і постхристиянство, постструктуралізм і постмодерн, нарешті. Все це наближення і прояв постлюдських властивостей оточуючої нас реальності в цілому, коли людина стає елементом, фактором, агентом чогось нею створеного і більш складного.

Можна собі уявити, що ПОСТ – це своєрідний інтелектуально-пластичний перехід, тобто процес переходу культури в якийсь інший вимір, де все інше. Інші критерії, інші принципи, інші ціннісні орієнтири, інші механізми сприйняття, себе і світу, інші закони буття у світі. Там, вірогідно, все має сприйматися, відчуватися, переживатися принципово по-новому, що недоступно людині традиційної культури, класичної ментальності.

Незвичність постмодерну у сприйнятті світу, який знаходиться не деь далеко, а тут, поряд, в кожному уламку фрагментарної реальності, яку творить кожен і яка творить кожного, народжує різноманітні версії, вибір яких – справа добровільна. Для визначення епохи постмодерн намагається вийти за її межі. Він стирає межі між мистецтвом і дійсністю, критикуючи класичну раціональність, залучаючи ірраціональність.

Отже, постмодерн – антифундаменталістська парадигма, яка проголошує, що нема нічого наперед установленого, істинного без сумніву, раз і назавжди даного. Йому як типу світогляду притаманні мозаїчність, еkleктичність, калейдоскопічність, фрагментарність, суміщення несумісного тощо. Постмодерн – це химера. Його химерність зумовлена тим, що в ньому, як у сновидінні, співіснують не-поєднане: несвідоме прагнення, нехай і в парадоксальній формі, до цілісного і світоглядно-естетичного осягнення життя, і чітке усвідомлення початкової фрагментарності, принципово несинтезованої роздробленості людського досвіду кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. БЗ позицій постмодерну визнається існування об'єктивної реальності, можливе й уявлення про реальність, але воно суб'єктивне. Весь світ – це або гра, або текст, де правила, як і текст, народжуються на очах, і водночас організо-

вують гру, не дають їй «розтикати», втратити енергію змагальності. Людина має справу лише зі знаками, симулякрами (симулякр, дослівно, – копія, якої не існує в реальності), створюючи все нові і нові інтерпретації, здійснює кожен раз реконструкцію. Ж. Бордіяр визначає соціальну реальність як симулятивну: образ реальності має не менше значення, ніж сама реальність, симулякри живуть власним життям: народжуються, старіють, помирають незалежно від значень, що їх породили. Імперативом буденної свідомості стає задоволення, воно присутнє у всіх артефактах повсякденності, постійна розмова про задоволення створює ілюзію його постійної присутності у світі (Бордіяр Ж., 2000).

14 — Намагаючись обійняти неосяжне, філософія постмодерну нагадує міфологічний синкретизм. Критикуючи класичну раціональність, постмодерністи «насолоджуються» ірраціональністю і відсутністю логіки. Це свідчить не стільки про світогляд, скільки про світовідчуття, тобто рефлексії людини на рівні глибоко емоційного, чуттєво забарвленого розуміння світу. Емоційна реакція на оточуючий світ супроводжується саморефлексією. Постмодерністські принципи філософського маргіналізму, відкритості, описовості, безоцінковості ведуть до дестабілізації будь-якої системи цінностей. Епоха тотальної ціннісної рівності призводить до того, що ніщо не засуджується і не возвеличується, немає ні нижчих, ні вищих цінностей, всі цінності рівні. Відбувається їх нівелювання, вульгаризація.

У постмодерністській реальності людина втрачає свою ідентичність, точніше, губиться в різноманітності і багаточисельності «Я» як сукупності відносно незалежних однієї від іншої позицій, кожна з яких володіє своїм специфічним набором рис, ролей, станів тощо. Кожна грань людського «Я» розчиняється в мережі, гри, тексти. У постмодернізмі справа подолати межі призводить до втрати обмеженості особистості, в сенсі її визначеності, тобто до шизофренічного розколу – розколу між інтроеційованими і проєкціонованими внутрішніми об'єктами, що вибухають.

Варто зауважити, що епоха постмодерну народжує нову «Людину, яка грає», що становить собою синтез *homo ludens* і *homo mobilis*, для якої гра стає не просто елементом культури (Хейзинга Й., 1991, с. 69-92), а способом буття в культурі. При цьому елемент несерйозності гри поступово згладжується, вона перетворюється на досить серйозне заняття, все частіше підмінюючи собою життя.

З філософсько-антропологічної позиції очевидно, що для людини гра перетворюється на необхідний спосіб суб'єктивної інтерпретації реальності як подолання інформаційного і ціннісного хаосу буття. Відбувається гранізація буття людини, а інформаційні технології стають найдоступнішим способом отримання розваг і відволікання від проблем реальності, поступу, швидким способом задоволення антропологічних потреб через електронні ігрові і видовищні формати.

Людина, яка грає, використовує ігрові практики як спробу можливого буття і ризику для порушення одномірності і рутинності повсякденності, сприймає їх як особистісну знахідку, інновацію. Деконструюючи смисли і породжуючи нові, вона еkleктично грає з традиційними формами і якостями життя, встановлюючи нові форми інтертекстуальної, мовної гри, намагаючись вписатися в той чи інший наратив, стратегію особистого життя, що задаються грою (Дебор Г., 2000). Заперечуючи обумовленість людини традиціями, системою цінностей і ігноруючи її самоідентифікацію, ігрова інформація знеособлює людину. У свідомість проектується нейтральний стосовно людини світ. Безповоротний розрив з традицією обертається руйнуванням найстійкіших компонентів свідомості, втрачається значущість колишніх ідеалів, цінностей, що склалися. Швидка зміна ціннісних орієнтирів, їх еkleктичність суперечать фундаментальній потребі цілісності особистості. Система цінностей, як каркасна основа духовності людини, виявляється досить нестійкою, позбавляється самої якості системності.

У пошуках сенсу буття і свого місця в ньому нова людина епохи модерну поступово втрачає свою персональну ідентичність і набуває нову форму ідентичності – рольову, що характеризується множинністю і ситуаційністю. Введення альтернативних сценаріїв життя через ігрові практики дозволяє змістити час і простір, поєднавши воедино реальне і віртуальне в полі гри. Віртуальне буття людини робить її залежною в соціокультурному й антропологічному сенсах, формуючи ставлення до життя як до гри. В якій є можливість з легкістю змінювати ситуації та отримувати різнопланові відчуття й емоційні стани.

Ж. Бордіяр з цього приводу пише: «Все змішалось, хворі клітини із здоровими, живе тіло з штучними органами і чужими вкрапленнями імплантатів, статевий акт з чашкою Петрі, запахи з дезодоранта-

ми. В цьому плюралістичному транспостмодернізмі щезає межа між поверхнею і глибиною, між верхом і низом, між правим і лівим, між дійсністю і віртуальністю, між дією і симуляцією. Чи є сенс в цій ситуації говорити про межу добра і зла?» (Бордияр, 2006).

Дивного і нового в цьому давно вже немає. Згадаємо коня Інцитата і його «політичну кар'єру». Спочатку Калігула зробив його громадянином Риму, потім сенатором, жерцем і, зрештою, кандидатом на посаду консула. Консулом Інцитату стати не вдалося, не встиг – Калігулу вбили. Але, до слова, «втіленням усіх богів» кінь все-таки став, і до державної присяги додалися слова «заради благополуччя й удачі Інцитата». Легенди минулого лише відтіняють реальність теперішнього, де безумне і безвідповідальне змішання всього стало практикою буденного постмодерну, оскільки не тільки мистецька, художня, побутова, сексуальна, але і політична культура перейшла на бік маскараду. Справді, і Рональд Рейган був актором, а Дональд Трамп залишається чудовим шоуменом. Це стосується і України. У 2007 р. міфічна Верка Сердючка заявила про те, що йде у велику політику. Ця звістка викликала не веселий сміх, а щось протилежне: страх і розгубленість – у одних, непорозуміння в інших і задоволення – в третіх.

Ці реакції мають під собою глибинні підстави, пояснення яких вимагає звернення як до історії карнавальної культури, так і до історії політичного життя України, особливо її останнього періоду. Але для початку зазначимо, що політика і карнавал завжди були тісно пов'язані між собою, що в політиці присутньо багато від лицедійства. Від трагедії, рольової гри не звільнений жодний політик. Міфи, легенди, образи, ідеальні політичні біографії, озвучування промо, створення і підтримка іміджів, грамотний політичний хід, прийом тощо – це політична щоденність, яка не викликає серйозних нарікань. Це обов'язкове сценічне, віртуальне супроводження політики. Кризи наступають тоді, коли віртуальний світ замінює світ реальний. Коли слово повністю втрачає свій сенс або набуває сенс протилежний. Коли залишається гола демагогія, гарні слова і нічого іншого. Коли все перетворюється на брехню, примару. І тоді починається невдоволення: «Дістали!» Про політиків кажуть – «Загались». Нинішня політика – майже суцільна імітація, лицедійство, карнавал. Про це знають діючі особи, але це розуміє і народ, який поступово перетворюється на глядача поганого спектаклю.

Як відомо, політика покликана вирішувати суспільні справи та конфлікти. Коли на острові був лише Робінзон – ніякої політики не існувало, коли ж з'явився П'ятниця – виникла і політика. У саму її основу покладено дискусію і прагнення до консенсусу. Коли соціальні конструкти ускладнювалися, виникало багато запитань: яким має бути наше суспільство, яка роль приватного і державного тощо. Політики (частіше філософи) викладали свої ідеї, цінності, якими вони керуються. З роками їх доповнювали, розпочиналася полеміка і дискусії. Було написано тисячі книг. Ідеї систематизувалися і починали виникати системи ідей – ідеології. Чому системи? Бо вони збалансовані – усі неточності у ході дискусій виправлялися і ці ідеї активно втілювалися у життя політичними силами. Партії з різних таборів конкурували і цим вдосконалювали власні ідеї. Подібні процеси відбуваються і до наших часів. Але історія оминула Україну.

Політики ж в Україні вирішили створити свій «велосипед», причому не кращий, а той, що буде обслуговувати винятково їх цілі. З початку незалежності партії створювалися та фінансувалися бізнесом. Цей процес активно розпочався у другій половині 90-х, коли просто прийти і домовитися з політиками у парламент вже було недостатньо. Щоб лобювати інтереси власного бізнесу, підприємці (зараз – олігархи) йшли в політику, щоб мати більший вплив на розвиток подій у державі. Після тотальної приватизації і налагодження інституту держави, утворилася клієнтелістська система олігархів. Відслідковуємо мотив – політика як гарантія для бізнесу. Політика передбачає боротьбу за владу. Інструмент у цій боротьбі – партія. Політичні сили створювалися як короткострокові проекти – щоб прийти до влади. Вони як одноразовий посуд, за яким не потрібно доглядати, мити – можна просто викинути і купити новий. Цей принцип панує в українській політиці досі. За цей час майже всі ідеології (їх назви) були дискредитовані.

Фактична мета українських партій – прийти до влади за будь-яку ціну. Методи та риторика політичних сил часто не відповідають жодному із законів логіки. До прикладу, «Радикальна партія Олега Ляшка» разом з його лідером за своїми гаслами і суттю є соціалістичними. У програмі «радикалів» йдеться про «створення суспільства рівних можливостей та загального добробуту», податки на багатство, втручання держави, значні соцвиплати тощо. До речі, це не зупинило «радикалів», які всією фракцією проголосували за зміни

до закону, який поклав початок новій хвилі приватизації стратегічно важливих державних підприємств. Раніше закон зобов'язував продавати до 10% акцій держпідприємств під час приватизації на фондових біржах.

Використовують ліву риторику і в «Батьківщині», і в «Опоблоці». Партія «Самопоміч» позиціонує себе як християнських демократів. Щоправда, ці партії об'єднує одне – популізм. За лівими гаслами у них немає ніякої конкретики, лише порожні заяви. Прийшовши ж до влади, рішення ухвалюються з прагматичної точки зору власних інтересів. Внутрішня порожнеча партій яскраво проявляється на регіональному рівні. Членами партій є неодноразові перебіжчики від проекту до проекту. Партія сприймається лише як спосіб підзаробити грошей. Українські партії підпадають під визначення «catch-all» (всеохопних) партій у найбільш збоченому популістському їх вигляді (Безека М.).

18

Як не боляче про це говорити, але українська політика зараз – це вирішення не суспільних, а приватних справ, від яких страждає майже вся країна. Не оминуть її епатажної поведінки деяких політиків: то Олег Ляшко прийде в Раду з вилами, недвозначно демонструючи їх, то «кулеметниця» Надія Савченко босоніж пройде у Верховній Раді, а про Юлію Тимошенко нічого і говорити – кожен її виступ з будь-якого питання на 180% відрізняється від попереднього, не кажучи вже про суцільну демагогію, брехню і популізм. І ось на сцену цього лицедійства, яке називається українська політика, в президентській гонці виходить справжній блазень. Якщо політики грають блазнів, то чому блазневі не зіграти політика. Саме в цьому і проявляється ілюзія політичного життя українського суспільства, де все є більшою мірою грою, дзеркальним відображенням постмодерну.

Чому саме зараз з'явилася ця людина-жарт на українській політичній сцені? Річ у тому, що персонажі лицедійної культури народжуються, як правило, у важкі часи, у найнеприємніші відрізки історії – калейдоскопі на тронах, революцій, громадянських війн, зміні режимів, очікуванні реформ і реформуванні, що затяглося, великих депресій, перебудов і радикальних змін з результатом, який важко передбачити. В роки розпаду і різкої зміни життєвого укладу, а головне – зміни цінностей і підриву моральних засад – за В.Шекспіром, «розпаду зв'язків часу».

Після першого туру президентських виборів українські інтелек-

туали та міжнародне експертне середовище так і не усвідомили, що мають у цій ситуації справу з новим викликом. Його можна порівняти з Brexit. Через технології індукують на масову аудиторію стан тимчасового потьмарення, коли більшість не спроможна прийняти адекватне рішення в інтересах власної безпеки. Важливий емоційно-психологічний результат такої атаки. Це внутрішня ворожнеча всередині британського суспільства. Розкол, поділ, розпад єдності всередині суспільства. Індукція емоційного хаосу. Щось подібне після першого туру виборів сталося в Україні. Уперше в другий тур вийшов кандидат, який є абсолютно віртуальним. П'ять з половиною мільйонів виборців проголосували за кандидата, якого можна порівняти з ведмедиком Волдо із серіалу «Чорне дзеркало». Там анімаційний синій ведмедик посідає друге місце на виборах. Він стає популярний внаслідок того, що людина, яка його озвучує, весь час нищівно критикує чинних політиків. Він показує середній палець з екранів. Це викликає захоплення і схвалення широкої аудиторії. Ніхто не знає, хто його озвучує, хто пише сценарії і хто є режисером цієї п'єси. І ведмедик віртуал, набір пікселів, голограма – вступає на політичну арену в ролі політичного симулякра (Забужко О., 2019).

І справді! Що означає прихід до влади людини без національних орієнтирів і державницького досвіду? Насамперед втрату підтримки значної частини національної еліти, надто тієї, для якої розвиток і становлення української мови як мови державної є базовою основою існування і творчості. Ймовірну дезорієнтацію чиновницького апарату, які уже тепер отримали своєрідну індульгенцію на невиконання урядових рішень як злочинних. Це за умови, що В. Зеленський отримує більшість у парламенті. В іншому разі – уже знайомий нудний серіал боротьби за виживання двох гілок влади. Нинішній розподіл сил у парламент дає всі підстави прогнозувати, що будуть посилюватися і проросійські настрої, і хоч вони нині і не отримують більшість, та все ж не дадуть змоги надійно забезпечити свій інформаційний простір від антиукраїнських атак. Особливу стурбованість викликають і ймовірні демотиваційні процеси в армії і силових структурах, які уже тепер доволі відчутні, а з часом можуть стати прямою загрозою для незалежності країни.

У чому ж тоді феномен В. Зеленського? Найважливішим фактором зростання його рейтингу є те, що він поєднав три електоральні групи.

1. Виборці «проти всіх» стали ядром електорату В. Зеленського. Вони від початку були готові проголосувати за будь-якого антисистемного кандидата. Це форма висловлення їхнього протесту проти традиційних еліт. Такий протест, запит на антисистемні обличчя можна спостерігати у багатьох країнах світу. В січні він почав набирати другу групу.

2. Проросійський електорат втратив єдиного кандидата після розколу блоку на дві частини (до цього розколу долучився і штаб П. Порошенка, але вони навряд чи прогнозували такі наслідки). Багато проросійських виборців зневірилися у кандидатах Ю. Бойко та О. Вілкулі й побачили свого у В. Зеленському: російськомовний, не давить на патріотизм, вважає необхідним припинити війну. Таким чином В. Зеленський отримав другу групу виборців та значно підвищив свій рейтинг, ставши лідером перегонів.

20 — 3. І тут включилася третя група, як умовно можна назвати «абине-Порошенко». Це виборці, для яких основним завданням нинішніх виборів є усунення П. Порошенка (спектр причин різноманітний – від розчарування реформами та корупцією до впливу російської пропаганди).

Ці виборці наприкінці минулого року або не визначилися, або були готові голосувати за Ю. Тимошенко як кандидата, який переможе П. Порошенка. Коли В. Зеленський стрімко вирвався вперед, вони побачили майбутнього переможця в ньому. Голоси почали перетікати від Ю. Тимошенко до В. Зеленського. І цей процес динамічно триває з початку року: вона падає, він зростає. Безумовно, це не ліваки-патерналисти, бо їм В. Зеленський нічого не пропонує; це виборці, для яких головною рисою Ю. Тимошенко була не її особистість, погляди чи програма, а її майбутня перемога над П. Порошенком.

Цікаво, якими є методи та інструменти В. Зеленського?

1. Очевидно, найцікавішим інструментом є серіал, в якому В. Зеленський зіграв роль президента В. Голобородька. Мабуть, нічого подібного в інших країнах не було. Важливо, що люди з докритичним мисленням (а таких в Україні 80%) ототожнюють актора і роль. Так, дитина вірить, що перед нею справжній Дід Мороз, навіть якщо бачила, як тато вдягав бороду. Звичайно, що серед виборців В. Зеленського багато людей з розвиненим критичним мисленням, але на частину аудиторії серіал дуже вплинув.

2. Digital. Команди інших кандидатів навіть не намагалися ви-

користувати сучасні канали та інструменти. Вони всі застрягли у ХХ ст. з його бордами і телебаченням, хоча значна частина виборці вже живе у ХХІ ст. Активна робота в цьому сегменті інформаційного простору вразила частину виборців, в яких сформувалася прихильність до В. Зеленського.

3. «Дзеркальна технологія». Так можна назвати підхід команди В. Зеленського, що полягає у відсутності чітких заяв по ключових проблемах, мовчанні та ухилянні від дебатів, зустрічей та інтерв'ю. Оскільки В. Зеленський поєднав три різні й часто несумісні цільові групи, то явне висловлювання позиції з питань, які є основою ідентифікації і розмежування, може легко когось відвернути. Мовчання дозволяє кожному виборцю бути певним, що кандидат поділяє його цінності та позиції. Багато виборців вважають, що В. Зеленський за євроінтеграцію, багато інших певні у його проросійській позиції. Кожен бачить у кандидаті себе, як у дзеркалі.

4. Комунікація Дитини до Дитини. Відомий психолог Ерік Берн у книзі «Ігри, в які грають люди» визначає три «Я-стани» особистості: Батько, Дорослий та Дитина. Майже всі кандидати формують політичний образ Батька чи Матері і з цієї вершини звертаються до виборця як до Дитини («Я вас захищатиму, турбуватимусь, забезпечуватиму тощо»). В. Зеленський першим звернувся з позиції Дитини до Дитини («Зробимо їх разом» та інші подібні гасла), і це виявилось абсолютно новим словом в українській політичній рекламі, відрізняючи таке послання від інших, зажованих та однакових.

5. Shot gun (короткий забіг). Ранній старт Ю. Тимошенко, як ми бачимо, призвів до вичерпання ресурсів набору рейтингу: не вистачало меседжів. Не вистачило нових груп, яких можна було б залучити. Команда В. Зеленського вдало розрахувала час старту, щоб на момент виборів він опинився на піку.

Все вищенаведене можна підсумувати однією фразою: в українську політичну реальність прорвався постмодерн. Йде битва не ідеологій чи позицій, а публічних іміджів, віртуальних образів (Пекар В., 2019), про що йшлося вище. Прорив постмодерну в країну, яка намагається, стікаючи кров'ю, вийти із середньовіччя до модерну, може призвести до шоку (перестрибування через рівні ментального, соціального чи економічного розвитку нічим добрим не закінчується).

Продовжуючи даний аналіз, варто також вказати на досить важливий аспект. Щодо електоральної підтримки «проекту Зеленський»,

то насправді доволі очевидно, що ніякого «виборця Зеленського» не існує. Цей проект кон'юнктурно поєднує багато різних, а іноді навіть ворожих одна до одної груп, які з різних причин обрали цю опцію для виявлення своєї електоральної позиції. Єдине, що їх об'єднує станом на зараз – це втрата чи істотне спотворення поведінкових мотивацій і критеріїв ухвалення рішень. Тому вони схвально реагують на еклектичні набори «простих рішень», запропоновані радикальними популістами, не помічаючи їхньої руйнівної суті.

З одного боку, це є характерним для спільнот, що перебувають у стані соціальних трансформацій, коли руйнуються усталені соціальні групи, відбувається активна кластеризація, докорінно перебудовуються соціальні зв'язки, багато людей відчують себе маргіналізованими в антропологічному сенсі, втрачають довгострокове бачення цілей і пріоритетів. Також стреси, викликані війною, є потужним чинником групової дезорієнтації. З другого боку, не варто забувати характер дій нашого супротивника, те, які потужні ресурси агресор спрямовує на забезпечення психологічної складової війни, на соціально-психологічні впливи.

Було б необачною легковажністю, що межує з недоумкуватістю, визнавати російське втручання в американські вибори, брекзит, німецькі заворушення, французькі протести або навіть африканські вибори, але вперто «не бачити» такого в наших справах.

Наявна електоральна суміш «виборців Зеленського» залякана й обурена потоками дезінформації, маніпуляцій і негативу, що безперервно наповнюють наш комунікативний простір протягом останніх п'яти років і знищують різницю між агресором і жертвою, стверджуючи, що «Порошенко розпочав війну», цинічно і відверто протирічать будь-яким статистичним даним, пропагуючи «зубожіння», «запад», «збагачення олігархів», «небачену корупцію» тощо. В такій ситуації деморалізована й дезорієнтована людина ладна на що завгодно, щоб цей нескінченний жах нарешті припинився.

Така ситуація склалася тому, що наші медіа, які є майже повністю незалежними від громадськості і суспільства, та є підконтрольними лише власникам і керованими лише корпоративістськими цінностями й інтересами, п'ять років генерують дуже специфічний контент: понад 70% показово негативних новин, із яких більш ніж половина (38 – 45%) є депресивними, а інші – мають збуджувально-істеричне емоційне навантаження (хоча залежно від регіону та періоду це спів-

відношення може істотно змінюватися). Крім цього, в 15 – 20% випадків медіа генерують та/або поширюють фейки та неправдиву або спотворену інформацію – від «землетрусу в Кривому Розі на глибині 200 кілометрів» до «секретних тюрем СБУ» та «ІД» в Україні».

Усі спроби суспільства будь-яким чином вплинути на авторів/медіа призводять до того, що журналісти компрометують і видаляють справжніх фахівців із комунікаційного простору та заповнюють ефір розмовами один з одним або з підготованими власниками своїх каналів «громадськими активістами», а також розганяють істеричні хвилі про «атаки порохоботів».

Тобто, все це могло спрацювати лише за наявності великої кількості псевдоелітарних корпоратизованих груп – представників великого бізнесу, які є за сумісництвом власниками ЗМІ, активістів, політиків, журналістів – які стратегією успіху обрали стратегію руйнації – руйнації соціальних і державних інститутів, суспільства і навіть країни. В таких умовах найближчою до перемоги виявилася та група, яка в своєму прагненні руйнації пішла навіть на ототожнення з ворогом. Саме тому «проект зеленський» активно підтримали всі знакові російські пропагандисти та політичні фігури, не приховуючи свого задоволення швидким реваншем і нав'язливо розкручуючи свої традиційні пропагандистські тези про «державний переворот», «громадянську війну», «злочинний характер АТО/ООС», «київських фашистів-карателів» тощо.

Але навіть це не зупиняє «виборця зеленського», бо поведінкові мотивації та критерії ухвалення рішень у нього є істотно спотвореними – аж до того, що це призводить до виникнення саморуйнівних поведінкових стратегій.

Ну і нарешті, не слід забувати про адміністративний ресурс, який у поточній ситуації належить олігархічним групам – прямим вигодонабувачам «проекту Зеленський» (Костюченко Ю., 2019).

Це той момент, коли симулякри породжують феномен маси. Маси визначаються як мовчазна більшість, чорна дірка, що поглинає соціальне. Маси тяжіють до фізичної та статичної форми, яка є одночасно несоціальною та над-соціальною.

Маси, на думку Ж. Бордіяра, не можуть бути керованими жодною політичною владою. Маси також породжують ілюзію влади. Як твердить філософ, функціонування усіх сучасних політичних та соціальних систем прищеплено на тілі цієї істоти маси. Крім того,

маси не можуть бути нічим і ніде представлені. Вони існують поза демократичною репрезентацією. Однією з рис мас є те, що вони парадоксальним чином поєднують у собі над керованість та катастрофічну загрозу тотальної дерегуляції. Ж. Бордіяр твердить, що маси не можна збити зі шляху або містифікувати, оскільки вони нікуди не рухаються і нічим не зайняті. Маси поглинають усю енергію та інформацію, розчиняють при цьому усе соціальне та антисоціальне. Маси дають тавтологічні відповіді на всі запитання, оскільки вони мовчать – вони мовчазні, мов звірі.

До сказаної ситуації вписується ще одна деталь: за В. Зеленського проголосував значний відсоток молодих людей. Яка причина? Перша причина – це нерозв'язаність проблеми молоді. Справді, в цій складній ситуації вона опинилася за соціальним бортом. Відсутність робочих місць змушує молодь покидати країну в пошуках кращої долі.

24 — Друга – конфлікт поколінь, батьків і дітей. Юнаки і дівчата, які народились у незалежній Україні, були і є свідками тих соціальних і політичних негараздів, що відбуваються у державі. За загальною депресивною ситуацією, вони не хочуть бачити того, що зробив П. Порошенко за п'ять років своєї каденції, а зробив він більше, ніж усі попередні президенти до нього. На превеликий жаль, йому доводиться спокутувати єзуїтство Л. Кравчука, бо саме завдяки йому був заданий той вектор, в якому опинилась Україна, і це єзуїтство продовжується по сьогодні; за злочинність Л. Кучми; за слабкість В. Ющенка; за па ханство В. Януковича.

Третя, яка збрала найбільший відсоток голосів за В. Зеленського, – це голосування «по приколу», оскільки «прикол» – це роль, вибрана для гри в житті. А життя, за цією логікою, про що вже писали вище, є суцільним карнавалом. По суті, його основним електоратом стала молодь, вихована на морально-етичних традиціях «95 кварталу».

Висновки. ТЦей текст почав писатись напередодні другого туру виборів. Подумки ще жевріє надія на здоровий глузд народу, який не має права просто так, граючись, розтоптати з такою мукою і втратами пророщені паростки нормального гідного майбутнього своїх дітей. Ще сподіваємося, що розсудливість, серйозність при прийнятті доленосних рішень таки присутня у нашій українській ментальності.

Є ще час отямитися. Навіть не час – кілька історичних миттєвостей, доки легковір'я, емоційне напруження не скинули український корабель у безодню хаосу і тривалої турбулентності, якою неминуче

скористаються і наші вороги на Півночі і сердечний «друг» на Заході, який так любить українських заробітчан, та ще більше прикарпатські краєвиди. Фінансовий крах, новий розподіл власності... Прикордонна гризня. І новий пошук ворогів всередині себе. Нових винуватців.

Що означає прихід до влади людини без національних орієнтирів і державницького досвіду? Насамперед втрату підтримки значної частини національної еліти, надто тієї для якої розвиток і становлення української мови як мови державної є базовою основою існування і творчості. Ймовірну дезорієнтацію чиновницького апарату, які уже тепер отримали своєрідну індульгенцію на невиконання урядових рішень, як злочинних. Це при умові, що В. Зеленський отримує більшість у парламенті. В іншому разі – уже знайомий нудний серіал боротьби на виживання двох гілок влади. Нинішній розподіл сил у парламенті дає всі підстави прогнозувати, що будуть посилюватися і проросійські настрої і хоч вони нині і не отримають більшість та все ж не дадуть змоги надійно оберезити свій інформаційний простір від антиукраїнських атак. Особливу стурбованість викликають і ймовірні демотиваційні процеси в армії і силових структурах, які уже тепер доволі відчутні, а з часом можуть стати прямою загрозою для незалежності країни (Дзюбенко Н., 2019).

І ось відбувся другий тур. Відомий переможець президентських перегонів. Ним виявився В. Зеленський. Суспільство зробило свій вибір і вчинило відповідно до своїх традицій і ментальності, закладених Запорізькою Січчю. Сьогодні ми обираємо свого отамана, висловлюємо йому свою любов, підкидаємо шапки вгору, а завтра відрізаємо цьому отаману голову.

Отак відбулося і з діючим президентом. Тільки відрізання відбулося віртуальне. Цього ще не розуміє і не усвідомлює новообраний президент, що завтра ця віртуальність може і його наздогнати. Але найголовніше. Результати виборів – це вирок українській політичній еліті, вирок політичній системі.

Останнє залежить від нас, від усвідомлення міри персональної відповідальності, від готовності відмовитися від пошуку внутрішніх ворогів та апріорі в усьому винних, а натомість – виробляти й застосовувати універсальні спільні критерії та процедури ухвалення колективних рішень. Лише тоді ми зможемо вийти з партикуляристської пастки, коли особисті містечкові образи стають вагомішими драйверами поведінки за критерії колективної (суспільної чи дер-

жавної) доцільності, коли інтереси витісняють цінності, а утилітарні персональні інтереси («на хлєп не намажеш») винищують інституційні та стратегічні, коли емоційно-істерична складова нарративу домінує в усіх рівнях дискурсу. Тоді, зрештою, ми зможемо стати незалежною нацією, стійким до руйнівних впливів, взаємопов'язаним співпрацею та самоорганізацією суспільством.

При цьому не треба забувати, що сучасна епоха постмодерну як сукупність ігрових практик «людини, яка грає», будучи динамічною і хаотичною формою, створює і виправляє світ у відповідності з її бажаннями. Гра як спосіб буття людини і модель її поведінки дозволяють вводити альтернативні сценарії життя, де імітація реального життя розігрується активною дією індивіда, заснованою часто на мімікрії, наслідуванні, маскуванні, копіюванні. Реклама, ідеологія, соціальна реальність змушують людину формувати власний світ, в якому вона, залежно від ситуації, настрою і стану, вимушена надягати ту чи іншу маску, щоби відповідати світові, який швидко змінюється. Вона постійно переходить від одного життєвого проекту до іншого, адаптуючись до реалій життя у вигляді ігрової естетизації своїх інтелектуальних і фізичних сил, намагаючись надати свій зміст хаотичному буттю в повсякденності.

26

Джерела та література:

1. Безека М. Трюкачі української політики. <https://sdplatform.org.ua/blogs/55/trukaci-ukrainskoi-politiki>
2. Бордияр Ж. 2006. Общество потребления: его мифы и структура. М.: Культурная революция: Республика.
3. Бордияр Ж. 2000. Символический обмен и смерть. М.: Добро-свет.
4. Дзюбенко Н. Є ще час отямитися, щоб не скинути український корабель у безодню хаосу. Громадянське суспільство. 14 квітня. 2019.
5. Дебор Г. 2000. Общество спектакля. пер. с фр. С. Офертаса. Москва: Логос.
6. Забужко О. 2019. 21 квітня Україна здає тест на почуття реальності. https://gazeta.ua/articles/politics/_21-kvitnya-ukrayina-zdaye-test-na-pochuttya-realnosti-zabuzhko/897310
7. Костючено Ю. Технологія страху, або Контрелітарний популізм під час війни. День. 16 квітня. 2019.

8. Пекар В. 2019. Феномен Зеленського. Препаровано під мікроскопом // <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2670208-fenomen-zelenskogo-preparovano-pid-mikroskopom.html>

9. Хейзинга Й. 1991. Homo ludens. Опыт исследования игрового элемента в культуре // Самосознание европейской культуры XX века. Москва: Наука.

References:

1. Bezeka M. Tryukachi ukrayins'koyi polityky. <https://sdplatform.org.ua/blogs/55/trukaci-ukrainskoi-politiki>

2. Bordyyar Zh. 2006. Obshchestvo potreblenyya: eho myfy y struktura. M. : Kul'turnaya revolyutsyya: Respublyka.

3. Bordyyar Zh. 2000. Symvolichnyy obmin i smert'. M. : Dobrosvet.

4. Dzyubenko N. Ye shche chas vidvidatys', shchob ne skynuty ukrayins'kyy korabel' u bezodnyu khaosu. Hromadyans'ke suspil'stvo. 14 kvitnya. 2019.

5. Debor H. 2000. Obshchestvo spektaklya. per. s fr. S. Ofertasa. Москва: Lohos.

6. Zabuzhko O. 2019. 21 kvitnya Ukrayina provodyt' test na vidchuttya real'nosti. https://gazeta.ua/articles/politics/_21-kvitnya-ukrayina-zdaye-test-na-pochuttya-realnosti-zabuzhko/897310

7. Kostyucheno Yu. Tekhnolohiya strakhu, abo Kontsentratsiynny populizm pid chas viyny. Den'. 16 kvitnya. 2019.

8. Pekar V. 2019. Fenomen Zelens'koho. Preparavano pid mikroskopom // <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2670208-fenomen-zelenskogo-preparovano-pid-mikroskopom.html>

9. Kheyzynha Y. 1991. Homo ludens. Opyt yssledovanyya yhrovoho élementa v kul'ture // Samosoznannya yevropeys'koyi kul'tury KHKH stolittya. Moskva: Nauka.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.28-49>

УДК: 323.2:342.531.3](497.2)

© Віра Бурдяк¹

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС У БОЛГАРІЇ: НЕВДАЛА КОАЛІЦІАДА ТА ТРЕТІ ВПРОДОВЖ РОКУ ВИБОРИ ДО ПАРЛАМЕНТУ

У статті проаналізовано політичний процес у Республіці Болгарія та низку виборів до Народних Зборів, які у 2021 р. відбулися у квітні, липні та оголошені на листопад. Досліджено чинники, які вплинули на необхідність тричі поспіль проводити вибори до парламенту. Вказано, що РБ переживає складний період нестабільності та турбулентності, що розбудова демократичної держави в РБ, попри її членство в ЄС, все ще на стадії становлення. Автор наголошує, що в РБ зростає відчуженість громадян від політичного процесу і зневіра в його дієвість. Це вимагає правового регулювання проблем: зниження рівня корупції, забезпечення загального виборчого права; можливість проведення передвиборної агітації й інформаційно-роз'яснювальної роботи серед виборців на інших, крім державної (болгарської) мовах, адже в Болгарії проживають великі за чисельністю меншини (турецька, ромська тощо); вдосконалення фінансування передвиборної агітації та механізму оскарження результатів парламентських виборів на основі переходу від непрямого до прямого порядку оскарження учасниками виборів до НЗ їх результатів.

Ключові слова: Республіка Болгарія, Народні Збори Болгарії, парламентські вибори, політичні партії, коаліції, масові протести, боротьба з корупцією.

Political Process in Bulgaria: Failed Coalition and the Third Parliamentary Elections during One Year

The article analyzes the political process in the Republic of Bulgaria and a number of elections to the National Assembly, which in 2021 were already

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.burdjak@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0003-0037-2173>

in April, July and announced for November. The factors, which influenced the need to hold parliamentary elections three times in a row. This shows, that the state is going through a difficult period of instability and turbulence. Building a democratic state governed by the rule of law in Bulgaria, despite its membership in the EU, it is still in its infancy. The author emphasizes that the state is growing alienated from democratic political processes and despair of their effectiveness. This requires legal regulation of the following issues: ensuring universal suffrage; the possibility of campaigning and outreach among voters on others, in addition to the state (Bulgarian) languages, after all, large minorities live in Bulgaria (Turkish, Roma, etc.); improving the financing of election campaigning and the mechanism for appealing the results of parliamentary elections based on the transition from indirect to direct appeal by election participants to the NRB of their results.

Solving the main problem of Bulgaria – reducing corruption, in fact, it did not happen. Positive success in the fight against corruption can be achieved with the support of the population, his belief that the state will be able to defeat corruption, clear enforcement of anti-corruption measures in various government agencies and institutions. The growth of political consciousness of citizens, which is expressed in a broad protest movement, in the medium term may become the internal basis for the formation of real, rather than a formal electoral system organized according to European standards.

Keywords: *Republic of Bulgaria, National Assembly of Bulgaria, parliamentary elections, political parties, coalitions, mass protests, fight against corruption.*

Постановка проблеми. Республіка Болгарія (РБ) одна з небагатьох країн Балкан, яка змогла, всупереч прогнозам песимістів, розбудувати демократичну партійну, виборчу та політичну системи, досягнути значних успіхів у виконанні передвступних вимог і стати членом ЄС та НАТО. Політична боротьба, яку ведуть партії за владу в РБ, часто має гострі форми, але не виходить за цивілізовані межі і вирішується шляхом демократичних виборів. Вони, з часів Визволення і до сучасності, вважаються найважливішим компонентом політики. Це спосіб формування органів влади й управління через вираження за певними правилами політичної волі громадян. Втім, в останні десятиліття в політиці РБ відбувся ряд кризових явищ, які ставлять під загрозу демократичні здобутки попередніх років, зокрема про це свідчать і багатотисячні протестні мітинги на вулицях більшості міст держави,

які не припинялися по кілька місяців, та низка позачергових виборів до парламенту, невдалі спроби коаліціади, що привели до третіх поспіль упродовж року виборів до Народних Зборів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельною базою дослідження сучасного політичного процесу в Болгарії стали законодавча база (Конституція Республіки Болгарія, Виборчий кодекс, Кодекс поведінки службовців і працівників державної адміністрації, Регламент організації і діяльності Народних Зборів, Відкритий електронний реєстр партій і коаліцій, зареєстрованих для участі у виборах народних представників (депутатів), Закони РБ, Річний звіт про діяльність Верховного касаційного суду Болгарії за 2020 р., дані ЦВК Болгарії); звіти інституцій ЄС (Доповідь Європейської комісії про верховенство закону в РБ за 2020 р., Робочий документ про верховенство закону в РБ за 2021 р., Доповідь Європейської служби OLAF про необхідність повернення в бюджет ЄС майже 6 млн. євро); результати опитувань громадської думки з питань, пов'язаних із парламентськими виборами та демократизацією держави; наукові розвідки дослідників: І. Гергова, Г. Дудіної, А. Лазарова, М. Колевої, В. Косабова, С. Костадінова, Е. Кристева, М. Радулова, Д. Смілова та ін. Втім, діяльність болгарських політиків та політичних партій, зокрема в ракурсі предмету статті, ще не стали об'єктом значної дослідницької уваги.

Мета даної статті полягає в дослідженні політичного процесу сучасної РБ та факторів, які впливають на потребу перманентних парламентських виборів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції, Болгарія – парламентська республіка, а тому більшість питань внутрішньої та зовнішньої політики вирішує парламент. Народні збори (НЗ) Болгарії, однопалатний парламент – законодавчий орган державної влади, до складу якого обирають 240 депутатів [Конституція]. НЗ можуть приймати, змінювати та скасовувати закони, приймати бюджет, визначати податки, призначати вибори Президента Республіки, референдум. У ст. 67 Конституції РБ закріплено, що народні представники (депутати) представляють не лише своїх виборців, а весь народ. Вони діють на підставі Конституції і законів, відповідно до своєї совісті і переконань. Тут діє пропорційна виборча система у 31 багатомандатному виборчому окрузі, за «відкритими» списками кандидатів від політичних партій, політичних коаліцій і з префе-

ренційним голосуванням виборців щодо одного кандидата зі списку кандидатів. Конституційна парламентська більшість – 121 депутатський мандат, а термін повноважень НЗ – чотири роки.

Зазначимо, що з 2009 р. всі парламентські вибори в РБ (2013 р., 2014 р., 2017 р.) були достроковими. На парламентських виборах 26 березня 2017 р. до складу НЗ обрали представників п'яти політичних партій і коаліцій. Перемогла правоцентристська політична партія «ГЕРБ» (Громадяни за європейський розвиток Болгарії), яка отримала 95 мандатів. Вона утворила двопартійну парламентську коаліцію разом з політичною партією «Об'єднані патріоти – Національний фронт порятунку Болгарії», яка здобула на виборах 27 мандатів. Тож парламентська більшість разом склала 122 депутати. Опозиційні політичні партії отримали 118 мандатів, серед них були: БСП (Болгарська соціалістична партія), яка отримала 80 мандатів, РПС (Рух за права і свободи) – 26, права політична партія «Воля» – 12 мандатів. Прем'єр-міністром РБ на третій термін поспіль обрали Бойко Борисова, лідера партії «ГЕРБ». У 2019 р. при проведенні виборів депутатів Європарламенту «ГЕРБ» теж отримав більшість мандатів.

Політична система Болгарії багатопартійна, але утворення політичних партій на регіональній, етнічній і релігійній основі законодавство забороняє. За останні 15 років у РБ домінували дві політичні партії – «ГЕРБ» і БСП. Втім, ні новому складу НЗ, ні уряду – Міністерській Раді, не вдалося переломити і покращити економічну ситуацію в країні та досягти стабільності у суспільстві. Серед експертів і керівників підприємств панувала невпевненість, напруга, високий рівень корупції у державному секторі. В індексі сприйняття корупції за даними Transparency International 2020 р. РБ мала 44 зі 100 балів і займала останнє місце серед 27 держав-членів Євросоюзу та 69 місце у світі [«Прозрачност без граници»]. Нагадаємо, що рівень сприйняття корупції класифікується так: низький (сприйняття корупції серед експертів і керівників підприємств державного сектору становить понад 79 балів); відносно низький (результат у діапазоні 79-60 балів), відносно високий (результат у діапазоні 59-50 балів), високий (нижче 50 балів). Тож, РБ маючи 44 бали, характеризувалася досить високим рівнем корупції, і така ситуація була стабільною [Європейська Комісія, 15] впродовж останніх п'яти років [Данните от Евробарометър].

Вказані чинники доволі негативно впливали на всі сфери діяльності держави і суспільства, добробут громадян, зниження житте-

вого рівня населення, ріст безробіття, вимушену міграцію до інших держав ЄС в пошуках заробітків тощо. Але адекватної реакції урядовців не було і ситуація вийшла з-під контролю, спричинила вибух напруги і з 9 липня 2020 р., тисячі болгар розпочали щоденні масові акції протесту у РБ (у Варні, Пловдиві, Бургасі, Русе, Старій Загорі, Габрово, Велико-Тирново, Силістрі, Добричі і Хасково), та у тих містах світу, де проживає велика болгарська діаспора, зокрема в Лондоні [Протест и пред].

32

—

Протестний рух був спрямований проти політики уряду Борисова. Саме з його приходом у владу у 2009 р. почався спад життєвого рівня болгар. Протестуючі висували антикорупційні, політичні, безпекові, соціальні, економічні та персональні вимоги: розпуску НЗ, відставки уряду і головного прокурора [Пети ден]. Стихійні демонстрації були спровоковані рейдом поліції і прокуратури 9 липня 2020 р., який болгари сприйняли як напад на Президента Р. Радева, жорсткого критика уряду Борисова. Прем'єр відкидав відставку, вважав, що «мафія хоче звалити його», а «альтернативи» не представили [Борисов]. Міністри і депутати називали мітингарів «покидьками», «мавпами» і «стадом», яке повинно бути «поставлене на місце» [Косабов]. Об'єктом критики протестуючих, крім уряду і генпрокурора, були: правляча коаліція з партією «ГЕРБ», мер Софії Йорданка Фандикова, яких вважали прихильниками прем'єра, а також олігархи Ахмед Доган і Делян Пеевські. Протестуючі спрямували критику проти зростаючого впливу мафії [Проф. Николай Радулов], корупції [Евронюз:] і беззаконня [Организатор] в управлінні країною [Дайнов]. За словами професора М. Радулова, експерта з національної безпеки, політичне використання НУО спричиняє кризу національної безпеки. «З початку змін, коли відбувся процес деполітизації, – заявив він, – всі уряди, керуючі країною, постійно прагнули реполітизувати спецслужби. Але правда в тому, що такої реполітизації, як у нас зараз, ніколи не було досягнуто. У нас є слухняні служби, і їх працівникам соромно, але їм нікуди подітися» [Проф. Николай Радулов]. Наступна причина виступів громадян – рівень свободи ЗМІ, за яким РБ мала найгірший показник в ЄС [Все още сме на 111-о място].

Про свою підтримку протестуючих заявили Президент Р. Радев і ліві партії РБ. Крім того, праворадикальна партія «Атака», що раніше підтримувала уряд, з серпня 2020 р. теж перейшла на бік протестуючих. За два місяці протестів, коли позиції уряду ослабли, від нього

відійшла і партія РПС (партія турків і мусульман, яких у структурі населення Болгарії 12%), хоч її лідер Доган сам став об'єктом критики протестуючих.

Намагаючись нівелювати політичну напругу, НЗ терміново прийняли Кодекс поведінки службовців і працівників державної адміністрації Республіки Болгарія [Кодекс за поведение]. Відповідальність за його виконання поклали на дисциплінарну комісію в межах кожної інституції державної служби. До компетенцій Комісії протидії корупції [Закон] включили етичні стандарти поведінки вищих посадових осіб (у т.ч. міністрів і мерів міст), систему перевірки доброчесності і правила їх застосування. Положення про етичну поведінку депутатів визначав Регламент Народних Зборів [Правилник], за виконання якого відповідав комітет парламенту. Тож заходи по боротьбі з корупцією в цілому в РБ розроблені і хоча вони представлені у законодавчих положеннях, але фактичні докази їх застосування чи ефективності відсутні.

Попри посилену роботу органів слідства, остаточних вироків у корупційних справах високих посадовців мало, а ті, що розглядалися не мали серйозних вироків і остаточних рішень. Так, у 2020 р. Верховний касаційний суд виніс загалом 33 рішення по корупційних справах. У 19 справах Апеляційний суд вищої інстанції підтвердив рішення, у восьми – скасував їх і повернув справи на новий розгляд, у чотирьох випадках – рішення змінив, і у двох з них відновив кримінальне провадження [Годишен доклад]. Тож відчутних змін у справах про корупцію у вищих ешелонах влади в РБ не досягнули, як і остаточних суворих вироків [Европейска Комисия. Доклад за върховенството]. Водночас 17 грудня 2020 р. OLAF (спеціальний підрозділ фінансової поліції ЄС, до функцій якого входить боротьба з шахрайством) рекомендував уряду РБ повернути майже 6 млн. євро, які той нібито привласнив, зловживаючи службовим становищем [Европейска комиссия: Европейска служба за борба].

Наведені і багато схожих фактів про різні корупційні схеми, оборудки, розповіді про зловживання урядового кабінету постійно озвучували ЗМІ та спікери на мітингах. Акції протесту призвели до відставки п'яти міністрів уряду (з 17) у липні і вересні 2020 р. Втім, ні відставки, ні прийняття Кодексу поведінку службовців ситуацію не покращили і мітинги тривали. Напругу ускладнювала ще й пандемія COVID-19 (за даними Мінфіну на 1.01.2021 р. на 6 882 тис. населення

РБ заражених було 7,5%). Уряд критикували за неефективну проти-дію пандемії, що перед виборами, з 1 березня, він послабив карантин, а це привело до рекордного зростання захворюваності [Коронавірус].

За Конституцією Болгарії парламентські вибори призначає Президент і їх проводять у межах двох місяців після закінчення консти-туційного терміну повноважень НЗ чинного скликання [Консти-туція]. Термін діяльності 44-х НЗ закінчувався 26 березня 2021 р. і його за Основним Законом можна було продовжити у разі війни чи надзвичайної події, чи скоротити за рішенням самого парламенту, чи у разі неможливості утворення уряду. Але протестуючі вимагали термінового розпуску НЗ і проведення дострокових виборів. Спочатку Президент заявив, що можливо вибори проведуть 28 березня 2021 р., але підтверджуючого Указу не видав. З ініціативою про скликання Великих Народних Зборів [Конституція] виступив прем'єр, але з цим не погодилися НЗ, адже для їх підготовки потрібно було понад два місяці з припинення діяльності чинних НЗ. Щоб вплинути на не-стабільний політичний процес і заспокоїти суспільство, Президент видав Указ про розпуск НЗ, а після дев'яти днів консультацій з ліде-рами партій, органів охорони здоров'я тощо, видав Декрет №9 від 14 січня 2021 р. про призначення чергових виборів депутатів НЗ 45-го скликання на 4 квітня 2021 р. [Президентът насрочи]. Передвиборча ситуація в РБ свідчила про громадське розчарування і недовіру до політичних сил.

Готуючись до проведення чергових парламентських виборів ще в 2019 р. і у вересні 2020 р. НЗ прийняли новий пакет законодавчих поправок до Виборчого кодексу Болгарії (ВКБ, прийнятий у 2014 р.) [Изборен кодекс], зокрема Закон про політичні партії та інші зако-нодавчі акти. Так, законодавчі поправки до ВКБ, прийняті у верес-ні 2020 р., за шість місяців до проведення чергових виборів до НЗ, передбачали, наступне: введення комбінації двох основних форм голосування виборців – з використанням на вибір виборця звично-го паперового виборчого бюлетеня чи технічних засобів підрахунку голосів (е-виборів) на виборчих дільницях з чисельністю понад 300 виборців і надання ЦВК права щодо розподілу вказаних технічних засобів підрахунку голосів між виборчими комісіями, виключення з протоколів про підсумки голосування положень про кількість не-використаних бюлетенів та кількість недійсних виборчих бюлетенів [Прозрачност]; зниження розміру фінансування політичних партій;

реформ механізму (порядку) подачі е-скарг і розгляду виборчих спорів; спрощення протоколу про підсумки голосування виборців на основі виключення положень про невикористані і недійсні виборчі бюлетені тощо [Изборен кодекс]. ЦВК приймала документи про реєстрацію партій і коаліцій на квітневі вибори до 17 лютого 2021 р. Кожна сила, яка виявила бажання брати участь у виборах, мала представити ряд документів, депозит у розмірі 2500 левів та 2500 підписів виборців, які підтримали їх реєстрацію. До вказаного терміну 31 партія і вісім коаліцій подали документи. Шести партіям відмовили у реєстрації; затверджені документи на реєстрацію двох партій видалили; одна партія отримала дозвіл на самовідвід з реєстрації, хоч потім приєдналася до однієї з восьми коаліцій [Публичен електронен].

Ставлення громадськості до участі окремих партій у виборах та формування їх рейтингів відображали ЗМІ в публікаціях результатів опитування громадської думки, які все частіше проводили у міру наближення дати виборів. Недоведена, але широко обговорювана у суспільстві версія, щодо цієї виборчої кампанії, полягала в тому, що соціологи, публікуючи результати опитувань, маніпулювали думкою громадян і «торгували впливом» в інтересах певних політичних сил [Новите «Кънчовци»]. Це повідомлення озвучило Радіо «Вільна Європа», працівники якого опитали соціологів про результати соцагентства Barometer [Когато числата]. Агентство мало лише одного працівника – Н. Ніколова, що мав ще «50% акцій іншої компанії», де партнером був К. Контрері – політик з ВМРО, але гордо іменував себе «соціологічним агентством» і видавав «потрібну» соціологію партіям, які йому платили [Търговски]. Так маніпулювали думкою громадян та «формували рейтинги» партій до виборів.

Про діяльність не добросовісних соцагентств представив дані і редактор щотижневого подкасту «Голос капіталу» О. Лазаров. Він розповів, як правлячі партії бажують підвищити власні рейтинги і чинять тиск на соцагентства, що інструменти дуже схожі на ті, які використовує політична еліта для контролю за ЗМІ; як розпізнати фальшиві дані і чому іноді маніпуляції проходять навіть через знайомі імена; яка вага контрольованого і купленого голосу; наголосив, що результати квітневих виборів 2021 р. непередбачувані [Как да познаем].

За словами прем'єра Борисова, організація голосування в квітні «обійшлася державі в рекордну суму: на додаток до паперових блан-

ків на дільниці закупили спеціальні машини для е-голосування, крім того, в умовах пандемії вжили додаткових заходів безпеки, а всіх задіяних у виборах вакцинували. Ці вибори коштували дорого, за моїми підрахунками, вони обійшлися в більш ніж 150 млн. левів (майже € 75 млн.)» [Дудина]. Явка на виборах 4 квітня в РБ була низькою. За оцінками агенції Gallup вона становила 43,9% [На парламентських]. За результатами виборів коаліція «ГЕРБ – СДС» отримала 75 мандатів, «Є такий народ» – 51, БСП – 43, РПС – 29, ДБ (Демократична Болгарія) – 27, «Встань! Мафіє, забирайся!» – 14. Інші партії та коаліції, які брали участь у виборах не подолали 4% виборчого бар'єру [Централна избирателна комисија]. Отже, за результатами виборів жодна партія чи коаліція самостійно не могла сформувати уряд, оскільки не здобула достатньої кількості депутатських мандатів.

36

—

Серед парламентських фракцій почалися домовленості – коаліція. Президент почергово вручав мандат формування уряду силам, які набрали найбільше голосів виборців. Першою таким мандат отримала коаліція «ГЕРБ – СДС», потім – «Є такий народ», згодом – БСП. Кожній з цих політичних сил потрібно було залучити депутатів з інших фракцій, щоб створити коаліційну більшість у НЗ і далі вже разом формувати уряд. Втім, всі три спроби були безуспішними, лідери партій не домовилися, жодна з трьох сил не впоралася з цим завданням і повернула мандат главі держави.

Свої сценарії утворення коаліції пропонували агентства політтехнологів, але до їх порад парламентарі не дослухалися. Розглядали два найбільш реалістичні варіанти, але в обох сценаріях коаліційні уряди створити було неможливо. Звичайно, навіть з глухого кута іноді є вихід – таким міг бути урядовий кабінет експертів. Проте, якщо б ГЕРБ + ДПС + ВМРО мали на одного чи двох депутатів більше ніж опозиція, вони навряд чи ризикнули б створити відкриту коаліцію зі значними партійними призначеннями (як от прем'єра Борисова). На думку німецького дипломата, акредитованого в РБ, «кожен без упереджень очікував би, що Борисов та його оточення вже будуть знищені. Але Болгарія – це Болгарія» [Смилов]. Тож така коаліція була б надзвичайно крихкою щодо її підтримки у НЗБ та майже повністю нелегітимною в очах суспільства [Колева].

У опозиційному сценарії (БСП + «Є такий народ» + «Демократична Болгарія» + «Встань! Мафіє, забирайся!») партії прагнули узгодити позиції у спільному кабінеті, включити своїх провідних діячів,

пояснити численні компроміси, на які їм довелося йти. Цей варіант не виключали, але він був мало ймовірним і не спрацював [Смилов]. Тож коаліціада не дала результатів.

Безперечно, що 45-і НЗ увійдуть у новітню історію РБ як найкоротші за часом роботи і перші, які не створили конституційну більшість, не висунули кандидатів на посади міністрів і не сформували уряд. Після того, як третя політична сила – БСП, відмовилася від мандату на формування уряду, Президент Р. Радев вимушено видав Указ про призначення дострокових виборів до парламенту на 11 липня 2021 р. [Президент Болгарії]. Іншим Указом він розпустив 45-і НЗ і призначив тимчасовий уряд. Очолив уряд секретар Президента з питань безпеки та оборони, Стефан Янев, близький соратник Радева, який був віце-прем'єром і міністром оборони у тимчасовому уряді, призначеному в 2017 р. Прем'єр і його міністри – авторитетні, безпартійні діячі, а уряд мав обмежений термін (до нових виборів) для виконання певних планів. Тож вихід РБ знайшла у створенні технократичного, експертного кабінету та в оголошенні нових виборів [Костадинова]. Проте, сенсацією це рішення не стало. Швидше навпаки. Про дострокові вибори почали говорити відразу після того, як стали відомі результати голосування 4 квітня. Ситуацію спричинило громадське невдоволення, корупційні скандали та, здебільшого, нездатність 45-х НЗ, обраних у квітні 2021 р., сформувати уряд.

Великі числа у порядкувому номері НЗ можуть здивувати, зважаючи на буремні історичні події у Східній Європі та, зокрема на Балканах, перехід РБ із залежності від однієї держави до іншої. Втім, тут відлік номерів НЗ ведеться з 1879 р., коли після Установчих зборів скликали I-і Звичайні Народні збори. Окрім «звичайних» зборів, у яких цей прикметник зазвичай випускається, в РБ є «Великі Народні збори». Це формат НЗ з 400 депутатів, який скликається при потребі прийняти важливе державне рішення, як зміни до Конституції, території країни, вибір голови держави (ще за часів монархії). З усіх депутатів 200 обираються за пропорційною системою, а 200 – за мажоритарною. Після прийняття рішення, Великі Народні збори розпускають. За всю історію РБ їх скликали лише сім разів. Попередній раз вони діяли у липні 1990 – жовтні 1991, коли приймали чинну Конституцію [Бурдяк].

Призначені на 11 липня 2021 р. позачергові вибори НЗ мали обрати депутатів 46-го парламенту. Політичні сили РБ знову розпоча-

явка виборців впливала на легітимність НЗ. Її очікували меншою, ніж на попередніх виборах, а це означало, що закони і постанови 46-х НЗ, суспільство не сприймало, як стабільні, тривалі і стійкі. Новим на липневих виборах стало машинне голосування, яке проводилося у всіх регіонах країни і за кордоном на дільницях, де зареєструвалися понад 300 виборців. Майже 72 тис. заяв подали болгарари для голосування за кордоном, найбільшу кількість виборчих дільниць створили у Великобританії, Німеччині та Туреччині [Избираме Народно]. Крім Болгарії за НЗ голосували ще у 67 країнах. У бюлетені зберегли варіант «Я нікого не підтримую». Виборці могли обрати фаворита у списку, за преференційним голосуванням [България избира].

У таблиці 1 представлені результати парламентських виборів у Болгарії, які відбулися у квітні та в липні 2021 р. і здійснено порівняння їх результатів (див. табл.1).

Таблиця 1

Результати виборів до парламенту Болгарії в квітні та липні 2021 р.*

39

Партія/ коаліція	Голоси у %, на виборах у квітні 2021р.	Голоси у %, на виборах у липні 2021р.	Розподіл депутатських мандатів у квітні 2021р.	Розподіл депутатських мандатів у липні 2021р.	Кращий (+) / гірший (-) результат, ніжу квітні
Є такий народ	17,40%	23,78%	51	65	+ 14
ГЕРБ-СДС	25,8%	23,21%	75	63	- 12
БСП	14,78%	13,22%	43	36	- 7
ДБ	9,31%	12,48%	27	34	+ 7
РПС	10,36%	10,57%	30	29	- 1
«Встань! Мафіє, забирайся!»	4,64%	4,95%	14	13	- 1

Джерело: Парламентарни избори в България (април 2021). URL: https://bg.wikipedia.org/wiki/%D-BB_2021; Парламентарни избори в България (юли 2021). URL: https://bg.wikipedia.org/wiki/%DB8_2021.

*Складено автором.

На липневих виборах перемогу здобула партія «Є такий народ» співака, ведучого і шоумена Славі Трифонова, яка в підсумку отримала 65 мандатів. Це нова партія в РБ, а тренд на нові обличчя, як відомо, впевнено крокує сучасним світом. Вона випередила блок «ГЕРБ – СДС» лише на 0,5%. Тож переможець попередніх виборів,

блок «ГЕРБ – СДС» колишнього прем'єра Б. Борисова, був на другому місці. Він отримав 63 місця в парламенті. Також до НЗ увійшли коаліції БСП – 36 депутатів, ДБ – 34 мандати, партія РПС– 29 мандатів та новостворена коаліція «Встань! Мафіє, забирайся!», що привела у законодавчий орган держави 13 представників (див. таблицю 2).

Таблиця 2

**Ідеологія партій та коаліцій парламенту Болгарії,
обраного в липні 2021 р.***

№ п/п	Назва політичної сили	Тип формування	Склад коаліції	Ідеологічна спрямованість
1	Има такъв народ (Є такий народ)	партія	-	популізм
2	ГЕРБ-СДС	правоцентристський консервативний блок	ГЕРБ, СДС, Рух «Гергьовден»	Консерватизм
3	БСП	партія	-	Соціал-демократія
4	ДБ	правоцентристська, ліберальна коаліція	Рух «Да! Болгарія», ДСБ – Демократи за сильну Болгарію, Зелений рух	Анти-корупція, Консерватизм, Зелена політика
5	РПС	партія	Рух за права та свободи	Соціальний лібералізм
6	«Встань! Мафіє, забирайся!»	Коаліція, що об'єднала партії правого та лівого крила	Рух-21 РБГ – Рух «Болгарія – громадянам» ЄНП – Єдина народна партія ВОЛТ ЗНС – землеробська народна спілка Встань, Болгарія!	Соціал-демократія – Проевропеїзм Проевропеїзм Аграризм Анти-корупція

Джерело: Парламентарні вибори в Болгарія (апріль 2021). URL: https://bg.wikipedia.org/wiki/%D-BB_2021; Парламентарні вибори в Болгарія (юлі 2021). URL: https://bg.wikipedia.org/wiki/%DB8_2021.

*Складено автором.

Як видно з таблиці 2, за своїм ідеологічним спрямуванням шість політичних сил, які пройшли до НЗ у липні 2021 р. доволі різні, при

тому, що жодна з цих партій чи коаліцій не набрала достатньої кількості мандатів для утворення парламентської більшості та формування уряду. Історія знову повторилася. Спочатку пішов у відставку, висунутий на посаду прем'єра від партії «Є такий народ», Пламен Ніколов [Изборите. Кандидат]. Після невдачі сформувати урядовий кабінет, він зняв свою кандидатуру і повернув мандат. Р. Радев категорично заявив, що для завершення процедури першого терміну формування уряду, слід прийняти акт НЗ. Депутати проголосували за це рішення і лише після цього Президент передав мандат другій (за кількістю депутатів) політичній силі «ГЕРБ – СДС». Лідер партії Б. Борисов оголосив, що Даніель Мітов отримає мандат і негайно поверне його. Д. Мітова вже номінували на посаду прем'єра у квітні і він тоді навіть запропонував склад уряду, але НЗ не підтримали його пропозиції [Избори 2 в 1].

Вручити третій раз мандат Президенту було складно, адже претенденти, лідери двох формацій – БСП(К. Нінова) і «Встань, Болгарія!» (М. Манолова), не хотіли його приймати, а закликали всі партії, крім ГЕРБ та РПС, змиритися і провести переговори, сформувати уряд на 8-10 місяців, щоб вжити термінових заходів перед четвертою хвилею COVID-19 і прийняти бюджет РБ на 2022 р.

Депутати вважали майбутні переговори трьох партій тренінгом та основою майбутніх спільних дій. Вони визнали, що кабінет з третім мандатом у цих НЗ неможливий, і нагадали, що лише РПС з кабінетом професора Л. Бєрова у 1992 р. та Троїста коаліція у 2005 р. з третьої спроби сформували уряди [Бурдяк].

Більшість суспільства схилилася до того, що вихід із ситуації один – оголошення нових виборів. 64,2% виборців хотіли, щоб наступні 47-і НЗ обрали урядовий кабінет, навіть якщо це буде ціною «великих компромісів». Однак, 20,2% дотримувалися протилежної думки – «червоні лінії» перетинати не слід. Такі результати опитування Центру аналізу та маркетингу серед 812 дорослих громадян, причому можлива похибка становила + – 3,5% [Гергов]. Майже 42% виборців звинувачували усі партії, представлені в НЗ, за неспроможність сформувати уряд. Втім, найбільший гнів викликала партія С. Трифонова «Є такий народ», яку звинувачували 29,1% респондентів. Політологи вважають, що підтримка шоумена більше не несе позитиву людям, а прирікає на невдачу. Значно менше людей (6,9%) невдоволенні діяльністю формації ДБ.

Невдача попередніх НЗ вплинула на мобілізацію партійного електорату. Активну мобілізацію вели ГЕРБ і БСП – понад 80% тих, хто за них проголосував у липні, заявляють, що знову віддадуть їм свої голоси. ДБ може втратити 1/3 голосів. Але найбільший відтік голосів очікується в партії «Є такий народ», адже лише 45% тих, хто голосував за неї, хочуть це повторити.

Зазначимо, що НЗ без дебатів проголосували за проведення 14 листопада президентських виборів, які за Конституцією повинні проходити в кінці 2021 р. Після консультацій з ЦВК, Президент РБ повідомив, що «вибори парламенту відбудуться разом з президентськими – 14 листопада» [Президентските избори]. Спочатку Президент був проти проведення в один день президентських і парламентських виборів, адже за його словами, це суперечить Конституції, але згодом погодився. Тож, восени в РБ відбудуться треті за рік вибори НЗ. Це безглуздий рекорд, за який немає винагороди. Більше того, цей рекорд загалом шкідливий, адже підриває довіру до парламентської демократії.

42

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз політичного процесу РБ і серії дострокових парламентських виборів, які пройшли, починаючи з 2017 р. свідчать, що держава переживає складний період нестабільності. Розбудова демократичної правової держави в РБ, попри її членство в ЄС, все ще на стадії становлення. Зростає відчуженість громадян від демократичних політичних процесів і зневіра в їх дієвість. При цьому, на думку експертів, настійно вимагають правового регулювання такі питання, як: забезпечення загального виборчого права; можливість проведення передвиборної агітації й інформаційно-роз'яснювальної роботи серед виборців на інших, крім державної (болгарської) мовах, адже в Болгарії проживають великі за кількістю меншини (турецька, ромська тощо); вдосконалення фінансування передвиборної агітації та механізму оскарження результатів виборів на основі переходу від непрямого до прямого порядку оскарження результатів. Вирішення головної проблеми РБ – зниження рівня корупції, по суті, не відбулося. Позитивного успіху в антикорупційній боротьбі можна досягнути, використавши підтримку населення, його віру в те, що держава зможе подолати корупцію, чіткого правозастосування антикорупційних заходів у різних державних структурах і інститутах. Зростання політичної свідомості громадян, що виражається в широкому протестному русі, в середній

часовій перспективі може стати внутрішньою основою формування реальної, а не формальної правової системи, організованої за європейськими стандартами. У цьому напрямі доцільно проводити подальші дослідження проблеми.

Джерела та література:

1. Борисов: Мафията иска да ни свали, затова няма да дам оставка. https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2020/09/09/4111547_borisov_mafiata_iska_da_ni_svali_niama_da_dam_ostavka/
2. Бурдяк В.І. 2004. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства. Монографія. Чернівці: Рута.
3. България избира 46-ото Народно събрание. <http://m.focus-news.net/?action=scandal&id=7320>
4. Бюро по демократическим институтам и правам человека. <https://obrazovaka.ru/question/bdipch-rasshifrovka-112867>
5. Все още сме на 111-о място по свобода на медиите. В годишния доклад на «Репортери без граници» България е наречена «черната овца на Европейския съюз». БНР, 21.04.2020г. <https://bnr.bg/sofia/post/101262347/pak-sme-na-111-masto-po-svoboda-na-mediite>
6. Гергов И. 64% искат кабинет в следващото НС, дори и с големи компромиси. <https://news.bg/bulgaria/64-iskat-kabinet-v-sledvashtotons-dori-i-s-golemi-kompromisi.html>
7. Годишен доклад за дейността на Върховния касационен съд през 2020 г. <http://www.vks.bg/analizi-i-dokladi/vks-godishen-doklad-2020.pdf>
8. Дайнов Е. 2020. България е в хаос, олигархията се разпада. Предстои развръзка? <https://www.dw.com/bg/%D0>
9. Данните от Евробарометър относно възприятието на корупцията и опитът на гражданите и предприятията, докладвани миналата година, се актуализират на всеки две години. Последният набор от данни са Специалното проучване на Евробарометър № 502 (2020 г.) и Експресното проучване на Евробарометър № 482.
10. Дудина Г. 2020. В Болгарии начались самые дорогие выборы в истории страны. <https://www.kommersant.ru/doc/4760246>
11. Евронюз: В корумпирана България изход от кризата е малко възможен. 19/07/2020. URL: <https://bgnes.bg/>
12. Европейска Комисия. 2020. Доклад за върховенството на закона за Глави по държави: ситуация в областта на върховенството на

закона в България. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/rule_of_law_factsheet_toolbox_bg.pdf

13. Европейска Комисия. 2021. Работен документ на службите на Комисията. Доклад относно върховенството на закона за 2021 г. Глави по държави: ситуация в областта на върховенството на закона в България. Брюксел, 20.7.2021 г. SWD(2021) 703 final.

14. Европейска комисия: Европейска служба за борба с измамните, OLAF препоръчва да бъдат възстановени в бюджета на ЕС близо 6 милиона евро след свое разследване на предполагаема злоупотреба със служебно положение в българско министерство. Съобщение за медиите № 04/2021.

15. Закон за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество. Държавен Вестник. Бр. 7. 2018. 19 Януари.

16. Избираме Народно събрание за втори път 2021 г. <https://news.bg/politics/izbirame-narodno-sabranie-za-vtori-pat.html>

44

17. Изборен кодекс, приет от XLII Народно събрание. <https://www.europarl.europa.eu/bulgaria/bg/%D0%>

18. Избори 2 в 1 на 24 октомври. Труд. 2021. 11 август.

19. Изборите. Кандидат за депутат на Слави напуска «Има такъв народ». <https://www.svobodnaevropa.bg/a/31351892.html>

20. Как да познаем дали едно социологическо проучване е достоверно. Алексей Лазаров за това как партиите около властта използват някои проучвания и агенции за пропаганда, а тази зборище са най-трудните за прогнозиране. https://www.capital.bg/podcast/glasat_na_kapital/2021/03/12/4184923_kak_da_poznaem_dali_edno_sociologicheskoprouchvane_e

21. Когато числата «миришат». Как партийно оцветена агенция праща нещо, а БНТ го показва. Svobodnaevropa.bg.

22. Кодекс за поведение на служителите в държавната администрация. Постановление № 57 на Министерския съвет от 2 април 2020 г. Държавен Вестник. Бр. 33. 2020. 7 Април.

23. Колева М. Кой колко загуби на изборите на 4 април? <https://bntnews.bg/news/koi-kolko-zagubi-na-izborite-na-4-april-1103205news.html>

24. Конституция на Република България. Приета от Великото народно събрание 12 юли 1991 г. София: Нова звезда, 2002. 40 с.

25. Коронавирус: статистика по краінах. <https://index.minfin.com>.

ua/ua/reference/coronavirus/geography/

26. Косабов В. Видеоцитати. Когато стадо то се вземе за глупница, овчарят трябва да размаха тоягата. https://www.dnevnik.bg/video/2020/08/25/4106087_videocitat_kogato_stadoto_se_vzeme_zaglutnica/

27. Костадинова С. А сега накъде: правителство или нови избори. <https://www.mediapool.bg/a-sega-nakade-pravitelstvo-ili-novi-izbori-news320322.html>

28. Кръстев Е. Ще има ли България правителство след 11 юли? <https://news.bg/comments/shte-ima-li-balgariya-pravitelstvo-sled-11-yuli.html>

29. На парламентських виборах у Болгарії попередньо перемагає партія чинного прем'єра. Він уже третій термін на посаді. <https://hromadske.ua/posts/na-parlamentskih-viborah-u-bolgariyi-poperedno-peremagaye-partiya-chinnogo-premyera-vin-uzhe-tretij-termin-na-posadi>

30. Народно събрание на Република България. Правилник за организацията и дейността на Народното събрание. В сила от 02.05.2017. <https://www.parliament.bg/bg/rulesoftheorganisations>

31. Новите «Кънчовци» не се хвърлят на амбразурата на партии. <https://www.24chasa.bg/mnenia/article/9439844>

32. Организатор на протеста в Барселона: Усещането за липса на правосъдие изкарва българите на протест. 22.07.2020. <https://bnr.bg/post/101314197>

33. Парламентарни избори в България (април 2021). https://bg.wikipedia.org/wiki/%D-BB_2021

34. Парламентарни избори в България (юли 2021). https://bg.wikipedia.org/wiki/%DB8_2021

35. Пети ден от протестите. Искат се оставки, гневът е от полицейското насилие и управлението на БНТ. Свободна Европа. 2020. 13 юли.

36. Правилник за организацията и дейността на Народното събрание. Обн. ДВ бр. 65 от 6 август 2021 г. <https://www.parliament.bg/bg/podns>

37. Президент Болгарії розпустив парламент і призначив до-строкові вибори. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/11/7293118/>

38. Президентските избори в България ще се проведат на 14 ноемв-

ри. <https://www.investor.bg/ikonomika-i-politika/332/a/prezidentskite-izbori-v-bulgariia-shte-se-provedat-na-14-noemvri-334815/>

39. Президентът насрочи парламентарните избори на 4 април. Dnevnik.bg. 2021. 14 януари.

40. «Прозрачност без граници» (Transparency International), Индекс за възприятие на корупцията за 2020 г. <https://ti-bulgaria/bg/org/research/indeks-sprjnyattu-a-koruptsiyi-2020>

41. Протест и пред българското посолство в Лондон. <https://btvnovinite.bg/svetut/protest-i-pred-balgarskoto-posolstvo-v-london-1.html>

42. Проф. Николай Радулов: Националната сигурност е в ръцете на служби, които са инструмент на тесен олигархичен кръг на който хората на митинга викат мафия. 10.07.2020. <http://web.archive.org/web/20201028010710/http://m.focus-news.net/?action=news&id=2789024>

46 — 43. Публичен електронен регистър на партиите и коалициите, регистрирани за участие в изборите за народни представители на 4 април 2021 г. Cik.bg.

44. Смилов Д. България след 4 април: два сценария, но само едно решение? <https://www.dw.com/bg/%D0%-B5/a-57074231>

45. Търговски регистър и регистър на юридическите лица с нестопанска цел: «Никаримоти» ООД. URL:Registryagency.bg.

46. Централна избирателна комисия. Парламентарни збори. 4 Април 2021 Сумарни данни <https://results.cik.bg/pi2021/rezultati/index.html>

References:

1. Borisov: Mafiyata iska da ni svali, zatova nyama da dam ostavka. https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2020/09/09/4111547_borisov_mafiata_iska_da_ni_svali_niama_da_dam_ostavka/

2. Burdyak V.I. 2004. Respublika Bolgariya na zlami epoh: politichna transformaciya suspil'stva. Monografiya. Chernivci: Ruta.

3. B'lgariya izbira 46-oto Narodno s'branie. <http://m.focus-news.net/?action=scandal&id=7320>

4. Byuro po demokraticheskim institutam i pravam cheloveka. <https://obrazovaka.ru/question/bdipch-rashifrovka-112867>

5. Vse oshche sme na 111-o myasto po svoboda na mediite. V godishniya doklad na «Reporteri bez granici» B'lgariya e narechena

«chernata ovca na Evropejskiya s'yuz». BNR,21.04.2020g. <https://bnr.bg/sofia/post/101262347/pak-sme-na-111-masto-po-svoboda-na-mediite>

6. Gergov I. 64% iskat kabinet v sledvashchoto NS, dori i s golemi kompromisi. <https://news.bg/bulgaria/64-iskat-kabinet-v-sledvashtotons-dori-i-s-golemi-kompro-misi.html>

7. Godishen doklad za dejnostta na V'rhovniya kasacionen s'd prez 2020 g. <http://www.vks.bg/analizi-i-dokladi/vks-godishen-doklad-2020.pdf>

8. Dajnov E. B'lgariya e v haos, oligarhiyata se razpada. Predstoi razvr'zka? 09.07.2020. <https://www.dw.com/bg/%D0>

9. Dannite ot Evrobaromet'r otosno v'zpriyatieto na korupciyata i opit't na grazhdanite i predpriyatiyata, dokladvani minalata godina, se aktualizirat na vseki dve godini. Posledniyat nabor ot dannii sa Specialnoto prouchvane na Evrobaromet'r № 502 (2020 g.) i Ekspresnoto prouchvane na Evrobaromet'r № 482 (2019 g.).

10. Dudina G. V Bolgarii nachalis' samye dorogie vybory v istorii strany. <https://www.kommersant.ru/doc/4760246>

11. 11.Evronyuz: V korumpirana B'lgariya izkhod ot krizata e malko v'zmozhen.19/07/2020.<https://bgnes.bg/>

12. Evropejska Komisiya. Doklad za v'rhovenstvoto na zakona za 2020 g. Glavi po d'rzhavi: situaciya v oblastta na v'rhovenstvoto na zakona v B'lgariya. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/rule_of_law_factsheet_toolbox_bg.pdf

13. Evropejska Komisiya. Raboten dokument na sluzhbite na Komisiyata. Doklad otosno v'rhovenstvoto na zakona za 2021 g. Glavi po d'rzhavi: situaciya v oblastta na v'rhovenstvoto na zakona v B'lgariya. Bryuksel, 20.7.2021 g. SWD(2021) 703 final.

14. Evropejska komisiya: Evropejska sluzhba za borba s izmamite, OLAF prepov'chva da b'dat v'zstanoveni v byudzheta na ES blizo 6 miliona evro sled svoe razsledvane na predpolagaema zloupotreba s's sluzhebno polozhenie v b'lgarsko ministerstvo / S'obshchenie za mediite № 04/2021.

15. Zakon za protivodejstvie na korupciyata i za otnemane na nezakonno pridobitoto imushchestvo. D'rzhaven Vestnik. Br. 7. 2018. 19 YAnuari.

16. 16 Izbirame Narodno s'branie za vtori p't 2021 g. <https://news.bg/politics/izbirame-narodno-sabranie-za-vtori-pat.html>

17. Izboren kodeks, priet ot HLII Narodno s'branie. <https://www.europarl.europa.eu/bulgaria/bg/%D0%>

18. Izbori 2 v 1 na 24 oktombri. Trud. 2021. 11 avgust.

19. Izborite. Kandidat za deputat na Slavi napuska «Ima tak'v narod». <https://www.svobodnaevropa.bg/a/31351892>. Html

20. Kak da poznaem dali edno sociologichesko prouchvane e dostoverno. Aleksej Lazarov za tova kak partiite okolo vlastta izpolzvat nyakoi prouchvaniya i agencii za propaganda, a тази збори shche sa naj-trudnite za prognoziranje. https://www.capital.bg/podcast/glasat_na_kapital/2021/03/12/4184923_kak_da_poznaem_dali_edno_sociologichesko_prouchvane_e/

21. Kogato chislata «mirishat». Kak partijno ocvetena agenciya prashcha neshcho, a BNT go pokazva. Svobodnaevropa.bg.

22. Kodeks za povedenie na sluzhitelite v d'rzhavnata administraciya. Postanovlenie № 57 na Ministerskiya s'vet ot 2 april 2020 g. D'rzhaven Vestnik. Br. 33. 2020. 7 April.

23. Koleva M. Koj kolko zagubi na izborite na 4 april? <https://bntnews.bg/news/koi-kolko-zagubi-na-izborite-na-4-april-1103205news.html>

48

24. Konstituciya na Republika B'lgariya. Prieta ot Velikoto narodno s'branie 12 yuli 1991 g. Sofiya: Nova zvezda, 2002. 40 s.

—

25. Koronavirus: statistika po krainah. <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/geography/>

26. Kosabov V. Videocitati. Kogato stado to se vzeme za glupnica, ovcharyat tryabva da razmaha toyagata. https://www.dnevnik.bg/video/2020/08/25/4106087_videocitat_kogato_stadoto_se_vzeme_za_glutnica/

27. Kostadinova S. A sega nakde: pravitelstvo ili novi izbori. <https://www.mediapool.bg/a-sega-nakade-pravitelstvo-ili-novi-izbori-news320322.html>

28. Kr'stev E. Shche ima li B'lgariya pravitelstvo sled 11 yuli? <https://news.bg/comments/shte-ima-li-balgariya-pravitelstvo-sled-11-yuli.html>

29. Na parlaments'kih viborah u Bolgariï poperednò peremagae partiya chinnogo prem'era. Vin uzhe tretij termin na posadi. <https://hromadske.ua/posts/na-parlamente-nskih-viborah-u-bolgariyi-poperedno-peremagaye-partiya-chinnogo-premyera-vin-uzhe-tretij-termin-na-posadi>

30. Narodno s'branie na Republika B'lgariya. Pravilnik za organizacijata i dejnostta na Narodnoto s'branie. V sila ot 02.05.2017 <https://www.parliament.bg/bg/rulesoftheorganisations>

31. Novite «K'nchovci» ne se hv'rlyat na ambrazurata na partii. <https://www.24chasa.bg/mnenia/article/9439844>

32. Organizator na protesta v Barselona: Useshchaneto za lipsa na pravos'die izkarva b'lgarite na protest. 22.07.2020. <https://bnr.bg/post/101314197>

33. Parlamentarni izbori v B'lgariya (april 2021). https://bg.wikipedia.org/wiki/%D-BB_2021

34. Parlamentarni izbori v B'lgariya (yuli 2021). https://bg.wikipedia.org/wiki/%DB8_2021

35. Peti den ot protestite. Iskat se ostavki, gnev't e ot policejskoto nasilie i upravlениeto na BNT // Svobodna Evropa. 2020. 13 yuli.

36. Pravilnik za organizacijata i dejnostta na Narodnoto s»branie. Obn. DV br. 65 ot 6 avgust 2021 g. <https://www.parliament.bg/bg/podns>.

37. Prezident Bolgarij rozpustiv parlament i priznachiv dostrokovi vibori / Ukrains'ka pravda. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/11/7293118/>

38. Prezidentskite izbori v B'lgariya shche se provedat na 14 noemvri. <https://www.investor.bg/ikonomika-i-politika/332/a/prezidentskite-izbori-v-byulgaria-shte-se-provedat-na-14-noemvri-334815/>

39. Prezident't nasrochi parlamentarnite izbori na 4 april. Dnevnik. bg. 2021. 14 yanuari.

40. «Prozrachnost bez granici» (Transparency International), Indeks za v'zpriyatие na korupciyata za 2020 g. <https://ti-bulgaria.bg/org/research/index-spryjnyattyia-koruptsiyi-2020/>

41. Protest i pred b'lgarskoto posolstvo v London. <https://btvnovinite.bg/svetut/protest-i-pred-balgarskoto-posolstvo-v-london-1.html>

42. Prof. Nikolaj Radulov: Nacionalnata sigurnost e v r'cete na sluzhbi, koito sa instrument na tesen oligarhichen kr'g na kojto horata na mitinga vikat mafiya. 10.07.2020. <http://web.archive.org/web/2021028010710/http://m.focus-news.net/?action=news&id=2789024>

43. Publichen elektronen regist'r na partiite i koaliciite, registrirani za uchastie v izborite za narodni predstaviteli na 4 april 2021 g. Cik.bg.

44. Smilov D. B'lgariya sled 4 april: dva scenariya, no samo edno reshenie? <https://www.dw.com/bg/%D0%-B5/a-57074231>

45. T'rgovski regist'r i regist'r na yuridicheskite lica s nestopanska cel: «Nikar imoti» OOD. Registryagency.bg.

46. Centralna izbiratelna komisiya. Parlamentarni zbori. 4 April 2021. Sumarni dannii. <https://results.cik.bg/pi2021/rezultati/index.html>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.50-63>

УДК: 329.052: 342.531.3](437.3)

© Тетяна Федорчак¹

ЗРОСТАННЯ ПОПУЛЯРНОСТІ АНТИСИСТЕМНИХ (НЕТРАДИЦІЙНИХ) ПАРТІЙ У ЧЕХІЇ

50
—
У статті досліджено перебіг виборів до нижньої Палати парламенту Чеської Республіки, їх роль та місце в політичному процесі країни. Автор доводить, що плюралізм думок та багатопартійність у ЧР практично підтверджують свою реальну силу, про що свідчить участь багатьох партій у виборах до парламенту і те, що дев'ять з них зуміли подолати 5% бар'єр та здобути певну кількість депутатських мандатів. Проаналізовані програми парламентських партій, їх головні передвиборчі гасла та результати, яких вони досягнули на виборах. Значна увага в статті приділена переможцю цих виборів – центристській політичній силі – руху «Акція незадоволених громадян», лідер якої був призначений прем'єр-міністром Чехії. Наголошено на нових тенденціях розвитку політичного процесу, які підтвердилися під час волевиявлення народу. Серед них автор виділяє зростання популярності антисистемних (нетрадиційних) партій. У передвиборчих заявах ці партії визначали протестні вимоги щодо зміни політичної системи суспільства.

Ключові слова: Чеська Республіка, політичний процес, парламентські вибори, політичні партії, Європейський Союз, НАТО.

Increasing the Popularity of Antisystem (Non-Traditional) Parties in the Czech Republic

The article examines the course of the elections to the lower house of the Parliament of the Czech Republic, their role and place in the political process of the country. The author argues that pluralism of opinion and multiparty system in the Czech Republic practically confirm their real strength, as evi-

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. E-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-8404-5526>

denced by the participation of many parties in parliamentary elections and the fact, that that nine of them managed to overcome the 5% barrier and to obtain a certain number of deputy mandates. The programs of parliamentary parties are analyzed, their main election slogans and the results they achieved in the elections. Much attention in the article is paid to the winner of this election – the centrist political force – movement “Action of dissatisfied citizens”, whose leader was appointed Prime Minister of the Czech Republic. Emphasis is placed on new trends in the political process, which were confirmed during the will of the people. Among them, the author highlights the growing popularity of anti-system (non-traditional) parties. In their election statements, these parties set out to protest the change in the political system of society. Along with this process, the crisis of traditional parties deepened, who were previously members of the governing bodies of the state, but they failed to demonstrate their compliance with voter inquiries, who sought solutions to pressing issues. This is confirmed by the results of traditional Czech parties – Communist Party of the Czech Republic and Moravia, which managed to get only 7.76% of the vote of the voters and the leader of the previous elections – the Czech Social Democratic Party, which won the support of only 7.27% of voters, having lost almost 13% of the vote in four years.

Keywords: Czech Republic, political process, parliamentary elections, political parties, European Union, NATO.

Постановка проблеми. Упродовж року, з жовтня 2017 р. до жовтня 2018 р., у Чеській Республіці (ЧР) відбувся повноцінний виборчий цикл. У Чехії пройшли парламентські, президентські, муніципальні вибори, а також на одну третину оновився склад Сенату. У ході волевиявлення народу підтвердилися тенденції розвитку політичного процесу і з'явилися нові, які зміцнювалися впродовж виборчого циклу. Серед нових тенденцій найперше слід вказати на зростання популярності антисистемних (нетрадиційних) партій. У передвиборчих заявах вони виголошували протестні вимоги щодо зміни політичної системи суспільства. Зазвичай витоки таких вимог містилися в постмодерністській парадигмі сучасного політичного процесу, для якого характерний плюралізм, що виявляється у визнанні права на існування різних концептуальних підходів, у тому числі й взаємовиключних [Жуковский, 11].

Іншою складовою дієвості даного методу в політиці стали сумніви стосовно «універсальних наративів», які раніше вважалися нормою,

запорукою розвитку. До них варто віднести наступне: членство в ЄС, НАТО, міграція, відносини зі східними сусідами тощо [Deklarace předsedů politických stran].

Паралельно з цим процесом поглиблювалася криза традиційних партій, які раніше входили до керівних органів держави, але їм не вдалося продемонструвати свою відповідність запитам виборців, які шукали вирішення назрілих питань. Тож, на чергових виборах до парламенту успіху домогся рух АНО (Акція незадоволених громадян; аббревіатура АНО збігається зі словом апо, що чеською означає «так» – центристський політичний рух Чехії), який пристосувався до трансформації у політичному житті країни. Втім, зауважимо, що в наступні роки виявилися такі чутливі аспекти діяльності руху АНО, які згодом привели до появи труднощів і в цій політичній силі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельною базою дослідження сучасного політичного процесу в Чеській Республіці стали: законодавча база держави (Конституція Чеської Республіки, Програми дев'яти політичних партій, які брали участь у парламентських виборах 2017 р., Закони Чеської Республіки, дані Центральної виборчої комісії Чехії, виступ прем'єр-міністра на конференції, присвяченій 15-річчю членства Чеської Республіки в Європейському Союзі, «Євроманіфест СДПЧ. Членство в ЄС – історична можливість для Чеської Республіки», Декларація лідерів політичних партій щодо забезпечення оборони Чехії тощо); звіти інституцій Євросоюзу (Європейської комісії та Європейського парламенту про поточну ситуацію в Чехії); результати опитувань громадської думки щодо питань, пов'язаних із парламентськими виборами та демократизацією держави; наукові розвідки дослідників: Р. Палачека, А. Г. Жуковского, Л. Н. Шишеліної та ін.

Мета даної статті полягає в дослідженні політичного процесу сучасної Чехії та чинників, які впливають на зростання популярності антисистемних (нетрадиційних) партій та їх перемоги у ході виборів до парламенту.

Виклад основного матеріалу. 20-21 жовтня 2017 р. у Чеській Республіці (ЧР) відбулися чергові парламентські вибори [Парламентские выборы]. У них брали участь 7 500 кандидатів, які представляли 31 партію та рух – рекордний показник за всю історію незалежної держави. Відповідно до Конституції Чеської Республіки (ст. 15–18), Палата депутатів (нижня палата парламенту) складається із 200 де-

путатів, які обираються терміном на 4 роки. Вибори проводяться впродовж останніх 30 днів терміну повноважень Палати шляхом таємного голосування на основі загального, рівного та прямого виборчого права згідно принципів пропорційного представництва [Ústava České republiky].

Члени Палати депутатів обираються у 14 багатомандатних виборчих округах за пропорційною системою з відкритими списками. Місця розподіляються з використанням методу д'Ондта з виборчим порогом у 5% для самовисуванців, 10% для двопартійних коаліцій, 15% для трипартійних та 20% для коаліцій чотирьох чи більше партій. Вибори в Чехії традиційно тривають два дні, в один тур голосування [Ústava České republiky].

Явка на вибори склала 63% від загальної кількості осіб, зареєстрованих в якості виборців. 5% бар'єр вдалося подолати дев'яти партіям. Перемогу з помітним відривом здобув центристський політичний рух «Акція незадоволених громадян», заснований у 2011 р. Рух АНО очолює чеський політик Андрій Бабіш [Миллиардер]. За нього проголосували 29,64% виборців. Представники АНО отримали 78 місць у нижній палаті парламенту. Основним передвиборчим гаслом руху була боротьба з корупцією [Пан или пропал].

Друге місце на виборах посіла правоцентристська Громадянська демократична партія (ГДП), яка набрала 11,32% голосів та забезпечила тим самим своїм представникам 25 місць у Палаті [Výsledky voleb].

На третьому місці виявилася «Піратська партія», передвиборча програма якої сконцентрувалася на питаннях захисту інформації. Партія отримала 10,79% голосів і відповідно 22 депутатські мандати [Výsledky voleb].

Далі за трійкою переможців йшла партія «Свобода і пряма демократія». Вона здобула 10,64% голосів і в результаті розподілу мандатів, як і «Піратська партія», отримала 22 парламентські крісла. СПД – жорстка євроскептична, антиімміграційна права партія Чехії. У своїх передвиборчих гаслах партія виступає за обмеження імміграції та розширення інституцій прямої демократії.

Комуністична партія Чехії та Моравії набрала лише 7,76% голосів виборців. А лідера попередніх виборів – Чеську соціал-демократичну партію (ЧСДП) підтримали лише 7,27% виборців [Výsledky voleb]. За чотири роки вона втратила майже 13% голосів. Ці партії здобули по 15 місць у Палаті депутатів. На попередніх виборах 2013 р. кому-

ністи посіли третє місце, пропустивши вперед ЧСДП та АНО. На сайті ЧСДП представлено 17 передвиборчих програм – починаючи з 1990 р. і до 2017 р. [Volební programy] і в жодному з цих документів партія не піддавала сумніву доцільність входження Чехії до ЄС. Більше того, в 1996 р. ЧСДП різко виступила «проти негативістських підходів до ЄС» та «великочеських прагнень до повчань», прийнявши у грудні 2001 р. багатообіцяючий Євроманіфест [Euromanifest ČSSD].

Інші три партії, представники яких також отримали мандати, набрали менше 6% голосів. Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (ХДС-ЧНП) здобула 5,81% голосів виборців і десять мандатів. Партія «ТОП 09» (Традиции, Ответственность, Процветание) отримала сім місць у парламенті, набравши 5,31% голосів. Ще 5,18% голосів та шість місць у Палаті набрав політичний рух «Старости та незалежні» (СТАН (Starostové a nezávislí). Рух був заснований у 2004 р., стрижнем його діяльності є ведення політики на регіональному та муніципальному рівнях [Мониторинг, 11].

54

Особливістю виборів стало зміщення переваг виборців на користь антисистемних партій (АНО, КПМЧ, СПД, «Піратська партія»), які виступають за суттєвий перегляд усталених раніше політичних традицій, оновлення складу політичних еліт країни, внесення у політичне життя нових реалій європейської і міжнародної практик [Výsledky voleb]. Популярність переваг, що закликають до кардинальних змін, можна було б зрозуміти в умовах існування серйозної соціально-економічної кризи в країні, чи наявності невіршених проблем у суспільстві. Проте, на момент виборів Чеська Республіка досягла найвищих показників за останні роки: спостерігалось стабільне економічне зростання, державний борг поступово зменшувався, показники безробіття були одними з найнижчих у ЄС, соціальних конфліктів не було, рівень безпеки, у порівнянні з іншими європейськими країнами, був високим. Тож, варто знайти причини успіху протестних партій та як їм удалося заручитися підтримкою виборців.

Перемога політичного руху АНО, на чолі з підприємцем, власником групи сільськогосподарських компаній, об'єднаних у агрохолдинг Agrofert, медіа магнатом, одним з найбагатших чехів Андрієм Бабішем, була зрозуміла і не викликала здивування у спостерігачів [Выборы в парламент]. Перед виборами аналітики гадали, наскільки істотною буде перевага цього руху над конкурентами. За виборчий цикл рейтинг руху, згідно опитувань громадської думки, зріс до 33%.

Тож деякі політологи заявляли про можливість створення після виборів монопартійного уряду. А. Бабіш, який раніше обіймав посаду міністра фінансів, у травні 2017 р. був змушений піти у відставку через звинувачення у несплаті податків, тиску на ЗМІ; чутки про його роботу в Службі державної безпеки ЧССР [Бабиш Андрей], яка виконувала роль таємної поліції при режимі комуністів та в незаконному використанні субсидій Європейського Союзу [Bleskový průzkum]. Звісно, що політик все повністю заперечував. Низка політичних скандалів вплинула на сприйняття руху і втрату ним провідних позицій напередодні виборів. Втім, АНО вдалося вийти з цієї боротьби переможцем, що стало можливим завдяки ряду чинників.

Найперше, це було зумовлено наявною в чеському суспільстві втомою від традиційних політичних партій, зокрема соціал-демократів. Вони тривалий час були у владі і з ними суспільство пов'язувало всі основні проблеми ЧР. У таких складних умовах команді А. Бабіша вдалося згуртувати навколо себе велику групу електоральної підтримки. Рух використав запит населення на «нову особу», вміло позиціонував харизматичного лідера АНО, виступав з гучними і зрозумілими гаслами, що містили обіцянки вирішити проблеми суспільства. Так, сформувалася виборча база руху, яка ввібрала в себе невдоволених, що виступали з критикою чинного уряду та вимагали змін. Водночас, маючи значний чисельний потенціал можливих прихильників, зокрема серед представників різних вікових і соціальних груп, рух з самого початку прирік себе на досить хитке положення, оскільки орієнтувався на тих людей, які збиралися голосувати за нього не через підтримку чіткої та вивіреної впродовж десятиліть ідеології, якої в АНО не було, а через бажання висловити свої протестні настрої. В ситуації, коли крім АНО на політичній арені діяли й інші сили, що теж виступали із схожими антисистемними гаслами, існувала велика ймовірність «перетікання» виборців від одного кандидата до іншого, що і сталося, як в подальшому показали вибори [Česko ochráníme].

Аналізуючи програмні пункти передвиборчої кампанії АНО, слід зазначити, що вони були спрямовані на наступне: встановлення ефективного механізму управління державою; боротьба з корупцією, що нібито поширилася у попередні роки в усьому уряді і вважалася основною причиною всіх негативних явищ; необхідність зробити діяльність парламенту більш відкритою і за нею встановити гро-

мадський контроль; надати громадянам можливість відстежувати процедуру ухвалення того чи іншого законопроекту; забезпечити їх інформацією про доходи чиновників. Для оптимізації законотворчої діяльності, АНО виступив з пропозицією змінити виборчу процедуру до чеського Сенату, відмовившись від двоступінчастої системи виборів на користь одноступінчастої. Це мало згодом зменшити витрати держави і залучити більшу кількість людей на виборчі дільниці. Серед антикорупційних заходів особлива увага приділялася проекту Закону про інформаторство, про механізм оповіщення ЗМІ, правоохоронних органів про передбачуваний чи реальний факт незаконного збагачення в громадських чи державних структурах.

56

Використовуючи під час передвиборної кампанії популістські заяви, А. Бабіш докоряв своїм політичним опонентам, які звинувачували його в бажанні керувати державою в авторитарному стилі, яким він нібито послуговується, керуючи власною корпорацією, і запропонував потенційним виборцям уявити його собі як менеджера фірми під назвою «Чехія». Доводячи життєздатність своєї концепції «керівництва державою як фірмою», він вказував на колективний характер прийнятих рішень у середині великих бізнес-структур та постійне прагнення будь-якого керівника забезпечити безперервний розвиток підприємства і добробут його робітників. Головна мета такого порівняння, за словами лідера АНО, полягала в тому, щоб показати важливість ефективнішої моделі діяльності уряду для вирішення ключових питань державного розвитку [Parlament České republiky]. Як приклад успішного підприємця, що зумів створити процвітаючий бізнес у Чехії, А. Бабіш у своїх виступах підспудно натякав виборцям на можливість використання свого досвіду, але вже в якості державного управлінця на вищій державній посаді [Projev předsedy].

Апеляція до широких мас населення виявилася також і в ідентифікації АНО як «політичного руху», тобто у свідомій відмові лідерів організації від її публічного позиціонування як партії. У структурі партій часто передбачається наявність певного бар'єру, що стоїть на шляху можливого членства, тоді як «рух» сприяє залученню різних, часом далеких від політики людей. Такий підхід мав забезпечити значно ширше охоплення потенційної аудиторії. Наголосимо, що для АНО характерним у ході передвиборної кампанії був безперервний пошук груп населення, готових віддати голоси на її користь. Так, зокрема програму руху було опубліковано лише на початку вересня,

коли всі основні політичні гравці вже ознайомили громадськість зі своїми пропозиціями до майбутніх виборів. Можна припустити, що це був маневр, зроблений з метою створення такої програми, яка б охопила найбільшу кількість виборців.

Вказуючи на причини, що привели АНО до перемоги, слід пам'ятати і про фактор великих фінансових впливань у передвиборчу кампанію (вона оцінювалась майже в \$ 4,1 млн), які стали можливими, не в останню чергу, завдяки власним коштам її лідера. Масована, часом агресивна реклама руху, поширення безкоштовних книг, сувенірів, проведення концертів у регіонах, постійні презентації АНО на чолі з А. Бабишем заповнили інформаційний простір ЧР і залучали виборців, які ще мали сумніви щодо того за кого віддати свій голос, тобто не визначилися. Безперечно, що значні кошти були витрачені на професійних політтехнологів, які зуміли акумулювати навколо АНО невдоволених громадян країни. Досвід минулих виборів підтверджує це припущення [Palešek].

Політичною силою, яка «відтягнула» на себе частину голосів антисистемних виборців, близьких за поглядами до АНО, стала «Піратська партія», яка дотримувалася схожих позицій, виступала за боротьбу з корупцією, ефективну роботу уряду, транспарентність політичного процесу через можливості е-технологій. Поділ переваг між цими двома силами серед електорату був зумовлений, найперше, ставленням до особистості А. Бабіша і, що важливо, належністю до різних вікових груп. Так, згідно з даними передвиборних досліджень за «Піратів» готові були віддати голоси 28% людей віком від 18 до 24 рр., а за АНО – лише 18%, (на третьому місці з 17,5% – націоналістична партія СПД, на четвертому – ТОП 09). Вкажемо, що особливістю цих виборів стала боротьба всіх партій за молодь. Згідно зі статистикою 56% населення ЧР у віці до 24 рр. не цікавилися політикою і не бачили сенсу займатися нею. Тож перед політиками різних напрямів постало завдання залучити «несвідомих чехів» на виборчі дільниці. Досвід «Піратів» показав, що це можна зробити.

На іншому боці протестного руху в Чехії виступала КПЧМ, яка мала істотну підтримку громадян у віковій категорії «45 років плюс», що шкодували за часами соціалістичної ЧССР. На відміну від АНО та «Піратів», які виступали послідовними прихильниками зміцнення позицій Чеської Республіки в межах «функціонуючого і життєздатного Європейського Союзу», комуністи, постійно наголошували

на важливості боротьби з корупцією, приділяли велику увагу проведенню принципів інституційних змін для забезпечення більшої рівноправності держав-членів та посилення їх впливу на діяльність ЄС. Вони закликали обмежувати бюрократичну складову ЄС через зміцнення виборних органів, особливо Європарламенту. Головною у цих гаслах була необхідність поваги до інтересів країни та запрошення її до участі у прийнятті дієвих рішень у межах ЄС. У найближчій перспективі подібні заходи, на думку лідерів партії, мали посприяти вирішенню міграційної кризи і позбутися квот, нав'язаних ЄС.

Однією з загроз комуністи також вважали надмірну милітаризацію і дії міжнародних організацій на території ЧР. Вони пропонували провести національний референдум про вихід Чехії з військових структур НАТО. Замість Альянсу партія пропонувала створити сучасну структуру колективної загальноєвропейської безпеки, яка б відповідала реаліям багатополярного світу і була здатна уникнути можливого рецидиву холодної війни. Дестабілізуючим чинником міжнародних відносин КПЧМ вважала запровадження економічних санкцій щодо окремих держав і закликала відмовитися від них.

58 — Попри протестний характер КПЧМ, політологи зазначають, що чеським комуністам з своїми заявами далеко до радикальних представників лівого руху в Європі, які кажуть про необхідність інституційної зміни європейських еліт. Їх вимоги вкладаються в протестні настрої широких мас проти міграції та поглиблення євроінтеграції. Так, деякі науковці пояснюють довголіття чеських комуністів на політичній мапі країни їх вмінням «слідувати за вимогами дня, що змінюються» і тим, що в ЧР є найміцніші демократичні традиції в Центрально-Європейському регіоні [Вишеградская четверка, 83].

Партія Томіо Окамури СПД, яка виступала в ході передвиборчих перегонів, мабуть, з найрадикальнішими, націоналістичними заявами теж отримала значну підтримку виборців. Партія пішла далі своїх конкурентів, заперечувала прийняття нелегальних іммігрантів, недопущення ісламізації держави, під приводом нав'язування політики мультикультуралізму. Поширення ісламу в ЧР, на думку СПД, може привести до появи «п'ятої колони радикальних мусульман», які стануть безпосередньою загрозою свободі та безпеці громадян Чехії. Досвід сусідніх країн, де «іммігранти стали над законом», на їх думку, вказував на необхідність жорсткіших, превентивних заходів щодо них.

Стосовно взаємин із Брюсселем, то СПД виступала за переговори з ЄС про зміни умов членства ЧР у його структурах (отримання суверенітету з питань міграції, внутрішньої, зовнішньої, продовольчої, енергетичної безпеки, грошової та податкової політики). При відсутності позитивної відповіді через шість місяців з моменту передачі вимог, СПД мала намір запустити процедуру підготовки референдуму про вихід ЧР із складу Євросоюзу.

На думку політологів, результати виборів мали вплинути на подальший чотирирічний розвиток Чехії, призвести до кардинальної зміни курсу країни. Так, екс-президент ЧР В. Клаус вважав, що «актуальною темою сьогоднішнього дня постало питання про існування чеської держави та її майбутнього». Такі думки були пов'язані з нібито очікуваними змінами зовнішньополітичного курсу, його зсуненням на Схід у разі формування кабінету на чолі з А. Бабішем.

Дійсно Президент Чехії М. Земан призначив лідера руху АНО прем'єр-міністром ЧР [Прем'єром Чехии].

Звучали заяви про причини приходу до влади АНО. Американське видання Foreign Policy стверджувало, що Москва вплинула на підсумки парламентських виборів у Чехії, оскільки зацікавлена в послабленні Центрально-Європейського регіону через встановлення влади в ньому популістських урядів. Чеські видання теж підтримували колег, представляючи А. Бабіша прихильником активного зближення з Росією [Итоги выборов].

Висновки. Аналіз політики АНО, риторики виступів А. Бабіша вказує, що є ряд підстав для необхідності більш ретельно регулювати відносини ЧР, Євросоюзу з РФ. Виступаючи на зустрічі з послами країн світу вже в серпні 2021 р., прем'єр-міністр А. Бабіш зазначив, що на відміну від дружніх відносин Чехії з Німеччиною, США, Ізраїлем, Францією та Великобританією, чесько-російські відносини переживають дуже складний період. «Але це не наша вина. Ми безумовно не зацікавлені у подальшому поглибленні кризи. Для діалогу потрібні двоє, а я не бачу інтересу до діалогу з російської сторони», – сказав він. За його словами, про діалог не може бути мови доти, доки Чехія не буде виключена з російського списку «недружніх» країн [Андрей Бабиш]. Понад те, попередні заяви, в яких можна знайти заклик до перегляду відносин із Москвою, чітко вбудовувалися у його популістську модель передвиборної кампанії. Це можна пояснити тим, що найбільш радикальні сили – КПЧМ і СПД –

постійно заявляли про свої симпатії до РФ. Тож, наміри А. Бабиша зрозумілі – прагнучи залучити якнайширше коло протестних виборців, він грав на різних нотах суспільного настрою, розширюючи свою потенційну аудиторію. Для підтвердження цього можна звернутися до передвиборчої програми руху, в якій чітко визначено, що відносини з Росією Чехії необхідно будувати на основі політичного курсу, розробленого у Брюсселі. Отже, можна резюмувати: побоювання багатьох політиків, що прихід А. Бабиша до влади може принести різкий поворот у бік Росії, не мали реальних підстав.

Джерела та література:

1. Андрей Бабиш: Россия не заинтересована в диалоге с Чехией. <https://420on.cz/news/politics/61160-andrey-babish-rossiya-ne-zainteresovana-v-dialoge-s-chehiy>

2. Бабиш Андрей. Премьер-министр Чехии. <https://file.liga.net/persons/babish-andrey>.

60 — 3. Вишеградская четверка в Европейском союзе: дилеммы конвергенции. 2017. Под ред. Л.Н. Шишелиной. М.

4. Выборы в парламент Чехии выиграло движение миллиардера Андрея Бабиша. https://aif.ru/politics/world/vybory_v_parlament_chehii_vyigralo_dvizhe-nie_milliardera_andreya_babisha.

5. Жуковский А.Г. 2011. Постмодернизм в политологии: методологические возможности в исследовании политических процессов. Современные исследования социальных проблем (э-журнал). Красноярск. №4.

6. Итоги выборов в парламент Чехии преподнесли немало сюрпризов. <https://riss.ru/article/3678/>

7. Миллиардер Андрей Бабиш выиграл парламентские выборы в Чехии. <https://www.rbc.ru/politics/22/10/2017/59ebbc1a9a7947cee101a4d0>

8. Мониторинг конституционных новостей. Чехия. Сравнительное Конституционное обозрение. 2017. № 6 (121).

9. Пан или пропал? Политическое движение, выступающее за отмену санкций против России, победило на парламентских выборах в Чехии. <https://rg.ru/2017/10/22/intriga-vyborov-v-chehii-kto-vstupit-v-koaliciuu-s-dvizheniem-babisha.html>

10. Парламентские выборы в Чехии. <https://www.rcoit.ru/news/58155/>

11. Премьером Чехии стал олигарх с сомнительной репутацией. https://news.liga.net/world/news/premerom_chekhii_stal_oligarkh_s_somnitelnoy_reputatsiey

12. «У Чехии и России худшие отношения за 30 лет». Что нужно знать о выборах в Чехии. <https://rtvi.com/stories/u-chekhii-i-rossii-seychas-khudshie-otnosheniya-za-30-let-eksperty-o-vyborakh-v-chekhii/>

13. Bleskový průzkum: Babišově vládě věří 45 procent lidí. Hlavně voliči ANO, SPD a KSČM. iROZHLAS. https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/pruzkum-duvera-babisova-vlada-andrej-babishnuti-ano-median_1712171040

14. Česko ochráníme. Tvrdě a nekompromisně, slibuje voličům Babišovo ANO. 2019. https://www.idnes.cz/volby/evropsky-parlament/2019/ano-start-kampane-volby-evropsky-parlament.A190502_102544_volby_kop

15. Deklarace předsedů politických stran k zajištění obrany České republiky. 2015. http://www.natoaktual.cz/deklarace-predsedu-politickych-stran-k-zajisteni-obrany-ceskerepubliky-1q1-/na_zpravy.aspx?c=A140313_214039_na_zpravy_m00

16. Euromanifest ČSSD. 2001. Členství v Evropské unii – historická příležitost pro Českou republiku. Lidový dům, Praha.

17. Paleček R. 2015. Marketingová strategie hnutí ANO ve volbách do PS 2013. Bakalářská práce. Brno. https://is.muni.cz/th/ir6j8/Bakalarska_prace.pdf?so=nx

18. Parlament České republiky. Poslanecká sněmovna. 2017-2019. Stenografický zápis 17. schůze, 12 července 2018. Žádost vlády České republiky o vyslovení důvěry. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna. psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/017schuz/s017086.htm

19. Projev předsedy vlády na konferenci 15 let členství České republiky v Evropské unii. 2019. <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/premier/projevy/projev-predsedy-vlady-nakonferenci-15-let-clenstvi-ceske-republiky-evropske-unii-173770>

20. Ústava České republiky, ze dne 16. prosince 1992. <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>

21. Volební programy ČSSD. <https://www.cssd.cz/ke-stazeni/volebni-programy/>

22. Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny 2017 – Česká republika. [idnes.cz.volby.idnes.cz/poslanecka-snemovna-2017.aspx](http://idnes.cz/volby.idnes.cz/poslanecka-snemovna-2017.aspx)

References:

1. Andrej Babish: Rossiya ne zainteresovana v dialoge s Chekhiej. <https://420on.cz/news/politics/61160-andrey-babish-rossiya-ne-zainteresovana-v-dialoge-s-chehiey>

2. Babish Andrej. Prem'èr-ministr Chekhii. <https://file.liga.net/persons/babish-andrey>

3. Vishegradskaya chetverka v Evropejskom soyuze: dilemmy konvergencii. 2017. Pod red. L.N. Shishelinoj. M.

4. Vybory v parlament Chekhii vyigralo dvizhenie milliardera Andrey Babisha. https://aif.ru/politics/world/vybory_v_parlament_chehii_vyigralo_dvizhenie_milliardera_andreya_babisha

5. Zhukovskij A.G. 2011. Postmodernizm v politologii: metodologicheskie vozmozhnosti v issledovanii politicheskikh processov. Sovremennye issledovaniya social'nyh problem (e-zhurnal). Krasnoyarsk. №4.

62 — 6. Itogi vyborov v parlament Chekhii prepodnesli nemalo syurprizov. <https://riss.ru/article/3678/>

7. Milliarder Andrej Babish vyigral parlamentskie vybory v Chekhii. <https://www.rbc.ru/politics/22/10/2017/59ebbc1a9a7947cee101a4d0>

8. Monitoring konstitucionnyh novostej. Chekhiya. Sravnitel'noe Konstitucionnoe obozrenie. 2017. № 6 (121).

9. Pan ili propal? Politicheskoe dvizhenie, vystupayushchee za otmenu sankcij protiv Rossii, pobedilo na parlamentskih vyborah v Chekhii. <https://rg.ru/2017/10/22/intriga-vyborov-v-chehii-kto-vstupit-v-koaliciuu-s-dvizheniem-babisha.html>

10. Parlamentskie vybory v Chekhii. <https://www.rcoit.ru/news/58155/>

11. Prem'èrom Chekhii stal oligarh s somnitel'noj reputaciej. https://news.liga.net/world/news/premerom_chekhii_stal_oligarkh_s_somnitelnoy_reputatsiey

12. «U Chekhii i Rossii hudshie otnosheniya za 30 let». Chto nuzhno znat' o vyborah v Chekhii. <https://rtvi.com/stories/u-chekhii-i-rossii-seychas-khudshie-otnosheniya-za-30-let-eksperty-o-vyborakh-v-chekhii/>

13. Bleskový průzkum: Babišově vládě věří 45 procent lidí. Hlavně voliči ANO, SPD a KSČM. iROZHLAS. https://www.irozhlas.cz/zpravdomov/pruzkum-duvera-babisova-vlada-andrej-babishnuti-ano-median_1712171040

14. Česko ochráníme. Tvrdě a nekompromisně, slibuje voličům Babišovo ANO (2019). https://www.idnes.cz/volby/evropsky-parlament/2019/ano-start-kampane-volby-evropsky-parlament.A190502_102544_volby_kop

15. Deklarace předsedů politických stran k zajištění obrany České republiky. 2015. http://www.natoaktual.cz/deklarace-predsedu-politickych-stran-k-zajisteni-obrany-ceskerepubliky-1q1-/na_zpravy.aspx?c=A140313_214039_na_zpravy_m00

16. Euromanifest ČSSD. 2001. Členství v Evropské unii – historická příležitost pro Českou republiku. Lidový dům, Praha.

17. Paleček R. 2015. Marketingová strategie hnutí ANO ve volbách do PS 2013. Bakalářská práce. Brno. https://is.muni.cz/th/ir6j8/Bakalarska_prace.pdf?so=nx

18. Parlament České republiky. Poslanecká sněmovna. 2017-2019. Stenografický zápis 17. schůze, 12 července 2018. Žádost vlády České republiky o vyslovení důvěry. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna. psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/017schuz/s017086.htm

19. Projev předsedy vlády na konferenci 15 let členství České republiky v Evropské unii. 2019. <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/premier/projevy/projev-predsedy-vlady-nakonferenci-15-let-clenstvi-ceske-republiky-evropske-unii-173770>

20. Ústava České republiky, ze dne 16. prosince 1992. <https://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>

21. Volební programy ČSSD. <https://www.cssd.cz/ke-stazeni/volebni-programy/>

22. Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny 2017 – Česká republika. [idNES.cz. volby.idnes. cz/poslanecka-snemovna-2017.aspx](http://idnes.cz/volby.idnes.cz/poslanecka-snemovna-2017.aspx)

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.64-77>

УДК: 94(438):327(73)]«1918-1921»

© Тарас П'ятничук¹

США ТА ДРУГА РІЧ ПОСПОЛИТА В 1918-1921 рр.: ОСОБЛИВОСТІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВЗАЄМИН

В статті простежені головні тенденції, що мали місце у відносинах між США та Польщею впродовж 1918-1921 рр. Проаналізовані причини зацікавленості польським питанням в роки Великої війни правлячими колами США, зокрема ті мотиви, які спонукали Польщу у своїй зовнішній політиці орієнтуватися на США. Розглянуті конкретні заходи з боку Польщі щодо досягнення своїх планів в таких питаннях, як фінансова допомога та збільшення чисельності збройних сил за допомогою Сполучених Штатів. Визначено чинники, які, зрештою, спричинили погіршення відносин між обома країнами.

Ключові слова: право на самовизначення, «польське питання», зовнішня політика, Велика війна, правлячі кола, більшовики.

The US and the Second Polish Republic in 1918-1921: Particularities of Interstate Relations

In the article searching the main trends in relations between the United States and Poland during 1918-1921. The reasons of the interest in the Polish question by the US ruling circles during the Great War are considering. The author analyzes the motives that prompted Poland to focused in its foreign policy on the US. Explored specific measures taken by Poland to achieved its goals in relations with the United States. In particular, in such issues as financial assistance and increase the number of Poland armed forces. The author identified the factors that caused the deterioration of relations between the two countries.

Keywords: right to self-determination, Polish question, foreign policy, Great war, ruling circles, Bolsheviks.

¹ Кандидат історичних наук, завідувачий Музею етнографії та стародавньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: t.piatnychuk@chnu.edu.ua

Постановка проблеми. Велика війна 1914-1918 рр., завдавши нищівного удару чотирьом імперіям, стала, разом з тим, відправною точкою для формування і становлення нових держав. Проте політичні лідери молодих держав, що постали на руїнах імперії Габсбургів, Романових та Гогенцолернів, зіштовхнулися із цілою низкою проблем, найбільш гострими серед яких були територіальні питання та відбудова зруйнованої війною економіки. Особливо гострими ці проблеми були для новоствореної Польщі, а відтак її керівництво вбачало можливим їх вирішення за підтримки (воєнної, економічної та дипломатичної) держав Антанти та США.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес формування та розвитку взаємин між США та Другою Річчю Посполитою в перші повоєнні роки не став предметом окремого дослідження українських вчених. Дипломатичні відносини між обома країнами розглядалися лише в контексті україно-польських відносин та протистояння між Польщею та ЗУНР, або ж в рамках зовнішньої політики великих держав під час Першої світової війни. Зокрема, вказані проблеми були порушені в наукових доробках таких дослідників як В. Фісанов (Фісанов, 1999), О. Набока (Naboka, 2020) та В. Комар (Комар, 2018). Окремо варто згадати монографію за авторством Л. Зашкільняка та М. Крикуна «Історія Польщі» (Зашкільняк та Крикун, 2002), в якій проаналізовані окремі аспекти американо-польських відносин. На увагу заслуговують і дослідження О. Парнети, яка вивчала зовнішню політику Польщі в міжвоєнній добі (Парнета, 2009). В цілому, дана тематика залишається малодослідженою в українській історіографії. Її подальше вивчення дозволить краще зрозуміти ті складні перипетії, які мали місце в україно-польських відносинах після розпаду Австро-Угорської імперії, а також створити цілісну картину міжнародної політики у Східній Європі.

Метою цієї наукової розвідки є аналіз важливих чинників, котрі впливали на становлення взаємин між Польщею та США впродовж 1918-1921 рр.

Виклад основного матеріалу. Приймаючи рішення про вступ США у Першу світову війну на боці країн Антанти, президент В. Вільсон мав запропонувати власне бачення облаштування світу. Зрештою, воно було відображено у «14 пунктах», які В. Вільсон представив Конгресу США 8 січня 1918 р. Одним із ключових елементів цієї програми було право націй на самовизначення, яке для тодішніх

імперських держав було рівносильним смертному вироку, адже, на перший погляд, давало санкцію на їх розчленування. Для народів ж, які не мали власної держави, але прагнули її створити, ця теза, навпаки, розглядалася в якості певної підтримки. Однак, в понятті «право націй на самовизначення» є один нюанс, який криється в його інтерпретації. Якщо розглядати це поняття із позицій сучасності, то можна трактувати його наступним чином: «Всі народи мають право на самовизначення. В силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний та культурний розвиток» (Міжнародний пакт о гражданских и политических правах, 1966). Вільсонівське ж розуміння цього поняття було дещо відмінним. Для президента США нація представляла собою спільноту, об'єднану не походженням, а політичним ладом та переконаннями. Простіше кажучи, в американському варіанті це представляло собою певний аналог громадянського суспільства, і, відповідно, право на самовизначення означало не етнічну відокремленість, а скоріше право того самого громадянського суспільства на самоуправління (так зване «управління за згодою керованих»). (Романов, 2008, 31-32; Глібщук та П'ятничук, 2019, 110). При цьому Вільсон був переконаний, що право розпоряджатися своєю долею є привілеєм розсудливих та зрілих народів. Так, напередодні Паризької мирної конференції в одному з листів до свого радника, полковника Хауза, він зазначав, що: «поява представників національностей, які не визначили свої інтереси, є досить небажаною на мирній конференції» (Wilson, 1918, 51: 511).

З такого розуміння поняття «право націй на самовизначення» можна зробити висновок, що, відповідно до переконань В. Вільсона, далеко не кожна нація мала право на формування власної держави. Це, зрештою, пояснює той факт, що пропонуючи тезу про самовизначення європейським народам, президент США відмовляв у цьому населенню американських колоній.

З-поміж європейських народів, які, відповідно до програми В. Вільсона могли скористатися правом на самовизначення, і, водночас, посідали доволі помітне місце в планах Антанти і США, були поляки. Вказуючи на важливість польського питання, В. Вільсон у своєму посланні до Конгресу від 22 січня 1917 р. зазначив: «...Державні діячі в усьому світі згодні з тим, що має існувати єдина, незалежна та автономна Польща» (Wilson, 1917). Це твердження знайшло своє

відображення і в «14 пунктах». Зокрема, в 13 пункті стверджувалося: «Повинна бути створена незалежна Польська держава, до якої мають бути приєднані всі ті території із безперечно польським населенням, із забезпеченим вільним та надійним доступом до моря, а політична та економічна незалежність, так само, як і територіальна цілісність, мають бути гарантовані міжнародною угодою» (Wilson, 1918). Подібно до попередньої заяви, теза про незалежну Польщу була досить розпливчастою і не містила якоїсь конкретики. Всі питання, пов'язані із цією заявою, мали бути вирішені вже після завершення війни, на мирній конференції.

Тодішня політична еліта США, в тому числі – і В. Вільсон, була не вельми обізнана не лише в багатьох нюансах європейської політики, але й географії. З огляду на це закономірним видається питання зацікавлення з боку В. Вільсона проблемою творення незалежної польської держави.

Відповідаючи на це запитання, варто нагадати, що внаслідок декількох хвиль міграції на території США проживало близько 2,4 млн. етнічних поляків (2,5 % від загальної чисельності населення) (Pease, 1986, 7). Більша їх частина, яка, до речі, на час розгортання світової війни вже мала американське громадянство, заселяла помислові міста північно-східних штатів, а також території довкола Великих озер. Ці, компактно розселені представники польської діаспори, сформували значний виборчий блок, голоси якого склали важливий елемент міського та етнічного виборчого округу Демократичної партії (Pease, 1986, 7). Після повалення монархії в Росії саме польська діаспора в США стала тією рушійною силою, яка відстоювала ідею створення незалежної Польщі. Зокрема, у Чикаго був створений Польський центральний комітет, який провів кампанію збору підписів (близько 600 тис.) під зверненням до В. Вільсона із проханням підтримати створення незалежної Польщі (Зашкільняк та Крикун, 2002, 438).

Досить вагомий внесок у лобюванні польського питання серед кіл американського політичного істеблішменту зробив піаніст і композитор Ігнацій Ян Падеревський. Із січня 1915 р. він перебував у США з гастролями, під час яких виступав із промовами, намагаючись таким чином заручитися підтримкою американської громадськості у справі відбудови Польської держави. В ході цієї діяльності Падеревський познайомився із радником В. Вільсона, полковником Хаузом, і, в подальшому, став його близьким другом. У свою чергу знайомство

з останнім дало можливість Падеревському лобювати польські інтереси серед політичної верхівки США, виступивши з промовою в Конгресі та особисто зустрівшись із В. Вільсоном (Reddaway, Penson, Halecki and Dyboski, 1941, p. 484).

Дещо пізніше, згадуючи вклад Падеревського у становлення Польської держави, Е. Хауз у своїх спогадах писав: «Падеревський зібрав в єдине ціле шматки розваленого королівства і зліпив з них сильну та волелюбну республіку. Він з'явився як представник давнього народу, чий утиски та кривди викликали співчуття всього світу... Його палке красномовство забезпечило відродження Польщі...» (Хауз, 2004, 2: 521).

68 — Помилково було би вважати, що правлячі кола США вирішили підтримати польський проект лише з огляду на активність представників діаспори, або ж діяльність Падеревського. Американці, будучи прагматиками, не могла не враховувати й власних інтересів та вигоди. Для частини американської еліти, в тому числі – і Е. Хауза, Польська держава мала відіграти в подальшому роль оплоту: з одного боку проти Німеччини, а з іншого – проти загрози поширення більшовизму в Європі (Юрченко, 2013, 150). Ці обставини, в кінцевому підсумку, сприяли тому, що 10 листопада 1917 р. США визнали Польський національний комітет у Парижі в якості представницького органу польського народу, а 30 січня 1919 р. уряд новоствореної Польщі, який очолив І. Падеревський, отримав офіційне визнання з боку США (Юрченко, 2013, 151).

Що ж, власне, представляла собою Польська держава, чи, як її називали самі поляки, Друга Річ Посполита, по завершенню світової війни? Польські землі, через які проходила лінія фронту, стали практично головною ареною протистояння між німецько-австрійськими та російськими військами, а лінія фронту місцями змінювалася сім разів! За офіційними польськими підрахунками сума збитків, які були завдані господарству та інфраструктурі регіону внаслідок бойових дій, становила 10 млрд. американських доларів (Pezse, 1986, 5). Більше 40 % мостів і 63 % залізничних вокзалів були зруйновані. Зменшилася кількість земель, придатних для ведення господарства, а близько 1,3 млн. акрів лісових масивів було винищено (Алексюн, Бовуа, Дюкрё, Ключовский, Самсонович и Вандич, 2004, 848). Значними були і людські втрати. За різними підрахунками на всіх фронтах загинуло від 450 до 800 тис. польських солдатів, а ще близько 1 млн.

отримали поранення (Böhler, 2018, 46). До цього варто додати й ту обставину, що Польська держава була сформована з різних за рівнем економічного розвитку та етнічно різнобарвних регіонів, що у свою чергу також мало негативний вплив на її подальший розвиток. Не були вирішені повністю і проблеми зовнішньополітичного характеру, зокрема питання східних кордонів.

Беручи до уваги такий стан речей, стає зрозумілим, що польські керманічі намагалися отримати від Сполучених Штатів трохи більше, ніж розраховували на перших порах, лобіюючи польський державний проект в період світової війни. Зрештою, дипломатична підтримка та офіційне визнання – це необхідна умова існування незалежної держави, але аж ніяк не єдина. Для повноцінного функціонування держави необхідна ще й підтримка матеріального характеру, тобто фінансова та військова.

На думку деяких польських політиків, Польща потребувала не доброї волі американців, а їхніх кредитів під низькі відсотки. Цьому сприяли дві обставини. По-перше, після війни США посіли місце головного кредитора, потіснивши провідні країни Європи. З огляду на це польські урядовці сподівалися, що залучення американських капіталів, експертів і, взагалі, американських методів ведення бізнесу, дозволить оживити республіку. По-друге, страх перед притоком капіталів із недружніх до Польщі країн, зокрема загроза, в подальшому, потрапити під економічний вплив відновленої Німеччини. З метою ліквідації цієї загрози, поляки прагнули розвивати фінансові відносини із такими країнами як США та Франція. Окрім того, залучення американських капіталів, на думку польських політиків, було запорукою того, що Вашингтон буде зацікавлений в безпеці та процвітанні Польщі. Реалізувати цей план передбачалося шляхом залучення американських позик, інвестицій і торгівлі. Один із депутатів Сейму, оцінюючи такий підхід до вирішення наявних проблем, зазначав, що фінансова політика уряду складалася із гасла «позич, позич і знову позич» (Pease, 1986, 56).

Зрештою, США надали Польщі позику у розмірі 56 млн. доларів. Щоправда, цієї суми було достатньо лише для зміцнення боєздатності польської армії, але аж ніяк не для подальшого економічного зміцнення держави. Додатково Конгрес виділив ще 100 млн. доларів для очолюваної Г. Гувером організації АРА (Американська організація допомоги), яка займалася гуманітарною допомогою постражда-

лим внаслідок війни жителів у країнах Центральної та Східної Європи, зокрема і в Польщі (Cisek, 2002, 22). Польські амбіції в цій сфері не були реалізовані. В подальшому ж всі спроби одержати додаткові кредити з боку США зазнали повного фіаско.

Окрім фінансової допомоги польські правлячі кола сподівалися одержати військову допомогу з боку США. Ще в період світової війни (4 червня 1917 р.) за ініціативи Польського національного комітету в Парижі розпочалося формування армії, яка мала стати ядром військових сил майбутньої Польщі – блакитна армія генерала Ю. Геллера. Солдатів для неї набирали переважно із полонених поляків німецької та австро-угорської армій, а також польських добровольців з інших країн. Завдяки І. Падеревському в США також розпочався набір добровольців. До кінця війни у лавах цього військового формування перебувало 24 260 вихідців із США (Cisek, 2002, 6).

70

Однак цього було явно замало, враховуючи тодішню польську зовнішню політику на сході (війна зі ЗУНР та більшовиками). З метою збільшення збройних сил І. Падеревський звернувся до військового міністра США Ньютона Бейкера із проханням звільнити американських військових польського походження задля переведення їх до польського війська. Таких нараховувалося від 200 до 230 тис. чоловік. Підозрюючи, що ці формування будуть використані не для захисту етнічних польських кордонів від більшовиків, як запевняв Падеревський, а з метою розширення території Польщі, Бейкер дав негативну відповідь. Його думка схилила до негативної відповіді і В. Вільсона (Cisek, 2002, 7). Відповідно до іншого проекту передбачалося створити іноземний американський легіон (50 тис.), оснащений кулеметами, гарматами і танками. Попри те, що держсекретар Р. Лансінг спершу зацікавився проектом, заручитися підтримкою американських військових та політиків з цього питання І. Падеревському, знову ж таки, не вдалося (Cisek, 2002, 15-17).

Єдина військова підтримка, яку Польща отримала – це сформована на основі американських офіцерів-добровольців 7-ма ескадрилья військово-повітряних сил, названа на честь національного героя Польщі Т. Костюшко. У серпні 1919 р. з 21 американцем був укладений контракт, за яким вони входили у підпорядкування польської армії і отримували однакові з польськими офіцерами права та обов'язки. Ескадрилья відзначилася під час боротьби поляків із більшовиками (Cisek, 2002, 41-42).

Із початку 1919 р. в політиці США щодо Польщі відбуваються істотні зміни і відносини між обома країнами починають погіршуватися, про що може свідчити відмова з боку американців від надання подальших кредитів, а також проектів формування військових підрозділів. Такі зрушення були спричинені декількома чинниками.

По-перше, доволі агресивна зовнішня політика Польщі на сході, де, як вже зазначалося, ішло протистояння із військами ЗУНР та більшовиками. Розвиваючи наступ на Схід, Ю. Пілсудський намагався досягнути трьох цілей: 1) максимально розширити східні території Польщі, аби потім поставити союзників перед доконаним фактом в питанні визначення східного кордону; 2) створити смугу з буферних держав проти більшовиків під егідою Польщі; 3) шляхом мобілізації армії зменшити соціальну напругу в країні.

Така політика, треба підкреслити, істотно дратувала В. Вільсона. І США, і Велика Британія, і Франція неодноразово вимагали від Польщі припинення військових дій проти сусідніх країн. В одному із листів від 3 січня 1919 р. до держсекретаря американський представник Полк зазначав, що поляки використовують на вербовані в США війська для ведення наступальної війни зі своїми сусідами (Polk, 1919). Це, до речі, було не єдине повідомлення такого характеру. З аналогічними заявами до В. Вільсона звернувся за декілька днів до цього і президент ЗУНР Є. Петрушевич (Навока, 104). В кінцевому підсумку президент Вільсон видав розпорядження щодо припинення набору солдатів для польської армії в США. З 23 січня 1919 р. це розпорядження набуло сили (Bliss, 1919). В подальшому ж, вже в період війни з більшовикам, Держдепартамент навіть відхилив прохання Польщі про надання воєнної допомоги та кредитів.

По-друге, на погіршення відносин між двома країнами впливала постать самого Ю. Пілсудського. Після відставки уряду Падеревського саме Пілсудський став найпомітнішою та найвпливовішою політичною фігурою в країні. Американці побоювалися, що курс польської політики опиниться в руках людини, яку вони вважали військовим авантюристом. Зокрема, даючи характеристику постації Пілсудського, представник США в Польщі Х. Гібсон порівнював його із постаттю Наполеона. При цьому він вказував, що: «...маршал Пілсудський надзвичайно обмежений у своїх розуміннях державних справ, як внутрішніх, так і зовнішніх... Немає сумнівів у тому, що доки маршал Пілсудський перебуватиме при владі, він буде елемен-

том безладу та невпевненості, найбільш небажаним в той час, коли ця частина світу потребує миру» (Gasiorowski, 1971, 435-436).

По-третє, єврейські погроми. Впродовж 1919 рр. в Польщі відбулося декілька нападів на єврейські общини, що спричинило хвилю обурення в самих США. Американські євреї організували акцію в знак протесту і вимагали від Конгресу вирішити це питання. Відповіддю американських конгресменів стало направлення комісії з метою розслідування цих інцидентів, яку очолив колишній посол США в Туреччині Г. Моргентау. Після ознайомлення із ситуацією він зазначив у своєму звіті, що погроми не були цілеспрямованою державною політикою Польщі, а скоріше наслідком антисемітської упрежденості населення. При цьому Моргентау підкреслив, що після остаточного формування кордонів польської держави влада зможе захистити всі верстви населення. Його звіт деякою мірою виправдав польський уряд (Pease, 1986, 8).

72

По-четверте, несприятлива економічна ситуація. Нестабільність та існуючі конфлікти в новостворених країнах відлякували американського інвестора. Небезпека відновлення європейської війни, особливо із розгортанням польсько-більшовицького протистояння, сприяла незацікавленості американців в Польщі як регіоні, в який можна вкладати інвестиції. Характеризуючи ці настрої, представник Державного департаменту США, Вільям Касл, зазначав: «Країна прекрасних ідеалів, країна, яка цілком може мати чудове майбутнє, якщо вона взагалі має майбутнє, але з повністю дезорганізованою та небезпечною Росією та все ще небезпечною Німеччиною, вона не може мати великих сподівань на майбутнє» (Pease, 1986, 14). Окрім того, американські бізнесмени вважали, що в економічному плані Польща може запропонувати досить незначні можливості. Істотною перешкодою був і значний борг за отримані від США позики, який наприкінці 1920 р. становив 170 млн. фунтів стерлінгів.

Насамкінець, на зміну відносин вплинула внутрішня ситуація в самих США. За відсутності В. Вільсона американський Конгрес виступив проти ратифікації Версальського договору, а разом з ним – і Ліги Націй. Під час палких дебатів, що розгорнулися в Конгресі, деякі сенатори зазначили, що для того, аби гарантувати мир в Європі необхідна буде американська військова присутність, а це не лише вимагало додаткових фінансових витрат, але й суперечило традиційній політиці, закладеній ще Дж. Вашингтоном. Відтак, США не могли

гарантувати й непорушність польських кордонів. Відповідно, і всі зусилля Вільсона були спрямовані переважно на боротьбу за реалізацію своїх ідей на батьківщині. Зі зміною ж президента (4 березня 1921 р.) США у своєму зовнішньополітичному курсі повернулися до політики ізоляціонізму, а це означало, що Європа, в тому числі і Польща, були полишені на одинці зі своїми проблемами.

Висновки. Загалом, період від порушення США польського питання та його лобювання на міжнародній арені на завершальному етапі війни, і до зміни владної верхівки в самих США, можна розглядати в якості переходу від великих сподівань до великого розчарування, причому це стосувалося обох сторін. Якщо Польща прагнула залучитися всебічною підтримкою США задля власного відродження, то США в особі президента В. Вільсона та його найближчого оточення прагнули перебудувати міжнародний порядок на основі програми «14 пунктів». Польща ж виступала в якості одного з елементів цієї програми. І якщо США могли щось запропонувати полякам (дипломатична, військова та економічна підтримка), то останні не мали що запропонувати американцям. Відтак, не змігши реалізувати власні геополітичні плани, США повернулися до традиційної політики, звернувши свій погляд на внутрішні питання, а також проблеми латиноамериканського регіону та Далекого Сходу.

Джерела та література:

1. Алексюн, Бовуа, Дюкрё, Клочовский, Самсонович и Вандич Пётр. 2009. История Центрально-Восточной Европы. Санкт-Петербург: Евразия.
2. Глібіщук Микола та П'ятничуу Тарас. 2019. «Позиція В. Вільсона щодо імперій у роки Великої війни». Історичні та політологічні дослідження. 1(64): 108-113.
3. Зашкільняк, Леонід Опанасович та Крикун, Микола Григорович. 2002. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка.
4. Комар, Володимир. 2018. Політика Польщі в Східній Європі у 1918–1921 рр. Велика війна 1914-1918 рр.: витоки, характер, наслідки. Київ: Кондор. 441-469.
5. Международный пакт о гражданских и политических правах, 1966. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

6. Парнета, Оксана. 2009. «Основні тенденції становлення зовнішньої політики відродженої Польщі. Федералізм та інкорпораціонізм (1918–1926 рр.)». Україна–Європа–Світ: збірник наукових праць. 3: 95–111.

7. Парнета, Оксана. 2009. «Проголошення та міжнародне визнання Польської держави. «Польське питання» на Паризькій мирній конференції». http://shron1.chtyvo.org.ua/Parneta_Oksana/Proholoshennia_ta_mizhnarodne_vyznannia_Polskoi_derzhavy_Polske_pytannia_na_Paryzkii_myrnii_konferen.pdf

8. Прокунин В., перев. 2004. Архив полковника Хауза. Избранное. Т. 2. Москва: «Издательство АСТ»; «Издательство Астрель».

9. Романов, Владимир Викторович. 2008. «Вудро Вильсон о национальном самоопределении». Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. История. 3(1): 30–38.

74 — 10. Юрченко, Екатерина Сергеевна. 2013. «Польша в политике официального Вашингтона. 1917–1920 гг.». Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 3: 148–154.

11. Фісанов, Володимир Петрович. 1999. Програне суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). Чернівці: Золоті литаври.

12. Böhler, Jochen. 2018. Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland. Oxford: University Press.

13. Bliss, Robert. The Chargé in France (Bliss) to the Secretary of the Commission to Negotiate Peace (Grew). January 27, 1919. <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv02/d376>

14. Cisek Janusz. 2002. Kosciuszko, We Are Here! American Pilots of the Kosciuszko Squadron in Defense of Poland, 1919–1921. North Carolina; London: McFarland & Company.

15. Gasiorowski Zygmunt. 1971. «Joseph Piłsudski in the Light of American Reports, 1919–1922». The Slavonic and East European Review. Vol. 49. 116: 425–436.

16. Naboka, Alexander. 2020. «W. Wilson's administration and the Beginning of the Polish-Ukrainian conflict in eastern Halychyna (November 1918 – February 1919) ». Східноєвропейський історичний вісник. 14: 99–107.

17. Pease, Neal. 1986. Poland, The United States, and the Stabilization of Europe, 1919–1933. New York; Oxford: Oxford University Press.

18. Polk, Frank. The Acting Secretary of State to the Commission to Negotiate Peace Washington. January 3, 1919. <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv02/d362>

19. Reddaway, Penson, Halecki and Dyboski Richard. 1941. The Cambridge History of Poland. From Augustus II to Pilsudski (1697–1935). Cambridge: At the University Press.

20. The papers of Woodrow Wilson. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 1985. Vol. 51. W. Wilson to E. M. House. Oct. 30, 1918.

21. Wilson W. Address to the Senate of the United States: «A World League for Peace», January 22, 1917. <http://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-senate-the-united-states-world-league-for-peace>

22. Wilson W. Address to a Joint Session of Congress on the Conditions of Peace, January 08, 1918. <http://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-joint-session-congress-the-conditions-peace-the-fourteen-points>

References:

1. Alekseyun, Bovua, Dyukryo, Klochovskij, Samsonovich i Vandich Pyotr. 2009. Istoriya Centralno-Vostochnoj Evropy. Sankt-Peterburg: Evraziya.

2. Glibishuk Mikola ta P'yatnichuu Taras. 2019. «Poziciya V. Vilsona shodo imperij u roki Velikoyi vijni». Istorichni ta politologichni doslidzhennya. 1(64): 108-113.

3. Zashkilnyak, Leonid Opanasovich ta Krikun, Mikola Grigorovich. 2002. Istoriya Polshi: Vid najdavnishih chasiv do nashih dniv. Lviv: Lvivskij nacionalnij universitet imeni Ivana Franka.

4. Komar, Volodimir. 2018. Politika Polshi v Shidnij Yevropi u 1918–1921 rr. Velika vijna 1914-1918 rr.: vitoki, harakter, naslidki. Kiyiv: Kondor. 441-469.

5. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah, 1966. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

6. Parneta, Oksana. 2009. «Osnovni tendenciyi stanovlennya zovnishnoyi politiki vidrodzhenoyi Polshi. Federalizm ta inkorporacionizm (1918–1926 rr.)». Ukrayina–Yevropa–Svit: zbirnik naukovih prac. 3: 95-111.

7. Parneta, Oksana. 2009. «Progoloshennya ta mizhnarodne viznannya Polskoyi derzhavi. «Polske pitannya» na Parizkij mirnij konferenciyi». http://shron1.chtyvo.org.ua/Parneta_Oksana/

Proholoshennia_ta_mizhnarodne_vyznannia_Polskoi_derzhavy_Polske_pytannia_na_Paryzkii_myrnii_konferen.pdf

8. Prokunin V., perev. 2004. Arhiv polkovnika Hauza. Izbrannoe. T. 2. Moskva: «Izdatelstvo AST»; «Izdatelstvo Astrel».

9. Romanov, Vladimir Viktorovich. 2008. «Vudro Vilson o nacionalnom samoopredelenii». Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta. Istoriya. 3(1): 30-38.

10. Yurchenko, Ekaterina Sergeevna. 2013. «Polsha v politike oficialnogo Vashingtona. 1917-1920 gg.». Gumanitarnye issledovaniya v Vostochnoj Sibiri i na Dalnem Vostoke. 3: 148-154.

11. Fisanov, Volodimir Petrovich. 1999. Prograne supernictvo (SShA ta Avstro-Ugorshina u Centralnij Yevropi v roki Pershoyi svitovoyi vijnii). Chernivci: Zoloti litavri.

12. Böhler, Jochen. 2018. Civil War in Central Europe, 1918–1921: The Reconstruction of Poland. Oxford: University Press.

76 — 13. Bliss, Robert. The Chargé in France (Bliss) to the Secretary of the Commission to Negotiate Peace (Grew). January 27, 1919. <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv02/d376>

14. Cisek Janusz. 2002. Kosciuszko, We Are Here! American Pilots of the Kosciuszko Squadron in Defense of Poland, 1919-1921. North Carolina; London: McFarland & Company.

15. Gasiorowski Zygmunt. 1971. «Joseph Piłsudski in the Light of American Reports, 1919-1922». The Slavonic and East European Review. Vol. 49. 116: 425-436.

16. Naboka, Alexander. 2020. «W. Wilson's administration and the Beginning of the Polish-Ukrainian conflict in eastern Halychyna (November 1918 – February 1919) ». Східноєвропейський історичний вісник. 14: 99-107.

17. Pease, Neal. 1986. Poland, The United States, and the Stabilization of Europe, 1919-1933. New York; Oxford: Oxford University Press.

18. Polk, Frank. The Acting Secretary of State to the Commission to Negotiate Peace Washington. January 3, 1919. <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv02/d362>

19. Reddaway, Penson, Halecki and Dyboski Richard. 1941. The Cambridge History of Poland. From Augustus II to Piłsudski (1697–1935). Cambridge: At the University Press.

20. The papers of Woodrow Wilson. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 1985. Vol. 51. W. Wilson to E. M. House. Oct. 30, 1918.

21. Wilson W. Address to the Senate of the United States: «A World League for Peace», January 22, 1917. <http://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-senate-the-united-states-world-league-for-peace>

22. Wilson W. Address to a Joint Session of Congress on the Conditions of Peace, January 08, 1918. <http://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-joint-session-congress-the-conditions-peace-the-fourteen-points>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.78-86>

УДК: 327.5 (061)

© Oleh Kozachuk¹

© Grigore Vasilescu²

EU'S RESILIENCE IN THE EASTERN PARTNERSHIP REGION VS RUSSIA'S HYBRID AGGRESSION

78

The article examines the issues of counteracting the hybrid aggression of the Russian Federation in the countries of the Eastern Partnership. It is stated that European Union has been implementing the Eastern Partnership policy for more than ten years. This implementation has been a resounding success for all, without exception, the six target states. Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia have advanced much more in their European aspirations. However, this does not stop the Russian Federation from further positioning all the states that were once part of the USSR as a sphere of its ultimate influence. Russia is also producing rivalry with the EU for influencing all, without exception, the Eastern Partnership states and even the EU. An overview of academic research analyzing the resilience of the EU in the face of Russia in the context of its impact on the Eastern Partnership countries is set out in this article. Some approaches have been used to define the EU as a “normative power” and Russia’s controversial policy towards neighbouring countries.

The examination of the works described in the article concludes that the Russian Federation continues to regard neighbouring states as its sphere of influence, particularly Ukraine, Moldova, and Georgia. Moscow considers any attempt by a third party to interfere as an intrusion on its unique field of power. As can be observed from the investigated sources, Russia’s activities are scarcely diplomatic or focused on global democratic norms. In its Eastern

¹ Доктор політичних наук, асистент кафедри міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна, Email: o.kozachuk@chnu.edu.ua, <http://orcid.org/0000-0003-2828-6517>.

² Доктор філософських наук, професор кафедри міжнародних відносин Державного університету Молдови, директор Центру європейських студій. Doctor Habilitatus in Philosophy, Professor, Department of International Relations, Moldova State University Director at the Center for European Studies, Email: vasilescugr51@gmail.com.

Partnership strategy, the EU, on the other hand, utilizes values as a guideline. Simultaneously, Ukraine, the Republic of Moldova, and Georgia must demand immediate modifications to the Eastern Partnership policy. The potential of EU membership, in particular, must be appropriately explained by Brussels.

Keywords: *European Union, Eastern Partnership, Ukraine, Russian Federation, aggression.*

Стійкість ЄС в регіоні Східного партнерства vs гібридна агресія Росії

У статті досліджуються питання протидії російській гібридній агресії РФ у країнах Східного партнерства. Констатовано, що Європейський Союз вже більше десяти років імплементує політику «Східного партнерства». Ця імплементація відбувається з перемінним успіхом для всіх без виключення шести держав-об'єктів цієї політики. Україна, Республіка Молдова та Грузія просунулись значно більше в своїх європейських аспіраціях. Проте це не зупиняє Російську Федерацію від подальшого позиціонування всіх держав, які колись входили до СРСР, як сфери свого ультимативного впливу. Також Росія продукує суперництво з ЄС за вплив на всі без виключення держави «Східного партнерства», саму політику та навіть на ЄС. Огляд академічних досліджень, що аналізують стійкість ЄС у протистоянні з Росією в контексті впливу на держави «Східного партнерства» викладено в цій статті. Застосовано підходи визначення ЄС як «нормативного актора» та суперечливій політиці Росії щодо держав-сусідів.

Аналіз згаданих у статті праць спонукає до висновку, що Російська Федерація продовжує вважати сусідні держави, зокрема Україну, Республіку Молдова та Грузію своєю сферою впливу. А найменші спроби третьої сторони втрутитись Москва сприймає як посягання на її виключну сферу впливу. Дії Росії, як видно з проаналізованих джерел, важко назвати дипломатичними та орієнтованими на загальнолюдські демократичні цінності. ЄС навпаки, застосовує цінності як орієнтир у політиці «Східного партнерства». Водночас, для України, Республіки Молдова та Грузії настав час настійливо вимагати змін у політиці «Східного партнерства». Зокрема перспектива членства в ЄС має бути чітко артикульована з боку Брюсселя.

Ключові слова: *Європейський Союз, «Східне партнерство», Україна, Російська Федерація, агресія.*

Introduction. For more than a decade, the European Union has been executing the Eastern Partnership agenda. This implementation has been a spectacular success for all six target states, without exception. Ukraine, Moldova, and Georgia have made significant progress in their European aspirations. However, this does not prevent the Russian Federation from further projecting all of the former Soviet Union's nations as a sphere of ultimate influence. Russia is also fueling antagonism with the EU over its ability to influence everyone, including the Eastern Partnership state, politics, and even the EU. This article provides an overview of academic studies examining the EU's resilience in the face of Russia in the context of its influence on Eastern Partnership nations. Specific methods have been utilized to describe the EU as a "normative force" and Russia's controversial policy toward its neighbours.

Methodology. Delcour probably used one of the most acceptable analytical frameworks for the topic's analysis (Delcour, 2018). The EU has been portrayed as a "normative power" that wields ideational rather than material or physical force. Its strength is derived from the ideals and standards it strives to present to its surroundings founded on universal principles (Manners, 2002). A significant implication is that the EU sees itself as a "force for good" in international affairs, particularly in its immediate proximity. This is because the EU believes that, like in post-war Western Europe and post-Cold War Central and Eastern Europe, accepting its norms and practice would eventually bring peace and prosperity to the EU's Eastern neighbours. As a result, the EU's primary goal with the ENP/EaP is to expand a European postmodern security community over the rest of Europe.

On the other hand, Russia is frequently portrayed as a former hegemon attempting to reclaim its lost empire (Giusti, 2016). Since the fall of the Soviet Union, Russia's policy toward former Soviet republics has been based on the belief that Russia's security is inextricably linked to the fate of these countries. The Russian Ministry of Foreign Affairs used the term "near abroad" in the early 1990s to describe Russia's uncertain relationship with newly sovereign nations in the post-Soviet sphere (some of whom had never been independent before the USSR collapsed). This notion was founded on two intertwined hypotheses. On the one hand, Russia acknowledged these nations' sovereignty; on the other, it saw them as a zone of privileged interests in which it had a particular role to play (Delcour, 2018, 16).

This paper aims to present the overall approach in the field of EU's resilience in the Eastern Partnership Region and Russia's countering it.

Research and Discussion. Ene's article examines the current state of European interstate construction from the perspective of EU-Russia cooperation. It provides a medium- and long-term assessment of the risks posed by regional and international security policy through a new type of war that Russia has perfected in every way. In this framework, Romania becomes a key player in European security and a source of stability on the Union's eastern border for states with pre-accession status (Ene, 2018, 96). One of the most hazardous military techniques of the period is the 5th generation war or the mixture of low-end and high-end combat. Vladimir Putin's desire to build a Eurasian empire is becoming increasingly apparent. Russia has co-opted Hungary, Bulgaria, Serbia, Macedonia, Albania, and, to a lesser extent, Greece to build the operational roots of endurance warfare in Europe. In contrast to these nations, which have diplomatic and commercial ties with Russia, other countries such as Moldova, Ukraine, Estonia, Lithuania, Latvia, Armenia, and Georgia are more dependant on economic dependency than they would want to be.

The "European Union" initiative reflects the benefit of some cultures and civilizations that have come together in an advanced societal form, relying solely on spiritual and social growth within the framework of a complex yet fluid civilization. The current global socio-political instability only proves that this supra-state entity is the model of a stable and peaceful society capable of serving as a model of international harmony. However, the development of this society must undoubtedly assume and foresee external dangers that will not go away, dangers that are inherent in the metamorphosis and substantive reorganization of some interstate macro-corporations (Ene, 2018, 102).

As for Howorth, the Russian aggression in Ukraine is undoubtedly the most severe problem in Europe's neighbourhood this century. It is not 'between medium and strong in intensity,' as several articles indicate. It calls into question the EU's core ideals, objectives, and perhaps its very existence. However, the crisis reaction has been the polar opposite of enabling. The unsustainable nature of the EU's relations with Russia, which is due in large part to policy mistakes made by both Brussels and Washington in previous decades, but also to Russia's (inevitable) reemergence as a great regional power, has placed significant constraints on the Union's ability to influence policy in Moscow. This was made worse by the disparate assess-

ments of the general situation from the EU's 28 capital cities, which were up against differing approaches from the European Commission. The EU's policy on sanctions and ties with Kyiv finally produced a facade of "unity," but it was not a plan for the use of EU "power." A team led by Federica Mogherini is now pondering and drafting such a plan. It is hoped that the lessons learned from the Ukraine conflict would be wholly implemented (Howorth, 2017, 133).

The EU's and Russia's approaches to their typical Eastern European neighbourhood have frequently been portrayed as diametrically opposed, with the EU often depicted as a leading proponent of democratization in the former Soviet space and Russia frequently defined as a stumbling block to democratization, if not an outright supporter of authoritarianism in the region. Both external players have utilized a range of tactics to affect the domestic political trajectories of former Soviet nations wedged between the EU and Russia, ranging from more forceful to gentler methods. The countries' democracy scores show that while the authoritarian temptation has been strong throughout the area, democracy has found more favourable ground in certain nations than others (Noutcheva, 2018, 313).

82

—

The importance of the soft mechanisms of EU and Russian influence on the eastern neighbourhood has been highlighted by Noutcheva's article. Too frequently, the absence of significant incentives, mainly the golden carrot of EU membership, has been blamed for the lack of a more remarkable EU imprint on democracy in the former Soviet nations. The EU's democratizing impact is not restricted to the material domain, as this essay has demonstrated. It has the potential to strengthen domestic change actors by legitimizing the democratic cause both directly and indirectly. On the other hand, its soft power is constrained by home notions of legitimate political authority, and it encounters opposition in Eastern European nations that disagree about the relevance of liberal democracy in the local context. Similarly, Russia's effect on Eastern Europe has been viewed through the lens of coercive power politics much too often. The essay by Noutcheva reveals that Russia is no stranger to adopting gentler tactics of political influence and that it, like the EU, is limited in what it can do in the eastern neighbourhood by societal standards of good governance (Noutcheva, 2018, 326).

An interesting approach, Ukraine-oriented one, could be represented by Taras Kuzio's "Ukraine Between a Constrained EU and Assertive Russia" (Kuzio, 2017) and his monograph co-authored with Paul D'Anieri

“The Sources of Russia’s Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order” (Kuzio and D’Anieri, 2018). According to the first piece, the EU’s strategy toward Ukraine has been impeded in three ways. In the first place, the EU’s potential to exert excessive influence on Ukraine’s reform process is restricted because it only offers ‘enlargement-lite’ without membership. If Ukraine were to be given EU membership, Brussels would have more authority to push Kyiv to execute fundamental reforms, fight corruption, and limit oligarch power and influence (Kuzio, 2017, 115). Aside from membership, the EU provides Ukraine with less financial assistance than potential EU members. The second point is that the EU misinterpreted the goals of Ukrainian leaders and has failed to appreciate President Yanukovich’s plans to arrest opposition leaders. Because it has been unable to comprehend and value Putin’s domestic and international policy changes, the EU’s authority has been limited. The EU continued to believe that Putin was opposed to NATO expansion and concluded that he was favourable to the EU, disregarding Russia’s rising nationalism and anti-Western xenophobia. The EU thought that its eastern neighbours should be free to pick their own paths to integration. As a result, the Eastern Partnership was never viewed as a geopolitical battlefield between the United States and Russia. As a result, the EU “sleepwalked” into the crisis, failing to see that Russia had become more nationalistic, revisionist, and hostile under President Putin. Finally, the EU’s capacity to cope with Putin’s crude nationalism and chauvinism toward Ukrainians, as well as his demands for spheres of influence, recognition as a great power, and territorial expansionism, is limited (Kuzio, 2017, 115–16).

Kuzio claims that economic, fiscal, and energy changes have developed since the Euromaidan in his previous studies with D’Anieri. Still, oligarchic power in the business and media, gradual progress toward becoming a rule-of-law state, and a delayed struggle against high-level corruption characterize Ukraine. As a result, the country remains vulnerable to Russian penetration and influence and relies on Western financial aid. Nonetheless, the EU and NATO are only offering integration, not membership; the EU has never offered Ukraine membership, and NATO has been silent on the issue since 2008. NATO is afraid of Ukraine joining because of territorial disputes with Russia, which would turn into NATO’s conflict if Ukraine were to join. The West has been frustrated by Ukraine’s failure to fulfil all of its reform pledges, notably in the areas of the rule of law and corruption (Kuzio and D’Anieri, 2018, 147–48). According to Kuzio, the

EU's response to Russia's actions was impeded even more by the idea that Russia was opposed to NATO enlargement but remained friends with the EU. Moscow was "unaware" of this fundamental divergence, even though the Eastern Partnership does not grant membership. According to Russian policymakers, the EU is not a benign player and aims to spread democracy across Eurasia (Kuzio, 2017, 110).

There are apparent disparities in attitudes toward Russia and the Eastern Partnership nations. There are differences in the orientation and "toughness" of stances toward Russia and the relative relevance of these concerns for different countries. The refugee crisis of 2015-2016 and problems relating to national authorities' roles in the EU were causing a more significant divide than the Visegrad Group's position toward Russia between the Visegrad Group and several other governments in the area and EU authorities. The Baltic nations and Slovenia have also expressed dissatisfaction with the EU's handling of refugees and quotas. Some NATO/EU member nations in the region are simply not interested in limiting Russia or deploying troops to safeguard their national borders and would like the sanctions to be repealed. This does not mean that NATO's unity and resolve to act are jeopardized, mainly because the states mentioned above' actual military capabilities are negligible in comparison to Russia's, increasing the homogeneity of their positions and their reliance on NATO (primarily the United States) in security matters (Kurečić, 2017, 90).

The EU's collaboration with Russia plays an important role, and the EU will not hesitate to employ mechanisms and techniques of intervention in the Eastern Partnership plans, given historical interests and new strategic threats in the economic and military areas. It's worth noting that Russia has established influence and control islands in Hungary, Bulgaria, and Serbia at present, which is a crucial strategic consideration. Even though the Eastern Partnership was established as a platform for advancing the rule of law and democracy, rather than as a political counterweight to Russia, these features that Russia would not compromise must not be overlooked (Ene, 2017, 8).

Conclusions. The analysis of the works mentioned in the article concludes that the Russian Federation continues to consider neighbouring states, notably Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, as its sphere of influence. And the slightest attempt by a third party to intervene is perceived by Moscow as an encroachment on its exclusive sphere of emergence. As seen from the analyzed sources, Russia's actions can hardly be

called diplomatic and focused on universal democratic values. The EU, on the other hand, uses values as a guideline in the Eastern Partnership policy. At the same time, it is time for Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia to urgently demand changes in the Eastern Partnership policy. In particular, the prospect of EU membership must be clearly articulated by Brussels.

References:

1. Delcour, Laure. 2018. "Dealing with the Elephant in the Room: The EU, Its 'Eastern Neighbourhood' and Russia." *Contemporary Politics* 24 (1): 14–29. <https://doi.org/10.1080/13569775.2017.1408169>.
2. Ene, Angela Mihaela. 2017. "Romania's Role in the International Relations of EU for the Eastern Partnership." *Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales* 10 (2). <https://search.proquest.com/publiccontent/docview/2118387797?pq-origsite=primo>.
3. Ene, Angela Mihaela. 2018. "Romania as a Factor for Consolidation of the 'European Union' Project versus Russia's New Generation War in Europe." *Acta Universitatis Danubius. Relationes Internationales* 11 (2): 96–103.
4. Giusti, Serena. 2016. "The Russian Federation's Posture towards the European Neighbourhood Policy: A Neoclassical Realist Explanation." In *Theorizing the European Neighbourhood Policy*, edited by Sieglinde Gstöhl and Simon Sieglinde, 61–82. Routledge.
5. Howorth, Jolyon. 2017. "'Stability on the Borders': The Ukraine Crisis and the EU's Constrained Policy Towards the Eastern Neighbourhood." *JCMS: Journal of Common Market Studies* 55 (1): 121–36. <https://doi.org/10.1111/jcms.12448>.
6. Kurečić, Petar. 2017. "The 'New Cold Warriors' and the 'Pragmatics': The Differences in Foreign Policy Attitudes towards Russia and the Eastern Partnership States among the NATO Member States from Central and South-Eastern Europe." *Croatian International Relations Review* 23 (80): 61–96. <https://doi.org/10.1515/cirr-2017-0021>.
7. Kuzio, Taras. 2017. "Ukraine Between a Constrained EU and Assertive Russia." *JCMS: Journal of Common Market Studies* 55 (1): 103–20. <https://doi.org/10.1111/jcms.12447>.
8. Kuzio, Taras, and Paul J. D'Anieri. 2018. *The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order*.

<https://www.e-ir.info/publication/the-sources-of-russias-great-power-politics-ukraine-and-the-challenge-to-the-european-order/>.

9. Manners, Ian. 2002. "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?" *JCMS: Journal of Common Market Studies* 40 (2): 235–58. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>.

10. Noutcheva, Gergana. 2018. "Whose Legitimacy? The EU and Russia in Contest for the Eastern Neighbourhood." *Democratization* 25 (2): 312–30. <https://doi.org/10.1080/13510347.2017.1363186>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.87-107>

УДК: 327:911]:355.356(470+476)

© Dr Grzegorz Baziur¹

BIAŁORUSKO-ROSYJSKI SOJUSZ WOJSKOWY W KONTEKŚCIE GEOSTRATEGICZNEGO ZNACZENIA BIAŁORUSI DLA ROSJI JAKO DROGI NA ZACHÓD I JEGO ROLA W REALIZACJI JEJ CELÓW GEOPOLITYCZNYCH, cz. 1

Niniejszy artykuł autorstwa Grzegorza Baziura dotyczy geostrategicznego znaczenia Białorusi w kontekście „rosyjskiej drogi na Zachód”, w świetle neoimperialnej polityki Federacji Rosyjskiej, realizowanej przez władze pod kierunkiem prezydenta Władimira Putina. We wstępie Autor przedstawił cele artykułu, metody badawcze i jego tezy, zaś w pierwszej części opisał relacje białorusko-rosyjskie pod kątem współpracy wojskowej i rosyjskiej wizji polityki bezpieczeństwa na kierunku zachodnim. W dalszej części tekstu autor stawia pytanie – czy w kontekście sojuszu białorusko-rosyjskiego pod hegemonią Rosji jest się czego obawiać ze strony Białorusi? W tej części omówił on meandry relacji polsko-białoruskich z Rosją w tle, a całość artykułu kończą wnioski na temat perspektyw bezpieczeństwa Białorusi i państw z nią graniczących, w tym Polski.

Słowa kluczowe: geostrategia, Białoruś, Rosja, Polska, bezpieczeństwo.

Білорусько-російський військовий союз у контексті геостратегічного значення Білорусі для Росії як шляху на захід та її ролі у досягненні її геополітичних цілей, частина 1

Ця стаття Гжегожа Базюра стосується геостратегічного значення Білорусі в контексті «російської дороги на Захід» у світлі неоімперської політики Російської Федерації, що здійснюється владою під керівництвом президента Володимира Путіна. У вступі автор представив цілі статті, методи дослідження та свої тези, а в першій частині описав білорусько-російські відносини з точки зору військової

¹ Doktor, adiunkt w Instytucie Nauk Humanistycznych i Społecznych im. Jana Karckiego Małopolskiej Uczelni Państwowej im. rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu. E-mail: baziurg64@gmail.com

співпраці та російського бачення політики безпеки на Заході. Далі в тексті автор ставить питання - чи є чому боятися Білорусі в контексті білорусько-російського союзу за гегемонії Росії? У цій частині він обговорює меандри польсько-білоруських відносин з Росією на задньому плані, а вся стаття завершується висновками щодо перспектив безпеки Білорусі та сусідніх з нею країн, включаючи Польщу.

Ключові слова: геостратегія, Білорусь, Росія, Польща, безпека

The Belarusian-Russian Military Alliance in the Context of the Geostrategic Importance of Belarus for Russia as a Way to the West and Its Role in Achieving Its Geopolitical Goals (Part 1)

This article by Grzegorz Baziur concerns the geostrategic importance of Belarus in the context of the „Russian road to the West” in the light of the neo-imperial policy of the Russian Federation, implemented by the authorities under the leadership of President Vladimir Putin. In the introduction, the author presented the aims of the article, research methods and his theses, and in the first part he described Belarusian-Russian relations in terms of military cooperation and the Russian vision of security policy in the West. In the last part of the text, the author asks the question - is there anything to fear from Belarus in the context of the Belarusian-Russian alliance under Russia’s hegemony? In this part, he discusses the meanders of Polish-Belarusian relations with Russia in the background, and the whole article concludes with conclusions on the security perspectives of Belarus and its neighboring countries, including Poland.

Keywords: *geostrategy, Belarus, Russia, Poland, security.*

Wstęp. Republika Białoruś powstała w 1991 r., po rozpadzie Związku Sowieckiego, jednak mimo uzyskania niepodległości pozostaje w ścisłym związku z Rosją, jako „zwasalizowany sojusznik”, mając dla niej znaczenie geostrategiczne. Sam termin „geostrategia” stanowi część interdyscyplinarnej geopolityki, w której polityka zagraniczna i bezpieczeństwa są podporządkowane elementom geograficznym (Gray, Sloan, 1999, 3).

Celem artykułu jest próba omówienia znaczenia Białorusi, jako rosyjskiej „drogi na Zachód”: przeciwko NATO, w tym i Polsce. Na ten temat ukazało się wiele opracowań, które Autor przytoczył w przypisach i bibliografii. Jeśli chodzi o metodologię badań, Autor wykorzystał: socjologiczną celem opisanie struktur społecznych oraz ilościową do ukazania pojedynczych faktów i wyjaśnienia ich związków przyczynowo-skutkowych. Przy

opisie Białorusi wykorzystał też metodę geograficzną, przydatną w analizie życia i działalności różnych środowisk, oraz porównawczą, którą zastosował do ukazania funkcjonowania instytucji, urzędów i życia politycznego w tym państwie.

Po nieudanym puczu Gienadija Janajewa w Moskwie (19-21 sierpnia 1991 r.), którego celem było odsunięcie od władzy jedyne go prezydenta Związku Sowieckiego, Michaiła Gorbaczowa nastąpił rozpad Związku Sowieckiego. Wobec ogłaszania przez kolejne republiki związkowe niepodległości wobec władz w Moskwie, 23 sierpnia również władze Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej podjęły taką decyzję. 25 sierpnia 1991 r. Rada Najwyższa BSRR uchwaliła ustawę O niezależności państwowej, zmieniając 18 września nazwę BSRR na Republikę Białoruś (Karwulski, 1995, 76). Tym samym straciła moc prawną Deklaracja o suwerenności państwowej BSRR, przyjęta 27 lipca 1990 r. przez Radę Najwyższą BSRR (Foligowski: 1999: 30-33; Eberhardt, VII 2005, 5).

Mimo ogłoszenia niepodległości po rozpadzie Związku Sowieckiego, kolejne rządy Białorusi utrzymały silną zależność geopolityczną, gospodarczą i militarną od Federacji Rosyjskiej, co pozwala rządowi rosyjskiemu kontrolować i kształtować sytuację na Białorusi, np. w gestii istnienia wspólnej przestrzeni bezpieczeństwa, obronności i polityki zagranicznej, zdominowanej przez Rosję (Tymanowski, 2017, 80-85; Iwanowski, 2010, 7). W kwestii białoruskiej polityki zagranicznej prezydent, A. Łukaszenka stwierdził, że jej priorytetem jest współpraca geopolityczna, wojskowa i ekonomiczna z Rosją i państwami Wspólnoty Państw Niepodległych w ramach Euroazjatyckiego Stowarzyszenia Ekonomicznego, a dalej z Polską, Litwą, Łotwą, Ukrainą i państwami Unii Europejskiej (Tezisy wystąpienia).

W interesie Federacji Rosyjskiej jest umacnianie rządów autorytarnych na obszarze postsowieckim, ponieważ jej władze obawiają się ograniczenia wpływów w regionie. W tym celu władze rosyjskie starają się utrzymać w strefie wpływów państwa powstałe po rozpadzie ZSRR, m.in. Ukrainę i Białoruś, jako „państwa buforowe”, oddzielające Federację Rosyjską od państw zachodnich, rzekomo zagrażających obszarowi „rosyjskiego świata” (Czachor, 2016, 43-60). Ponadto Rosja stara się osłabić kraje Unii Europejskiej i wzmocnić układy dwustronne z Niemcami – w tym współpracę przy budowie Gazociągu North Stream 2, podporządkować swoim interesom Białoruś, Ukrainę i Kaukaz, utrzymać „zamrożony” konflikt w Naddniestrzu, a na Dalekim Wschodzie sojusz z Mongolią i Indiami w

celu osłabienia dominacji Chin w tym regionie świata (Kowalczyk, 2019, T. 27, 82).

W powyższym kontekście unia rosyjsko-białoruska jest podstawą „międzynarodowego autorytaryzmu” mimo faktu, że relacje rosyjsko-białoruskie nie zawsze są łatwe i zgodne z oczekiwaniami Rosji [Silicki, 2006, 84]. Skuteczną politykę obrony interesów na Białorusi władzom rosyjskim ułatwia też ciągle brak świadomości narodowej wśród znacznej części jej obywateli, a jest ona podstawową kwestią w utworzeniu społeczeństwa obywatelskiego (Historia bez bohaterów, 2007; Mironowicz, 2015, T. 50, z. 2; MSZ Białorusi..., 29.05.2015).

Mimo uzyskania przez Białoruś niepodległości, Rosja wpływa na wewnętrzne procesy polityczne, określa cele jej polityki zagranicznej, a białoruska gospodarka jest uzależniona od dostaw rosyjskich surowców, urządzeń, kredytów bankowych i subsydiów rządu rosyjskiego [Mączka, 2010, 39]. Również związki wojskowe obu państw ukazują wpływy rosyjskie na Białorusi, zwłaszcza w kontekście korytarza białoruskiego, który Rosja może wykorzystać w czasie potencjalnego konfliktu z krajami NATO, lub do działań hybrydowych na wschodniej flance Sojuszu. Można zatem postawić następujące tezy:

1. Terytorium Białorusi jest dla Rosji obszarem strategicznym, głównie ze względu na bezpośrednie położenie w sąsiedztwie Polski, Litwy i Łotwy, jako krajów członkowskich NATO i Unii Europejskiej.

2. Federacja Rosyjska uznaje reżim prezydenta Alaksandra Łukaszenki, dzięki czemu wpływa na decyzje władz białoruskich, jak i monitorować i kształtować sytuację w tym państwie.

3. Funkcjonowanie białoruskiej gospodarki jest w dużym stopniu uzależnione od Rosji, jako głównego partnera handlowego Białorusi, Rosjanie kontrolują też dostawy i tranzyt surowców energetycznych, a coraz więcej białoruskich przedsiębiorstw jest w sposób formalny i nieformalny uzależniona od kapitału rosyjskiego.

4. Chcąc zachować wpływ na sytuację militarną na najbardziej wysuniętym na zachód obszarze Państwa Związkowego, Rosja przywiązuje ogromną wagę do integracji wojskowej obu krajów, zaś dla Białorusi coraz ściślejsze współdziałanie z armią rosyjską, gwarancje i pomoc udzielane przez Rosję są jedyną drogą utrzymania własnego potencjału militarnego, choć jednocześnie pogłębiają, i tak silne, uzależnienie jej systemu obronnego od Rosji (Wierzbowska-Miazga, 2001; Gołaś, 2014).

Trwałość rosyjskich wpływów przy ogromnej dysproporcji potencjałów obu państw skłania do postawienia kwestii dotyczącej zakresu suwerenności Białorusi wobec Rosji.

Pierwszą kwestią jest białorusko-rosyjska współpraca wojskowa w zakresie polityki bezpieczeństwa na zachodnich rubieżach „rosyjskiego świata”, do którego Rosja zalicza Białoruś i Ukrainę, jako tzw. „historyczne ziemie ruskie”. Z takiego rozumowania wynika też miejsce Białorusi w rosyjskiej polityce zagranicznej w odniesieniu do państw postsowieckich, w której Federacja Rosyjska umiejscowiła państwo białoruskie w charakterze „bratniego wasala”, czyli hegemonicznego sojuszu, w którym rozgrywającym jest Rosja.

Między integracją a aneksją: Republika Białoruś w geopolityce Federacji Rosyjskiej po 1991 r.

Po rozpadzie Związku Sowieckiego i utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw władze Federacji Rosyjskiej postanowiły – na ile to będzie możliwe w nowych warunkach – utrzymać zależności istniejące w okresie ZSRR, a Białoruś jest tego modelowym przykładem. Proces wasalnych relacji białorusko-rosyjskich jest określane, jako „integracji” obu państw, jednak może on zakończyć się utratą niepodległości i włączeniem terytorium białoruskiego do Rosji (Kucharczyk, 2019; Valvo, 2012). Działania w tym zakresie Rosja podjęła w okresie prezydentury Borysa Jelcyna, temu celowi sprzyja również polityka zagraniczna Białorusi, balansująca między Rosją i Chinami na Wschodzie (Mironowicz, 2011, 49-50, 59-84; Czachor, 2011, 58-69), a państwami Unii Europejskiej, m.in. Polską i Niemcami oraz Stanami Zjednoczonymi na Zachodzie (Malak, 2003, 67-85; Tymański, 2017, 85-97, 219-230). Ze względu na zależność Białorusi od Rosji trudno wyrokować, jakie są szanse powrotu do statusu państwa neutralnego, co postuluje opozycja antyreżimowa. Należy pamiętać, że w okresie względnej suwerenności politycznej kraju od Rosji (1991-1994) Białoruś pozostawała od niej zależna ekonomicznie i surowcowo, co w zasadzie uniemożliwiało większy manewr w kierunku niezależności politycznej, nie wspominając mentalności „człowieka sowieckiego”, silnie zakorzenionej na Białorusi (Kłysiński, 2018).

Istotną kwestię stanowiła też polityka zagraniczna Białorusi, zwłaszcza jej stosunki z Rosją. W latach 1991-1994 Białoruś przyjęła zasadę neutralności, której zwolennikami byli głównie działacze opcji niepodległościowej, skupieni wokół ówczesnego przewodniczącego Rady Najwyższej Białorusi, Stanisława Szuszkiewicza i przywódcy Białoruskiego Frontu

Narodowego (BNF), Zianona Paźniaka (Górski, 1996, 20). Politycy ci rozumieli neutralność, jako sposób na ograniczenie związków z Rosją, i brak uczestnictwa kraju w strukturach bezpieczeństwa tworzonych pod jej patronatem. W latach 1991-1994 idea zyskała poparcie przeważających w RN polityków związanych z dawną nomenklaturą sowiecką, którzy postrzegali neutralność, jako szansę na dystans nie tyle od Rosji, ile od przebiegających tam w znacznie większym stopniu zmian demokratycznych (Eberhardt, VII 2005, 6).

Neutralność bardzo odpowiadała białoruskiemu społeczeństwu, w którego zbiorowej świadomości jest silnie zakorzeniony strach przed wojną, na co wpływa pamięć o ofiarach drugiej wojny światowej na Białorusi (1939, 1941-1945) i „syndrom afgański”, związany z żołnierzami Armii Radzieckiej narodowości białoruskiej, którzy w latach 1979-1989 polegli podczas interwencji sowieckiej w Afganistanie, spotęgowany w latach dziewięćdziesiątych wojną w Jugosławii. Nie bez znaczenia jest też różny stopień świadomości narodowej obywateli Białorusi, na co złożyły się uwarunkowania historyczne, w jakich ona się kształtowała w okresie od XIX w. do czasów współczesnych (Radzik, 2007, T. 1, 161-173).

Procesy historyczne i działania zachodzące po obu stronach ówczesnej granicy polsko-sowieckiej nie wpływały pozytywnie na rozwój świadomości narodowej Białorusinów, co jest widoczne do czasów współczesnych. Przykładem były wyniki badania przeprowadzonego w czerwcu 2004 r., gdy na pytanie dotyczące skuteczności działań polityków, postawione w ankiecie na pierwszym miejscu 39,3 % respondentów wskazało na prezydenta Rosji, Władimira Putina, na drugim 32,7 % byłego I sekretarza KC KP Białorusi, Piotra Maszerowa, na czwartym miejscu 21,3 % wskazało prezydenta Białorusi, Aleksandra Łukaszenkę, zaś postaci historyczne, jak: księcia litewskiego, Witolda Wielkiego wskazało dopiero na 11 miejscu 6,6 %, zaś Lwa Sapiehę na 12 tylko 6,5 % respondentów [Radzik, 2007, T. 1, 171]. Wyniki tych badań świadczą o problematycznym stanie białoruskiej świadomości narodowej, a proces jej kształtowania jest ciągle w toku. W istniejącej sytuacji działania patriotów białoruskich w tym kierunku są bardzo istotnym elementem poznawania historii Białorusi i jej wielowiekowych związków z Litwą i Polską, które są o wiele dłuższe, niż z Rosją, potem ZSRR. Celem tych działań jest ugruntowanie białoruskiej świadomości narodowej, wciśniętej między Polskę i Litwę, a Rosję, jako „obywatelskiego narodu białoruskiego”, a nie tzw. „tutejszych” o mentalności na wprost niewolniczej masy ludzkiej (Дубянецкі, 1992, T. 2).

Brak wyraźnie określonej świadomości narodowej wykorzystały bardzo wpływowo na Białorusi środowiska prorosyjskie, które prezentowały inną wizję ułożenia stosunków z Rosją, niż przedstawiciele mało licznej opcji niepodległościowej, a które początkowo popierały ideę neutralności Białorusi. Jednakże zwolennicy odbudowy więzów z Rosją szybko zorientowali się, że idea neutralności Białorusi nie służy ich celom, jednak ze względu na nastroje społeczne nie występowali przeciw niej otwarcie, argumentując jednak, że należy adaptować to pojęcie do zmieniającej się sytuacji międzynarodowej. Szef administracji prezydenta A. Łukaszenki, Urał Łatypou podkreślał na początku 1994 r., że Białoruś nie powinna utrzymywać neutralności zimnowojennej, lecz raczej dostosować się „do wymogów epoki pokonfrontacyjnej i integracji w Europie” (Latypou, 1994, 5; Gołaś, 2014).

Ponowny zwrot geopolityczny Białorusi w kierunku Rosji nastąpił po objęciu władzy przez Alaksandra Łukaszenkę. W lutym 1995 r. Białoruś i Rosja podpisały Porozumienie o przyjaźni, dobrym sąsiedztwie i współpracy, 2 kwietnia 1996 r. Umowę o Związku Białorusi i Rosji (Договор аб стварэнні..., 2008, T. 8, 49), zaś 2 kwietnia 1997 r. oba rządy podpisały w Moskwie Porozumienie o Związku Białorusi i Rosji (Тихомиров, 2017, 113). Celem umów była ewolucyjna integracja obu państw w zakresie obywatelstwa, przestrzeni gospodarczej, ochrony praw i wolności. 23 maja 1997 r. prezydenci Białorusi i Rosji, Alaksandr Łukaszenka i Borys Jelcyn podpisali Statut Związku Białorusi i Rosji (ZBiR), który w tym dniu wszedł w życie. Jego konsekwencją było tworzenie nowych organów związkowych i podpisanie umów dwustronnych: o równych prawach obywateli, równych warunkach dla podmiotów gospodarczych, wspólnej telewizji, a 26 stycznia 2000 r. weszła w życie podpisana 8 grudnia 1999 r. umowa o utworzeniu Państwa Związkowego Białorusi i Rosji (Szybieka, 2002, 487; Mironowicz, Łatyszonek, 2002, 305-306).

Zgodnie z formułą jej artykułu 1 Rosja i Białoruś utworzyły Państwo Związkowe (PZ), ustalając podstawowe zasady związane m.in. z rozgraniczeniem przedmiotowym i kompetencyjnym między PZ, a państwami-uczestnikami, potwierdzając status Rosjan i Białorusinów, jako obywateli państw-uczestników i PZ, ustanawiając system prawnych aktów normatywnych i mechanizmy ich egzekwowania w zależności od sfery regulowanych przez nie zagadnień. W artykule 17 strony wymieniły zagadnienia, które pozostały w wyłącznej kompetencji PZ, jak: stworzenie jednolitej przestrzeni ekonomicznej i podstaw prawnych wspólnego rynku, zabezpieczającego swobodny przepływ towarów, usług, kapitałów, siły

roboczej w granicach terytoriów państw-uczestników, równe warunki i gwarancje dla działalności podmiotów gospodarczych. W dalszej części państwa ustaliły zasady jednolitej polityki pieniężno-kredytowej, walutowej, podatkowej i cenowej, prawa konkurencji i ochrony konsumentów, systemów transportowych i energetycznych, wspólnych zamówień wojskowych, zabezpieczenia na ich podstawie dostaw i realizacji uzbrojenia oraz technologii wojskowej i systemu zabezpieczenia technicznego sił zbrojnych państw-uczestników. Strony PZ uzgodniły też zasady jednolitej polityki handlowej i celno-taryfowej, wspólnego prawodawstwa w odniesieniu do inwestycji zagranicznych, budżetu i zarządu majątkiem PZ, funkcjonowania regionalnego zgrupowania wojsk, służby hydrometeorologicznej, systemu metrycznego i obliczania czasu, geodezji i kartografii, ewidencji statystycznej, baz danych oraz ustanowienia systemu organów PZ, ich organizacji, porządku działań i formowania. Układ określił strukturę i podstawowe funkcje organów kierowniczych Państwa Związkowego, zaś w art. 3 znajduje się adnotacja, że „Państwo Związkowe opiera się na zasadach suwerennej równości państw-uczestników”, zgodnie z zasadami prawa międzynarodowego. Zgodnie z art. 6 każde państwo-uczestnik zachowywało za wyjątkiem pełnomocnictw przekazanych dobrowolnie PZ suwerenność, niezależność, integralność terytorialną, ustrój, konstytucję, symbolikę i pozostałe atrybuty, jednak umowa pominęła kwestie formy ustroju (unitarne, federacyjne lub konfederacyjne) (Karbowski, 2013).

Jednak następcą B. Jelcyna, nowy prezydent Federacji Rosyjskiej, Władimir Putin stwierdził na posiedzeniu Państwowej Rady Najwyższej 1 grudnia 2000 r., że nie należy spieszyć się z powstaniem nowego państwa, które – według niego – powinno opierać się na „silnych fundamentach” („Rzeczpospolita”, 1 XII 2000, A. 7). Jako nowo wybrany prezydent, Putin potrzebował czasu na wewnętrzne wzmocnienie spójności Federacji Rosyjskiej, dążąc w tym czasie do ponownego włączenia w jej skład walczącej o wolność Czeczenii. Putin potrzebował wiele lat, aby stopniowo podporządkować sobie część państw postsowieckich w ramach utworzonej Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej.

Polityka zagraniczna Białorusi, realizowana w latach 2001-2010 miała charakter wielosektorowy, wynikając z geopolitycznego położenia kraju na osi Wschód-Zachód i Północ-Południe. Generowało ono konieczność obrony terytorium przed jego użyciem przez inne państwa, głównie Rosję w charakterze wypadowym na Zachód: w kierunku Polski, na północ – Litwy i Łotwy i południe – na Ukrainę. Mimo dylematów i obaw strony

prowadziły tzw. „krytyczny dialog”. Rządy w Mińsku potwierdzały geopolityczną przynależność do bloku euroazjatyckiego, tworzonego w oparciu o Rosję i część państw postsowieckich, a szanse na choćby częściowe uniezależnienie Białorusi od Federacji Rosyjskiej były (i są) iluzoryczne (Czachor, 2011, 162-191). Władze białoruskie postawiły na rozwój współpracy gospodarczej i stosunków politycznych z Chinami, ściągając do kraju chiński kapitał w celu zachowania niezależności ekonomicznej od Rosji (Malak, 2003, 118).

Sytuacja zmieniła się po aneksji Krymu i rosyjskiej agresji hybrydowej na Ukrainę, zaś niemal pięć lat po niej Federacja Rosyjska postanowiła podporządkować również Białoruś swoim interesom geopolitycznym w Państwa Związkowego Białorusi i Rosji. Ważnymi cezurami tego planu były: wojna sierpniowa z Gruzją w 2008 i agresja na Ukrainę w 2014 r., ponieważ w kontekście obu wojen Władimir Putin zaczął obawiać się utraty wpływów przez Federację Rosyjską na Białorusi. Konsekwencją tych obaw była najpierw krytyczna postawa władz rosyjskich wobec Alaksandra Łukaszenki, jak i postulaty dotyczące zwiększenia obecności rosyjskiego soft power w białoruskiej przestrzeni kulturowej, w tym rozwój oraz aktywizacja rosyjskich i prorosyjskich organizacji społecznych na Białorusi. W kontekście wydarzeń ukraińskich i wzrostu napięcia w regionie ich działalność nabrała zupełnie nowego charakteru, znacznie bardziej zagrażającego białoruskiej suwerenności i stabilności kraju.

Relacje białorusko-rosyjskie w kontekście współpracy wojskowej i rosyjskiej wizji polityki bezpieczeństwa na kierunku zachodnim

W kontekście rosyjskich dążeń do wasalizacji Białorusi fundamentalne znaczenie ma współpraca wojskowa, która jest konsekwencją ścisłego sojuszu wojskowego obu państw. Integracja rosyjsko-białoruska wpływa też na rozumienie polityki bezpieczeństwa przez rządy obu państw – jak się okazuje – nie zawsze zgodne, gdyż każde z państw nieco inaczej rozumie pojęcie integracji. O ile władze białoruskie dostrzegają w Rosji tradycyjnego, choć hegemonicznego sojusznika, to rosyjskie traktują Białoruś – podobnie, jak Ukrainę – jako państwo buforowe, oddzielające Rosję od „liberalnego” Zachodu. W dogodnej dla siebie konstelacji geopolitycznej Rosja może wykorzystać terytorium Białorusi do ataku na zachód – w kierunku Polski i państw bałtyckich, jako członków NATO i Unii Europejskiej i południe – przeciwko „niepokornej” Ukrainie. W tym kontekście zrozumiałą jest niepokój Rosji wobec białoruskiego odrodzenia narodowego po 2014 r., jak i protesty społeczeństwa po wyborach prezydenckich

w sierpniu 2020 r. Władzom rosyjskim odpowiadała powolna polityka rusyfikacji kraju, realizowana w latach 1995-2014 przez reżim prezydenta A. Łukaszenki.

96 — Funkcjonowanie Białorusi w rosyjskiej strefie wpływów niesie ze sobą określone konsekwencje, m.in. wykorzystanie jej terytorium przez Rosję jako strategicznej „rosyjskiej drogi na Zachód”. Jest to tzw. „korytarz białoruski”, przez który mogą swobodnie przemieścić się wojska rosyjskie – w czasie potencjalnych działań wojennych. Wspominana opcja może być wzięta pod uwagę przez rosyjskich strategów np. podczas wielkich ćwiczeń wojskowych na Białorusi, które hipotetycznie mogłyby stanowić początek operacji specjalnych przeciwko Polsce, Litwie i Łotwie, jako państwom członkowskim NATO. Jest to obecnie – obok rosyjskiego Obwodu Kaliningradzkiego – jedyny taki korytarz geostrategiczny przez który wojska rosyjskie mogłyby pomaszerować w kierunku zachodnim, np. na Warszawę, odcinając po drodze Przesmyk Suwalski. Tym samym Rosjanie odcięliby oddziały wojskowe państw bałtyckich od lądowych dostaw wojskowych i pomocy ze strony Sojuszu, blokując ich porty od strony Morza Bałtyckiego.

Wojska rosyjskie, zarówno przy wsparciu armii białoruskiej, jak i bez jej udziału mogą bez problemu przejąć kontrolę nad tym terenem, łącząc swoje siły wojskowe działające z obszaru Białorusi z wojskami stacjonującymi w Obwodzie Kaliningradzkim. Tym samym państwa bałtyckie znalazłyby się ponownie pod okupacją rosyjską, a centralne skrzydło wojsk rosyjskich, działające na kierunku polskim (warszawskim) parłyby w kierunku Warszawy, zaś z Kaliningradu – na Olsztyn-Trójmiasto i dalej na zachód, odcinając Polskę od Bałtyku. Po zajęciu Warmii i Mazur oraz Podlasia wojska rosyjskie mogłyby już bez problemu ruszyć z północy i wschodu w kierunku stolicy Polski, gdzie znalazłyby się w ciągu maksimum dwóch dni. W powyższym kontekście warto przyjrzeć się Siłom Zbrojnym Republiki Białoruś do wybuchu wojny na Ukrainie w 2014 r., polityce obronnej i pozycji wojskowej Białorusi.

Po uzyskaniu w 1991 r. przez Białoruś niepodległości rozpoczęło się formowanie Sił Zbrojnych. Po rozpadzie ZSRR jej armia odziedzyczyła po ZSRR dwie armie pancerne, armię lotniczą i armię obrony powietrznej, które liczyły łącznie około 250 tys. żołnierzy. Wojska stacjonujące w ówczesnym Białoruskim Okręgu Wojskowym, który był usytuowany na tyłach frontów potencjalnej wojny państw-stron Układu Warszawskiego z NATO dysponowały najnowszym wyposażeniem i uzbrojeniem w Armii

Radzieckiej, jak np. czołgi T-72B, które przewyższały eksportową wersję tego pojazdu - T-72M, która trafiła na wyposażenie polskich jednostek (Eberhardt, 2003, 142-143; Górski, 1996, 26).

W styczniu 1992 r. Rada Najwyższa Białorusi podporządkowała rządowi wszystkie wojska rozlokowane na terytorium, z wyjątkiem strategicznych sił Wspólnoty Niepodległych Państw. 20 marca 1992 r. Rada Najwyższa uchwaliła ustawę O siłach zbrojnych Republiki Białoruś i poleciła rządowi rozpoczęcie formowania narodowej armii białoruskiej na bazie wojsk b. Armii Radzieckiej, stacjonujących w Białoruskim Okręgu Wojskowym do rozpadu ZSRR. W marcu RN przyjęła też ustawę O obronności Republiki, która ustanowiła Białoruś, państwem bezatomowym. Pod koniec maja 1992 r. został podpisany w Lizbonie Protokół realizacji postanowień układu START-I, zawarty w lipcu 1991 r. między ZSRR i USA, który Białoruś zobowiązała się respektować, podobnie, jak ratyfikację przez Radę Najwyższą Traktatu o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie (CFE) (Górski, 1996, 9-11).

W ramach realizacji przyjętej polityki obronnej, Białoruś dążyła również do pozbycia się posowieckiej taktycznej broni jądrowej. Jej wycofywanie rozpoczęło się pod koniec stycznia 1992 r., a w kwietniu tr. ostatni transport opuścił terytorium białoruskie. Temu celowi służyły też inicjatywy władz Białorusi, dotyczące utworzenia strefy bezatomowej w Europie Środkowo-Wschodniej z lat 1990-1996. Jej celem było m.in. wspomniane pozbycie się rosyjskiej broni jądrowej, co udało się osiągnąć w listopadzie 1996 r., zatem dwa lata przed ostatecznym terminem, przypadającym na 1998 r. (Czachor, 2011, 104-105). 12 lipca tr. Rada Najwyższa Białorusi poparła też inicjatywę prezydenta Łukaszenki w tym względzie, co wyraziła w wystosowanym Apelu do parlamentów i narodów Europy [Malak, 2003, 137]. W ramach rozbrojenia i redukcji sił zbrojnych Białoruś zobowiązała się w ramach porozumienia paryskiego zniszczyć do 1996 r. 1600 czołgów, ponad 1200 transporterów i 130 samolotów bojowych, a w 1993 r. do likwidacji broni chemicznej (Тихомиров, 2017, 74).

16 grudnia 1992 r. władze Białorusi przyjęły również doktrynę wojenną o charakterze defensywnym, zaś 31 grudnia 100 tys. żołnierzy złożyło przysięgę na wierność rządowi Białorusi (Górski, 1996, 8-9). W doktrynie władze przyjęły, że zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Białorusi jest prezydent, który działa na rzecz suwerenności, bezpieczeństwa narodowego oraz integralności terytorialnej państwa. Jest on również przewodniczącym Rady Bezpieczeństwa, a za zgodą Rady Najwyższej może mianować ministra

Obrony Narodowej, Spraw Wewnętrznych i przewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (KGB RB). Przyjęto zapis mówiący, że w sytuacji zagrożenia wojennego lub agresji prezydentowi przysługuje prawo zarządzenia stanu wojennego oraz ogłoszenia mobilizacji, może on też zarządzić na terytorium części lub całego kraju stan wyjątkowy w przypadkach zagrożenia integralności i istnienia państwa oraz klęsk żywiołowych zagrażających życiu i zdrowiu obywateli, a Rada Najwyższa została zobowiązana do akceptacji decyzji prezydenta (Górski, 1996, 19-20). 15 grudnia 2008 r. prezydent Alaksandr Łukaszenka zatwierdził realizowaną do 2020 r. koncepcję przebudowy i rozwoju sił zbrojnych oraz nowy plan obrony. Zakładała ona m.in. zacieśnienie współpracy wojskowej z państwami członkowskimi OBUZ, budowę wspólnego systemu obrony Białorusi i Rosji, rozszerzenie współpracy obronnej z innymi krajami, w tym udział wojsk białoruskich w misjach pokojowych. Koncepcja przewidywała zwiększenie nakładów finansowych na siły zbrojne i stopniowe odchodzenie od sztabowej formy szkolenia na rzecz zwiększenia ilości ćwiczeń wojskowych (Iwanowski, 2010, 12).

98

— Do kompetencji Rady Bezpieczeństwa, działającej pod przewodnictwem prezydenta należy zawieranie pokoju i uchwalanie doktryny wojennej oraz ogłaszanie stanu wojny. Jest ona najwyższym organem koordynacyjno-politycznym, zajmującym się wyznaczaniem polityk państwa w dziedzinie bezpieczeństwa wojskowego i politycznego, strategii, zabezpieczania niepodległości i jego potencjału obronnego. Oprócz prezydenta w jej skład wchodzi przedstawiciele rządu, parlamentu i resortów strategicznych: MON, MSW, MSZ i Ministerstwa Finansów (Górski, 1996, 20).

Niestety, w latach 1995-2014 władze białoruskie nie przywiązywały zbyt dużej uwagi do rozwoju i wzmocnienia Sił Zbrojnych Białorusi, ponieważ otoczenie międzynarodowe nie wskazywało na zagrożenie agresją z zewnątrz, a wzmagający represje wobec społeczeństwa reżim obawiał się wewnętrznych niepokojów. W tej perspektywie główny nacisk kładł on na rozbudowę i utrzymanie wojsk wewnętrznych MSW, milicji, OMON-u.

Sytuacja zmieniła się po hybrydowej agresji rosyjskiej na Ukrainę, która uświadomiła prezydentowi białoruskiemu, że spychanie sił zbrojnych na margines nie było najlepszym pomysłem. Przed wybuchem Euromajdanu w Kijowie, A. Łukaszenka był na inspekcji jednostek wojskowych, zakładów przemysłu zbrojeniowego, mówiąc o doinwestowaniu oraz unowocześnieniu struktur obronnych państwa, a rząd zaczął zwiększać nakłady budżetowe, przeznaczone na obronność. Według danych z 2014 r. wydatki

obronne Białorusi wyniosły łącznie 979 mln USD, co stanowiło 1,2 % PKB. Według stanu z 2016 r. Siły Zbrojne RB liczyły 48 tys. żołnierzy w służbie czynnej, 525 czołgów, 1011 bojowych wozów piechoty, 961 dział, wyrzutni raketowych i moździerzy, 17 śmigłowców, a wojska lotnicze 36 samolotów (Bednarzak, 2016; Siły Zbrojne Białorusi, 2016; Iwanowski, 2010, 13-37).

Wybuch rosyjsko-ukraińskiej wojny hybrydowej Aleksandr Łukaszenka postanowił wykorzystać do gry z Rosją, której stawką jest jego niezależność polityczna, której atrybutem miała być armia białoruska (Bednarzak: 2016). Jednak problemami w dziedzinie obronności są: tłumienie świadomości narodowej w Siłach Zbrojnych Białorusi przez silną rusyfikację jej wojsk w zakresie komend, regulaminów i stopni wojskowych, oraz to, że większość kadry dowódczo-sztabowej wywodzi się z Armii Radzieckiej. Język rosyjski dominuje pomimo tego, że białoruska konstytucja gwarantuje dwa języki urzędowe.

Ponadto w 1992 r. wielu oficerów b. Armii Radzieckiej, głównie Rosjan odmówiło złożenia przysięgi na wierność państwu białoruskiemu, prosząc o przeniesienie ich do służby w Siłach Zbrojnych Federacji Rosyjskiej [Malak, 2003, 155-156]. W latach 1991-1992 Rosjanie stanowili 60 % zawodowej kadry oficerskiej Białoruskiego Okręgu Wojskowego, ale w latach 1993-1994 kilka tysięcy oficerów o rzadkich specjalnościach (wojska raketowe, lotnictwo) wyjechało do Rosji w celu podjęcia tam służby wojskowej, m.in. około 600 pilotów. Po rozpoczęciu w 2008 r. reformy wojskowej w Rosji zarobki rosyjskich żołnierzy zostały podwyższone i są kilkakrotnie wyższe, niż uposażenia ich białoruskich kolegów. Ze względu na istnienie Państwa Związkowego Rosji i Białorusi, po odświeżeniu obowiązkowej służby wojskowej w swoim kraju żołnierze białoruscy mogą zostać przyjęci do Sił Zbrojnych FR, a wielu Białorusinów korzystało z tej możliwości, stąd też władze białoruskie zaczęły obawiać się drenażu mózgow przez Rosjan [Bednarzak, 2016]. Pojawiło się zasadne pytanie dotyczące lojalności białoruskich żołnierzy w wypadku wojny lub kryzysu: po której stronie będą walczyć, kogo bronić, Białorusi czy Rosji, np. jako najemnicy?

W ramach współpracy wojskowej kadry dowódcze obu armii i ich oddziały odbywają regularne ćwiczenia wojskowe w obu państwach. Ponieważ oba kraje należą do utworzonej w grudniu 1991 r. Wspólnoty Niepodległych Państw, podstawę ich systemu bezpieczeństwa zbiorowego tworzy Traktat Taszkencki, czyli Układ o bezpieczeństwie zbiorowym państw stron WNP, który został podpisany w Taszkencie 15 maja 1992 r. przez

Armenię, Kazachstan, Kirgistan, Rosję, Tadżykistan i Uzbekistan (Malak, 2003, 131; Eberhardt, VII 2005, 6-7).

Powołując się na zapisy deklaracji suwerenności, przewodniczący Rady Najwyższej Białorusi, Stanisław Szuszkiewicz zaproponował utworzenie regionalnego ugrupowania bałtycko-czarnomorskiego, jako „neutralnego pasa” i „kordonu sanitarnego”, który miał oddzielać NATO od Rosji. Zarówno Szuszkiewicz, jak i minister Spraw Zagranicznych, Piotr Krawczenko podkreślali zasadność kursu na neutralność, obawiając się dyktatu Rosji (Wystupljenije ministra, 1991). Jednak jego oświadczenie oprotestowała część oficerów i środowisk związanych z kompleksem wojskowo-przemysłowym, które wsparli deputowani do Rady Najwyższej, wywodzący się głównie z kręgów nomenklatury postsowieckiej. W marcu 1993 r. z inicjatywą dołączenia Białorusi do Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym wystąpił premier, Władysław Kiebicz, argumentując to szansą na wejście do tworzonej przez Rosję i Kazachstan Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Ostatecznie 9 kwietnia 1993 r. Rada Najwyższa przegłosowała większością przystąpienie Białorusi do OBUZ 31 grudnia 1993 r., który wszedł w życie 20 kwietnia 1994 r. (Bryc, 2004, 43; Włodkowska, 2006, 140).

Kolejnym krokiem w budowie systemu bezpieczeństwa na obszarze WNP było powołanie Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym WNP na mocy decyzji państw członkowskich podjętej 14 maja 1993 r. na posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego WNP w Moskwie. Przywódcy Federacji Rosyjskiej, Armenii, Białorusi, Kazachstanu, Kirgistanu i Tadżykistanu postanowili, że do końca roku opracowane zostaną dokumenty dotyczące organizacji, chociaż opinie co do znaczenia tego wydarzenia były raczej krytyczne. W 2003 r. przywódcy państw członkowskich OBUZ zauważyli, że skoro w ciągu 10 lat jej funkcjonowania Rosji nie udało się stworzyć sprawnie działającego systemu, mimo rosnącego zaangażowania USA i Niemiec w Uzbekistanie, a USA w Kirgistanie, związanego z walką z terroryzmem, prowadzoną w Afganistanie (Rocznik..., 2003; Konończuk, V 2007, 15-16).

W kontekście geopolityki i bezpieczeństwa Białoruś jest dla Rosji obszarem ważnym strategicznie. Rosjanie nie mają tam stałych baz wojskowych, tylko stację radiolokacyjną „Wołga” pod Baranowiczami (w Gancewiczach), w obwodzie brzeskim i punkt łączności dalekiego zasięgu „Antiej” pod Wilejką. Oba obiekty Rosjanie użytkują bezpłatnie na 25 lat na podstawie porozumień białorusko-rosyjskich, podpisanych w styczniu 1995 r. (Malak, 2003, 177-178; Konończuk, IX 2008, 22). W grudniu 2006

r. w Lechtusi, w obwodzie leningradzkim została uruchomiona nowa stacja radiolokacyjna „Woroneż”, co wpłynęło na spadek znaczenia stacji pod Baranowiczami (Cyganok, 2007). Jest mało prawdopodobne, by Rosja z własnej woli zrezygnowała z użytkowania stacji na Białorusi, Rosja nie ma również alternatywy dla węzła łączności w Wilejce, który tylko częściowo mógłby być zastąpiony przez radiostację Floty Bałtyckiej w Kaliningradzie. Poza tym radiostacja w Wilejce ma mniejsze znaczenie dla rosyjskiego systemu obrony, niż pod Baranowiczami czy utworzenie wspólnego systemu obrony powietrznej.

Federacja Rosyjska ponawia też propozycje utworzenia na Białorusi stałej rosyjskiej bazy lotniczej, rząd białoruski wielokrotnie wskazywał, że jej budowa nie jest konieczna i nie ma uzasadnienia militarnego, ponieważ w razie zagrożenia rosyjskie samoloty wojskowe mogą w ciągu kilku minut dotrzeć na Białoruś. Nie stoi to jednak na przeszkodzie współpracy w dziedzinie wspólnej obrony przeciwlotniczej, pomimo faktu, że w sierpniu 1992 r. Białoruś utworzyła siły obrony przeciwlotniczej (Gołaś, 2014). Początkowo współpraca rosyjskich i białoruskich sił przeciwlotniczych rozwijała się na podstawie porozumień wielostronnych WNP, jednak w lutym 1995 r. państwa Wspólnoty (poza Mołdową i Azerbejdżanem) uzgodniły utworzenie połączonego systemu OPL, do którego włączono część sił narodowych, a oba państwa porozumiały się w sprawie wymiany informacji dotyczących tej kwestii.

Białoruś, jako pierwsze państwo, rozszerzyła współpracę z Rosją poza koordynację działań, a w kwietniu 1996 r. oba państwa zaczęły pełnić wspólne dyżury bojowe. W 2000 r. do tej akcji włączyły się inne państwa postsowieckie: Kazachstan i Kirgistan, a później też Armenia i Uzbekistan (Serwis Informacyjny PAP, 1 IV 1996). Strony podjęły również prace nad utworzeniem systemu wspólnej obrony przeciwlotniczej, który w przeciwieństwie do obrony połączonej przewiduje nie tylko koordynację działań, lecz także elementy jednolitego dowództwa. W październiku 1999 r. resorty obrony obu państw wypracowały wstępne stanowisko, zgodnie z którym w skład wspólnych regionalnych sił miały wejść ze strony białoruskiej siły powietrzne i PWO, a rosyjskiej siły PWO Floty Bałtyckiej oraz część rosyjskich sił powietrznych [Eberhardt, VII 2005, 13]. Ostatecznie strony uznały, że wspólne siły regionalne będą funkcjonować, jako zgrupowanie koalicyjne, a do ich podporządkowania jednolitemu dowództwu ma dojść jedynie w sytuacji realnego zagrożenia konfliktem zbrojnym. Wprawdzie Rosja i Białoruś wielokrotnie zapowiadały podpisanie poro-

zumienia dotyczące utworzenia wspólnego regionalnego systemu PWO, sprawa została odłożona według oficjalnych oświadczeń strony białoruskiej wskutek braku podstaw prawnych w ustawodawstwie białoruskim (Eberhardt, VII 2005, 13).

Mimo tego, rosyjsko-białoruska współpraca w dziedzinie OPL jest zaawansowana i budzi mało kontrowersji w porównaniu z innymi projektami dotyczącymi współpracy i integracji obu państw. Korzystanie z nowoczesnego białoruskiego systemu OPL zwalnia też Rosję z kosztownych inwestycji w budowę nowego systemu obrony przeciwlotniczej w okolicach Smoleńska, zaś dla władz białoruskich jest to dogodny argument w negocjacjach finansowych. W zamian za współpracę wojsk OPL Białoruś mogła liczyć na rosyjską pomoc wojskową, ponieważ Rosjanie bezpłatnie remontowali i modernizowali białoruski sprzęt oraz dozbrajali tamtejsze jednostki obrony przeciwlotniczej. Mimo współpracy dochodziło jednak do sporów, np. w sprawie płatności za dostarczane z Rosji na Białoruś nowoczesne systemy rakietowe S-300, które zastąpiły przestarzałe systemy S-125, a za każdy z nich Białoruś zapłaciła 13 mln dolarów, podczas gdy ich cena rynkowa 180 mln (Serwis Informacyjny PAP, 19 X 1998, 28 X 2003, 2 III 2004; Konończuk, 2008, 21). Ze względu na obawy władz białoruskich przed utratą kontroli nad armią i stopniowym objęciem jej przez stronę rosyjską nie udało się stworzyć wspólnego systemu OPL.

102

—

References:

1. Antonowicz M., Czy Alaksandr Łukaszenka zalegalizuje Pogoń?, „Przegląd Bałtycki” 29 września 2016 - <https://przegladbaltycki.pl/3251,alaksandr-lukaszenka-zalegalizuje-pogon.html>, dostęp: 30.12.2019.
2. Baziur G., Trójmorze jako koncepcja bezpieczeństwa i rozwoju ekonomicznego Europy Wschodniej, „Przegląd Geopolityczny” 2018, T. 23, s. 24-38.
3. Bednarzak T., Siły zbrojne Białorusi. Czy jest się czego bać? Portal WP wiadomości, 7.04.2016 - <https://wiadomosci.wp.pl/sily-zbrojne-bialorusi-czy-jest-sie-czego-bac-6027386757644929a>, 29.12.2019.
4. „Беларыцка – Albaruthenica”, Мiнск 1992, T. 2.
5. Bryc A., Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej, Toruń 2004.
6. Bulhakau V. (red.), Geopolityczne miejsce Białorusi w Europie i świecie, Warszawa 2006.

7. Cyganok A., Wojennyj flot nieftiegazowego konflikta – 4.01.2007, <http://www.polit.ru/author/2007/01/24/belanis.html>, 6.02.2020.

8. Czachor R., Białoruska polityka neutralności i bezatomowości w latach 90, Zeszyty Naukowe Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach, zeszyt nr 4: Studia z Nauk Społecznych, Polkowice 2011.

9. Czachor R., Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991-2011. Studium politologiczne, Polkowice 2011.

10. Договор аб стварэнні супольніцтва Беларусі і Расіі, w: Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў, т. 8, Мінск 2008.

11. Дубянецкі Э., Ментальнасць беларусаў: спроба гістарычна-псіхалагічнага аналізу, w: „Беларусіка – Albaruthenica”, Мінск 1992, Т. 2.

12. Dyner A. M., Rust M., Białoruś między Wschodem a Zachodem: stare/nowe dylematy, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Wrocław 2018.

13. Eberhardt A., Stosunki Federacji Rosyjskiej i Republiki Białoruś w sferze obronności, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, lipiec 2005.

14. Foligowski P., Białoruś: trudna nie-podległość, Wrocław 1999.

15. Gawin T., Historia niszczenia niezależności Związku Polaków na Białorusi (1988-2005), w:

16. Gołaś K., Białoruś w polityce Federacji Rosyjskiej, portal Geopolityka.net, 30.03.2014 - <http://geopolityka.net/bialorus-w-polityce-federacji-rosyjskiej/>

17. Gołaś K., Mechanizm bezpieczeństwa WNP, portal Geopolityka.net, 19.03.2014 - <http://geopolityka.net/mechanizm-bezpieczenstwa-wnp/>

18. Górski K., Polityka bezpieczeństwa i siły zbrojne Białorusi. Studia i Materiały, Warszawa 1996.

19. Gray C. S., Sloan G., Geopolitics, Geography and Strategy, London-Portland 1999, November 30.

20. Гронский А. Д., Отношения Белоруссии с Европейским Союзом и США (1992–2018 гг.): от дистанцирования к дрейфу на Запад, КОНТУРЫ ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ 2019, Т. 12, с. 71-97 № 2 – <https://www.ogt-journal.com/jour/article/viewFile/440/391>, dostęp: 20.01.2020.

21. Нацисты из РНЕ вербуют в Беларуси боевиков для Украины, BY24.org, 11.05.2014 - <http://nn.by/?c=ar&i=170171&lang=ru>, 12.01.2021.

22. Historia bez bohaterów. Rozmowa z Uładzimirem Arłouem, w: Ograbiony naród. Rozmowy z intelektualistami białoruskimi, Wrocław 2007.

23. Ioffe G., Białoruś: już państwo, jeszcze nie naród, w: V. Bułhakau, Geopolityczne miejsce Białorusi w Europie i świecie, Warszawa 2006.

24. Iwanow M. (red.), Białoruś. Trudna droga do demokracji, Wrocław 2006.

25. Iwanowski S., Siły Zbrojne Ukrainy i Białorusi, Warszawa 2010.

26. Karbowski A., Państwo Związkowe Rosji i Białorusi, Nowa Geopolityka. Portal i czasopismo Polskiego Towarzystwa Geostrategicznego, 9.10.2013 - <https://geopolityka.net/panstwo-zwiazkowe-rosji-i-bialorusi/>, 12.01.2021.

104 — 27. Kłysiński K., Koniec kryzysu? Sytuacja gospodarcza Białorusi po dwóch latach recesji. Wyzwania bezpieczeństwa w relacjach Polski i Białorusi, Biuletyn PISM, nr 173 (1921) z 06 GRU 2019 – Komentarze OSW, 27.02.2018 - https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_262.pdf, 11.01.2021.

28. Kłysiński K., (Nie)realna neutralność. Próby redefinicji białoruskiej polityki zagranicznej, Komentarze OSW, 2.07.2018 - <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-07-02/nie-realna-neutralnosc-proby-redefinicji-bialoruskiej-polityki>

29. Kłysiński K., Nieuchronność reform? Gospodarka Białorusi wobec redukcji rosyjskich subsydiów, Komentarze OSW, 27.03.2019 - https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_296_1.pdf, 11.01.2021.

30. Konończuk W., Fiasko integracji. WNP i inne organizacje międzynarodowe na obszarze poradzieckim 1991-2006, „Prace OSW”, Warszawa, maj 2007.

31. Konończuk W., „Trudny sojusznik”. Białoruś w polityce Rosji, „Prace OSW”, Warszawa, wrzesień 2008.

32. Kowalczyk K., Geopolityczne dążenia współczesnej Rosji, „Przegląd Geopolityczny” 2019, T. 27.

33. Kozłowski P., Obszar postradziecki w oficjalnych strategiach Federacji Rosyjskiej i Rady ds. Polityki Zagranicznej i Obronnej, „Wschodnioznawstwo” 2007, nr 1.

34. Kucharczyk M., Białoruś jako Republika Federacji Rosyjskiej?, Euractiv.pl, 18.09.2019 - <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/bialorus-jako-republika-federacji-rosyjskiej/>, 12.01.2021.

35. Krawulski J., Wybory parlamentarne i prezydenckie u wschodnich sąsiadów Polski w latach 1992-1995, Poznań 1995.

36. Latypou U., Neutrality as a Factor in Belorussian Security Policy, Conflict Studies Research Centre, February 1994.

37. Malak, K., Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi, Warszawa 2003.

38. Mączka K., Geopolityka i geostrategia Białorusi w świecie – jak widzi i kształtuje ją Mińsk?, s. 35-47 -https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/80609/maczka_geopolityka_i_geostrategia_bialorusi_w_swiecie_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y

39. Mironowicz E., Łatyszczek O., Historia Białorusi: od połowy XVIII do końca XX wieku, Białystok 2002.

40. Mironowicz E., Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010, Białystok 2011.

41. Mironowicz E., Sojusz interesów. Stosunki białorusko rosyjskie 1991-2014, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2015, T. 50, z. 2. XXX

42. MSZ Białorusi: nie mamy świadomości narodowej, „Rzeczpospolita” 29.05.2015 - <http://www.rp.pl/artukul/1205042-MSZ-Bialorusi--nie-mamy-swiadomosci-narodowej.html>, dostęp: 11.10.2019.

43. Ograbiony naród. Rozmowy z intelektualistami białoruskimi, Wrocław 2007.

44. Olchowski J., Białoruś – wyzwania i dylematy w 2021 roku, Komentarze IEŚ, nr 344, Instytut Europy Środkowej, 27.02.2021 - komentarze@ies.lublin.pl, 10 III 2021.

45. Olędzka J., Strategie przetrwania prezydenta Białorusi, A. Łukaszenki, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. Komentarze, Nr 30/2016 (2016-11-08), s. 1-3.

46. Poczobut A., System Białoruś, Gliwice 2013.

47. Radzik R., Formowanie się nowoczesnej białoruskości w XX stuleciu, w: Michałuk D. (red.), Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki, Toruń 2007, T. I.

48. Raubo J., Odliczanie do Zapad-2021. Białoruś i Rosja wyznaczyły termin manewrów, Defence24.pl, 19 stycznia 2021 - <https://www.>

defence24.pl/odliczanie-do-zapad-2021-bialorus-i-rosja-wyznaczyly-termin-manewrow, 14.03.2021.

49. Rocznik Strategiczny 2002/2003, Warszawa 2003.

50. Rosjanie i Białorusini pocwiczą pod polską granicą walkę z dywersją, Kresy24.pl - <https://kresy24.pl/rosjanie-i-bialorusini-pocwicza-pod-polska-granica-walke-z-dywersja/>, dostęp: 30.12.2019.

51. Sabak J., Łukaszenka przygotowuje się na atak „zielonych ludzików”. Militarne napięcie na linii Mińsk-Moskwa?, portal Defence24, 29.09.2016 - <https://www.defence24.pl/lukaszenka-przygotowuje-sie-na-atak-zielonych-ludzikow-militarne-napiecie-na-linii-minsk-moskwa>, 1.01.2020.

Sabak J., S-400 ze „wsparciem” dla Białorusi, portal Defence24pl., 15 stycznia 2021 - <https://www.defence24.pl/s-400-ze-wsparciem-dla-bialorusi>, 14.03.2021.

52. Serwis Informacyjny PAP: 1 IV 1996, 19 X 1998; 28 IV, 21-22 VI 1999, 21 IV, 17 V 2000, 28 X 2003; 2 III 2004.

106

—

53. Silicki V., Białoruś: anatomia zapobiegawczego autorytaryzmu, V. Bulhakau (red.), Geopolityczne miejsce Białorusi w Europie i świecie, Warszawa 2006.

54. Siły Zbrojne Białorusi w 2016 r., Militarium. Polski Portal Militarny, 23.09.2016 - <https://militarium.net/sily-zbrojne-bialorusi-w-2016-r/>, 29.12.2019.

55. „Słowiańskie Bractwo” na Białorusi. Ćwiczenia desantników, portal Defence24pl., 17 września 2020 - <https://www.defence24.pl/slowianskie-bractwo-na-bialorusi-cwiczenia-desantnikow-foto>, 13.03.2021.

56. Szoszyn R., Ciche odrodzenie narodowe Białorusinów, „Rzeczpospolita” 21.07.2016 - rp.pl/Polityka/307219890-Ciche-odrodzenie-narodowe-Bialorusinow.html, 30.12.2019.

57. Szybieka Z., Historia Białorusi 1795-2000, Lublin 2002.

58. Tymanowski J., Rola i znaczenie Republiki Białoruś we współczesnej Europie, Toruń 2017.

59. Tezisy wystuplenija Prezydenta Republiki Belarus’ A.G. Lukasenka na rasširennom zasedanii Ministerstva inostrannykh del Republiki Balarus - <http://www.President.gov.by>, 6.02.2020.

60. Тихомиров, А.В., Внешняя политика Республики Беларусь (1991–2015 гг.), Минск, 2017.

61. Tymanowski J., Rola i znaczenie Republiki Białoruś we współczesnej Europie, Toruń 2017.

62. Valvo G., Związek Rosji i Białorusi: unia militarna?, geopolityka.org, 16.07.2012 - <http://geopolityka.org/komentarze/giovanni-valvo-zwiazek-rosji-i-bialorusi-unia-militarna>, 14.01.2021.

63. Wierzbowska-Miazga A., Republika Białoruś czy republika białoruska?, Prace OSW, 15.09.2001 - <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2001-09-15/republika-bialorus-czy-republika-bialoruska>, 28.12.2019.

64. Włodkowska A., Polityka Federacji Rosyjskiej na obszarze WNP, Toruń 2006.

65. Wojczal K., Gra o ... Mińsk. Białoruś staje się nowym frontem. Wyzwanie dla Polski? - <https://www.krzysztofwojczal.pl/geopolityka/europa-centralna/bialorus/bialorus-staje-sie-nowym-frontem-wyzwanie-dla-polski/>

66. Wspólne państwo znów się oddala, „Rzeczpospolita” 1 XII 2000, nr 280, s. A 7.

67. Wystupljenije ministra inostrannych dieł Respubliki Bielaruś P.K. Krawczenko na 46-j sessi Gienierał'noj Assambleji OON, Minsk 1991.

68. Wystuplienije Prezidenta Bielarusi A. Łukaszenko na wstrieccie sto studentami BGU, 12.02.2008 g. - www.president.gov.by, 6.02.2020.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.108-127>

УДК: 327.8(470+571)::339.982[(430):(ЄС)]

© Микола Стецюк¹

ПОЗИЦІЯ ФРН ЩОДО «ПІВНІЧНОГО ПОТОКУ-2» В КОНТЕКСТІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄС

108
—

У статті проаналізовано підвалини позиції ФРН щодо будівництва російського газопроводу «Північний потік-2» та її вплив на спільну енергетичну політику й безпеку Європейського Союзу. На тлі стабільного зростання споживання енергії в глобальному вимірі та в межах ЄС питання поставок енергоресурсів перетворюються на інструмент збільшення країнами-постачальниками політичного впливу. В цьому контексті «Північний потік-2» слід розглядати як один з таких інструментів. З іншого боку, підтримка Німеччиною будівництва «Північного потоку-2» зумовлена прагненням забезпечити себе безперервним постачанням природного газу. Останнє має особливе значення для продовження масштабної перебудови енергетичного сектору країни. З метою виправдати свою позицією ФРН апелює до різних аргументів – від економічної доцільності проєкту для всього ЄС до необхідності уникнути повного розриву зв'язків з Росією. Відстоюючи таку позицію, ФРН ставить власні економічні та політичні інтереси вище інтересів ЄС та окремих країн-членів, що суперечить одному з головних принципів діяльності Союзу – принципу солідарності. Фактично Німеччина одноосібно обирає стратегічний напрямок енергетичної політики ЄС, не звертаючи достатньої уваги на альтернативні шляхи постачання енергоресурсів.

Ключові слова: ФРН, *Energiewende*, «Північний потік-2», енергетична безпека, енергетична політика, безпечні поставки, гібридні загрози.

¹ Аспірант кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, e-mail: stetsiuk.mykola@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0704-6530>

Germany's Position Concerning the Nord Stream-2 Pipeline in the Context of the European Union's Energy Security

The article analyzes the underlying foundations of Germany's position regarding the construction of Russia's Nord Stream 2 pipeline, as well as the impact of this position on the European Union's joint energy policy and energy security. Against the backdrop of the constantly growing energy consumption both globally and in EU specifically, supplies of energy sources are being increasingly used by exporters as an instrument of political influence. In this context, the Nord Stream-2 pipeline is regarded as such an instrument, primarily by Russia itself. On the other hand, Germany has been supporting the construction of the new Russian pipeline due to the need to ensure uninterrupted supply of cheap natural gas. The latter is of particular significance for the realization of Germany's long-term energy transformation strategy. However, by sticking to such a position, Germany prioritizes its own political and economic interests over those of EU and individual Member States, which is contrary to one of the main principles of EU's functioning, i.e., the principle of solidarity. With this in mind, it is reasonable to conclude that Germany is almost single-handedly defining the strategic direction of the entire EU's energy policy without paying due attention to alternative suppliers and sources.

109

Keywords: Germany, Energiewende, Nord Stream-2, energy security, energy policy, security of supply, hybrid threats.

Постановка проблеми. З огляду на виклики, які постають перед світовою спільнотою та окремими країнами у зв'язку з кліматичними змінами, питання енергетичної безпеки стає все більш актуальним. І хоча важко заперечити важливість якнайшвидшого переходу на більш екологічні джерела енергії, держави фактично мусять виконувати складне двоєдине завдання: з одного боку – зменшення негативного впливу на клімат, а з іншого – неперервне забезпечення своїх країн достатніми обсягами енергоносіїв. А якщо врахувати, що науковці та рухи за захист довкілля все гучніше закликають держави відмовлятися від викопного пального і ядерної енергії задля стримування кліматичних змін, пошук альтернативних джерел енергії стає одним із пріоритетних завдань. У випадку ж із Німеччиною амбітні плани федерального уряду щодо перебудови енергетичного сектору країни (нім. Energiewende) спричинили зростання залежності країни від традиційних енергоресурсів, як-от газу. Останнє, зокрема, і спо-

нукає німецький істеблїшмент активно підтримувати будівництво російського газопроводу «Північний потік-2» (Stern, 2021). Примітно, що попри можливі негативні наслідки нового газопроводу для енергетичної безпеки ЄС і Європи в цілому ФРН продовжує наполягати на необхідності реалізувати даний проєкт, стверджуючи, що його роль – суто економічна (Stern, 2021).

Мета даної статті – проаналізувати позицію ФРН щодо газопроводу «Північний потік-2» у контексті європейської енергетичної безпеки. Згідно з даною метою поставлено наступні **завдання**:

- охарактеризувати енергетичну безпеку країн ЄС та Європи в цілому як об'єкт геополітичного впливу з боку РФ;
- розглянути внутрішньополітичні аспекти підтримки Німеччиною будівництва «Північного потоку-2»;
- проаналізувати можливі наслідки позиції ФРН для єдності ЄС у питаннях енергетичної безпеки.

110

Аналіз досліджень і публікацій. З огляду на свою актуальність окреслена тема привертає значну увагу як вітчизняних, так і закордонних дослідників та експертів. Так, питання забезпечення енергетичної безпеки та стійкості ЄС у широкому сенсі було досліджено як проблему балансу між переходом на альтернативні джерела енергії, необхідністю покривати все більші потреби в енергоресурсах, забезпеченням безперебійного постачання енергоносіїв з «геополітично ризикових» регіонів та диверсифікацією імпорту енергоносіїв (Cotella and Crivello 2016). Примітною є також проблема різного темпу трансформації енергетичних систем в окремих країнах ЄС, що розхитує єдність Енергетичного союзу та негативно впливає на енергетичну безпеку ЄС загалом (Mata Pérez, Scholten, and Smith Stegen, 2019). Крім того, потенційні наслідки реалізації проєкту «Північний потік-2» досліджувалися крізь призму теорії кооперативної гри, що дозволило розглянути різні сценарії розвитку подій та позиції зацікавлених акторів у кожному сценарії (Sziklai, Kóczy, and Cserssik, 2020; Eser, Chokani, and Abhari, 2019). Заслугує уваги і проблема подальшої ролі ФРН в енергетичному секторі ЄС, яка очікувано зросте в разі завершення будівництва «Північного потоку-2» (Стригуль, 2020). Особливо актуальним є розгляд проблематики енергетичної безпеки в контексті геополітичного протистояння, що у випадку з «Північним потоком-2» полягає у збільшенні російської присутності в економіках країн ЄС з метою конвертації економічних

зв'язків у засоби політичного впливу (Кравченко, 2020). Нарешті, «Північний потік-2», де прихильники проєкту виправдовують його завершення зростанням безпеки постачання та більшою екологічністю природного газу, тоді як його противники наголошують на вірогідному зростанні залежності Німеччини від російського газу та сумнівах у загальній доцільності прокладання додаткового газопроводу поряд з уже наявним «Північним потоком» (Wettengel, 2021).

Виклад основного матеріалу. Як уже було зазначено, проблема енергетичної безпеки набуває все більшого значення, перш за все з огляду на постійне зростання споживання енергії, усвідомленням вичерпності покладів традиційного викопного пального та необхідністю пришвидшувати перехід на екологічніші джерела енергії. Так, глобальне споживання енергії протягом 1980-2010 років зросло майже вдвічі – з 280,622 квадрильйонів BTU (англ. British Thermal Unit – британська теплова одиниця, 1 BTU \approx 252 кал або 1055 Дж. – Прим. автора) в 1980 році до 506,853 квадрильйонів BTU в 2010 році. При цьому традиційні викопні ресурси, а саме: нафта, вугілля, природний газ – і далі займають лівову частку у структурі глобального виробництва та споживання енергії, а саме майже 87% (Cotella and Crivello, 2016, 83). Що ж до Європейського Союзу (ЄС-27), то обсяги спожитої ним енергії зросли з 71,747 квадрильйонів BTU в 1980 році до 83,824 квадрильйонів BTU в 2010 році, причому до 2030 року очікується зростання споживання енергії в ЄС на 20% (Cotella and Crivello, 2016, 84). З огляду на наведені вище дані видається цілком логічним той факт, що саме на 20-е та першу чверть 21-го століття припало карколомне зростання шкідливих викидів та зумовлені ними глобальні зміни клімату. Так, викиди вуглекислого газу зросли з 1,95 мільярдів тон у 1900 році до 36,44 мільярдів тон у 2019 році, причому найбільші обсяги викидів станом на 2019 рік були зафіксовані в Китаї – 10,17 мільярдів тон, Сполучених Штатах Америки – 5,28 мільярдів тон та ЄС-27 – 2,92 мільярдів тон (Ritchie and Roser, 2020). Більш того, за оцінками Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату глобальні викиди парникових газів зростатимуть і далі, навіть за умови збереження поточних заходів із запобігання кліматичним змінам (Cotella and Crivello, 2016, 85). Нарешті, подальший економічний розвиток, процеси урбанізації та зростання населення призводитимуть до ще більшого зростання глобального споживання енергії в довгостроковій перспективі: до 2050 року прогнозується зростання

світового попиту на енергію приблизно на 100% (Cotella and Crivello, 2016, 83–4). Якщо ж урахувати, що світових запасів нафти й газу вистачить приблизно на 41 та 63 роки відповідно, перед окремими країнами та світовим співтовариством загалом постає складна проблема вироблення максимально збалансованої енергетичної політики, яка дозволила б забезпечити достатню кількість енергії за одночасного зменшення негативного впливу на довкілля. Таким чином, енергетична безпека в сучасних умовах набуває особливо важливого значення для стабільного функціонування будь-якої країни.

У той же час питання енергетичної безпеки набуває яскраво геополітичного забарвлення. Так, з огляду на стабільно важливе значення традиційних викопних ресурсів країни зі значними їхніми запасами можуть конвертувати постачання нафти або газу в засіб політичного впливу. В цьому контексті заслуговує на увагу Енергетична стратегія РФ до 2020 року, яка визначила запаси енергетичних ресурсів і потужний паливно-енергетичний комплекс як інструмент ведення внутрішньої та зовнішньої політики (Кравченко, 2020, 52).

112

— У дослідженні Європейського центру протидії гібридним загрозам ідеться про те, що порушення балансу між державою-імпортером і державою-постачальником неухильно призводить до посилення позицій постачальника, що дозволяє останньому діяти з позиції сили. Зокрема, держава-постачальник може просувати власні національні, економічні, політичні інтереси шляхом створення штучного дефіциту або надлишку на ринку, пропонування вигідних цін для союзників, шантажування ворогів тощо (Verner, Grigas, and Peet, 2019, 9–10). Наприклад, переговори щодо ціни на постачання газу можуть супроводжуватися вимогами до держави-імпортера змінити деякі аспекти внутрішньої чи зовнішньої політику або піти на певні поступки. Таким чином, енергетичні ресурси перетворюються на геополітичний козир у руках держав-постачальників, які в обмін на постачання газу або нафти можуть «виторговувати» певні політичні дивіденди. У зв'язку з цим видається очевидним той факт, що енергетична безпека, яку у вузькому сенсі можна визначити як безпечне та безперервне постачання енергоресурсів (англ. security of supply), є одним із центральних стовпів енергетичної політики Європейського Союзу. Особливо значущою в цьому контексті є проблема значної залежності ЄС від одного постачальника природного газу, а саме Російської Федерації. Примітно, що власне «газові війни» між російським «Газ-

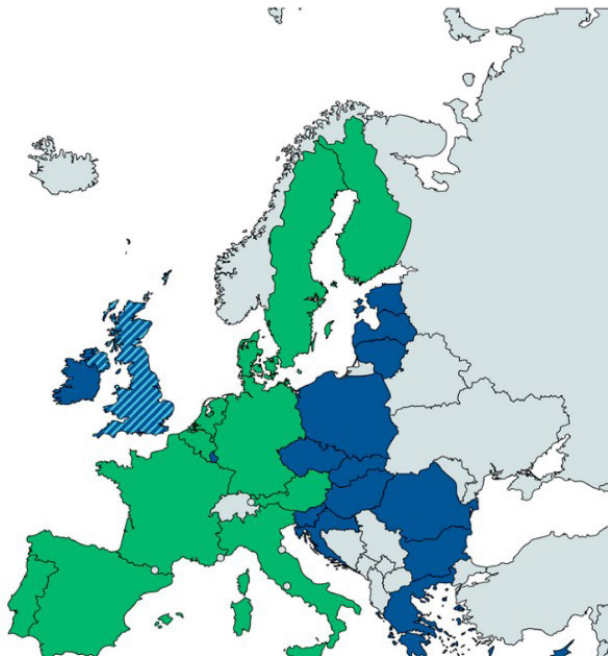
промом» та українським «Нафтогазом» 2006 і 2009 року та агресивні дії РФ проти України 2014 року спонукали ЄС пильніше зайнятися своєю енергетичною безпекою, адже зазначені події засвідчили високу вразливість ЄС до будь-яких перепонов у постачанні природного газу (Rodríguez-Fernández, Fernández Carvajal, and Ruiz-Gómez, 2020). Однак слід підкреслити, що значні відмінності між різними країнами-членами є суттєвою перепоною на шляху формування єдиної та узгодженої енергетичної політики, яка б лягла в основу енергетичного союзу (Mata Pérez, Scholten, and Smith Stegen, 2019). Розбіжності в географічному розташуванні, доступі до природних ресурсів, структурі енергетичного сектору та політичних пріоритетах зумовлюють різні підходи до питань спільної енергетичної безпеки, у зв'язку з чим доцільно виокремити два табори в межах ЄС (див. рисунок 1).

Рисунок 1

Розбіжності між країнами-членами ЄС щодо шляхів забезпечення енергетичної безпеки (Mata Pérez, Scholten, and Smith Stegen 2019)

Ambitions towards the Energy Union

- Business Opportunity and Climate
- Security of Supply

Так, країни «синього табору» здебільшого переймаються безпекою й диверсифікацією джерел постачання енергоресурсів, зокрема природного газу, та розвитком інфраструктурних зв'язків усередині

ЄС. Перш за все, ці країни особливо вразливі до перебоїв у поставках або дій постачальників; це можна пояснити тим, що їхня газова інфраструктура здебільшого або застаріла, або недостатньо розвинена, а брак зв'язків з енергоінфраструктурами інших країн-членів робить їх менш стійкими до перебоїв у постачанні. Крім того, на їх позицію впливає значна частка викопних ресурсів у структурі енергетичного сектору, високий ступінь залученості робочої сили та значна чутливість споживачів до змін у вартості електроенергії, через що перехід на відновлювальну енергію може бути досить болючим процесом (Mata Pérez, Scholten, and Smith Stegen, 2019).

114

Серед країн «синього табору» слід звернути пильнішу увагу на країни так званої «вишеградської четвірки», а саме Польщу, Словаччину, Чехію та Угорщину, адже кожна з них відіграє важливу роль у системі поставок російського газу до Європи. Відповідно, реалізація даного проекту може тією чи іншою мірою змінити роль кожної з цих країн у системі транзиту газу. Під час Холодної війни ці чотири країни належали до Організації Варшавського договору, а отже, були сателітами Радянського Союзу. Після розпаду останнього всі чотири країни взяли курс на тісну інтеграції в політичні та безпекові інституції Заходу, зокрема Європейський Союз та НАТО. Більш того, кожна з країн «четвірки» тією чи іншою мірою відчула на собі наслідки згаданих вище газових конфліктів між РФ і Україною 2006 та 2009 років, що по-різному вплинуло на їх підходи до енергетичної безпеки й особливо до тіснішої інтеграції в межах єдиного енергетичного ринку ЄС (Jirušek, 2020). Тим не менше, попри спільну складну історію відносин з Росією та формально єдину позицію щодо протидії будівництву «Північного потоку-2» (Sytaš, 2016) кожна з країн «вишеградської четвірки» насправді має власну, відмінну від інших позицію щодо даного інфраструктурного проекту РФ. Варто підкреслити, що в кожному окремому випадку та чи інша країна виходить із власних політичних та/або економічних інтересів. Так, серед країн «четвірки» лише Польща є дійсно активним опонентом «Північного потоку-2». Примітно, що країна завжди розглядала свою залежність від поставок російських енергоресурсів як проблему. Власне, у своїй енергетичній політиці Польща виходить з того, що залежність від одного постачальника підриває енергетичну безпеку країни. Цим, до речі, й пояснюються намагання Польщі диверсифікувати структуру імпорту блакитного пального, зокрема за рахунок збільшення

частки зрідженого газу (Jirušek, 2020). Крім того, жорстку позицію Польщі щодо «Північного потоку-2» можна пояснити нещодавнім збільшенням ролі країни як транзитера російського газу, адже зменшення транзиту через Україну супроводжувалося його збільшенням через територію Польщі, а саме через газопровід «Ямал» (Jirušek, 2020). Тут варто врахувати той факт, що запуск «Північного потоку-2» може призвести до переорієнтації потоків газу в Європі в напрямку «північ-південь» та «захід-схід/південь», унаслідок чого знизиться роль напрямку «схід-захід». Іншими словами, Польщі, як і Україні, потенційно загрожуватиме зменшення ваги у «формулі» транзиту російського газу. В цьому контексті доцільно повернутися до згаданих вище сценаріїв розвитку газового ринку ЄС до 2030 року. Зокрема, в разі запуску «Північного потоку-2» транзит блакитного пального через територію Польщі може скоротитися на 23% порівняно з 2014 роком, тоді як транзит газу через територію України – на 13% порівняно з тим же роком (Eser, Chokani, and Abhari, 2019, 829). З іншого боку, дослідники наголошують на тому, що в короткостроковій перспективі РФ може переспрямувати лише 40% українського транзиту через «Північний потік-2» (Eser, Chokani, and Abhari, 2019, 829). У будь-якому разі обидві країни постають перед проблемою пошуку шляхів компенсації збитків, пов'язаних з очікуваним зменшенням транзиту газу. У випадку з Польщею таким шляхом може бути зріджений газ, а у випадку з Україною – реверс із Європи.

На позицію Чехії значною мірою впливає той факт, що країна ще з 1990-х років забезпечила собі зв'язок з газотранспортною мережею Західної Європи. Більш того, Чехія під'єдналася до ГТС Німеччини завдяки газопроводу «Gazelle», отримавши внаслідок цього доступ до російського газу, який надходить через газопровід «Північний потік» (Jirušek, 2020). Таким чином, будучи під'єднаною до західноєвропейської газової мережі, Чехія фактично підготувалася до можливої зміни в напрямку транзитних потоків російського газу (зі «схід-захід» на «північ-південь»). Таким чином, попри формальне засудження «Північного потоку-2» Чехія навряд чи постраждає від його реалізації (Jirušek, 2020).

Для Словаччини газові кризи 2006 та 2009 років стали справжнім шоком. Так, під час першої обсяги поставок російського газу впали на 30%, а під час другої кризи схід країни майже не отримував газу. Це спонукало Словаччину вжити заходів, спрямованих на покращен-

ня енергетичної безпеки та збереження своєї ролі в системі транзиту російського газу до Європи. Серед них – будівництво газопроводу «Eastring», введення реверсу з західного напрямку та розширення ін-терконектора на кордоні з Угорщиною. Крім того, хоча зменшення обсягів транзиту газу через територію України протягом останніх років викликало питання щодо майбутнього Словаччини як транзитера газу, російський державний концерн «Газпром» заявив про наміри постачати свій газ до Європи через території Чехії та Словаччини до австрійського газового хабу в Баумгартені в обсягах, що відповідають доданій потужності «Північного потоку-2» (Jirušek, 2020). З цього випливає, що Словаччина теж не має причин активно протидіяти завершенню другої гілки «Північного потоку», адже транзит газу через її територію продовжиться в будь-якому разі, нехай і в іншому напрямку.

116

Нарешті, у випадку з Угорщиною вплив «Північного потоку-2» можна вважати мінімальним. Так, попри можливе зменшення обсягів газу, що надходить через Україну, Угорщина зможе й далі отримувати газ через уже згаданий хаб у Баумгартені, до якого перекачуватимуть блакитне пальне з «Північного потоку» через Чехію та/або Словаччину (Jirušek, 2020). Більш релевантним для країни є інший інфраструктурний проєкт «Газпрому», а саме «Турецький потік». Так, ще 2019 року прем'єр-міністр країни Віктор Орбан висловив бажання отримувати російський газ через «Турецький потік», а через рік було затверджено план будівництва нового інтерконектора між Сербією та Угорщиною, який дозволить останній отримувати газ із «Турецького потоку»; завершення будівництва сербсько-угорського інтерконектора планується на жовтень 2021 року (“Hungary to Join TurkStream Gas Pipeline”, 2020). Варто наголосити, що Сербія вже з початку 2021 року почала отримувати російський газ через «Турецький потік» (“Gazprom Begins Gas Supplies to Serbia via New Route Starting from January 1, 2021”, 2021). Угорщина, таким чином, теж не має вагомих причин протидіяти завершенню другої гілки «Північного потоку».

Що ж до країн «зеленого табору», то вони вважають, що енергетичний союз має бути спрямований на боротьбу з кліматичними змінами; це пояснює їх орієнтованість на розвиток відновлювальної енергії, диверсифікацію джерел енергії та оптимізацію залежності від імпорту енергоносіїв. Так, на протигагу «синьому табору» енер-

гетична інфраструктура країн «зеленого табору» більш розвинена, а значна частина робочої сили задіяна саме в галузі відновлювальної енергетики; більш того, вищий рівень економічного розвитку уможливорює швидший рух цих країн у напрямку «озеленення» своїх енергетичних секторів (Mata Pérez, Scholten, and Smith Stegen, 2019). Отже, доводиться констатувати, що ФРН – країна «зеленого табору» та один з «локомотивів» ЄС – значною мірою поглиблює описаний вище розрив, адже, відстоюючи реалізацію російського «Північного потоку-2», влада ФРН прагне за рахунок інтересів усього Союзу та інших країн-членів задовольнити власні економічні інтереси та втілити амбітну стратегію енергетичної трансформації.

Головною метою згаданої вище стратегії, яку називають *Energiewende* (нім. Трансформація енергетичного сектору), є зменшення негативного впливу на навколишнє середовище шляхом поступового переходу від традиційних джерел енергії, як-от вугілля чи ядерна енергетика, на відновлювальні. Таким чином, ФРН прагне забезпечити свій внесок у досягнення глобальних кліматичних цілей, а саме утримання зростання середньосвітової температури на рівні 1,5°C або принаймні 2°C, що вимагає суттєвого зменшення викидів у всіх можливих сферах (“Energy in Transition – Powering Tomorrow” n.d.). Одними з основоположних компонентів даної стратегії є відмова від ядерної енергії та вугілля. Так, на 2022 рік заплановано виведення з експлуатації всіх атомних електростанцій країни, а до 2038 року повинні бути закриті всі вугільні електростанції. Щодо повної відмови від АЕС, то ключову роль у формулюванні таких цілей зіграла трагедія на японській АЕС «Фукусіма-1»: за кілька днів після аварії канцлерка Німеччини Ангела Меркель оголосила про остаточний намір уряду ФРН вивести з експлуатації всі ядерні енергоблоки до 2022 року. Того ж таки 2011 року було відключено одразу вісім АЕС, а відключення останніх трьох станцій, які наразі ще функціонують, заплановано на 2022 рік (“Tagesschau 20:00 Uhr, 11.03.2021” n.d.). Очікуваним результатом реалізації стратегії є досягнення до 2050 року «кліматичної нейтральності», за якої рівень викидів вуглекислого газу відповідатиме зменшенню цих викидів (“Energiewende International” 2019). І хоча в довгостроковій перспективі користь від *Energiewende* важко переоцінити, в ході реалізації даної стратегії Німеччині доводиться – і надалі доведеться – вирішувати цілу низку проблем. По-перше, прискорена відмова від ядерної енергії спону-

катиме Німеччину імпортувати більше електроенергії. Власне, 2019 року ФРН уперше за попередні п'ять років імпортувала більше енергії, ніж експортувала (Pflugmann et al. 2019). По-друге, згорання видобутку вугілля загрожує важкими економічними та соціальними наслідками працівникам, задіяним у цій галузі. З 2011 року влада ФРН не наважувалася вживати болючих заходів та закривати шахти, адже ціна питання – десятки тисяч робочих місць, сконцентрованих у багатих вугіллям Лужиці та Північному Рейні-Вестфалії. Особливо проблемним є згорання видобутку в Лужиці, де воно є мало не єдиною розвинутою галуззю промисловості, забезпечуючи роботою тисячі людей (Eddy 2018). По-третє, в короткостроковій перспективі залежність країни від викопного пального залишатиметься високою. Примітно, що лівова його частка надходить від імпорту, оскільки власні поклади здебільшого вже виснажені або ж їх видобуток економічно не вигідний (Wettengel, 2020). За даними Євростату залежність ФРН від імпорту енергоресурсів станом на 2019 рік склала 67,61% порівняно з 61,8% у 2011 році (“Energy Import Dependency by Products” n.d.). Більш того, станом на 2019 рік 100% потреб країни в природному газі було покрито за рахунок імпорту (“Energy Import Dependency by Products” n.d.). Щодо природного газу варто зазначити, що його розглядають як спосіб полегшити процес «декарбонізації» економіки у зв'язку зі значно меншими викидами вуглекислого газу та здатністю газових електростанцій компенсувати нестабільну генерацію відновлювальної енергії (Wettengel, 2020). Таким чином, слід очікувати, що природний газ як більш екологічна альтернатива вугіллю та нафті відіграватиме не останню роль у процесі перебудови енергетичного сектору ФРН.

Власне цим можна частково пояснити позицію ФРН щодо реалізації проекту «Північний потік-2». Так, збільшення поставок російського газу дозволить Німеччині легше компенсувати відмову від ядерної енергії та, можливо, прискорити відмову від вугілля (Стригуль, 2020, 79). Крім того, захист російського проекту зумовлений прагненням ФРН покращити безпеку постачання. Очевидно, газові конфлікти між РФ та Україною 2006 та 2009 років, а також події 2014 року спонукали ФРН шукати альтернативні шляхи імпорту російського блакитного пального. Власне, «Північний потік-2» разом з оригінальним «Північним потоком» і є цією альтернативою, логіка якої полягає в тому, що в разі будь-яких незгод між РФ і Україною

газ усе одно йтиме до Європи – напряму з Росії. Таким чином вилучення України з «формули» постачання газу подається як крок, який нібито забезпечить безперервні поставки газу. Хоча логічність цих міркувань дещо сумнівна, особливо в контексті поточної ситуації та нещодавніх демонстративних військових маневрів РФ біля кордонів з Україною, складається враження, що таке обґрунтування влаштовує німецький істеблішмент. Заслугує уваги заява Ангели Меркель під час Мюнхенської безпекової конференції 2019 року про те, що російський газ залишається російським газом і що шлях, яким він надходить, – Україна чи Балтійське море – не має значення (Кравченко, 2020, 54). Особливо цікавою видається аргументація президента ФРН Франка-Вальтера Штайнмаєра, який наголосив на тому, що енергетичні відносини є «останнім мостом між Європою та Росією» (“Interview Mit Der Tageszeitung Rheinische Post” n.d.). Крім того, Штайнмаєр апелював до складних історичних моментів, нагадавши про прийдешню 80-у річницю нападу нацистської Німеччини на Радянський Союз (“Interview Mit Der Tageszeitung Rheinische Post” n.d.). Такі згадки про складну історію можуть натякати на наявність певного морального боргу, який і спонукає ФРН не спалювати «останній місток» між ЄС та РФ. Нарешті, досить промовистим видається той факт, що німецький Бундестаг окремим законом від 2019 року дозволив «Північному потоку-2» обійти Газову директиву ЄС, яка забороняла одній компанії одночасно видобувати, продавати й транспортувати природний газ (Кравченко, 2020, 80–81).

З огляду на зазначене вище доводиться констатувати, що позиція ФРН щодо проекту «Північний потік-2» суперечить принципу солідарності, який є засадничим принципом діяльності ЄС загалом та його енергетичної стратегії зокрема. Так, у комюніке Європейської комісії щодо стратегії енергетичної безпеки від 2014 року зазначено наступне: «...рішення щодо підтримки інфраструктурних проектів, як-от: «Північний потік», «Південний потік»... – на загальноєвропейському або регіональному рівні з метою уникнути ситуації, за якої рішення однієї держави-члена шкодять енергетичній безпеці інших держав-членів» (“EUR-Lex - 52014DC0330 - EN” n.d.). Усупереч цьому ФРН протягом останніх років цілеспрямовано відстоювала «Північний потік-2», що з погляду самої ФРН може видатися логічним. Так, у разі введення газопроводу в експлуатацію Німеччина може стати головним центром зберігання російського газу та його подальшого

транзиту до країн ЄС, що матиме наслідком збільшення прибутків німецьких енергетичних компаній та додаткові надходження від транзитних зборів і податків до федерального й земельних бюджетів (Кравченко 2020, 53). Більш того, згідно з різними сценаріями розвитку подій Німеччина отримує найбільшу вигоду від реалізації «Північного потоку-2» завдяки прямому доступу до дешевого російського газу та зростанню її значення як транзитера газу; натомість Україна та Польща, як уже згадувалося вище, можуть зазнати збитків через відповідне скорочення транзиту газу через їх території. Таким чином, у своєму прагненні задовольнити внутрішні потреби щодо масштабної трансформації енергетичного сектору та конвертувати контроль над енергетичними потоками в політичну потужність ФРН фактично одноосібно вершить енергетичну політику всього ЄС, потенційно ставлячи і себе, й інші країни-члени в безпосередню залежність від російського газу.

120

—

З іншого боку, поряд з аргументами про зростання залежності ФРН та ЄС загалом від російського газу слід також наголосити на тому, що будівництво «Північного потоку-2» потенційно збільшує залежність самої РФ від ЄС як найбільшого імпортера російського блакитного пального. Так, якщо частка РФ у структурі імпорту природного газу до ЄС складає 40%, то частка ЄС у структурі експорту Росією свого газу складає 70% (Кунце, 2020, 3). З огляду на це видається очевидним є той факт, що РФ як експортер природного газу більшою мірою залежить від ЄС як основного імпортера російського блакитного пального, ніж навпаки. Таким чином, потенційно збільшуючи залежність ФРН та решти ЄС від свого газу, РФ водночас збільшує свою залежність від одного імпортера. Інакше кажучи, будь-які перебої в поставках газу можуть виявитися болючішими саме для РФ, а не для ФРН, адже остання в разі яких-небудь агресивних дій Кремля залишає за собою можливість перекрити обидві гілки «Північного потоку» зі свого боку і, як наслідок, обмежити доступ РФ до свого найбільшого ринку збуту газу. Дану думку підтверджує, зокрема, російський учений та опозиційний політик Андрій Зубов, який зазначає, що «Північний потік-2» несе більше ризиків для РФ, адже «Путіну нікуди більше продавати газ в таких обсягах, в яких купує Західна Європа й, насамперед, Німеччина» («Північний Потік-2? Це Тепер Путін На Гачку в Меркель, а Не Навпаки, – Професор Зубов» n.d.). У зв'язку з цим цілком логічно, що РФ прагне диверси-

фікувати експорт свого газу, зокрема шляхом виходу на ринок країн АСЕАН (Sziklai, Kóczy, and Csercsik, 2020). Особливо перспективним видається освоєння «Газпромом» ринку Китаю, який потенційно може стати одним з найбільших споживачів російського газу завдяки газопроводу «Сила Сибіру» (Кунце, 2020, 4).

Що ж до нещодавніх суперечливих заяв США стосовно можливо-го зняття санкцій проти компаній, пов'язаних з будівництвом «Північного потоку-2», то це може свідчити про наміри Вашингтона почекати до вересневих виборів у Німеччині, переможцем яких може стати партія «Зелених» – активний опонент будівництва газопроводу. Якщо «Зелені» справді переможуть, ФРН та США нарешті зможуть виробити єдину позицію щодо нової російської труби; у такому разі Захід може обміняти запуск «Північного потоку-2» на безпекові гарантії для України (“Північний потік - 2’ може стати розмінною монетою на користь збереження суверенітету України, – Фейгін” n.d.).

Висновки. Зростання загальної важливості енергетичної безпеки та труднощі, пов'язані з її забезпеченням, спричиняються до того, що питання поставок енергоресурсів набувають усе більш «політичного» забарвлення. Будівництво Російською Федерацією газопроводу «Північний потік-2» є суттєвим інструментом гібридного впливу на країни Європейського Союзу. При цьому ФРН, маючи на меті задовольнити власні інтереси за рахунок інтересів ЄС загалом та інших країн-членів зокрема, своєю позицією щодо даного газопроводу потенційно сприяє посиленню впливу РФ, а замість диверсифікації джерел постачання має місце зростання залежності Німеччини та ЄС від російського газу. Для зменшення такої залежності та забезпечення дійсної диверсифікації варто звернути увагу на альтернативні шляхи постачання, серед яких можна згадати поставки зрідженого газу, а також імпорт з Єгипту, Ізраїлю або Центральної Азії (Sziklai, Kóczy, and Csercsik, 2020). З іншого боку, перед РФ також постає проблема диверсифікації експорту свого газу, адже лєвова частка блакитного пального – 70% – постачається саме до ЄС. З огляду на це паралельне будівництво газопроводу «Сила Сибіру» має на меті зменшити залежність РФ від ЄС як найбільшого імпортера, а «Північний потік-2» є радше запасним варіантом і можливим важелем політичного тиску на Україну та ЄС.

Джерела та література:

1. Cotella, Giancarlo, and Silvia Crivello. 2016. "The Macroregional Geopolitics of Energy Security." In *Low-Carbon Energy Security from a European Perspective*, edited by Patrizia Lombardi and Max Gruenig, 81–108. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802970-1.00004-8>.

2. Eddy, Melissa. 2018. "Why 'Green' Germany Remains Addicted to Coal." *The New York Times*. October 10, 2018. <https://www.nytimes.com/2018/10/10/world/europe/germany-coal-climate.html>.

3. "Energiewende International." 2019. Auswärtiges Amt. August 20, 2019. <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/energie/energiewende/238782>.

4. "Energy Import Dependency by Products." n.d. Eurostat. Accessed April 17, 2021. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_07_50/default/table?lang=en.

5. "Energy in Transition – Powering Tomorrow." n.d. Accessed April 17, 2021. <https://www.energiewende-global.com/>.

122

— 6. Eser, P., N. Chokani, and R. Abhari. 2019. "Impact of Nord Stream 2 and LNG on Gas Trade and Security of Supply in the European Gas Network of 2030." *Applied Energy* 238 (March): 816–30. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2019.01.068>.

7. "EUR-Lex - 52014DC0330 - EN." n.d. Accessed April 18, 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0330&from=ES>.

8. "Gazprom Begins Gas Supplies to Serbia via New Route Starting from January 1, 2021." 2021. Gazprom. January 1, 2021. <https://www.gazprom.com/press/news/2021/january/article521930/>.

9. "Hungary to Join TurkStream Gas Pipeline." 2020. Warsaw Institute. June 30, 2020. <https://warsawinstitute.org/hungary-join-turkstream-gas-pipeline/>.

10. "Interview Mit Der Tageszeitung Rheinische Post." n.d. Bundespräsidialamt. Accessed April 17, 2021. <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Frank-Walter-Steinmeier/Interviews/2021/210206-Interview-Rheinische-Post.html>.

11. Jirušek, Martin. 2020. "The Attitude of the Visegrad Group Countries towards Russian Infrastructural Projects in the Gas Sector." *Energy Policy* 139 (April): 111340. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111340>.

12. Mata Pérez, María de la Esperanza, Daniel Scholten, and Karen Smith Stegen. 2019. “The Multi-Speed Energy Transition in Europe: Opportunities and Challenges for EU Energy Security.” *Energy Strategy Reviews* 26 (November): 100415. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2019.100415>.

13. Pflugmann, Fridolin, Ingmar Ritzenhofen, Fabian Stockhausen, and Thomas Vahlenkamp. 2019. “Germany Energy Transition at a Crossroads.” McKinsey & Company. November 21, 2019. <https://www.mckinsey.com/industries/electric-power-and-natural-gas/our-insights/germanys-energy-transition-at-a-crossroads#>.

14. Ritchie, Hannah, and Max Roser. 2020. “CO₂ and Greenhouse Gas Emissions.” *Our World in Data*. 2020. <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>.

15. Rodríguez-Fernández, Laura, Ana Belén Fernández Carvajal, and Luis Manuel Ruiz-Gómez. 2020. “Evolution of European Union’s Energy Security in Gas Supply during Russia–Ukraine Gas Crises (2006–2009).” *Energy Strategy Reviews* 30 (July): 100518. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2020.100518>.

16. Stern, Jeremy. 2021. “Germany Will Never Back Down on Its Russian Pipeline.” *Foreign Policy*. February 25, 2021. <https://foreignpolicy.com/2021/02/25/germany-will-never-back-down-on-its-russian-pipeline/>.

17. Sytas, Andrius. 2016. “EU Leaders Sign Letter Objecting to Nord Stream-2 Gas Link.” *Reuters*. March 16, 2016. <https://www.reuters.com/article/uk-eu-energy-nordstream/eu-leaders-sign-letter-objecting-to-nord-stream-2-gas-link-idUKKCN0WI1YV>.

18. Sziklai, Balázs R., László Kóczy, and Dávid Csercsik. 2020. “The Impact of Nord Stream 2 on the European Gas Market Bargaining Positions.” *Energy Policy* 144 (September): 111692. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111692>.

19. “Tagesschau 20:00 Uhr, 11.03.2021.” n.d. YouTube. Accessed March 17, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=4LxiOFsTSbI>.

20. Verner, Duane, Agnia Grigas, and Frederic Peet. 2019. “Assessing Energy Dependency in the Age of Hybrid Threats.” *The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats*. https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Assessing_Energy_Dependency_in_the_Age_of_Hybrid_Threats-HybridCoE.pdf.

21. Wettengel, Julian. 2020. "Germany's Dependence on Imported Fossil Fuels." Clean Energy Wire. 2020. <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-dependence-imported-fossil-fuels>.

22. Wettengel, Julian. 2021. "Gas Pipeline Nord Stream 2 Links Germany to Russia, but Splits Europe." Clean Energy Wire. 2021. <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/gas-pipeline-nord-stream-2-links-germany-russia-splits-europe>.

23. Кравченко, Ольга Сергіївна. 2020. «Північний Потік-2» Як Механізм Економічного Впливу РФ На Політику Держав Європейського Союзу.» Вісник ХНУ Ім. В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні Відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм», no. 12: 50–58. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2020-12-04>.

24. Кунце, Томас. 2020. "Северный Поток 2: Финальный Этап." Konrad-Adenauer-Stiftung. <https://www.kas.de/documents/252038/7938566/Nord+Stream+2.+Die+letzte+Phase+Russisch.pdf/d0ac16a8-c320-3a46-44e0-5fdc52238950?version=1.0&t=1587551436744>.

124

— 25. "Північний потік-2? Це тепер Путін на гачку в Меркель, а не навпаки, – професор Зубов." n.d. Еспресо. Accessed June 5, 2021. <https://espresso.tv/pivnichniy-potik-2-tse-teper-putin-na-gachku-v-merkel-a-ne-navpaki-profesor-zubov>.

26. "Північний потік – 2' може стати розмінною монетою на користь збереження суверенітету України, – Фейгін." n.d. Еспресо. Accessed June 5, 2021. <https://espresso.tv/pivnichniy-potik-2-mozhe-stati-rozminnoyu-monetoyu-na-korist-zberezhennya-suverenitetu-ukraini-feygin>.

27. Стригуль, А. С. 2020. «Північний потік-2»: наслідки для ЄС і України.» Наукові записки студентів та аспірантів. Серія «міжнародні відносини», no. 5: 75–85. <https://eprints.oa.edu.ua/8265/1/9.pdf>.

References:

1. Cotella, Giancarlo, and Silvia Crivello. 2016. "The Macroregional Geopolitics of Energy Security." In *Low-Carbon Energy Security from a European Perspective*, edited by Patrizia Lombardi and Max Gruenig, 81–108. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802970-1.00004-8>.

2. Eddy, Melissa. 2018. "Why 'Green' Germany Remains Addicted to Coal." *The New York Times*. October 10, 2018. <https://www.nytimes.com/2018/10/10/world/europe/germany-coal-climate.html>.

3. “Energiewende International.” 2019. Auswärtiges Amt. August 20, 2019. <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/themen/energie/energiewende/238782>.

4. “Energy Import Dependency by Products.” n.d. Eurostat. Accessed April 17, 2021. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_07_50/default/table?lang=en.

5. “Energy in Transition – Powering Tomorrow.” n.d. Accessed April 17, 2021. <https://www.energiewende-global.com/>.

6. Eser, P., N. Chokani, and R. Abhari. 2019. “Impact of Nord Stream 2 and LNG on Gas Trade and Security of Supply in the European Gas Network of 2030.” *Applied Energy* 238 (March): 816–30. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2019.01.068>.

7. “EUR-Lex - 52014DC0330 - EN.” n.d. Accessed April 18, 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0330&from=ES>.

8. “Gazprom Begins Gas Supplies to Serbia via New Route Starting from January 1, 2021.” 2021. Gazprom. January 1, 2021. <https://www.gazprom.com/press/news/2021/january/article521930/>.

9. “Hungary to Join TurkStream Gas Pipeline.” 2020. Warsaw Institute. June 30, 2020. <https://warsawinstitute.org/hungary-join-turkstream-gas-pipeline/>.

10. “Interview Mit Der Tageszeitung Rheinische Post.” n.d. Bundespräsidialamt. Accessed April 17, 2021. <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Frank-Walter-Steinmeier/Interviews/2021/210206-Interview-Rheinische-Post.html>.

11. Jirušek, Martin. 2020. “The Attitude of the Visegrad Group Countries towards Russian Infrastructural Projects in the Gas Sector.” *Energy Policy* 139 (April): 111340. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111340>.

12. Mata Pérez, María de la Esperanza, Daniel Scholten, and Karen Smith Stegen. 2019. “The Multi-Speed Energy Transition in Europe: Opportunities and Challenges for EU Energy Security.” *Energy Strategy Reviews* 26 (November): 100415. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2019.100415>.

13. Pflugmann, Fridolin, Ingmar Ritzenhofen, Fabian Stockhausen, and Thomas Vahlenkamp. 2019. “Germany Energy Transition at a Crossroads.” McKinsey & Company. November 21, 2019. <https://www>.

mckinsey.com/industries/electric-power-and-natural-gas/our-insights/germanys-energy-transition-at-a-crossroads#.

14. Ritchie, Hannah, and Max Roser. 2020. "CO₂ and Greenhouse Gas Emissions." Our World in Data. 2020. <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>.

15. Rodríguez-Fernández, Laura, Ana Belén Fernández Carvajal, and Luis Manuel Ruiz-Gómez. 2020. "Evolution of European Union's Energy Security in Gas Supply during Russia-Ukraine Gas Crises (2006-2009)." *Energy Strategy Reviews* 30 (July): 100518. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2020.100518>.

16. Stern, Jeremy. 2021. "Germany Will Never Back Down on Its Russian Pipeline." *Foreign Policy*. February 25, 2021. <https://foreignpolicy.com/2021/02/25/germany-will-never-back-down-on-its-russian-pipeline/>.

126 — 17. Sytas, Andrius. 2016. "EU Leaders Sign Letter Objecting to Nord Stream-2 Gas Link." *Reuters*. March 16, 2016. <https://www.reuters.com/article/uk-eu-energy-nordstream/eu-leaders-sign-letter-objecting-to-nord-stream-2-gas-link-idUKKCN0WI1YV>.

18. Sziklai, Balázs R., László Kóczy, and Dávid Csercsik. 2020. "The Impact of Nord Stream 2 on the European Gas Market Bargaining Positions." *Energy Policy* 144 (September): 111692. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111692>.

19. "Tagesschau 20:00 Uhr, 11.03.2021." n.d. YouTube. Accessed March 17, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=4LxiOFsTSbI>.

20. Verner, Duane, Agnia Grigas, and Frederic Peet. 2019. "Assessing Energy Dependency in the Age of Hybrid Threats." *The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats*. https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2020/07/Assessing_Energy_Dependency_in_the_Age_of_Hybrid_Threats-HybridCoE.pdf.

21. Wettengel, Julian. 2020. "Germany's Dependence on Imported Fossil Fuels." *Clean Energy Wire*. 2020. <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-dependence-imported-fossil-fuels>.

22. Wettengel, Julian. 2021. "Gas Pipeline Nord Stream 2 Links Germany to Russia, but Splits Europe." *Clean Energy Wire*. 2021. <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/gas-pipeline-nord-stream-2-links-germany-russia-splits-europe>.

23. Kravchenko, Olha Serhiivna. 2020. "«Pivnichnyi Potik-2» Yak Mekhanizm Ekonomichnoho Vplyvu RF Na Polityku Derzhav

Yevropeiskoho Soiuzu.” Visnyk KhNU Im. V.N. Karazina. Seriiia «Mizhnarodni Vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm», no. 12: 50–58. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2020-12-04>.

24. Kuntse, Tomas. 2020. “Cevernyy Potok 2: Finalnyy Etap.” Konrad-Adenauer-Stiftung. <https://www.kas.de/documents/252038/7938566/No+rd+Stream+2.+Die+letzte+Phase+Russisch.pdf/d0ac16a8-c320-3a46-44e0-5fdc52238950?version=1.0&t=1587551436744>.

25. “Pivnichnyi Potik-2. Tse Teper Putin Na Hachku v Merkel, a Ne Navpaky, – Profesor Zubov.” n.d. Espresso. Accessed June 5, 2021. <https://espresso.tv/pivnichniy-potik-2-tse-teper-putin-na-gachku-v-merkel-a-ne-navpaki-profesor-zubov>.

26. “Pivnichnyi Potik - 2 Mozhe Staty Rozminnoiu Monetoiu Na Koryst Zberezhenia Suverenitetu Ukrainy, – Feihin.” n.d. Espresso. Accessed June 5, 2021. <https://espresso.tv/pivnichniy-potik-2-mozhe-stati-rozminnoyu-monetoyu-na-korist-zberezheniya-suverenitetu-ukraini-feygin>.

27. Stryhul, A. S. 2020. “«Pivnichnyi Potik-2»: Naslidky Dlia YeS i Ukrainy.” Naukovi Zapysky Studentiv Ta Aspirantiv. Seriiia «Mizhnarodni Vidnosyny», no. 5: 75–85. <https://eprints.oa.edu.ua/8265/1/9.pdf>. 127

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.128-143>

УДК: 327:911]:323.21(479.24)

© Катерина Карно¹

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ АЗЕРБАЙДЖАНУ ЯК ЧИННИК МОДЕЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН КРАЇНИ

128

У статті здійснений аналіз особливостей геополітичного позиціонування Азербайджану як чинника моделювання політичної участі громадян даної країни. Вивчення цієї проблеми здійснювалося із залученням методологічних принципів конструктивізму та теорій політичної участі. Доведено, що особливості геополітичного позиціонування Азербайджану спричинені його багаторівневим характером, відображеним у форматі азербайджанства як моделі геополітичної ідентичності та відповідної, офіційно закріпленої політики. Офіційне декларування належності Азербайджану до різних цивілізаційних систем уможливили формування простору довіри та діалогу як на рівні двосторонніх відносин, так і на рівні регіонального співробітництва. Основним інструментом моделювання політичної участі громадян Азербайджану та їх зовнішньополітичних орієнтацій є офіційні заяви Президента І. Алієва, у фокусі яких перебувають партнерські відносини з Туреччиною, актуалізація Росії, Грузії та Ірану як партнерів регіональної співпраці та Вірменії (після розв'язання Нагірно-Карабаського конфлікту) як потенційного партнера.

Ключові слова: політична участь, геополітичне позиціонування, Азербайджан, азербайджанство, геополітична ідентичність.

Geopolitical Positioning of Azerbaijan as a Factor in Modelling the Political participation of the country's citizens

The article analyzes the features of Azerbaijan's geopolitical positioning as a factor in modeling the political participation of citizens of this country. The

¹ Аспірантка кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, e-mail: karno.kateryna@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5397-7339>

study of this problem was carried out using the methodological principles of constructivism and theories of political participation. It has been proved that the peculiarities of Azerbaijan's geopolitical positioning are caused by its multi-level nature, reflected in the format of Azerbaijanism as a model of geopolitical identity and the corresponding officially enshrined policy. The idea of Azerbaijan as a system of views that reflects the geopolitical identity of the Azerbaijani people is a convergence of its traditions, national and moral values and is aimed at protecting the independence and democratic development of Azerbaijan. The official declaration of Azerbaijan's belonging to various civilization systems made it possible to form a space of trust and dialogue both at the level of bilateral relations and at the level of regional cooperation. The main tool for modeling the political participation of Azerbaijani citizens and their foreign policy orientations is the official statements of President I. Aliyev, which focus on partnerships with Turkey, the actualization of Russia, Georgia and Iran as partners in regional cooperation and Armenia (after the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict) as a potential partner.

129

Keywords: political participation, geopolitical positioning, Azerbaijan, Azerbaijanism, geopolitical identity.

Актуальність теми дослідження. Досліджуючи практики геополітичного позиціонування, в політичній науці тривалий час ігнорувалася роль національної (у політичному вимірі) ідентичності. Науковці, оперуючи парадигмами реалізму та неолібералізму, для яких дослідницькі пріоритети зорієнтовані на вивчення зовнішньополітичних концептів провідних держав, залишали поза увагою зв'язок між національною ідентичністю та концептуальними закладами політичної діяльності, відповідно до яких політична еліта приймає рішення та забезпечує їх легітимацію системою моделей політичної участі громадян. Азербайджан, як країна Кавказького регіону, залежна від зовнішніх факторів та балансу сил, позиціонує себе в сучасному геополітичному просторі, використовуючи маркери базових цінностей азербайджанського суспільства та відповідних ідентичностей.

Аналіз результатів наукових досліджень. Вивчення геополітичного позиціонування Азербайджану здійснюється в сучасній політичній науці з різних методологічних позицій та у вимірі різних контекстів. Найбільш активно означена проблема досліджується в

рамках конфліктологічної парадигми (Hille 2010; Rezvani 2013), що зумовлено тривалим і затяжним Нагірно-Карабаським конфліктом. Останнім часом проблема геополітичних ідентичностей Азербайджану досліджується в контексті дискурсивних практик політичних режимів (Landau 2011), ідентичності у її громадянському, етнічному та політичному вимірах (Tabachnik 2019), специфіки та перспектив поширення націоналістичних ідей як елементу геополітичного визначення (Hirose 2016), розгортання процесів демократизації в умовах авторитарної моделі політичного режиму (Altstadt, 2017) та небезпек ісламізації суспільно-політичного та громадського просторів (Wiktor-Mach, 2017). Проте, в сучасному комплексі наукового знання відсутні наукові дослідження, в яких контекстом геополітичного позиціонування Азербайджану було обрано політичну участь його громадян.

130 **Метою** статті є визначення особливостей геополітичного позиціонування Азербайджану яка чинника моделювання політичної участі громадян цієї країни.

— **Методологія та методи дослідження.** Вивчення предмету дослідження потребувало залучення методологічних принципів конструктивізму та теорій політичної участі. Основний методологічний посыл конструктивізму, який був використаний нами в даному дослідженні, передбачає, що кожна країна має унікальну геополітичну ідентичність (геополітичний код), що формується з сукупності сприйняття та інструментального використання суспільством географічного розташування, історії, культури, цивілізаційної належності. Зокрема, нами використані положення наукових позицій Г. Діжкінка (Dijkink, 2002) та К. Флінта (Flint, 2016) про те, що геополітична ідентичність (геополітичний код) є відображенням процесів легітимації влади та зовнішньої і внутрішньої політики держави. Остання вимірюється через моделювання політичної участі громадян, що й зумовило включення до методологічних основ дослідження теорій політичної участі (Ротар, 2007).

Виклад основного матеріалу. У 2021 р. Азербайджанська Республіка відзначила 30 річницю відновлення своєї незалежності. Від того часу її геополітичне позиціонування відбувалося в умовах нагірно-карабаського конфлікту, внаслідок якого було окуповано близько 20% території країни та з'явилося 1 млн біженців і вимушених переселенців. Попри труднощі початку 90-х років ХХ ст., Азербайджан

зміг стати регіональним лідером Південного Кавказу, для якого характерна реалізація успішної зовнішньої та внутрішньої політики, основою чого є конструктивне розуміння власного геополітичного статусу у світі та регіоні, прагматичне визначення та реалізація національних інтересів, що генеруються історичним, географічним, культурним, економічним контекстом, відображеним в національній ідентифікаційній моделі, означеній як азербайджанство. Азербайджанство – це «парасолькова ідентичність, що ґрунтується на громадянській позиції, яка не має конфліктувати з етнічною, релігійною гендерною та іншими субідентичностями громадян» (Мамедов, 2018) Азербайджану.

Ідея азербайджанства, як системи поглядів, у яких відображена геополітична ідентичність азербайджанського народу, є конвергенцією його традицій, національних і моральних цінностей та спрямована на захист незалежності й демократичного розвитку Азербайджану. Функціональна спрямованість азербайджанства була чітко означена Г. Алієвим у промові на I з'їзді азербайджанців світу, що відбувся 9 листопада 2001 р.: «Основною ідеєю незалежної Азербайджанської держави є азербайджанство. Кожен азербайджанець має пишатися своєю національною приналежністю, ми маємо розвивати азербайджанство – мову, культуру, національно-духовні цінності, звичаї та традиції Азербайджану. Суть азербайджанства виявляється у невід'ємній та органічній єдності різних народів, які проживають на цій території. Єдність таких цінностей, як мова, територія, громадянство, традиції, звичаї робить кордони ідеології азербайджанства безмежними. Ця ідеологія є масштабною, вона ставить конкретні цілі – передбачає розвиток громадянського суспільства в Азербайджані та створення сильної держави. Процес поглиблення демократизації у суспільстві є одним із принципів національної ідеології. Фактично цей принцип забезпечує реалізацію намічених цілей» (Рустамова, 2019).

Отже, концепт азербайджанства у період президентства Г. Алієва набув статусу шляху розвитку, в рамках якого здійснюється геополітичне позиціонування Азербайджану та моделювання політичної участі громадян країни. Його наступник на посту Президента Азербайджану І. Алієв ідею азербайджанства означив як інструмент консолідації азербайджанського суспільства, за допомогою якого створюються умови для «формування азербайджанської нації на основі

громадянського націоналізму» (Официальный сайт Бакинского международного гуманитарного форума 2014) та відбувається конструювання її геополітичної ідентичності. Відповідно, ідея азербайджанства як парасолькової ідентичності, була введена І. Алієвим у ранг політики, здатної об'єднати азербайджанців усього світу.

132 — Азербайджанство як парасолькова ідентичність має складну та багатопланову структуру, що загалом характерно для явища геополітичної ідентичності. Перший її елемент визначається географічним розташуванням Азербайджану, який географічно перебуває в Європі. Ствердження даного зрізу геополітичної ідентичності відбулося у 2001 р., коли країна стала членом Ради Європи. Проте, азербайджанський політикум обмежив свою європейську ідентичність у 2014 р. відмовою в декларації намірів щодо підписання угоди про асоціацію з ЄС, обмежуючись рамками Східного партнерства. Сьогодні ЄС є головним торговим партнером Баку, зокрема, у 2018 р. 41,7% торговельного обороту Азербайджану припадало на країни-члени ЄС (EU Neighbours East 2021), а сьогодні активно артикулюється взаємна зацікавленість у співпраці в енергетичній та транспортній сферах. Підтримка ЄС доповнює політичний діалог та економічну модернізацію Азербайджану. Вона спрямована на такі сфери, як освіта молоді, підприємництво та регіональний розвиток, покращення інвестиційного та ділового клімату. ЄС підтримав 13 тис. азербайджанських компаній, надавши їм фінансування, можливості для навчання та допомогу у виході на нові ринки за допомогою ініціативи EU4Business, що сприяло створенню понад 3300 нових робочих місць (EU Neighbours East 2021).

Євроінтеграційний вимір геополітичного позиціонування Азербайджану відображений на рівні смислових маркерів політичної участі населення країни. Згідно з результатами опитувань 2020 р.: 44% громадян Азербайджану оперують позитивним образом ЄС, що на 17 % більше, порівняно з 2016 р. (тільки 9% громадян ставляться негативно до ЄС); 30% азербайджанців знають про те, що ЄС надає Азербайджану фінансову підтримку, а 76% з них оцінюють її як ефективну; 69% опитаних азербайджанців, з тих, які мають певний рівень знань про ЄС, вважають відносини між ним та Азербайджаном добрими; загальний рівень довіри азербайджанців до ЄС зріс, порівняно з 2018 р. на 13% та у 2020 р. становив 41% (EU Neighbours East 2020).

Наведені вище результати соціологічних опитувань чітко вказують на те, що азербайджанська модель геополітичної ідентичності як чинник політичної участі передбачає, що політичний простір Азербайджану не означається як простір боротьби світових центрів сил. Швидше, азербайджанство створює умови для означення Азербайджану як місця конкуренції геополітичних центрів, насамперед, європейського, ісламського та тюркського. Це пов'язано з тим, що у європейському, ісламському та тюркському просторах Азербайджан географічно розташований на периферії, що створює умови для розгляду його території як сфери впливу та реалізації таких проектів, що не завжди відповідають національним інтересам цієї держави. Відповідно, геополітична ідентичність Азербайджану формується не через сприйняття зовнішніх впливів, а через систему двосторонніх відносин та активну участь у діяльності регіональних міжнародних організацій. Підтвердженням цього є політична позиція, продемонстрована Азербайджаном у період активного тиску на Іран щодо його ядерної програми у 2006–2007 рр. (*Azərbaycan-İran mədəni əlaqələrinin inkişafı* 2016) та у процесі запровадження санкцій щодо Росії у 2014 р. (Российский культурно-информационный центр в Баку, 2019), розвиваючи при цьому активні двосторонні відносини з Україною. Отже, двосторонні відносини для Азербайджану є пріоритетними у зовнішній політиці, які він не ставить у залежність від третіх країн чи відносини з ними. Цей принцип дозволяє співпрацювати з державами, які не мають між собою встановлених двосторонніх відносин та зберігати раціональність при загостренні конфліктів між тими державами, які є його сусідами чи стратегічними партнерами. Політичним обґрунтуванням такої позиції Азербайджан визначає своє членство у Русі неприєднання з 2011 р.

Другим елементом азербайджанства як парасолькової ідентичності є національна та релігійна ідентичності населення країни. Релігійно Азербайджан є частиною ісламського світу, на рівні якого представлені варіативні географічні, військово-політичні та економічні платформи. Інституційним відображенням ісламської ідентичності Азербайджану є його належність з 1991 р. до Організації ісламського співробітництва, що об'єднує мусульманські країни. На рівні цієї міжнародної організації Азербайджан ініціює різні проекти в освітній, культурній, туристичній сферах (Габиббейли, 2012), що спрямовані на ствердження азербайджанства як парасолькової

ідентичності. Попри офіційний державний секуляризм, експерти фіксують в Азербайджані тенденцію до ісламізації суспільства, яка повільно, але розгортається (Cornell, 2016).

На нашу думку, в релігійній ідентичності Азербайджану закладені найбільші ризики для динаміки геополітичного позиціонування. Азербайджанство позиціонує азербайджанців як націю з давньою історією та автентичною національною ідентичністю, що є етнічною, а територіальною за своєю сутністю. Режим І. Алієва пов'язує сучасних азербайджанців зі стародавніми народами, які населяли Азербайджан: кавказькі албанці наділяються статусом предків сучасних азербайджанців, відповідно церкви та монастирі в Азербайджані є албанськими, а не вірменськими. Подібна риторика генерується азербайджанством і щодо північноіранських народів, які історично населяли Азербайджан, зокрема, офіційно заперечуються спроби Ірану пов'язати сучасний Азербайджан зі стародавніми іранськими народами, які започаткували зороастризм (Krebs, 2015). Такий підхід відображає намагання раціоналізувати ідентичність азербайджанців шляхом виведення її за межі етнонаціонального контексту за одночасної прив'язки до території, а не до політичної нації.

134

Не менш важливим елементом азербайджанства як парасолькової ідентичності є її мовно-лінгвістичний аспект (Goyushov, 2018). Азербайджан як частина тюркського мовно-лінгвістичного простору, починаючи з 1990-х рр. бере участь у процесах інтеграції тюркомовних країн. Зокрема, у 2009 р. під час офіційної зустрічі у Нахичевані Азербайджан, Туреччина, Казахстан та Киргизія заснували Тюркську Раду (Cornell, 2016). Наголосимо, що до Тюркської Ради увійшли країни, які є членами різних за спрямованістю та природою економічних та військово-політичних союзів: Туреччина є членом НАТО та частиною європейського митного простору, тоді як Казахстан та Киргизія є членами ОДКБ, а також Євразійського економічного та Митного союзів. Попри конфронтацію НАТО та ОДКБ, країни-члени Тюркської Ради співпрацюють у політичній, економічній та гуманітарній сферах, а у геополітичному вимірі підтримують Азербайджан на міжнародній арені.

Базовим інструментом моделювання політичної участі громадян засобами азербайджанства як парасолькової ідентичності та геополітичного позиціонування Азербайджану є зовнішньополітичний дискурс Президента Азербайджану, який відповідно до Ст. 8 Кон-

ституції Азербайджанської Республіки є Главою Азербайджанської держави. Він представляє державу всередині країни та її зовнішніх зносінах, уособлює єдність народу, є гарантом незалежності і територіальної цілісності держави, дотримання міжнародних договорів, учасницею яких є Азербайджанська Республіка. Президент Азербайджанської Республіки обирається на семирічний термін на основі загального, рівного і прямого виборчого права при вільному, особистому і таємному голосуванні (Constitution of the Republic of Azerbaijan 1995). Сьогодні президентом Азербайджану є Ільхам Гейдар оғлу Алієв, який вперше був обраний президентом 9 жовтня 2013 р., набравши 84,54% голосів виборців, вдруге – 15 жовтня 2008 р., отримавши підтримку 88,73% виборців (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Seçkiləri 2013).

Упродовж другого терміну президентства (ми брали до уваги період 15 жовтня 2008 р. – березень 2021 р.) І. Алієв зробив 18 спільних заяв із президентами інших країн та лідерами Європейського Союзу, з яких по дві – з президентами Вірменії, Російської Федерації, Туркменістану та Туреччини, по одній – з президентами України, Польщі, Грузії, Білорусі, Хорватії, Німеччини, Таджикистану, Італії та Сербії та ЄС (President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev 2020a). В контексті предмету нашого дослідження ми погоджуємося зі сформованою в політичній науці позицією, що специфікою офіційного сегменту дискурсу України, сформованого політичною елітою Азербайджану, є те, що жоден азербайджанський політик не висловлював будь-якої позиції щодо геополітичних перспектив вирішення проблеми російської агресії в Україні (Кармазіна 2017: 88–138). Підтвердженням цього є участь Президента Азербайджану І. Алієва в Мюнхенській конференції з безпеки (лютий 2017 р.), на якій була зорганізована «унікальна панель» (Президент Азербайджанской Республики 2017), в рамках якої роль Євразії у формуванні політичної картини світу обговорювалося через звернення, зокрема і до «російсько-українського питання». Однак Президента Азербайджану І. Алієва проблему російської агресії в Україні оминув своєю увагою. Подібної стратегії він дотримувався й під час зустрічі з Президентом України В. Зеленським в рамках його візиту до Азербайджану (17 грудня 2019 р.). У спільній заяві І. Алієв наголосив, що під час переговорів широко обговорювалися різні аспекти українсько-азербайджанських двосторонніх зв'язків, означені як такі, що перебувають на високому рівні.

Президент Азербайджану звернув увагу на зростання товарообігу на 20%, організацію українсько-азербайджанського бізнес-форуму, діяльність українсько-азербайджанської двосторонньої міждержавної комісії, спільні інвестиційні проекти, співпрацю в енергетичній (SOCAR) та сільськогосподарській сферах, розвиток туризму, транспортні коридори Схід – Захід і Північ – Південь, поглиблення відносин в гуманітарній сфері (President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev, 2019), проте залишив осторонь проблему російської агресії в Україні, яка суттєво і принципово уповільнює розгортання двосторонніх відносин України та Азербайджану.

136 — На рівні офіційних заяв Президента І. Алієва як інструменту формування зовнішньополітичних орієнтацій громадян Азербайджану здійснюється позиціонування Туреччини як основного партнера в системі міжнародних відносин. У своїй заяві для преси, яка була проголошена за результатами двосторонньої зустрічі на найвищому рівні з президентом Туреччини Р. Т. Ердоганом, І. Алієв наголосив, що Туреччина та її Президент «з перших годин війни надали підтримку Азербайджану, азербайджанському народові. Його заяви були дуже цінними для азербайджанського народу. У той же час вони стали посланням для всього світу про те, що Азербайджан не самотній, нехай ніхто не заважає Азербайджану, Азербайджан веде справедливу, Вітчизняну війну, і знаходиться поруч з ним» (President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev, 2020). Туреччина наділяється статусом країни, яка завжди була поруч з Азербайджаном, з яким її пов'язують спільна історія, релігія, культура, мова та політика: «Сила Туреччини примножує нашу силу» (President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev, 2020). Спільна позиція Туреччини і Азербайджану має велике значення не тільки для народів двох країн, а й для регіону та світового порядку, оскільки політика двох держав розрахована на співпрацю.

Президент І. Алієв означає й перспективи багатосторонньої співпраці в регіону, маркуючи як партнерів Азербайджану Туреччину, Грузію, Росію та Іран: «Є традиційне співробітництво Туреччина-Азербайджан-Грузія. У той же час є співробітництво Азербайджан – Росія – Іран. Є співпраця Туреччина-Росія-Іран. Тобто, ми можемо об'єднати всі ці платформи співпраці і представити їх як єдину платформу» (President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev, 2020). Важливо, що на офіційному рівні була здійснена спроба наділення

Вірменії статусом потенційного партнера Азербайджану: «Якщо керівництво Вірменії зробить правильні висновки з війни, відмовиться від своїх необґрунтованих домагань і подивиться в майбутнє, то вони теж можуть зайняти місце на цій платформі. Ми відкриті до цього, позиція Азербайджану після війни і його заяви дають підставу говорити це. Ми повинні закрити цю сторінку, ми повинні покласти край ворожнечі» (President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, 2020).

Таке маркування Вірменії стало результатом розв'язання азербайджансько-вірменського конфлікту, відображеного у спільній Заяві Президента Азербайджанської Республіки, прем'єр-міністра Республіки Вірменія та Президента Російської Федерації від 10 листопада 2020 р. Заявою оголошувалося повне припинення вогню і всіх військових дій в зоні нагірно-карабахського конфлікту, Агдамський район повертається Азербайджанській Республіці, уздовж лінії зіткнення в Нагірному Карабасі і вздовж Лачинського коридору розгортається миротворчий контингент Російської Федерації паралельно з виведенням вірменських збройних сил терміном на 5 років, Республіка Вірменія повертає Азербайджанській Республіці Кельбаджарський та Лачинський райони, внутрішньо переміщені особи і біженці повертаються на територію Нагірного Карабаху і прилеглі райони під контролем Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, здійснюється обмін військовополоненими, заручниками і іншими утримуваними особами і тілами загиблих, розблоковуються всі економічні та транспортні зв'язки в регіоні та забезпечується будівництво нових транспортних комунікацій (President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, 2020).

Згодом Президент Азербайджанської Республіки І. Алієв, Прем'єр-міністр Республіки Вірменія Н. Пашініян та Президент Російської Федерації В. Путін офіційно заявили про створення тристоронньої Робочої групи під спільним головуванням віце-прем'єрів Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія і Заступника Голови Уряду Російської Федерації, яка до 30 січня 2021 р. сформує перелік основних напрямків роботи, встановивши як пріоритетні відновлення залізничного і автомобільного сполучення, а також визначить інші напрямки за погодженням між Азербайджанською Республікою, Республікою Вірменія і Російською Федерацією (President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev, 2021).

Висновки. Здійснений аналіз особливостей геополітичного позиціонування Азербайджану як чинника моделювання політичної участі громадян даної країни вказує на те, що вони спричинені його багаторівневим характером. Офіційне декларування належності Азербайджану до різних цивілізаційних систем уможливили формування простору довіри та діалогу як на рівні двосторонніх відносин, так і на рівні регіонального співробітництва. Основним інструментом моделювання політичної участі громадян Азербайджану та їх зовнішньополітичних орієнтацій є насамперед офіційні заяви Президента І. Алієва, у фокусі яких перебувають партнерські відносини з Туреччиною, а також активізація Росії, Грузії та Ірану як партнерів регіональної співпраці та Вірменії (після розв'язання Нагірно-Карабаського конфлікту) як потенційного партнера.

Джерела та література:

- 138 — 1. Табиббейли, И. А. 2012. Этапы формирования идеала азербайджанства и современность. Східний світ. 4: 41–48.
2. Кармазіна М., Бевз Т., Ротар Н., Нападиста В. 2017. Виклики й інтеграційні перспективи України в контексті російської агресії в Криму та Донбасі: аналіз оцінок зарубіжних аналітиків і експертів. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017.
3. Мамедов, Ф. 2018. Геополитическая идентичность Азербайджана в контексте вызовов и перспектив XXI века. URL: https://globalaffairs.ru/articles/geopoliticheskaya-identichnost-azerbajdzhana-v-kontekste-vyzovov-i-perspektiv-xxi/#_ftn1 (accessed 4 March 21)
4. Официальный сайт Бакинского международного гуманитарного форума. 2014. Речь Президента Азербайджана Ильхама Алиева 2 октября 2014 года. URL: <http://old.bakuforum.az/ru/az%С9%99rbaycan-respublikasinin-prezidenti-c%С9%99nab-ilham-%С9%99liyevinnitqi/index.html> (accessed 1 March 21)
5. Президент Азербайджанской Республики. 2017. Ильхам Алиев принял участие в панельном обсуждении в рамках Мюнхенской конференции по безопасности. 18 февраля 2017. URL: <http://ru.president.az/articles/22827>
6. Российский культурно-информационный центр в Баку. 2019. О представительстве. URL: <http://aze.rs.gov.ru/%C2%A0%C2%A0%C2%A0%C2%A0%C2%A0/about> (accessed 16 March 21)

7. Ротар, Н. 2007. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду. Чернівці: Рута, 2007.
8. Рустамова, А. 2019. Азербайджанство как синтез национальных и общечеловеческих идей. Каспий. 14 июня. № 106. URL: https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2019_3042.pdf (accessed 8 March 21)
9. Altstadt, A. 2017. Frustrated Democracy in Post-Soviet Azerbaijan. New York: Columbia University Press.
10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Seçkiləri. 2013. 9 Oktyabr 2013-Cü İl. Səsvərmənin Nəticələri Haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının. URL: http://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/Protokol_MSK_2013.pdf (accessed 14 March 21)
11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Seçkiləri. 2018. 11 aprel 2018-ci il. Dairə seçki komissiyalarının protokollarındakı məlumatları ümumil əşdirən cədvəl. URL: <http://www.msk.gov.az/uploads/Secki-2018/ProtokolUmumi-2018.pdf> (accessed 14 March 21)
12. Azərbaycan-İran mədəni əlaqələrinin inkişafı məsələləri müzakirə edilib. 2016. Azərbaycan qəzeti. 24 May
13. Constitution of the Republic of Azerbaijan. 1995. URL: <https://mincom.gov.az/en/view/pages/13/> (accessed 14 March 21)
14. Cornell, S. E., Karaveli, H., Ajeganov, B. 2016. Azerbaijan's Formula: Secular Governance and Civic Nationhood. Singapore: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. URL: <http://silkroadstudies.org/resources/2016-cornell-karaveli-ajeganov-azerbaijan-formula.pdf> (accessed 16 March 21)
15. Dijkink, G. 2002. National Identity and Geopolitical Visions Maps of Pride and Pain. London: Routledge.
16. EU Neighbours East. 2020. Perceptions of the European Union. Public Opinion in Azerbaijan. Annual Survey 2020. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2020/06/eu_neighbours_east_as2020_factsheet_azerbaijan_eng_0.pdf (accessed 16 March 21)
17. EU Neighbours East. 2021. Отношения ЕС – Азербайджан в фактах и цифрах. URL: <https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/eap-factsheet-azerbaijan-ru.pdf> (accessed 16 March 21)
18. Flint, C. 2016. Introduction to Geopolitics, 3rd Edition. London and New York: Routledge.
19. Goyushov, A. 2018. The Language of Azerbaijan: Turkish or Azerbaijani? Baku Research Institute. URL: <https://bakuresearchinstitute>.

org/azerbaijani-turk-dili-yoxsa-az%C9%99rbaycan-dili/ (accessed 16 March 21)

20. Hille, C. 2010. *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*. Leiden: Brill.

21. Hirose, Y. 2016. The Complexity of Nationalism in Azerbaijan. *International Journal of Social Science Studies*. 4(5): 136–149.

22. Krebs, M. 2015. From cosmopolitan Baku to tolerant Azerbaijan – Branding “The Land of Fire”. *Identity Studies*. 6: 110–129.

23. Landau, J. M.; Kellner-Heinkele, B. 2011. *Language Politics in Contemporary Central Asia: National and Ethnic Identity and the Soviet Legacy*. London, New York: I. B. Tauris.

24. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2019. Joint press statements of Presidents of Azerbaijan and Ukrainian. 17 december 2019. URL: <https://en.president.az/articles/35337>

25. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2020. Joint press statements of Presidents of Azerbaijan and Turkish. 10 december 2020. URL: <https://en.president.az/articles/50868>

140

—

26. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2020a. Statements. URL: <https://en.president.az/documents/statements>

27. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2020b. Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. 10 november 2020. URL: <https://en.president.az/articles/45923>

28. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2021. Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. 11 january 2021. URL: <https://en.president.az/articles/50070>

29. Rezvani, B. 2013. *Ethno-territorial Conflict and Coexistence in the Caucasus, Central Asia and Fereydan*. Amsterdam: Vossiuspers Amsterdam University Press.

30. Tabachnik, M. 2019. “Citizenship, Territoriality, and Post-Soviet Nationhood: The Politics of Birthright Citizenship” in Azerbaijan, Georgia, and Moldova. Palgrave Macmillan: 142–164.

31. Wiktor-Mach, D. 2017. *Religious Revival and Secularism in Post-Soviet Azerbaijan*. Berlin, Boston: De Gruyter.

References:

1. Gabibbeyli. I. A. 2012. Etapy formirovaniya ideala azerbaydzhanstva i sovremennost. Skhidniy svit. 4: 41–48.
2. Karmazina M., Bevz T., Rotar N., Napadysta V. 2017. Vykyky j intehracijni perspektivy Ukrainy v konteksti rosijs'koji ahresiji v Krymu ta Donbasi: analiz ocinok zarubižnyx analitykiv i ekspertiv. K.: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2017.
3. Mamedov. F. 2018. Geopoliticheskaya identichnost Azerbaydzhana v kontekste vyzovov i perspektiv XXI veka. URL: https://globalaffairs.ru/articles/geopoliticheskaya-identichnost-azerbaydzhana-v-kontekste-vyzovov-i-perspektiv-xxi/#_ftn1 (accessed 4 March 21)
4. Ofitsialnyy sayt Bakinskogo mezhdunarodnogo gumanitarnogo foruma. 2014. Rech Prezidenta Azerbaydzhana Ilkhama Aliyeva 2 oktyabrya 2014 goda. URL: <http://old.bakuforum.az/ru/az%C9%99baycan-respublikasinin-prezidenti-c%C9%99nab-ilham-%C9%99liyevinnitqi/index.html> (accessed 1 March 21)
5. Prezident Azerbaydzhanskoj Respubliki. 2017. Ilkham Aliyev prinyal uchastiye v panelnom obsuzhdenii v ramkakh Myunkhenskoj konferentsii po bezopasnosti. 18 fevralya 2017. URL: <http://ru.president.az/articles/22827>
6. Rossiyskiy kulturno-informatsionnyy tsentr v Baku. 2019. O predstavitelstve. URL: <http://aze.rs.gov.ru/%C2%A0%C2%A0%C2%A0%C2%A0%C2%A0%C2%A0/about> (accessed 16 March 21)
7. Rotar, N. 2007. Polityčna učast' hromadjan Ukrainy u systemnyx transformacijax perexidnoho periodu. Černivci: Ruta, 2007.
8. Rustamova. A. 2019. Azerbaydzhanstvo kak sintez natsionalnykh i obshchechelovecheskikh idey. Kaspiy. 14 iyunya. № 106. URL: https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2019_3042.pdf (accessed 8 March 21)
9. Altstadt, A. 2017. Frustrated Democracy in Post-Soviet Azerbaijan. New York: Columbia University Press.
10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Seçkiləri. 2013. 9 Oktyabr 2013-Cü İl. Səsvərmənin Nəticələri Haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının. URL: http://www.msk.gov.az/uploads/protokollar/Protokol_MSK_2013.pdf (accessed 14 March 21)
11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Seçkiləri. 2018. 11 aprel 2018-ci il. Dairə seçki komissiyalarının protokollarındakı məlumatları

ümumil əşdirən cədvəl. URL: <http://www.msk.gov.az/uploads/Secki-2018/ProtokolUmumi-2018.pdf> (accessed 14 March 21)

12. Azərbaycan-İran mədəni əlaqələrinin inkişafı məsələləri müzakirə edilib. 2016. Azərbaycan qəzeti. 24 May

13. Constitution of the Republic of Azerbaijan. 1995. URL: <https://mincom.gov.az/en/view/pages/13/> (accessed 14 March 21)

14. Cornell, S. E., Karaveli, H., Ajeganov, B. 2016. Azerbaijan's Formula: Secular Governance and Civic Nationhood. Singapore: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. URL: <http://silkroadstudies.org/resources/2016-cornell-karaveli-ajeganov-azerbaijan-formula.pdf> (accessed 16 March 21)

15. Dijkink, G. 2002. National Identity and Geopolitical Visions Maps of Pride and Pain. London: Routledge.

16. EU Neighbours East. 2020. Perceptions of the European Union. Public Opinion in Azerbaijan. Annual Survey 2020. URL: https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2020/06/eu_neighbours_east_as2020_factsheet_azerbaijan_eng_0.pdf (accessed 16 March 21)

142

— 17. EU Neighbours East. 2021. Отношения ЕС – Азербайджан в фактах и цифрах. URL: <https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/eap-factsheet-azerbaijan-ru.pdf> (accessed 16 March 21)

18. Flint, C. 2016. Introduction to Geopolitics, 3rd Edition. London and New York: Routledge.

19. Goyushov, A. 2018. The Language of Azerbaijan: Turkish or Azerbaijani? Baku Research Institute. URL: <https://bakuresearchinstitute.org/azerbaijani-turk-dili-yoxsa-az%C9%99rbaycan-dili/> (accessed 16 March 21)

20. Hille, C. 2010. State Building and Conflict Resolution in the Caucasus. Leiden: Brill.

21. Hirose, Y. 2016. The Complexity of Nationalism in Azerbaijan. International Journal of Social Science Studies. 4(5): 136–149.

22. Krebs, M. 2015. From cosmopolitan Baku to tolerant Azerbaijan – Branding “The Land of Fire”. Identity Studies. 6: 110–129.

23. Landau, J. M.; Kellner-Heinkele, B. 2011. Language Politics in Contemporary Central Asia: National and Ethnic Identity and the Soviet Legacy. London, New York: I. B. Tauris.

24. President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev. 2019. Joint press statements of Presidents of Azerbaijan and Ukrainian. 17 december 2019. URL: <https://en.president.az/articles/35337>

25. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2020. Joint press statements of Presidents of Azerbaijan and Turkish. 10 december 2020. URL: <https://en.president.az/articles/50868>

26. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2020a. Statements. URL: <https://en.president.az/documents/statements>

27. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2020b. Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. 10 november 2020. URL: <https://en.president.az/articles/45923>

28. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. 2021. Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. 11 january 2021. URL: <https://en.president.az/articles/50070>

29. Rezvani, B. 2013. *Ethno-territorial Conflict and Coexistence in the Caucasus, Central Asia and Fereydan*. Amsterdam: Vossiuspers Amsterdam University Press.

30. Tabachnik, M. 2019. "Citizenship, Territoriality, and Post-Soviet Nationhood: The Politics of Birthright Citizenship" in Azerbaijan, Georgia, and Moldova. Palgrave Macmillan: 142–164.

31. Wiktor-Mach, D. 2017. *Religious Revival and Secularism in Post-Soviet Azerbaijan*. Berlin, Boston: De Gruyter.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.144-158>

УДК: 321.022:343.9:343

© Юлія Миндреску¹

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА РУМУНІЇ: РЕЗУЛЬТАТИ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

144
—
У статті здійснено аналіз результатів та перспектив антикорупційної політики Румунії. Використання методу логічної ланцюгової моделі оцінки урядових програм та проєктів дозволило довести, що в Румунії сформувалися два конкуруючих підходи щодо доцільності форм та методів даного процесу: перший з них зорієнтований на кількісну результативність антикорупційної політики, що досягається попри численні процесуальні порушення правової процедури; другий наголошує на необхідності та важливості забезпечення і неухильного дотримання процесуальних гарантій і правових рішень, зорієнтованих на якість результатів антикорупційної діяльності спеціальних антикорупційних структур. Встановлено, що зростання інституційного та організаційного потенціалу антикорупційних структур Румунії спричинило кількісне зростання результативності антикорупційної політики за одночасного зниження її якісних показників, відображених у процесуальних характеристиках реалізації антикорупційної політики. Обґрунтовано, що найважливішим аспектом антикорупційних практик, який може бути використано в Україні, є суспільний консенсус щодо співвідношення кількісних та якісних показників результативності та ефективності реалізації антикорупційної політики. Наголошено, що гонитва за кількісними показниками, втім, як і нехтування ними, неминуче формуватимуть суспільний дискурс щодо організаційної доречності/спроможності національної системи антикорупційних інститутів та принципів антикорупційної політики.

Ключові слова: антикорупційна політика, результати політики, ефективність політики, політичний досвід, Румунія, Україна.

¹ Аспірантка кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, e-mail: myndresku.yulia@chnu.edu.ua

Romania's Anti-Corruption Policy: Results, Prospects and Experience for Ukraine

The article analyzes the results and prospects of anti-corruption policy in Romania. Using the method of a logical chain model for evaluating government programs and projects made it possible to prove that two competing approaches have emerged in Romania regarding the appropriateness of the forms and methods of this process: the first of them is focused on the quantitative result of anti-corruption policy, which is achieved despite numerous procedural violations of the legal procedure; the second emphasizes the need and importance of ensuring and strict observance of procedural guarantees and legal decisions focused on the quality of the results of anti-corruption activities of special anti-corruption structures. It was found that the growth of the institutional and organizational potential of anti-corruption structures in Romania led to a quantitative increase in the effectiveness of anti-corruption policy, while reducing its qualitative indicators, reflected in the procedural characteristics of the implementation of anti-corruption policy. Such a ratio of quantitative and qualitative results of anti-corruption policy indicates a certain imbalance in the activities of the structures of the anti-corruption activity system and requires a political adjustment of anti-corruption policy. It has been substantiated that the most important aspect of anti-corruption practices that can be used in Ukraine is the public consensus on the ratio of quantitative and qualitative indicators of the effectiveness and efficiency of the implementation of anti-corruption policy. It is noted that the pursuit of quantitative indicators, however, as well as neglect of them, will inevitably form a public discourse about the organizational necessity / importance of the national system of anti-corruption institutions and the principles of anti-corruption policy.

145

Keywords: anti-corruption policy, policy results, policy effectiveness, political experience, Romania, Ukraine.

Актуальність теми дослідження. Формування та реалізація політики протидії корупції в Румунії викликає численні дискусії та актуалізує нові проблемні питання щодо подолання цього небезпечного для демократії явища. З одного боку, результативна діяльність Національного антикорупційного директорату (Direcția Națională Anticorupție, далі – DNA) отримала високу оцінку з боку Європейської комісії, західних посольств в Румунії, міжнародних неурядових організацій та громадських організацій, що діють у сфері реалізації

антикорупційної політики. З іншого боку, діяльність ключових антикорупційних структур та відповідні процедурні аспекти все частіше піддаються критиці з боку адвокатів, політиків та представників громадянського суспільства, які наводять докази про неправомірні дії з боку обвинувачів, організаційні і процесуальні недоліки, численні відхилення від встановленого порядку судового розгляду та безпідставні обвинувачення в корупційних діяннях. Поза всяким сумнівом, коли антикорупційна політика порушує нормативні стандарти законності, тоді протидія корупції може перетворитися на гонитву за кількісними показниками та ігнорувати необхідність дотримуватися якості процесу реалізації політики. Орієнтація на логіку кількісних показників антикорупційної політики (кількість судових переслідувань, обвинувальних висновків, обвинувальних вироків) формує спотворену уяву про її ефективність, адже кількість прямо не корелює з ефективністю антикорупційних структур. Розгортання суспільно-політичного дискурсу навколо проблеми співвідношення переваг (кількість) та недоліків (якість) антикорупційної політики Румунії актуалізує необхідність її вивчення через співставлення досягнень та означення перспектив.

146

—

Аналіз результатів наукових досліджень у сфері антикорупційної політики Румунії дозволяє означити два основних напрями, які умовно можна означити як оптимістичний та песимістичний. В рамках оптимістичного напрямку антикорупційна політика Румунії позиціонується як історія успіху, що відповідає політиці та практиці європеїзації цієї країни на шляху європейської інтеграції (Borz 2019; Hein 2015; Noutcheva & Bechev 2008; Sedelmeier 2014; Spendzharova & Vachudova, 2012) та емпірично підкріплюється моніторинговими звітами Європейської комісії (European Commission 2010; European Commission 2011; European Commission 2015; European Commission 2018), Freedom House (Freedom House 2020), Transparency International (Transparency International Romania 2021). В дослідженнях представників другого (песимістичного) напрямку, не заперечуючи здобутків антикорупційної політики, чітко означаються її проблеми, що особливо виразними стали після набуття членства Румунії в ЄС (Hoxhaj 2019; Iancu 2018; Mendelski 2016; Mungiu-Pippidi 2018; Dimitrov & Plachkova 2019). Їх оцінки співзвучні з емпіричними даними, які акумулюються міжнародними професійними об'єднаннями юристів (Clark 2016; Giuliani 2018), критично налаштованими політиками

(MEDEL 2018), журналістами (Evenimentul zilei 2021; Antena 3 2021) та громадським сектором (Dragomir 2018), які вказують на зловживання в процесі протидії корупції в Румунії, підривають верховенство закону та легітимність демократії. Тому метою даної статті є вивчення результатів та перспектив антикорупційної політики Румунії в контексті формування досвіду для реалізації політики протидії корупції в Україні. Відповідно до визначеної мети, ми ставимо перед собою такі дослідницькі завдання: по-перше, проаналізувати особливості реалізації антикорупційної політики в Румунії; по-друге, визначити співвідношення інституційного потенціалу та результатів антикорупційної політики; по-третє, означити ті аспекти досвіду впровадження антикорупційних практик, які можуть бути використані в Україні на її євроінтеграційному шляху.

Методологія та методи дослідження. Методологічною основою даного дослідження є структурно-функціональний підхід, зокрема логічна ланцюгова модель оцінки урядових програм та проєктів (McLaughlin & Jordan 1999), яка передбачає три послідовних і взаємозалежних етапи: (1) визначення організаційного потенціалу інститутів; (2) процес реалізації політики; (3) отримані результати. Визначення організаційного потенціалу інститутів, що здійснюють антикорупційну політику, передбачає характеристику їх людських, фінансових, технічних та інформаційних ресурсів. Вимірювання процесу реалізації антикорупційної політики передбачає оцінку етапів конкретних процесуальних дій зацікавлених сторін у протидії корупції на основі двох основних принципів, що вказують на необхідність балансу між інтересами національної спільноти і правами особистості: по-перше, принципу справедливості, який передбачає, що збір та обробка доказів корупційних дій мають здійснюватися справедливо і неупереджено, а суб'єктивні докази мають об'єктивувалися незалежними судами; по-друге, принципу відповідності, згідно з яким «державна повинна використовувати відповідні засоби для досягнення законних цілей» (Engle, 2012). Вимірювання дотримання цих двох основних принципів може здійснюватися шляхом використання систематизованих національних та міжнародних баз даних (об'єктивовані показники) та показників, отриманих під час експертних опитувань (суб'єктивні дані) (World Justice Project, 2015). Вимірювання отриманих результатів, тобто результатів розслідування, судового переслідування і засудження за корупційні

правопорушення, можуть здійснюватися шляхом визначення організаційних результатів: кількість і якість зібраної інформації (для органів розвідки); кількість і якість потенційних доказів, кількість обвинувальних висновків, направлених до суду (для слідчих органів і прокуратури); кількість обвинувальних і виправдувальних вироків (суди вищого рівня).

Окрім наведених вище індикаторів оцінки трьох основних етапів логічної ланцюгової моделі оцінки урядових антикорупційних програм, на нашу думку, дослідження антикорупційної політики на прикладі конкретних кейсів вимагає цілісної оцінки балансу між її засобами і цілями. Адже, якщо такий баланс не дотримується (наприклад, здійснюється судове переслідування, або наміри антикорупційної діяльності перетворюється на зловживання), то це може бути маркером неякісної антикорупційної процедури та практики.

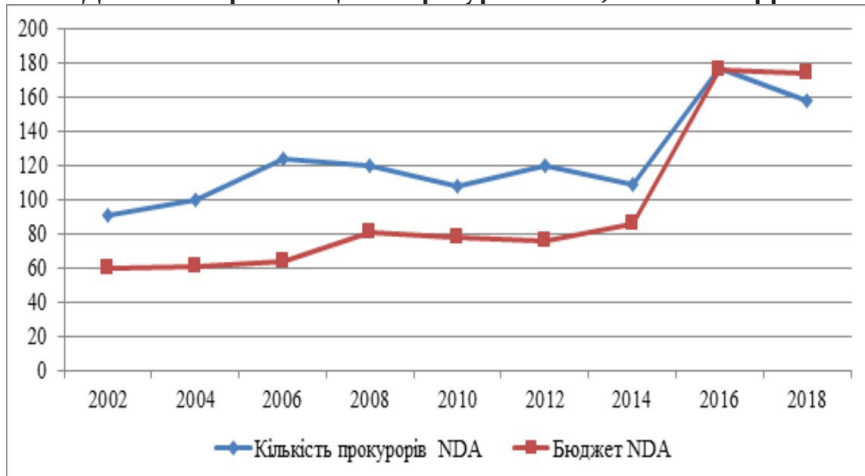
Виклад основного матеріалу. Організаційний потенціал інституційної складової політики протидії корупції визначається синергією організаційного потенціалу основних органів кримінального розслідування у справах про корупцію високого і середнього рівня, які функціонують в Румунії. По-перше, це Національний антикорупційний директорат (Direcția Națională Anticorupție, далі – DNA), що має функціональну та бюджетну автономію в розслідуванні масштабних випадків корупції на національному рівні та справ, пов'язаних із захистом фінансових інтересів ЄС. Окрім центрального офісу в Бухаресті, DNA має 14 територіальних підрозділів (Direcția Națională Anticorupție, 2021). По-друге, це Розвідувальна служба Румунії (Serviciul Român de Informații, далі – SRI), до компетенції якої входить розслідування кримінальних справ, що стосуються національної безпеки, зокрема, і загрози національній безпеці, пов'язані з корупцією. Відповідно до керівних принципів стратегії діяльності, SRI «зобов'язана гарантувати баланс між імперативами безпеки і правами людини, відповідно до демократичних стандартів» (Romanian Intelligence Service, 2015). По-третє, це Верховний касаційний суд Румунії (Înalta Curte de Casație și Justiție, далі – ICCJ) та 15 апеляційних судів, що виносять остаточні вироків у справах про корупцію (Înalta Curte de Casație și Justiție, 2013).

Найбільш виразно організаційний потенціал інститутів протидії корупції в Румунії унаочнюється через співставлення людських

та фінансових ресурсів DNA, наведених на рисунку 1 (складено за: Direcția Națională Anticorupție, 2018).

Рисунок 1

Динаміка організаційних ресурсів DNA, 2002–2018 рр.

149

Дані, наведені на рисунку 1 показують, що упродовж 2002–2018 рр. організаційні ресурси DNA суттєво зросли, що сприяло зростанню її інституційних можливостей. Зокрема, кількість прокурорів у вказаний період зростає з 91 до 158, а бюджет – з 61 млн. лей в 2005 році, що є еквівалентом 16,7 млн. євро до 174 млн. лей (37,4 млн. євро) у 2018 р. У динаміці організаційних ресурсів DNA чітко означаються дві хвилі зростання. Перша хвиля припадає на 2002–2007 рр. та пов’язана з розгортанням антикорупційної діяльності, що відбувалася за суттєвої фінансової підтримки ЄС, набуття членства у якому було стратегічною метою для румунської держави. Друга хвиля розпочалася у 2013 р. і тривала до 2016 р., коли кількість прокурорів DNA збільшилася з 109 до 177 осіб з одночасним зростанням річного бюджету з 19,2 млн. євро до 38,0 млн.євро. Таке зростання організаційних ресурсів DNA більшою мірою пов’язане з загальним зростанням бюджету судової системи Румунії та реформою системи національного судочинства, відповідно до моделі ЄС.

У період 2002–2018 рр. суттєво зросли й організаційні ресурси SRI, наприклад бюджет діяльності цієї інституції виріс зі 100 млн. євро в 2002 р. до 500 млн. євро в 2021 р. (Serviciul Român de Informații, 2021). Відповідно, ми можемо припустити, що зафіксована позитивна ди-

наміка організаційних ресурсів антикорупційних інституцій Румунії мали трансформуватися на більш ефективне судове переслідування за антикорупційні правопорушення, тобто бути відображеними у процесі реалізації антикорупційної політики.

Процес реалізації антикорупційної політики є оцінка конкретних процесуальних дій на основі принципів справедливості та відповідності на досудовому етапі, у якому основними суб'єктами антикорупційної політики виступають DNA та SRI. Важлива частина досудової антикорупційної практики пов'язана з отриманням інформації, що належить до сфери компетенції SRI, яка, починаючи з 2009 р., відповідно до секретного протоколу від 4 лютого 2009 р. (The Romanian Intelligence Service 2018), розпочала активну співпрацю з DNA у сфері обміну інформацією та технічної підтримки у форматі змішаних оперативних груп (The Romanian Intelligence Service 2008). SRI підписав подібні угоди про співпрацю з понад 400 іншими інституціями (органами влади та агенціями), поміж яких були Вища рада магістратів (2012 р.), Дисциплінарна інспекція мирових суддів (2016 р.) та Верховний суд Румунії. Двома установами, які не підписали протоколи про співпрацю, стали Конституційний суд Румунії та Служба зовнішньої розвідки. Попри суспільно значиму мету – протидія корупції як загрози національній безпеці, SRI, формуючи співпрацю з іншими відомствами за допомогою секретних протоколів, фактично покладалася на непрозорі практики. Опертя SRI на такий підхід збору інформації зазнав критики з боку румунських політиків, лідерів громадського сектору, юристів та асоціацій органів місцевого самоврядування. Підставою для неї стали зафіксовані порушення, які можна об'єднати у чотири групи.

150

—

По-перше, це збір надмірної інформації під час кримінальних розслідувань корупції чи судових переслідувань, що передавалася SRI в DNA та інші органи кримінального розслідування. Зокрема, загальна кількість повідомлень в рамках кримінальних розслідувань і переслідувань збільшилася з 542 у 2005 р. до 4120 в 2014 р., а кількість повідомлень, переданих SRI в DNA у 2005–2014 рр. збільшилася більш ніж в десять разів (зі 100 до 1229 повідомлень) (Romanian Parliamentary Commission, 2018). Зауважимо, що таке зростання особливо помітним стає у 2009 р., тобто тоді, коли були укладені угоди про міжвідомче співробітництво у реалізації антикорупційної політики.

По-друге, це надмірна видача та отримання ордерів на перехоплення інформації (прослуховування), що потенційно загрожує національній безпеці. Такі ордери запрошуються прокурорами, схвалюються високопоставленими суддями Верховного суду і виконуються SRI. Кількість отриманих ордерів на перехоплення інформації, що загрожує національній безпеці, становила близько 99 % (Romanian Parliamentary Commission, 2018), що вказує на фактичну відсутність судових обмежень. Зокрема, в період 2005–2016 рр. кількість ордерів щодо перехоплення інформації зростає з 1554 до 3660, а загальна кількість ордерів, що стосувалися національної безпеки у 2005–2016 рр. загалом становила 34640, з яких 31802 були запитами зі сторони SRI (Romanian Parliamentary Commission, 2018). Парламентська комісія з розслідування діяльності SRI зазначила, що ордери, видані їй на перехоплення інформації, виправдані потенційними ризиками для національної безпеки Румунії, однак часто вони видавалися без належної доказової бази (Romanian Parliamentary Commission, 2018).

По-третє, це зловживання в отримання дозвільних актів для виконання дій зі спостереження. Вище ми згадували, що у 2015 р. кількість ордерів на перехоплення інформації становила 51248. Їх кількість різко зменшилася (до 12992) в 2016 р., коли за рішенням Конституційного суду від 16 лютого стаття 142(1) Кримінально-процесуального кодексу Румунії була визнана неконституційною (Mungiu-Pippidi, 2018), що обмежило дії SRI з перехоплення інформації в кримінальних, потенційно антикорупційних, справах.

По-четверте, це випадки надмірного спостереження упродовж тривалого часу (приміром, голова Сенату К. Попеску-Тарічану перебував під наглядом упродовж чотирьох місяців) та спостереження за значною кількістю громадян. Відповідно до звіту Парламентської комісії з розслідування діяльності SRI, кількість тих, хто зазнавав прослуховування, становила близько 6 млн. осіб, тобто третина всього населення Румунії (Romanian Parliamentary Commission, 2018). Таким чином, в рамках реалізації антикорупційної політики відбувалося масштабне порушення прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією країни.

Практика досудових антикорупційних розслідувань DNA подекуди також суттєво відхилилася від європейської правової практики, зокрема в частині створення доказової бази та методах її формування. Зокрема, недостатня якість доказової бази антикорупційних

розслідувань унаочнювалася як невідповідність між стенограмами та записами, отриманими через прослуховування (European Court of Human Rights, 2014), і як наслідок відсутність прямих доказів у справах про корупцію та надмірне використання непрямих доказів, насамперед записів прослуховування телефонних розмов, наданих DNA відповідними структурами SRI. Досудові антикорупційні розслідування DNA характеризувалися оперуванням доказами, зібраними за допомогою провокаційних методів (European Court of Human Rights, 2014) та повною відсутністю доказів на користь обвинувачуваних («виправдовуючі докази»), хоча Кримінально-процесуальний кодекс Румунії вимагає від DNA збирати такі докази.

152

Для успішної реалізації антикорупційної політики особливо важливим є етап судового розгляду, який повинен об'єктивувати процес суб'єктивного розслідування, але, як ми бачимо з наведених вище прикладів, мав в Румунії суттєві недоліки. Судовий розгляд справ про корупцію є потенційним захистом від суб'єктивізму правоохоронних органів і органів прокуратури та потенційно здатен стримувати зловживання у сфері реалізації антикорупційної політики. В діяльності румунських судів можна виділити кілька проблемних питань. Насамперед, це винесення судами «рішень-копій», що були охарактеризовані європейським судом з прав людини (European Court of Human Rights, далі – ECtHR) як «просте повторення висновків прокурора» (European Court of Human Rights, 2014). Тобто судові рішення ґрунтувалися на невиправлених процесуальних помилках та некритичному схваленні обвинувальних висновків досудового розслідування, що призводило до упередженості на користь звинувачення і відходу від справедливого судового розгляду (наприклад, справа ECtHR «Берару проти Румунії», European Court of Human Rights, 2014).

Не менш важлива проблема етапу судового розгляду справ проти корупційних діянь стосується процесуальних порушень. Зокрема, суспільного резонансу набула інформація про те, що з 2014 р. склад судових колегій у Верховному касаційному суді Румунії не дотримувався закону № 255/2013, відповідно до якого має здійснюватися випадковий вибір всіх п'яти членів колегії, включаючи головуючого (Fair Trials 2018). Відповідно, упродовж 2014–2018 рр. десятки високопоставлених чиновників Румунії постали перед судом судових колегій, які були сформовані з порушенням вимог закону. Тож на сьогодні неможливо ані довести, ані спростувати, чи були винесені

975 вироків у кримінальних справах про корупцію з порушенням процедури справедливого судочинства. Рішення Конституційного суду про неконституційність вироків (Fair Trials, 2018) сформувало перед румунським кримінальним правосуддям потребу ухвалення відповідного коригуючого рішення, яке має забезпечити баланс між принципами справедливості, з одного боку, і правовою наступністю і ефективністю, з іншого. Однак, воно не прийнято до сьогодні.

На нашу думку, певним віддзеркаленням проблем правосуддя в Румунії є статистичні дані, що відображають динаміку звернень громадян Румунії до ЕСЧР. Від часу ратифікації Румунією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1994 р. було зафіксовано 226 порушення Ст. 3 Заборона катування, 119 порушень Ст. 5 Право на свободу та особисту недоторканність та 437 порушень Ст. 6 Право на справедливий суд (Fair Trials, 2018). Згідно з останніми даними ЕСЧР за 2020 р., Румунія посідає 4 місце за кількістю справ, що очікують на розгляд суддів ЕСЧР, їх частка становить 12,2 % (перша за кількістю справ – Росія (22 %), друга – Туреччина (19 %), третя – Україна (16,8 %) (European Court of Human Rights 2020). Варто відзначити, що після суспільного дискурсу несправедливого антикорупційного правосуддя, розпочатого у 2018 р., кількість справ проти Румунії, що очікують на розгляд суддів ЕСЧР, зменшилася. У 2018 р. Румунія посідала 2 місце (15,1 %) за кількістю звернень громадян до ЕСЧР, що мали бути розглянуті (European Court of Human Rights, 2020).

Результати антикорупційної політики Румунії офіційно вимірюються через динаміку кількості: (1) звинувачувальних висновків; (2) підсудних; (3) справ, переданих до суду; (4) остаточних обвинувальних вироків. У 2002–2016 рр. кількість обвинувачень, переданих до суду збільшилася з 388 до 1652; кількість підсудних, відданих до суду зросла з 69 до 925; кількість остаточних обвинувальних вироків збільшилася з 22 до 879. З 2005 р. по 2016 р. перед судом постало 8347 осіб, винесено 5726 остаточних вироків (Ministerului Public, 2021). Серед засуджених були члени парламенту, міністри, мери, державні службовці, військові, бізнесмени, юристи, лікарі та викладачі. Зафіксована тенденція кількісного зростання засуджених, була означена DNA як свідчення прогресу та ефективності антикорупційної політики в Румунії (Direcția Națională Anticorupție, 2018), а Європейська комісія визначала результати антикорупційної політики через такі оціночні

категорії як: «ефективне судове переслідування», «підвищення ефективності», «подальший прогрес», «вражаючий імпульс», «ознакостійкості» (European Commission, 2010; European Commission, 2011; European Commission, 2015; European Commission, 2018). Оцінки Європейської комісії активно інкорпоровалися в національний медійний, науковий та дискурсивний простори, однак питання співвідношення результатів та дотримання принципів і норм закону, тобто якості антикорупційної політики під час реалізації повного циклу антикорупційної політики не набуло пріоритетності.

Висновки. Вивчення процесу реалізації та результатів антикорупційної політики Румунії в контексті формування досвіду для реалізації політики протидії корупції в Україні дозволяє сформулювати низку висновків. По-перше, здійснений аналіз особливостей реалізації антикорупційної політики в Румунії вказує на формування в країні двох конкуруючих підходів щодо доцільності форм та методів даного процесу. Прихильники першого підходу, інституційно згуртовані довкола DNA, SRI та ICCJ, зорієнтовані на кількісну результативність антикорупційної політики, що досягається попри численні процесуальні порушення правової процедури. Прихильники другого підходу, а це критично налаштовані юристи, представники громадських організацій, політики національного та регіонального рівні, об'єднані рішеннями Конституційного суду щодо процесуальної несправедливості антикорупційної політики Румунії, наголошують на необхідності та важливості забезпечення і неухильного дотримання процесуальних гарантій і правових рішень, зорієнтованих на якість результатів антикорупційної діяльності спеціальних антикорупційних структур.

По-друге, визначене співвідношення інституційного потенціалу та результатів антикорупційної політики в Румунії, здійснене за допомогою логічної ланцюгової моделі оцінки урядових програм та проектів, вказує на те, що зростання інституційного та організаційного потенціалу антикорупційних структур Румунії спричинило кількісне зростання результативності антикорупційної політики за одночасного зниження її якісних показників, відображених у процесуальних характеристиках реалізації антикорупційної політики. Таке співвідношення кількісних та якісних результатів антикорупційної політики вказує на певний дисбаланс в діяльності структур системи

антикорупційної діяльності та потребує політичного коригування антикорупційної політики.

По-третє, найважливішим аспектом антикорупційних практик, який може бути використано в Україні, є сформоване розуміння, як на рівні українського політикуму та антикорупційних інститутів, так і на рівні масової політичної свідомості та антикорупційних громадських організацій, що результативність та ефективність реалізації антикорупційної політики мають оцінюватися як законодавчо забезпечений баланс кількісних та якісних показників, що відповідають європейським принципам забезпечення прав і свобод людини. Гонитва за кількісними показниками, втім, як і нехтування ними, неминуче формуватимуть суспільний дискурс щодо організаційної доречності /спроможності національної системи антикорупційних інститутів та принципів антикорупційної політики.

References:

1. Antena 3. 2021. URL: <https://www.antena3.com/#> (accessed 10 April 21).
2. Borz, G. 2019. "Combating corruption in Europe: A stimulus-response approach," *European Political Science*. 18(2): 217–233.
3. Clark, D. 2016. "Fighting corruption with con tricks: Romania's assault on the rule of law". URL: <https://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2017/01/Romania-paper.pdf> (accessed 14 June 20).
4. Dimitrov, G., Plachkova, A. 2020. "Bulgaria and Romania, Twin Cinderellas in the European Union: how they contributed in a peculiar way to the change in EU policy for the promotion of democracy and rule of law," *European Politics and Society*. 22(53): 1–18.
5. Direcția Națională Anticorupție. 2018. Raport privind exercitarea mandatului de procuror șef al Direcției Naționale Anticorupție mai 2013 – iulie 2018. URL: https://www.pna.ro/bilant_activitate.xhtml?id=43
6. Direcția Națională Anticorupție. 2021. Despre noi. URL: https://www.pna.ro/about_us.xhtml (accessed 1 May 21).
7. Dragomir, D. 2018. "Romania's anti-corruption crackdown echoes a darker past". 6 February 2018. URL: <https://euobserver.com/opinion/140824> (accessed 10 April 21).
8. Engle, Eric, *The History of the General Principle of Proportionality: An Overview* (July 7, 2009). 10 *Dartmouth Law Journal* 1-11 (2012).

Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1431179> (accessed 14 June 20).

9. European Commission. 2018. “European Commission (2018): Report from the Commission to the European Parliament and the Council On Progress in Romania under the Co-operation and Verification Mechanism COM(2018) 851 final”. Strasbourg, 13.11.2018. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/progress-report-romania-2018-com-2018-com-2018-851_en.pdf (accessed 12 March 21).

10. European Commission. 2010. “European Commission (2010): Report from the Commission to the European Parliament and the Council On Progress in Romania under the Co-operation and Verification Mechanism. COM/2010/0401 final”. Brussels, 20.7.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0401&from=en> (accessed 12 March 21).

156 — 11. European Commission. 2011. “Report from the Commission to the European Parliament and the Council On Progress in Romania under the Co-operation and Verification Mechanism/ COM/ 2011/0460 final”. Brussels, 20.7.2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0460&from=ga> (accessed 12 March 21).

12. European Commission. 2015. “European Commission (2015): Report from the Commission to the European Parliament and the Council On Progress in Romania under the Co-operation and Verification Mechanism. COM/2015/035 final”. Brussels, 28.1.2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0035&from=EN> (accessed 12 March 21).

13. European Court of Human Rights. 2020. “Analysis of statistics 2020”. January 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2020_ENG.pdf (accessed 17 October 20).

14. European Court of Human Rights. 2014. “Case of Beraru v. Romania. (Application no. 40107/04)”. Judgment. Strasbourg, 18 March 2014. Final 08/09/2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-141910%22%5D%7D> (accessed 12 March 21).

15. Evenimentul zilei. 2021. URL: <https://evz.ro/> (accessed 10 April 21).

16. Fair Trials. 2018. “Report on Romania. Decisions of violation of Article 5 and 6 of the European Convention on Human Rights (ECHR) by Romania over the last two years, as determined by the European Court

of Human Rights (ECtHR)”. URL: <https://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/Country-Report-Romania.pdf> (accessed 17 October 20).

17. Freedom House. 2020. “Freedom in the World 2020. Romania”. URL: <https://freedomhouse.org/country/romania/freedom-world/2020#PR> (accessed 14 June 20).

18. Cave, A. 2018. “Former FBI director outlines five steps to restore the rule of law in Romania,” *Forbes*. August 23, 2018. URL: <https://www.inkl.com/news/former-fbi-director-outlines-five-steps-to-restore-the-rule-of-law-in-romania>

19. Giuliani, R. H. 2018. “Letter to Klaus Iohannis”. URL: <https://media.stiripesurse.ro/other/201808/media-153535607801934800.pdf> (accessed 10 April 21).

20. Hein, M. 2015. “The fight against government corruption in Romania: Irreversible results or Sisyphian challenge?” *Europe-Asia Studies*. 67(5): 747–776.

21. Hoxhaj, A. 2019. *The EU anti-corruption report. A reflexive governance approach*. London: Routledge.

22. Iancu, A. 2018. “Questioning anticorruption in postcommunist contexts. Romanian MPs From Commitment to Contestation,” *Südosteuropa*. 66(3): 392–417.

23. Înalta Curte de Casație și Justiție. 2013. “Competența – Secția penală. Competența – conform noului Cod de Procedură Penală”. URL: <http://www.scj.ro/514/Competenta> (accessed 17 October 20).

24. McLaughlin, J. A., Jordan, G. B. 1999. “Logic models: A tool for telling your programs performance story,” *Evaluation and Program Planning*. 22(1): 65–72.

25. Mendelski, M. 2016. “Europeanization and the rule of law: Towards a pathological turn,” *Southeastern Europe*. 40(3): 346–384.

26. Ministerului Public. 2021. *Rapoarte de Activitate*. URL: <https://www.mpublic.ro/en/content/raport-de-activitate>

27. Mungiu-Pippidi, A. 2018. “Romania’s Italian-style anticorruption populism,” *Journal of Democracy*. 29(3): 104–116.

28. Noutcheva, G., Bechev, D. 2008. “The successful laggards: Bulgaria and Romania’s accession to the EU,” *East European Politics and Societies*. 22(1): 114–144.

29. MEDEL. 2018. “Resolution on safeguarding the independence of the Romanian judicial system from secret and unlawful interference of the intelligence agencies. *Magistrats Européens pour la Démocratie et Les*

Libertés (MEDEL), meeting in Brussels, Belgium, on 24th of May, 2018”. URL: <https://medelnet.eu/index.php/association/445-resolution-on-safeguarding-the-independence-of-the-romanian-judicial-system-from-secret-and-unlawful-interference-of-the-intelligence-agencies> (accessed 14 June 20).

30. Romanian Intelligence Service (2015). Security strategy. URL: <https://www.sri.ro/security-strategy> (accessed 7 May 20).

31. Romanian Parliamentary Commission. 2018. “Raportul partial reprezentand activitatea comisiei in Perioada septembrie 2017 – prezent, Referitor la mandatele de securitate nationala, Mandatele de supraveghere tehnica si la ordonantele Procurorilor pe 48 de ore”. URL: http://www.cdep.ro/caseta/2018/10/22/hp18611_SRI.pdf (accessed 17 October 20).

32. Sedelmeier, U. 2014. “Anchoring democracy from above? The European Union and democratic backsliding in Hungary and Romania after accession.”. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 52(1): 105–121.

158

— 33. Serviciul Român de Informații. 2021. “Bugetul pe anul 2021 aprobat prin Legea nr. 15/2021*), actualizat**).” URL: https://www.sri.ro/assets/files/bugete/Buget_SRI_2021.pdf (accessed 7 May 20).

34. Spendzharova, A. B., Vachudova, M. A. 2012. “Catching up? Consolidating liberal democracy in Bulgaria and Romania after EU accession,” *West European Politics*, 35(1): 39–58.

35. The Romanian Intelligence Service. 2008. Report on the activity of the Romanian Intelligence Service in 2008. URL: http://arhiva.sri.ro/fisiere/rapoarte_engleza/Traducere_Rap_2008.pdf (accessed 7 May 20).

36. The Romanian Intelligence Service. 2018a. “Secrete protocol no. 003064 from 4 February 2009 which was declassified on 29 March 2018”. URL: https://www.sri.ro/assets/img/news/protocol-de-cooperare/Protocol_declasificat.pdf (accessed 7 May 20).

37. Transparency International Romania. 2021. URL: <https://www.transparency.org/en/countries/romania> (accessed 14 June 20).

38. World Justice Project. 2015. Annual Report 2015. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/AR_2015_v1.pdf (accessed 14 June 20).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.159-169>

УДК: 328.185:070.4](477)

© Дмитро Антонюк¹

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ-РОЗСЛІДУВАЧІВ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті автор розглядає проблеми, із якими стикаються журналісти-розслідувачі в процесі протидії корупції в сучасній Україні. Зокрема, щодо негативного сприйняття їх діяльності всередині суспільства; відсутність належної безпеки журналістів при виявленні корупційних правопорушень у представників влади; труднощі, пов'язані з пошуком і отриманням доступу до інформації про корупційні операції.

159

Підкреслено необхідність налагодження якісної взаємної підтримки та співпраці між неурядовими організаціями та журналістами-розслідувачами для вирішення зазначених вище проблем, а також вироблення спільних рекомендацій із подолання корупційних ризиків на основі власної діяльності. Висвітлено переваги взаємодії НУО із журналістами-розслідувачами в контексті забезпечення останніх від переслідування органами влади.

Вирішення більшості проблем, пов'язаних із професійною діяльністю журналістів-розслідувачів, автор вбачає у створенні для них спеціальної мережі, яка би відслідковувала рух корупційних коштів та забезпечувала якісне надходження та обмін відповідною інформацією. Запропоновано створення подібної мережі в Україні, яка би охоплювала всі регіони та могла закласти інформаційну основу для налагодження ефективного антикорупційного контролю на національному рівні.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, журналіст-розслідувач, мережа журналістів-розслідувачів.

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, e-mail: antoniuk.dmytro@chnu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-3143-4464

Issues and Prospects of Investigative Journalist Activities in the context of anti-corruption in contemporary Ukraine

In the article the author considers the problems faced by investigative journalists in the process of combating corruption in contemporary Ukraine. In particular, regarding the negative perception of their activities within society; lack of proper security of journalists in detecting corruption offenses by government officials; difficulties in finding and accessing information on corrupt transactions.

The need to establish high-quality mutual support and cooperation between NGOs and investigative journalists to address the above issues, as well as to develop joint recommendations for overcoming corruption risks based on their own activities. The advantages of NGO cooperation with investigative journalists in the context of protecting the latter from persecution by the authorities are highlighted.

The author sees the solution of the most of problems related to the professional activity of investigative journalists in a special network created for them, which would monitor the movement of corruption funds and ensure high-quality receipt and exchange of relevant information. It is proposed to create a similar network in Ukraine, which would cover all regions and could lay an information basis for establishing effective anti-corruption control at the national level.

Keywords: *corruption, anti-corruption, investigative journalist, network of investigative journalists.*

Постановка проблеми. Інформація у сучасному світі відіграє головну роль у формуванні суспільної думки, на основі якої громадяни здійснюють своє волевиявлення при формуванні складу органів влади. Тому вибори не можуть вважатися по справжньому демократичними та відповідати своєму призначенню, якщо виборці відчують брак інформації про якісні характеристики та добросовісність кандидатів і, в результаті, роблять помилковий вибір, що в кінцевому результаті призводить до зниження ефективності влади, втрати нею довіри, її делегітимації та розчарування демократичним режимом загалом. Великі медіа-компанії здійснюють журналістські розслідування з викриття корупції, проте вони не взмозі охопити усі випадки, особливо на місцевому рівні, тому виникає серйозна потреба у появі профільних журналістів-розслідувачів, які своїми матеріалами заповнили би прогалини в інформаційному просторі. Ефективна ді-

яльність журналістів-розслідувачів покликана не лише розкривати інформацію про випадки корупції, але й формувати загальну культуру сприйняття викривачів та їх поведінки. На превеликий жаль, в Україні на сучасному етапі діяльність таких журналістів не є достатньо розвинутою та не користується належною підтримкою з боку громадськості через низку проблем, а тому виникають серйозні побоювання щодо налагодження ефективного вітчизняного механізму антикорупційного контролю, де обмін інформацією відіграє ключову роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для висвітлення проблем забезпечення ефективної діяльності журналістів-розслідувачів у контексті налагодження якісного механізму протидії корупції та пошуку можливих шляхів їх подолання ми вважаємо за доцільним, насамперед, звернутися до напрацювань їх представників – Паула Раду (Radu, 2016), Аліни Раду (Radu, 2020), Бена Коудока, Рейчел Девіс Теки (Cowdock and Davies Teka, 2020), Дмитра Великовського (Velikovsky, 2020), а також до провідних науковців, що займаються дослідженням цієї проблематики на теоретичному рівні, зокрема Аліни Мунджіу Піппіді (Mungiu-Pippidi, 2015). Причому, ми будемо розглядати тільки ті шляхи вирішення цих проблем, які не потребують участі держави й котрі цілком можливо впровадити в Україні на сучасному етапі.

Мета статті полягає у визначенні основних проблем діяльності журналістів-розслідувачів, а також шляхів їх подолання задля формування ефективного механізму антикорупційного контролю в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ні для кого не секрет, що журналістські розслідування можуть стимулювати правоохоронні, судові та спеціальні антикорупційні органи до проведення власних розслідувань, результати яких суттєво впливають на легітимність представників влади та довіру з боку громадськості (Самаї, 2012, 27), однак вже згадані вище наявні проблеми не дозволяють у повному обсязі реалізувати потенціал цих розслідувань. Перша проблема, із якою стикаються журналісти-розслідувачі, полягає у негативному сприйнятті їх діяльності окремими представниками суспільства, які вважають, що така діяльність підриває загальну стабільність, особливо на фоні не надто сприятливої економічної ситуації. Дана проблема спостерігається у Сполучених Штатах Америки,

де таких журналістів інколи вважають «непатріотичними зрадниками», що вносять розкол в американське суспільство (Henschke, 2020, 97). Набагато гірше, коли влада відкрито протистоїть окремим журналістам, як, наприклад, у Російській Федерації, вважає їх «іноземними агентами», що становлять загрозу суспільній безпеці, тим самим налаштовує проти них решту суспільства. Насправді ж, навпаки, створює передумови для боротьби з противниками корумпованого режиму з боку громадськості та захисту каналів незаконного збагачення, включно із вже наявними статками (Velikovsky, 2020).

162 — Інша проблема, через яку інститут журналістів-розслідувачів не може повністю розкрити свій потенціал та масово залучити на свій бік нових активістів, залишається питання їх безпеки. Одна справа, коли проти журналістів-розслідувачів корумповані суб'єкти використовують власні ЗМІ та окремі онлайн-інструменти для дискредитації їх роботи, інша – коли проти активістів застосовують залякування, погрози та інші злочинні методи. Наприклад, розкриття корумпованості місцевої політичної еліти є небезпечним не лише у зв'язку з обмеженими можливостями зберігати анонімність на локальному рівні, але й може становити загрозу національній, або навіть міжнародній злочинній мережі, самостійно захиститися від яких, за відсутності в державі розвинутих правоохоронної та судової систем, пересічним журналістам-розслідувачам буде практично неможливо (Radu, 2016). В напівавторитарних державах, зокрема у згаданих вище РФ, висвітлення випадків корупції, особливо з подальшою передачею відповідного матеріалу іноземним ЗМІ, розцінюється правоохоронною та судовою системами як державна зрада відповідно до ст. 275 Кримінального кодексу РФ, тож нічого дивного у масовому затриманні правоохоронцями журналістів під час мітингів на підтримку російського опозиціонера О. Навального, який зробив собі ім'я завдяки розслідуванням появи багатомільйонних статків у високопосадовців та представників політичного істеблішменту сучасної Росії, немає (Velikovsky, 2020).

Для більшості журналістських розслідувань проблемою залишається можливість притягнення до цивільної відповідальності за подання недостовірної інформації, тобто наклепу, що може завдати моральної шкоди особі через приниження її честі, гідності та ділової репутації (ст. 23 п. 4 Цивільного кодексу України). Журналістські розслідування повинні бути цілісними, переконливими та спирати-

ся на факти. Однак, тут виникають дві взаємопов'язані проблеми: 1) збір актуального пакету доказів зазвичай є непосильною справою для незалежного журналіста-розслідувача; 2) невизначеність як діяти викривачу в ситуації, якщо він впевнений у наявності корупційного правопорушення, що загрожує загальному добробуту, однак наявних доказів може виявитися недостатньо для його публічного висвітлення (Radu, 2020).

Ускладнюється діяльність журналіста-розслідувача й іншими нюансами його роботи, починаючи від пошуку та оплати доступу до баз даних про фінансові операції офшорної компанії, закінчуючи проблемою отримання оплати за витрачений на розслідування час із високою ймовірністю «зайти у глухий кут», наткнувшись на інші пов'язані офшорні компанії із закритим доступом до внутрішньої інформації (Radu, 2020).

Вирішенням цих проблем, не беручи до уваги можливості держави щодо вдосконалення законодавства з питань захисту викривачів, ми вбачаємо, насамперед, у налагодженні співпраці між журналістами-розслідувачами та антикорупційними неурядовими організаціями для обопільного покращення якості роботи, що, в свою чергу, забезпечить ширші можливості для здійснення журналістських розслідувань та необхідну взаємну підтримку, через що викриття корупції здійснюватиметься швидше, ефективніше та безпечніше. Плідна співпраця регіонального відділення Transparency International у Великобританії із місцевими журналістами-розслідувачами з оперттям на викривальні матеріали, дозволила провести масштабний аналіз слабких місць у національній системі боротьби з відмиванням грошей, та спільно розробити рекомендації щодо подолання цієї проблеми (Cowdock and Davies Teka, 2020). Ще одним позитивним прикладом взаємодії антикорупційних неурядових організацій з журналістами слугує діяльність антикорупційної кампанії «Коаліція за чистий парламент» (КЧП) під час виборчої кампанії до румунського парламенту 2004 року, де досвід представників незалежних ЗМІ допоміг КЧП ефективно протидіяти опонентам в інформаційному просторі, внаслідок чого Коаліції вдалося заручитися потужною суспільною довірою та підтримкою, реалізувати поставлені завдання щодо очищення партійних списків від недобросовісних представників, чим було закладено основу для лібералізації румунської політичної системи,

створення дієвого механізму протидії корупції та вступу Румунії до складу Європейського Союзу (Mungiu-Pippidi, 2015, 170-171).

164 — Як відомо, журналісти, що займаються викриттям корупції, за умов слабкої демократії часто зазнають переслідувань з боку національних урядів через свою незручну для окремих представників влади діяльність. Даний фактор відлякує потенційних журналістів від проблеми дослідження корупції, саме в тих суспільствах, де це є найбільш необхідним. Співпраця з міжнародними НУО може бути додатковою гарантією їх безпеки, але за умови, що діяльність журналіста-а є ефективною, оскільки він правильно організував свою роботу, та володіє вагомими професійними здобутками. Зокрема, Хадіджа Ісмаїлова – азербайджанська журналістка, котра викрила корупційні схеми найвищих державних діячів у своїй країні, була заарештована та звинувачена у злочинах, що аж ніяк не пов'язані з її професійною діяльністю, що дало підстави міжнародній спільноті розцінювати даний крок азербайджанської влади як штучну фабрикацію справи. Такий розвиток подій не пройшов поза увагою авторитетних міжнародних неурядових об'єднань, що вилилося у тиск з боку авторитетних НУО на офіційну владу Азербайджану, за результатами якого журналістка невдовзі вийшла на свободу (Gogia, 2016). Колегу Х. Ісмаїлової, відомого румунського журналіста-розслідувача, Паула Раду, один із азербайджанських високопосадовців звинуватив у наклепі та у зв'язку з цим подав до суду, але, за підтримки провідних НУО, викривачу вдалося заручитися допомогою найкращих юристів та виграти справу (ОСССР, 2020). Таким чином, співпраця між журналістами-розслідувачами та НУО є необхідною для ефективної взаємної діяльності, особливо на її ранніх етапах.

Оскільки корупція на сьогодні цілком обґрунтовано вважається глобальною проблемою № 1 через існування невидимих каналів тіньової економіки, для їх виявлення необхідне створення спеціальної мережі журналістів розслідувачів, яка діяла би за принципом «мережа долає мережу» (Radu, 2016). Сьогодні корупційні схеми нагадують складні системи з дуже великою кількістю компонентів, які можуть бути представлені як окремими фізичними, так і юридичними особами, у взаємодії з один одним яких «губляться» кошти, отримані корупційним шляхом. До того ж, схеми можуть змінюватися відповідно до зовнішніх умов, нівелювати фактор національних кордонів з метою заплутати органи правопорядку. Відповідно потребується

створення мереж, які би відслідковували рух корупційних коштів на усіх етапах.

Необхідність створення такої мережі, насамперед, пояснюється повільними темпами обміну інформацією про корупцію між державами та національними правоохоронними органами, в той час як більшість сучасних корупційних схем розроблені таким чином, щоби їх, у разі викриття, можна було б ліквідувати та замінити новими у найкоротші терміни. Як вже зазначалося вище, корупція на локальному рівні може бути частиною більших схем, для протидії яким недостатньо зусиль місцевих активістів. Тому, на допомогу їм повинні прийти інші журналісти-розслідувачі, які, по-перше, своїми зусиллями забезпечать надходження більшої кількості даних про той чи інший корупційний злочин, що забезпечить більшу прозорість, чим збільшить шанси на притягнення винних до відповідальності; по-друге, будуть утворені нові канали обміну та передачі інформації, в результаті функціонування яких злочинні клани не зможуть діяти спокійно через неспроможність передбачити витік інформації, та змушені будуть ризикувати при здійсненні корупційних операцій (Radu, 2016). Створення мережі також суттєво вирішить проблему із організацією безпеки для викривачів, як, наприклад, через поширення нею інформації про залякування когось із її учасників, що спричинить додатковий розголос і приверне увагу передових глобальних інституцій для здійснення відповідного тиску на корумпованих представників влади. До того ж, міжнародні зв'язки допоможуть викривачам на постійній основі обмінюватися не лише даними, але й досвідом, а для найбільш здібних – відкрити можливості для кар'єрного зростання. Вважаємо, що мережа журналістів-розслідувачів повинна представляти себе як престижне об'єднання фахівців своєї справи, що користується належним авторитетом та довірою.

На сьогоднішній день успішно функціонують такі організації як Міжнародний консорціум журналістських розслідувань (МКЖР) (International Consortium of Investigative Journalists, n.d.), Проект розслідування організованої злочинності та корупції (ПРОЗК) (Organised Crime and Corruption Reporting Project, n.d.), Філіппінський центр журналістських розслідувань (ФЦЖР) (Philippine Center for Investigative Journalism, n.d.), ProPublica (ProPublica, n.d.) та ін., що входять до складу Глобальної мережі журналістських розслідувань (ГМЖР) (Global Investigative Journalism Network, n.d.), однак

їх зусиль об'єктивно недостатньо для попередження усіх випадків корупції, що залишає корупціонерам «поле для маневрів» та зберігає можливості для подальшого розвитку корупції у світі (Radu, 2016). На нашу думку, створення мережі журналістських розслідувань на національному рівні, зокрема в Україні, допомогло би хоча б частково вирішити зазначену вище проблему. Сьогодні в нашій країні діють чимало незалежних журналістів-розслідувачів та кілька НУО із журналістських розслідувань, деякі з них входять до ГМЖР (мережа «Наші гроші», Миколаївський центр журналістських розслідувань, Рівненське агентство журналістських розслідувань тощо) (Global Investigative Journalism Network, n.d.), однак належної взаємодії між ними не спостерігається. Зокрема, бракує потужних центрів журналістських розслідувань у деяких обласних центрах (зокрема у Чернівецькій області), які займалися би моніторингом ситуації у своєму регіоні. Причиною цього можуть слугувати як відсутність міжнародної та громадської підтримки, так і специфіка окремих регіонів, особливо прикордонних, де корупційних ризиків більше, оскільки активно діють пов'язані з контрабандою злочинні групи. На нашу думку, створення національної мережі повинно розпочатися з налагодження співпраці між розслідувачами корупції та НУО, останні змогли би здійснити аналіз ризиків для викриття корупції в найбільш проблемних регіонах, розробивши рекомендаційний комплекс дій для журналістів задля уникнення ними зайвої небезпеки під час здійснення своєї діяльності, та, можливо, спираючись на власні дослідження, розробити загальну модель мережі журналістських розслідувань для українських реалій.

166

Наступним важливим моментом становлення вказаної вище мережі є її технічна складова. Хоча, на сьогоднішній день не є проблемою налагодження комунікації та обміну даними між розслідувачами корупції через сучасні месенджери (Telegram, WhatsApp, Facebook Messenger та інші), електронні пошти, мобільний зв'язок тощо, однак питання щодо надійності їх використання залишається актуальним, адже сучасний злочинний світ також не стоїть на місці та активно використовує новітні технології для здійснення протизаконних діянь, через що потребується активне залучення представників ІТ-сфери для забезпечення захисту каналів обміну інформації між учасниками мережі, включно із їх персональними даними. Можливо, для цього знадобиться створення окремої захищеної онлайн-платформи. Без

усього цього корупціонери та злочинці зможуть відслідковувати потік інформації та відповідно перешкоджатимуть роботі мережі, внаслідок чого сама її концепція зазнає краху.

Додатково для підтримки ефективності та професіоналізму мережі, було би корисним впровадження внутрішньої системи звітування, через яку її учасники зможуть повідомляти про результати виконаної роботи; зазначати ризики та труднощі, із якими вони стикаються під час своєї професійної діяльності тощо. На наш погляд, це дозволить зберігати авторитет мережі для громадськості через відсіювання неефективних журналістів-розслідувачів, а також сформувати принципи внутрішньої взаємодопомоги, згуртованості, усвідомлення заняття спільною справою та відповідальності за свої дії.

Публікувати та поширювати матеріали розслідувань учасники національної мережі можуть у соціальних мережах та на платформах відеохостингу, однак їх можуть спіткати блокування з боку тих, кому таке висвітлення інформації нестиме пряму загрозу, що зі свого боку підриватиме ефективність мережі та довіру до неї. Тим не менше, учасники мережі зобов'язані подавати свої розслідування максимально цілісно та якісно, адже повнота інформації створюватиме приголомшливий ефект на громадян, що продукуватиме суспільну довіру не залишаючи шансів корумпованим представникам влади для «контрударів» і маневрування. До того ж, мережа матиме позитивний вплив на вибір громадян під час виборчого процесу, що дозволить формувати більш якісні та ефективні органи влади. Потрібно заохочувати міжнародну взаємодію національної мережі в Україні із зарубіжними колегами, що дозволить на основі сформованих зв'язків розширити можливості вітчизняних журналістів-розслідувачів. Тому, створення на національному рівні розгалуженої мережі журналістів-розслідувачів, яка б охоплювала усі регіони України та мала «вихід» на міжнародний рівень закладе важливий компонент/елемент у вітчизняний механізм антикорупційного контролю.

Отже, на сьогоднішній день в Україні ми спостерігаємо чимало проблем, із якими стикаються журналісти-розслідувачі в контексті своєї професійної діяльності й котрі не дозволяють якісно побудувати вітчизняну модель протидії корупції з надійними каналами обміну інформацією. Зокрема, проблеми стосуються як організаційної частини діяльності (труднощі із пошуком та отримання інформації), так і питань особистого захисту й підтримання (наскільки можливо)

безпечних умов праці. Створення вітчизняної мережі журналістів-розслідувачів має стати першим кроком до їх подолання, що також забезпечить своєчасне надходження інформації про корупційні правопорушення з метою їх ефективного попередження та для формування більш ефективного суспільного механізму контролю за корупцією не лише на національному рівні, але й на міжнародному.

References:

1. Camaj, Lindita. 2012. "The Media's Role in Fighting Corruption: Media Effects on Governmental Accountability". *The International Journal of Press/Politics* 18(1): 21-42. DOI: 10.1177/1940161212462741.

2. Cowdock, Ben, and Rachel Davies Teka. 2020. "How UK anti-corruption groups work with journalists to push for change". The Foreign Policy Centre. URL: <https://fpc.org.uk/how-uk-anti-corruption-groups-work-with-journalists-to-push-for-change/> (accessed February 13, 2021).

168 — 3. Global Investigative Journalism Network. URL: <https://gijn.org/> (accessed February 13, 2021).

4. Gogia, Giorgi. 2016. "Dispatches: Leading Azerbaijani Journalist Freed From Prison". Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/news/2016/05/25/dispatches-leading-azerbaijani-journalist-freed-prison> (accessed April 18, 2021).

5. Henschke, Adam. 2020. "Why Would I Be a Whistleblower?". *Ethics & International Affairs* 34(1): 97-109. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0892679420000143>.

6. International Consortium of Investigative Journalists. URL: <https://www.icij.org/> (accessed February 13, 2021).

7. Mungiu-Pippidi, Alina. 2015. *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316286937.004>.

8. OCCRP. 2020. "OCCRP-Related Lawsuit Settled". URL: <https://www.occrp.org/en/40-press-releases/press-releases/11496-occrp-related-lawsuit-settled> (accessed April 18, 2021).

9. Organised Crime and Corruption Reporting Project. URL: <https://www.occrp.org/en> (accessed February 13, 2021).

10. Philippine Center for Investigative Journalism. URL: <https://pcij.org/homepage> (accessed February 13, 2021).

11. ProPublica. URL: <https://www.propublica.org/> (accessed February 13, 2021).

12. Radu, Alina. 2020. “Chişinău to London: A story about big money and small information”. The Foreign Policy Centre. URL: <https://fpc.org.uk/chisinau-to-london-a-story-about-big-money-and-small-information/> (accessed February 13, 2021).

13. Radu, Paul. 2016. “Follow the money: how open data and investigative journalism can beat corruption”. GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/against-corruption-a-collection-of-essays/against-corruption-a-collection-of-essays#paul-radu-follow-the-money-how-open-data-and-investigative-journalism-can-beat-corruption> (accessed March 15, 2021).

14. Velikovsky, Dmitry. 2020. “Investigative journalism in today’s Russia, and why the UK’s stance could actually make a difference”. The Foreign Policy Centre. URL: <https://fpc.org.uk/investigative-journalism-in-todays-russia-and-why-the-uks-stance-could-actually-make-a-difference/> (accessed February 13, 2021).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.170-185>

УДК: 323.23

© Андрій Конет¹

ТЕХНОЛОГІЇ МАНІПУЛЮВАННЯ

У ПРОЦЕСІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ-99 В УКРАЇНІ

170
—
У статті досліджені виборчі кампанії кінця ХХ ст. в Україні і доведено, що в них використовували технології маніпулювання. У державі йшла демократизація політичної системи, прийняття нового виборчого законодавства, перехід до змішаної виборчої системи; формувалася політичний плюралізм, значно зросла кількість партій, загострилася боротьба за владу. З кожною наступною виборчою кампанією (президентською, парламентською) політична боротьба міцніла, а технології залучення голосів виборців ставали більш уразливими. Автор доводить, що в Україні демократичні процеси ще не завершені, традиції демократії і стабільні політичні інститути відсутні. Натомість розвиваються технології маніпулювання, виборча інженерія, які спрямовані на обмеження дій конкурентів і створення сприятливих умов для здобуття перемоги. Це заважає формуванню певних стримувань, бар'єрів у технологіях маніпулювання, звичних для багатьох цивілізованих демократичних держав.

Ключові слова: демократичні трансформації, президентські вибори, технології маніпулювання у виборчому процесі.

Technologies of Manipulation During the Presidential Elections of 1999 in Ukraine

The article examines the election campaigns of the late twentieth century in Ukraine and proved, that they operated manipulation technologies. The state was democratizing the political system, adoption of new election legislation, transition to a mixed electoral system; political pluralism was formed, the number of parties has increased significantly, the struggle for power in-

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: akonet@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2556-8594>

tensified. With each subsequent election campaign (presidential, parliamentary), the political struggle intensified, and voter engagement technologies have become more vulnerable. The author proves, that the ways and purposes of application of technologies depend on motivations of subjects of the power, as: obtaining, exercising and retaining power; the desire to achieve political and social results, most profitable for pragmatic actors, although this may run counter to collective goals. In Ukraine, democratic processes are not yet complete, traditions of democracy and stable political institutions are absent. Instead, manipulation technologies, electoral engineering, which are aimed at limiting the actions of competitors and creating favorable conditions for their own victory. This prevents the formation of certain restraints, barriers to manipulation technologies, familiar to many civilized democracies.

Keywords: democratic transformations, presidential elections, technologies of manipulation in the electoral process.

Постановка проблеми. Демократичні трансформації в Україні, яка нещодавно відсвяткувала 30-річчя незалежності, охопили всі сфери життєдіяльності суспільства. Одним з виявів успішних змін у державі стало проведення демократичних виборів до органів влади різних рівнів. Кожна виборча кампанія в Україні спрямована на завоювання прихильності та симпатій пересічних громадян, які мають право голосу, тобто електорату. У Конституції України чітко прописаний обов'язок держави щодо забезпечення вільних виборів та вільного волевиявлення виборців. Стаття 69 Основного Закону України вказує, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Стаття 71 Конституції гарантує виборцям вільне волевиявлення, тобто громадянам забезпечуються умови для вільного формування волі та її виявлення за власним бажанням під час голосування. Крім того, у ч. 1 та 3 статті 14 Виборчого кодексу України записано, що «застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та виявленню волі виборця, забороняється» [Виборчий кодекс].

Зазвичай кожна політична сила чи кандидат на виборах прагнуть здобути більшу кількість голосів, намагаються схилити виборців голосувати за них. Серед комплексу заходів, якими послуговуються кандидати і партії, особливу увагу привертають виборчі технології – «сукупність засобів і алгоритмів цілеспрямованого політико-пси-

хологічного впливу на електоральні настрої та поведінку, а також на результати голосування задля досягнення власних цілей у виборчій кампанії» [Куценко, 387]. Водночас практика проведення виборів вказує на недостатню політико-правову культуру суб'єктів та учасників виборчого процесу, а важке економічне становище значної частини виборців, зневіра в дієвість прямої демократії створюють підґрунтя для виборчих технологій, основаних на маніпулюванні, обмані, підкупі виборців тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми використання у ході виборів технологій маніпулювання, висвітлення їх ролі і значення, впливу політичної агітації, реклами, ЗМІ науковці досліджують вже тривалий час. Першими звернулися до аналізу технологій маніпулювання на виборах західні вчені: Р. Аграноф, Х. Ашер, Д. Батлер, Д. Каван, Б. Ньюман, Ф. Плессер, М. Скаммел, Д. Урінг та інші. Вони зробили акцент на професіоналізації виборчих кампаній. Дослідження окремих аспектів технологій маніпулювання здійснили С. Боулер, Д. Маглебі, П. Мачіні, Е. Міцкевич, Р. Негріне, Д. Німмо, С. Папатанассопулус, К. Патерсон, Дж. Свансон, Д. Фарел. Ретельно вивчали виборчий процес та шляхи формування позитивного іміджу кандидата П. Снідерман, Дж. Гласер, Гріффіт, Е. Семпсон, М. Спілмен, Р. Фішер.

Згодом дану проблему активно почали досліджувати російські та українські політологи. С. Кара-Мурза у праці «Маніпуляція свідомістю» розкрив явище маніпулювання у виборчому процесі і проаналізував визначення, які сформулювали інші вчені: Г. Франке («психічний вплив, який здійснюється таємно, а значить і становить загрозу особам, на яких він спрямований») [Franke, 61], Г. Шіллер («успіх маніпуляції гарантований, коли маніпульований вірить, що все, що відбувається, природне й необхідне... для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, у якій її присутність не буде відчуватися») [Шиллер, 24]. С. Кара-Мурза переконував, що маніпулювання свідомістю громадян у виборчому процесі це «спритне приховане управління для досягнення влади і панування, з відношенням до людей як до об'єктів, речей» [Кара-Мурза, 197]. Т. Грінберг писала, що «найпридатнішим елементом маніпуляцій у політичній системі вчені вважають безпосередньо виборчу систему» [Грінберг, 107].

Аналіз праць вітчизняних політологів В. Бебика, І. Буркута, Д. Вєдріна, М. Варій, О. Колесникова, Л. Кочубей, А. Куліша, Є. Малкіна,

В. Мокана, М. Малишевського, Г. Пилипенко, В. Полторака, Г. Почепцова, С. Устименко, О. Хромця та інших показав, що українські науковці звертаються до проблем виборчих технологій, політичного менеджменту і маркетингу. Слід зазначити, що ці проблеми плідно вивчали юристи: М. Афанасьєва, Ю. Ключковський, В. Нестерович, В. Полукетов, І. Советніков, М. Ставнійчук, С. Шестаков та інші.

Втім, віддаючи належне науковцям і результатам їх праці, наголошено, що кожен виборчі перегони додають нові штрихи досліджуваній проблемі. Тож питання, пов'язані зі специфікою виборчого процесу в Україні, протидією технологіям маніпулювання свідомістю громадян у ньому, залишаються актуальними і вимагають подальшого детального аналізу.

Мета даної статті полягає у дослідженні специфіки використання технологій маніпулювання під час президентських і парламентських виборчих кампаній України та виявленні тенденцій розвитку виборчих технологій.

Виклад основних положень. Ще до розпаду СРСР, у червні-липні 1991 р. Верховна Рада Української РСР ухвалила Резолюцію «Про вибори Президента Української РСР» та Закон «Про вибори Президента України», які були призначені на 1 грудня 1991 р. Перші вибори Президента України виявили у виборчій кампанії ряд проблем: недосконалість виборчого законодавства, відсутність навиків і традицій у громадян щодо конкуренції у передвиборчих змаганнях та вже в ході проведення самих виборів. Радянський авторитаризм негативно вплинув на розвиток виборчої культури громадян, знищив багатопартійність, політичну змагальність, перетворив вибори на безальтернативні, формальні, що суперечило переконанням українців, демократії і реальному виборчому процесу. «В політичній культурі українського народу (в більшій мірі у наддніпрянців і меншій у галичан), – писав І. Поліщук, – утворилися авторитарні девіації, бракувало розвинутих демократичних настанов, необхідних політичних знань і виборчих вмінь. Натомість, панувало низьке усвідомлення справжніх інтересів, громадянська ініціативність, патерналістське сприйняття державних інституцій, підсвідома орієнтація на «поміркованих» лідерів-консерваторів, суперечливе та мінливе ставлення до демократичних реформ та їх ініціаторів» [Поліщук, 2003, 65].

Українські науковці припускають, що у виборчих кампаніях застосовувати різні технології почали з парламентських виборів

1998 р. [Поліщук, 2017, 235-236], як і створювати виборчі штаби та активно залучати політичних консультантів, спеціалістів по виборчих технологіях. «Розвитку виборчих технологій сприяє найперше демократичний характер політичної системи, оскільки тільки в ній з'являється реальна можливість вибору. Формування демократичної політичної системи передбачає загострення уваги на демократичній процедурі народного волевиявлення, сучасна демократія не може бути здійснена без виборчого процесу. Демократизація суспільства і формування інституту виборів сприяли формуванню в країні повноцінного інституту виборів» [Кочубей, 155].

Стрімкий розвій виборчих технологій в Україні наприкінці ХХ ст. зумовлений певними чинниками. У цей період у суспільстві активно формувався політичний плюралізм, адже у другій половині 1990-х рр. значно зросла кількість партій, окреслилася принципова різниця між політичними силами, хоч раніше політичний спектр характеризувався по вісі «праві» (націоналістичні сили) проти «лівих» (комуністичних і соціалістичних) сил.

174

— Наступним чинником став перехід до змішаної виборчої системи. Це сприяло перенесенню центру виборчих кампаній на національний рівень та вимагало якісно нового рівня організації. Крім того, в суспільстві, разом з появою політичної конкуренції та суттєвої трансформації засобів масової інформації і комунікації, зростала недовіра до певних політичних інститутів і цей фактор вказував на потребу пошуку інноваційних методів та засобів політичної боротьби, зокрема і розвитку виборчих технологій. Так, у 1998 р. і наступних виборчих кампаніях чітко видно зростання ролі ЗМІ, найперше на ТБ, що підвищило рівень ефективності комунікації політиків і виборців.

Досліджуючи перші інноваційні технології, які використовувалися у виборчих перегонах 1998 р., аналітики Українського інституту політики виявили наступне: політтехнологи прагнули сегментувати електорат для адресної роботи з ним; Партія зелених провела першу віртуальну виборчу кампанію, в якій застосувала відеоролики не на політичні теми; СДПУ(о) зосередилась у виборчій кампанії на футбольних проблемах; ряд партійних організацій акумулювали свої ресурси на роботі з виборцями цільової аудиторії у конкретному регіоні: ПСПУ на Сумщині, СДПУ(о) на Закарпатті, «Громада» на Дніпропетровщині [Виборча кампанія-2002].

Своєрідним поштовхом для розвитку технологій маніпулювання у виборчому процесі України стала президентська кампанія 1999 р., в якій суспільство і спостерігачі вбачали певне посилення впливу адміністративного ресурсу на інформаційний простір, через застосування важелів впливу по вертикалі виконавчої влади і взаємодії з технологіями маніпулювання у ЗМІ [Українське суспільство 1992–2009]. На думку деяких науковців, виборча кампанія Президента України 1999 р. проводилася під неформальним гаслом: «Виборчі технології, а не ідеології!» [Поліщук, 2008, 254].

Очевидно, що на такий розвиток справ у державі мала вплив політична ситуація. Так, у період між виборами, у 1996 р. прийняли Конституцію незалежної України, яка містила ряд статей щодо виборів. Впродовж 1998 р. до Верховної Ради надійшло чотири законопроекти про вибори Президента. Комітет Верховної Ради з питань державного будівництва, місцевого самоврядування та діяльності рад виробив узгоджений законопроект, який ґрунтувався на документі, запропонованому народним депутатом України О. Лавриновичем. Закон України «Про вибори Президента України» ухвалили 5 березня 1999 р. [Закон України], а потім ще двічі вносили зміни до тексту Закону вже в ході виборчої кампанії.

Серед нових положень Закону слід зазначити такі: зміни порядку висунення претендентів у кандидати (право мають лише політичні партії та збори виборців); більш демократичний принцип формування територіальних і дільничних виборчих комісій; чітко виписана процедура голосування та підрахунку голосів; вказані додаткові заходи по недопущенню підробки і фальсифікації виборчих бюлетенів; запровадження принципу т.зв. «позитивного голосування» (підрахунок голосів «за»); можливість обрання Президента України у другому турі незалежно від кількості виборців, які взяли участь у голосуванні; закріплення добровільної участі громадян у виборах; скасування інституту призупинення активного виборчого права для осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі; обмеження права голосу лише для осіб, визнаних судом недієздатними (статті 1, 2). На інші інновації Закону будемо вказувати вже в ході подальшого дослідження проблеми.

У новому Законі зберігся правовий статус кандидата, встановлений попереднім Законом, попри це, держава зобов'язувалася забезпечити охорону кандидата у Президенти України на весь період ви-

борчої кампанії. Втім, на відміну від Закону 1994 р., Закон 1999 р. не передбачав імунітету, тобто недоторканності для кандидатів у Президенти України. Експерти помітили суперечливість окремих положень виборчого законодавства й їх неузгодженість з іншими нормативно-правовими актами та конституційними положеннями.

Новий Закон України «Про вибори Президента України» вступав у дію в нових політичних реаліях. Так, у 1997–1999 рр. відбулися найбільші розколи в деяких політичних партіях, викликані боротьбою прихильників ідеологій і технологій. Також, за рік до президентських відбулися вибори до парламенту III скликання (28 березня 1998 р.), в яких 4% бар'єр подолали з 30 аж 8 партій і блоків: Комуністична партія України (121 місце), Народний Рух (46), Блок Соціалістична партія України та Селянська партія України (34), Партія зелених (19), Народно-демократична партія (28), ВО «Громада» (24), Прогресивна соціалістична партія України (16), СДПУ(о) (17).

176

— Результати виборів свідчать, крім іншого, що в період парламентських перегонів суспільство було досить активним і політизованим. На цій хвилі соціологи Українського інституту соціальних досліджень, Центру «Соціальний моніторинг», Фонду «Демократичні ініціативи» часто робили заміри електоральних переваг українців і прогнозували високий рівень участі громадян у виборах – майже 80% електорату. Водночас виборчі рейтинги кандидатів, а особливо Президента Л. Кучми, були доволі низькі.

Участь у виборах на посаду Президента України взяли 32 кандидати від 19 партій, з 75 зареєстрованих у Мінюсті України (станом на 11.06.1999). Українська Республіканська, Українська Селянська демократична, «Соціал-Демократичний Союз» та партія «Християнсько-Народний Союз» для участі у виборах створили виборчий блок «Наш Президент – Євген Марчук!». Три політичні партії (Жіноча народна партія (о) (В. Коротков), ВО «Громада» (П. Лазаренко), Всеукраїнська партія жіночих ініціатив (В. Даценко) отримали відмову ЦВК про реєстрацію кандидатів у Президенти України, оскільки їх документи не відповідали вимогам Закону. Доволі складно довелося діяти ЦВК при реєстрації кандидатів від Народного Руху України, що розколовся перед виборами. Обидві частини НРУ надіслали до ЦВК документи для реєстрації своїх претендентів – ними стали Г. Удовенко та Ю. Костенко.

За чинним Законом право висування кандидатів мали збори виборців, якщо в них брали участь не менше 500 громадян України. З 17 претендентів на кандидати у Президенти України, яких висунули збори виборців, ЦВК зареєструвала шість осіб, в т.ч. народних депутатів України Ю. Костенка, Г. Балашова і чинного Президента України Л. Кучму. 14 травня 1999 р. його знову висунули збори виборців, що відбулися у Києві в Інституті міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка. Кандидатуру претендента Л. Кучми підтримали ще 634 збори виборців та подали відповідні документи до ЦВК [Вибори Президента України, 1999].

За Законом претендентам слід було швидше зареєструватися, щоб мати більше часу для збору підписів виборців на свою підтримку. Зазвичай, якщо ЦВК відмовила комусь у реєстрації, претендент міг повторно подати документи для реєстрації від того ж чи іншого суб'єкта висування. Цим скористався Ю. Костенко, якому ЦВК відмовила у реєстрації від НРУ, і він зареєструвався від зборів виборців у м. Києві. ЦВК зареєструвала першими претендентами на кандидати у Президенти України Л. Кучму, лідера КПУ П. Симоненка і лідера СПУ О. Мороза. Всього ЦВК зареєструвала 19 претендентів на кандидатів у Президенти України і відмовила 13 особам. Наступний етап виборчих перегонів – збір підписів виборців на підтримку претендентів, який вже за Законом міг супроводжуватися агітацією.

Оформлені підписні листи слід було подати до ЦВК за 110 днів до виборів, тобто до 12 липня. Після перевірки ЦВК визнала, що згідно Закону потрібну кількість підписів виборців зібрали: Кучма, Симоненко, Мороз, Марчук, Ткаченко, Вітренко, Удовенко, Костенко, Олійник. ЦВК відмовила у реєстрації Базилюку, Габеру, Кармазіну, Кононову, Онопенку, Ржавському. Згодом за рішенням Верховного Суду України їх зареєстрували кандидатами у Президенти України. Тож, серед зареєстрованих кандидатів у Президенти був один – чинний Президент України, 13 – народних депутатів, один – міський голова і вперше одна жінка – Н. Вітренко. Повторно брали участь у виборчій кампанії, як кандидати у Президенти Кучма, Мороз і Ткаченко. Короткі тези передвиборчих програм кандидатів розмістили на сайті ЦВК [ЦВК України]. Перед виборами список кандидатів у Президенти України скоротився.

Ще однією оригінальною технологією президентської кампанії 1999 р. стала угода чотирьох кандидатів у Президенти: члена депу-

татської групи «Незалежні» Є. Марчука, лідера СПУ О. Мороза, Голови ВРУ, лідера СелПУ О. Ткаченка і мера Черкас В. Олійника. Вони домовилися про взаємну підтримку і 24 серпня підписали угоду про єдність дій на виборах, яка відома як «канівська четвірка». Згодом вони обіцяли назвати прізвище єдиного кандидата і домовилися підтримати Є. Марчука [Дмитричева, 1999, 28 сент., 19 окт., 26 окт.]. За угодою три з чотирьох кандидатів мали відмовитися від участі у виборах на користь четвертого. Ідея добра, але тут був очевидний і досить вагомий недолік. Так, кандидати мали підтримку різних сегментів електорату, адже О. Ткаченка і О. Мороза підтримували «ліві» політичні сили, Є. Марчука – «праві», а В. Олійник виступав як ідейно-нейтральний політик. Спроба об'єднання виборців, що дотримувалися протилежних ідеологій, була невдала. А перед виборами, 26 жовтня, «канівська четвірка» розпалася [Кометою «четвірка»]. Ткаченко і Олійник зняли кандидатури. Очевидно, діяли особисті амбіції кандидатів. Можливо, якби домовлялися кандидати одного спектру ідеології, то при консолідації електорату – один з кандидатів міг перемогти.

178

Важлива риса цієї президентської виборчої кампанії – створення нових інституцій: «довірена особа кандидата» й «офіційний спостерігач». У виборах 1999 р. отримали таке право брати участь 3450 довірених осіб від 15 кандидатів у Президенти: у кожному територіальному виборчому окрузі по одній довірєній особі від кандидата і по п'ять довірених осіб, які допомагали їм у проведенні виборчої кампанії на території загальнодержавного одномандатного виборчого округу. На цих виборах було зареєстровано 276 450 офіційних спостерігачів від кандидатів у Президенти. Порядок реєстрації та статус офіційних спостерігачів, на відміну від сучасної практики, визначався спеціальним Положенням, що було затверджено постановою ЦВК від 28 травня 1999 р. № 59 [Положення про порядок]. Згідно нового Закону «Про вибори Президента України» виборча кампанія розпочалася у травні, на основі позитивно врегульованих положень про передвиборну агітацію (цьому механізму присвячено гл. 5, ст. 31-35).

Використовуючи технології страху (заякування) щодо відновлення влади комуністів, суспільство поставили перед вибором з «двох альтернатив» – чи голосувати за Л. Кучму, до якого не було особливих симпатій, чи за комуніста П. Симоненка. Як вважає А. Толпиго,

«Л. Кучма переміг за рахунок поєднання двох факторів: інтенсивної підтримки Заходу і нейтралітету решти регіонів» [Толпыго, с. 133].

Зважаючи, що в умовах інформаційного суспільства все частіше масова інформація і засоби, через які вона поширюється, впливають на політичний вибір громадян, що ТБ користується найбільшим впливом на електорат, кандидати спрямовують лівову частину коштів, що надходять із державного бюджету на політичну рекламу, а зусилля для агітації саме на ефірний час. Деякі науковці пишуть, що в нестабільних демократіях у суспільну свідомість закладається інформація, вигідна певним політичним силам та їх інвесторам, через багаторазове відтворення у ЗМІ [Бойчук, 547].

Для регламентації порядку та умов використання ЗМІ, надання всім кандидатам у Президенти України рівних і однакових умов користування ЗМІ, ЦВК прийняла 18 червня 1999 р. Постанову «Про Положення про порядок використання засобів масової інформації для проведення передвиборної агітації під час виборів Президента України у 1999 році» [Про Положення]. Крім врахування вимог, викладених у законах України, що регулюють діяльність ЗМІ, у Постанові теж наголошувалося, що «суб'єкт проведення передвиборної агітації має право вести передвиборну агітацію як у державних, комунальних, так і в недержавних ЗМІ» (ст. 3); що «засоби масової інформації зобов'язані утримуватись від оприлюднення недостовірних матеріалів, у тому числі й таких, що компрометують кандидата у Президенти України. Поширення в ЗМІ недостовірних відомостей про кандидата у Президенти України тягне за собою цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством» (ст. 52) [Про Положення] та ін.

Загальнонаціональні державні (УТ-1, УТ-2), та приватні («Інтер», «1+1», ICTV, СТБ) телеканали, як лідери ТБ України цього періоду, дотримуючись Постанови, надавали ефірний час кандидатам. Через високі тарифи склалася ситуація, коли більшість кандидатів більшу частину фондкових коштів витрачали на агітацію на ТБ – в цілому 52,6% фондкових коштів усіх кандидатів. Попри це, кандидати широко використовували таку форму проведення агітації, як відеоролики та залучення на свої зустрічі з виборцями зірок шоу-бізнесу.

Започаткував технологію використання виступів зірок шоу-бізнесу для агітації за конкретного кандидата виборчий штаб кандидата Л. Кучми. Велику роль у просуванні даної технології зіграв музич-

ний фестиваль «Таврійські ігри», який активно транслювало ТБ. Як повідомляв президент Міжнародного фестивалю «Таврійські ігри» М. Баграєв, «команда фестивалю до виборів ініціювала проведення всеукраїнської благодійної культурно-мистецької акції «Обирай майбутнє!», яку підтримали «найкращі виконавці нової української музики, що відверто оголосили про свій намір підтримувати Л. Кучму» [Рогачук, 2018]. Учасники фестивалю: І. Білик, Н. Могилевська, О. Пономарьов, В. Павлік, Т. Петриненко, групи «Океан Ельзи», «Скрябін», «Іграшки», «Барон мюзік степ», «Брати Карамазови». З 24 серпня по 12 листопада ця акція пройшла у 35 містах, охопила понад 1 млн 200 тис. осіб. До речі, родзинкою кампанії Л. Кучми став кліп молодій співачки Ані Лорак та популярного тоді Лері Віна. Співаки, лежачи на ковдрах у жовто-блакитних кольорах, закликали: «Голосуй по уму, голосуй за Кучму. Будеш спати спокійно ти по утру!». Тож, у тому, що Л. Кучма вдруге став Президентом, частково є заслуга зірок шоу-бізнесу, спрямованого переважно на молодь. Цікаво, що в 1999 р., Ані Лорак та її партнер по кліпу Лері Він отримали почесні звання «Заслужений артист України». А засновник «Таврійських ігор» М. Баграєв у 2000 р. став членом Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, а згодом чотири рази поспіль обирався народним депутатом України.

180

—

Численні виявлення порушень шляхом маніпулювання на цих виборах переконують, що саме масове залучення виборчих технологій визначило їх результат. На старті кампанії рейтинг Л. Кучми за даними соціологічних служб коливався у межах 8–10%, втім, чітко продумана тактика привела його до перемоги. Конкуренти чинного Президента представляли «ліві» сили, тож маючи найбільший рівень підтримки на Півдні, Сході і в АР Крим, технологи штабу Л. Кучми виробили стратегію, спрямовану на охоплення електорату з правими і центристськими поглядами, який локалізований у західних і центральних областях України. Завдання було досить складним, вимагало зміни наративів та усталеного іміджу «червоного директора», оскільки у 1994 р. Л. Кучма виграв вибори завдяки голосам виборців Сходу. До нових технологій маніпулювання, які використовувалися у цій виборчій кампанії слід віднести і виставляння кандидатів-клонів (штаб одного з кандидатів виставляв двійника, який всі свої дії узгоджував з ним; на одному виборчому окрузі могли зареєструвати до семи «клонів» якогось кандидата). Ця чорна PR-технологія мані-

пулювання доволі швидко стала популярною серед політтехнологів дала бажані результати, адже вже на парламентських виборах 2002 р. в Україні було зареєстровано 123 двійники [Перемога на виборах, 185].

Висновки. У кінці ХХ ст. в Україні відзначено активізацію застосування технологій маніпулювання свідомістю громадян у виборчому процесі. На це вплинула низка факторів, зокрема: демократизація політичної системи суспільства; прийняття нового виборчого законодавства і перехід до змішаної виборчої системи; формування політичного плюралізму; значний ріст кількості партій тощо. Разом з появою політичної конкуренції та посиленням ролі засобів масової інформації і комунікації, в українському суспільстві зростала недовіра до певних політичних інститутів і цей фактор вказував на потребу пошуку інноваційних методів та засобів політичної боротьби, зокрема і розвитку виборчих технологій. З кожною виборчою кампанією, попри її рівень (президентський чи парламентський) політична боротьба і розвиток виборчих технологій в Україні посилювалися.

Способи і цілі застосування технологій маніпулювання здебільшого залежать від мотивацій суб'єктів влади. Найчастіше такою мотивацією є отримання, реалізація та збереження влади; прагнення досягнути політичних і соціальних наслідків, які будуть найбільш вигідними для прагматичних акторів, навіть якщо це буде суперечити колективним цілям. Це показово для суспільств, в якому демократичні процеси не завершені, а відсутність традицій демократії, розвиненої політичної культури, стабільних політичних інститутів не сприяє формуванню певних обмежень для використання технологій маніпулювання, як це спостерігається в багатьох цивілізованих демократичних державах. У боротьбі за владу стратегічні актори, зокрема і в Україні, звично застосовують технології маніпулювання, виборчу інженерію для обмеження дій конкурентів та створення сприятливих умов для здобуття власної перемоги на виборах.

Джерела та література:

1. Бойчук І. В. 2013. Вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на участь громадян України у виборчих кампаніях. Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 59. С. 546-553.
2. Вибори Президента України 1999. Інформ.-аналіт. вид. Центральна виборча комісія; Редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. <https://>

cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/vibory1999.pdf (дата звернення: 15.02.2021).

3. Виборча кампанія-2002: специфіка та імовірні результати. <http://tomen-ko.kiev.ua/cgi/redirect?url=pc10-2001-06.html> (дата звернення: 15.02.2021).

4. Виборчий Кодекс України. 2020. Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 7, № 8, № 9, ст.48. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 15.02.2021).

5. Гринберг Т. Э. 2012. Политические технологи: ПР и реклама. 2-е изд., испр. М.: Аспект Пресс, 280 с.

6. Дмитричева О. 1999. Родила «четверка» в ночь... Марчука: Но сторонники Мороза «дитя» не приняли: [Отказ А. Мороза снят свою кандидатуру в пользу Е. Марчука, выдвинутого единым кандидатом в Президенты Украины от «каневской четверки»]. Киевские ведомости. 26 октября.

182 — 7. Дмитричева О. 1999. Выдвижение одного как повод сообразить на троих: [Проблема выдвижения единого кандидата в Президенты Украины от «каневской четверки»]. Киевские ведомости. 19 октября.

8. Дмитричева О. 1999. Каневским «битлам» полюбился сольник «Только я»: [Проблема выдвижения единого кандидата от «каневской четверки»]. Киевские ведомости. 28 сентября.

9. Закон України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. № 474-XIV. <http://www.cvk.gov.ua/metod/vydannja/vibory1999.pdf>. (дата звернення: 21.09.2019).

10. Кара-Мурза С. Г. 2012. Манипуляции сознанием. М.: Эксмо, 864 с.

11. Кометою «четвірка» пронеслась...: [Саморозпуск «канівської четвірки»]. 1999. Демократична Україна. 28 жовтня.

12. Кочубей Л. О. 2006. Виборчі технології: політологічний аналіз на прикладі виборів до парламенту сучасної України. К.: Юридична думка, 280 с.

13. Куценко Є. 2013. «Виборчі технології, як наукова категорія: сутність і класифікація. Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вип.1 (63). С. 387-403.

14. Перемога на виборах: технології, кампанії, принципи. 2016. Практичний посібник за заг. ред. М. Д. Городка. Київ: Міжнародний Республіканський Інститут. Політична та громадянська освіта, 264 с.

15. Поліщук І. О. 2003. Демократичні традиції в Україні. Людина і політика. № 2. С. 63–70.

16. Поліщук І. О. 2017. Еволюція виборчих технологій в електоральних кампаніях України. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». № 2 (33). С. 234–245.

17. Поліщук І. О. 2008. Еволюція культури політичних виборів в Україні: [монографія]. Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 352 с.

18. Положення про порядок реєстрації та статус офіційних спостерігачів на виборах Президента України. Постанова Центр. виборчої комісії / Вибори Президента України 1999. Інформ.-аналіт. вид. / Центральна виборча комісія; редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. К. : [б. в.], 2000. С. 228–230.

19. Про Положення про порядок використання засобів масової інформації для проведення передвиборної агітації під час виборів Президента України у 1999 році. Документ v0096359-99. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0096359-99#Text> (дата звернення: 11.02.2020).

183

20. Рогачук Д. Хроніки виборчого трешу: шоу-бізнес на службі в політиків. <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2018/08/16/7149712/> (дата звернення: 20.11.2020).

21. Толпыго А. 1999. Интерпретация президентских выборов 1999 года. Полис. № 6. С. 129–134.

22. Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К.: Ін-т соціології НАН України, 2009. 560 с.

23. Центральна виборча комісія України. Вибори Президента-99. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/webproc0.html> (дата звернення: 21.09.2019).

24. Шиллер Г. 1980. Манипуляторы сознания / Пер. с англ.; Науч. ред. Я. Н. Засурский. М.: Мысль, 325 с.

25. Franke, H. W. 1964. Der manipulierte Mensch. Grundlagen der Werbung und Meinungsbildung. Wiesbaden: F. A. Brockhaus, 304 p.

References:

1. Bojchuk I. V. 2013. Vplyv zasobiv masovoyi informaciyi (ZMI) na uchast' gromadyan Ukrainy u vyborchyx kampaniyax. Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky. Vy'p. 59. S. 546–553.

2. Vy`bory` Prezy`denta Ukrayiny` 1999. Inform.–analit. vy`d./ Central`na vy`borcha komisiya; Redkol.: M. M. Ryabecz` (golova) ta in. <https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/vibory1999.pdf> (data zvernennya: 15.02.2021).

3. Vy`borcha kompaniya-2002: specy`fika ta imovirni rezul`taty`. <http://tomenko.kiev.ua/cgi/redirect.cgi?url=pc10-2001-06.html> (data zvernennya: 15.02.2021).

4. Vy`borchy`j Kodeks Ukrayiny`. 2020. Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` (VVR), № 7, № 8, № 9, st. 48. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (data zvernennya: 15.02.2021).

5. Grinberg T. Eh. 2012. Politicheskie tekhnologi: PR i reklama. 2-e izd., ispr. M.: Aspekt Press, 280 s.

184 — 6. Dmitricheva O. 1999. Rodila «chetverkA» v noch`.. Marchuka: No storonniki Moroza «ditYA» ne prinyali: [Otkaz A. Moroza snyat` svoyu kandidaturu v pol`zu E. Marchuka, vydvynutogo edinyim kandidatom v Prezidenty Ukrainy ot «kanevskoi chetverkI»]. Kievskie vedomosti. 26 oktyabrya.

7. Dmitricheva O. 1999. Vydvizhenie odnogo kak povod soobrazit` na troikh: [Problema vydvizheniya edinogo kandidata v Prezidenty Ukrainy ot «kanevskoi chetverkI»]. Kievskie vedomosti. 19 oktyabrya.

8. Dmitricheva O. 1999. Kanevskim «bitlaM» polyubilsya sol`nik «Tol`ko YA»: [Problema vydvizheniya edinogo kandidata ot «kanevskoi chetverkI»]. Kievskie vedomosti. 28 sentyabrya.

9. Zakon Ukrayiny` «Pro vy`bory` Prezy`denta Ukrayiny`» vid 5 bereznya 1999 r. № 474-XIV. <http://www.cvk.gov.ua/metod/vydannja/vibory1999.pdf>. (data zvernennya: 21.09.2019).

10. Kara-Murza S. G. 2012. Manipulyatsii soznaniem. M.: Ehksmo, 864 s.

11. Kometoyu «chetvirka» proneklas`...: [Samorozpusk «kanivs`koyi chetvirky`»]. 1999. Demokraty`chna Ukrayina. 28 zhovtnya.

12. Kochubej L. O. 2006. Vy`borchi texnologiyi: politologichny`j analiz na pry`kladi vy`boriv do parlamentu suchasnoyi Ukrayiny`. K.: Yury`dy`chna dumka, 280 s.

13. Kucenko Ye. 2013. «Vy`borchi texnologiyi, yak naukova kategoriya: sutnist` i klasy`fikaciya. Naukovi zapy`sky` IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny`. Vy`p.1 (63). S. 387-403.

14. Peremoga na vy`borax: texnologiyi, kompaniyi, pry`ncy`py`. 2016. Prakty`chny`j posibny`k za zag. red. M. D. Gorodka. Ky`yiv:

Mizhnarodny`j Respublikans`ky`j Insty`tut. Polity`chna ta gromadyans`ka osvita, 264 s.

15. Polishhuk I. O. 2003. Demokraty`chni trady`ciyi v Ukrayini. Lyudy`na i polity`ka. № 2. S. 63–70.

16. Polishhuk I. O. 2017. Evolyuciya vy`borchy`x texnologij v elektoral`ny`x kampaniyax Ukrayiny`. Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «Yury`dy`chna akademiya Ukrayiny` imeni Yaroslava Mudrogo». № 2 (33). S. 234–245.

17. Polishhuk I. O. 2008. Evolyuciya kul`tury` polity`chny`x vy`boriv v Ukrayini : [monografiya]. X. : XNU im. V. N. Karazina, 352 s.

18. Polozhennya pro poryadok reyestraciyi ta status oficijny`x sposterigachiv na vy`borax Prezy`denta Ukrayiny`. Postanova Centr. vy`borchoyi komisiyi / Vy`bory` Prezy`denta Ukrayiny` 1999. Inform.-analit. vy`d. / Central`na vy`borcha komisiya; redkol.: M. M. Ryabecz` (golova) ta in. K. : [b. v.], 2000. S. 228–230.

19. Pro Polozhennya pro poryadok vy`kory`stannya zasobiv masovoyi informaciyi dlya provedennya peredvy`bornoyi agitaciyi pid chas vy`boriv Prezy`denta Ukrayiny` u 1999 roci. Dokument v0096359-99. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0096359-99#Text> (data zvernennya: 11.02.2020).

20. Rogachuk D. Xroniky` vy`borchogo treshu: shou-biznes na sluzhbi v polity`kiv. <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2018/08/16/7149712/> (data zvernennya: 20.11.2020).

21. Tolpygo A. 1999. Interpretatsiya prezidentskikh vyborov 1999 goda. Polis. № 6. S. 129–134.

22. Ukrayins`ke suspil`stvo 1992–2009. Dy`namika social`ny`x zmin / za red. V. Vorony`, M. Shul`gy`. K. : In-t sociologiyi NAN Ukrayiny`, 2009. 560 s.

23. Central`na vy`borcha komisiya Ukrayiny`. Vy`bory` Prezy`denta-99. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/webproc0.html> (data zvernennya: 21.09.2019).

24. Shiller G. 1980. Manipulyatory soznanie / Per. s angl.; Nauch. red. YA. N. Zasurskii. M.: Mysl`, 325 s.

25. Franke, H. W. 1964. Der manipulierte Mensch. Grundlagen der Werbung und Meinungsbildung. Wiesbaden: F. A. Brockhaus, 304 p.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.186-193>

УДК: 325.25:324](477-192.2)

© Ілона Лаврук¹

THE CASE OF ELECTORAL ABSENTEEISM IN UKRAINE BORDERLAND, A CHALLENGE TO ELECTORAL MODEL IN EASTERN EUROPEAN DEMOCRATIC REGIME

Analyzing the electoral absenteeism turnout between 1990 and 2009, one can observe a strong decreasing tendency. Given the various factors that generate absenteeism mentioned in the literature, in this paper we aim to analyze the possible causes of absenteeism experienced in recent years in in Ukraine Borderland.

186 *Keywords: electoral absenteeism, disappointment to the political system, distrust in the political system.*

Випадки виборчого абсентеїзму на українському прикордонні, виклик виборчій моделі у східноєвропейському демократичному режимі

Аналізуючи явку на виборах у 1990-2009 рр., можна помітити сильну тенденцію до її зниження. Враховуючи різні чинники, які породжують небажання голосувати згадані в літературі, у цій роботі ми прагнемо проаналізувати можливі причини виборчої недовіри і відповідно неголосування, які спостерігалися протягом останніх років на українському прикордонні.

Ключові слова: виборчий абсентеїзм, розчарування в політичній системі, недовіра до політичної системи.

Analyzing electoral phenomenon, reinvented and retrieved after the events of 1989, with the restoration of democracy in Eastern Europe, we see a downward trend in the voters' interest, a trend evidenced by the increasingly low turnout. This trend is also found in the presidential elections. In 2009, when the first presidential elections were held separately from par-

¹ Здобувачка кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, E-mail: lavruk.taras@ukr.net

liamentary elections, the proportion of decreasing the turnout was lower than in the parliamentary elections. In the case of the presidential election the stake is clearer – it is about voting a single candidate among several candidates that voters know and for whom they have opinions and feelings clearly outlined. In the presidential elections the attention of the citizens is stronger captured through the media – the „war” between the candidates is spectacular and has a strong emotional impact. The larger turnout in the case of the presidential election in comparison to the parliamentary elections is not related to reasoning about possible future benefits for society and individual, but is an intense manifestation of the feelings that voters have for one or another of the candidates.

With regard to referendums, the turnout was influenced by the other type of elections the referendums were sometimes associated with. Thus, in 2009, the fact that the referendum on unicameral parliament was associated with presidential elections generated a greater turnout. On the other hand, the association of the referendum on the uninominal vote system with the European Parliament elections in 2007 did not lead to an increase in voting. However, if in 1990 the turnout was a record unrivalled, the turnout for this type of election also decreased in time.

187

What really causes this phenomenon? What happened to our young democracy, only 21 years old? Is the civic consciousness decreasing? Lower interest in voting in the specific case of Eastern Europe can be explained in this way? In the literature dedicated to this subject it is shown that there is a worldwide trend of increasing absenteeism. Explanations given by some researchers refer to a crisis of democracy, drawing a warning about the implications such a crisis can have – the less the people are interested in politics and in the democratic process itself, the weaker is the internalisation of the democratic values at the level of the individual conscience, the worse the democracy will work and the government will cease to be democratic, it will not consider the integration of different social interests in conditions of political pluralism, but will turn into a simple management of the nation's destiny in a direction that has nothing to do with democracy. Analyses have been made about the factors that determine electoral absenteeism (Lane, J. E., Ersson, S., 2002).

Regarding the Western democracies, some researchers have identified individual characteristics of voters that can generate this type of behaviour (age, education, income, marital status, interest in politics), considering that the influences of these characteristics remain constant, they don't vary

with the external environment (Partheymüller, J., 2011).

Another view on the phenomenon of electoral absenteeism considers that political contexts may lead voters to refuse to vote (Perea, E. A., 2002). These include factors that can generate an increase of the turnout, such as compulsory voting. - A third approach takes into account the interaction between the two categories of factors mentioned before, the individual and the systemic (Šiber, I., 2004). Other researchers believe that social interactions, specifically interpersonal discussions on political issues and expressed intentions of the speakers on the elections influence voting behaviour of individuals, an Interpersonal demobilization takes place (Troumpounis, O., 2010). Absenteeism is explained by the fact that people do not live in a social environment with mobilizing features; there aren't certain conditions that encourage electoral participation. And political competition creates a conflict, which has a negative effect in this regard. An analysis closer to Eastern Europe from the geographic, economic and historical point of view is carried out by a researcher in Croatia⁶. He shows that in this country the presence or the absence of the citizens from voting is mainly influenced by two factors: their opinion about the usefulness of the individual electoral act and a sense of political responsibility. According to the author, who advocates voting, the electoral participation in the democratic process is itself a source of satisfaction, in addition to the alleged result of the elections. Citizen participation can give them a sense of belonging and of fulfilled duty and represents an educational act, in this way the individual is taught to take responsibility for his civic actions. Electoral behaviour in the former communist countries is of course different from the start from that from the countries that have functioned continuously on the basis of democratic principles. New democracies themselves, namely the political systems of these countries, are also different from those in Western Europe and North America.

188

—

The purpose of this initiative is to launch hypotheses about possible causes of increasing absenteeism in our country.

Undoubtedly, individual characteristics influence its behaviour, including the electoral behaviour. Scholars have shown that the more educated, more informed citizens are, the better position they have on the social scale (not always, we say, welfare must be accompanied by education) they participate more often to the elections. They are less concerned about personal immediate material matters, and their civic consciousness is in their case stronger. Assuming that the level of education, hardly quantifiable, has de-

clined in recent years, and the financial situation of the Eastern Europe population has suffered a decline, these could be possible explanations for the lower turnout. However, we believe, the proportion of absenteeism is too high and the dynamics of turnout decline too fast to explain this phenomenon only on these factors.

There are other factors, such as the election date (if the elections are scheduled on holidays, when a many people go on trips) or the fact that some polling stations are moved, creating confusion among voters and so on, but, again, in our opinion, these factors cannot be held responsible for the sharp decline in the electoral turnout (Barometrul, 2007).

An important factor influencing the percentage of electoral participation proved to be the zone where the citizens live, in a rural or an urban zone. As you can see, there is a tendency in recent years as rural turnout to be higher than urban turnout and this can be explained by the existence of another type of human relations in rural communities: the individual can hardly shirk from a civic duty, he is well known and judged by the community. This is about the membership to small groups that operate by different rules than larger ones. It is also possible that rural communities to have a local leader that manage successfully the turnout of people. This is not a bad thing since the leader or anybody else intervenes in the way people vote. The intervention may take the form of electoral bribery or it can be even a pressure from influential leaders.

One explanation could be given on the basis of the rural citizens' expectations in relation to the government that seem to be lower in comparison to the urban citizens, according to the Public Opinion Barometer from October 2007. An analysis over the evolution of various indicators relevant for Eastern European society in the last ten years has been made, including the citizens' satisfaction in relation to the activity of the government taking into account the residential areas people live in. It is noted that there is an almost constant offset between the satisfaction of the rural citizens and of the urban citizens in this matter. However, the allure of the two curves is equal, the curve corresponding to the satisfaction of the urban citizens being placed almost completely under the degree of dissatisfaction - 40. Electoral studies conducted in Eastern Europe in recent years have shown that the emotional factor, namely sympathy, and trust in politicians are mobilizing elements for voting. It is well known that in surveys made in recent years political parties, politicians, government and parliament have obtained the lowest scores at the questions regarding the trust

of the population. Moreover, the people's confidence has fallen steadily. Even assuming that the citizens would try to vote retrospective, rationally, taking into account the past performance in government, and we refer to both economic performance and the extent to which the politicians have complied with the promises they made in the electoral campaigns, the low confidence in the representatives of the political class, regardless of political colour, demobilized them when it comes to the electoral act. If the electoral messages of the politicians would be sufficiently strong, if the hopes of the individuals in relation to the government would be somehow increasing, then we believe that the turnout in Eastern Europe increases too. Unfortunately, people often vote «the lesser evil» candidate.

What causes low trust in politicians? Expected economic measures for the economic recovery during the economic crisis, underfunding education and public health systems, high corruption, all these elements that seem to grow do not provide a favourable climate for a young democracy, but on the contrary.

190

—

Suspicious about the fairness of the elections have even appeared repeatedly. Citizens are thus in a position to ask: «Whom do I vote?» And finally, many of them refuse to participate to the elections. Referring to potential absentee citizens and eliminating those who do not vote because of lack of civics or because they are in a specific situation that does not objectively allow them to vote, they can be in two situations:

- no candidate seems to be able to give them what they want, none of them have convinced them, and they are still undecided. Therefore, they are indifferent or almost indifferent who will be the winner. These are the people that the political marketing is trying to determine to make a choice.

- They are disappointed and convinced that they cannot influence in any way, either by vote, or otherwise, the current situation. A vote given with conviction can generate, after a strong disappointment, a rejection equal to the initial confidence, so the citizen promises himself that he will never vote again.

These are the determined absentee citizens. There are both a rational side of the decision not to vote, in the interior economy of the individual the effort of going to vote is no longer justified, and an emotional side - he feels cheated and humiliated.

The enthusiasms, the passion of the political discussions and the passionate political partisanship from the beginning of the '90s have disappeared. They are no longer held by hope. In many cases even the vote is

only a gesture by which the citizen tries to remove from the competition the competitor whom he dislikes the most. And electoral absenteeism is, in many cases, a silent protest against the current state in politics, an act of signalling that politicians should take into account. If in a democracy where the problems are few the voters absent from voting because they feel that things are going well and without their intervention – thus having a free ride behaviour – in our case absenteeism may mean that citizens consider that everything in the society is going to be as bad as they were no matter how or whom they would vote. They choose to go abroad to work, to learn, to be treated when they are ill, each according to its age, its labour force, to the level of training or to their financial possibilities. Even some politicians give a signal in this sense – they send their children to schools abroad and they chose to go to be treated at clinics in Western Europe when they have problems. And then what is going to happen? How do we prepare the future for our children? In what kind of country shall they live? We ask these rhetoric questions for we believe, like Barbu Stefanescu Delavrancea, the Eastern European writer, that this country is not ours, but it belongs to our descendants to the descendants of our descendants. One way to check in a certain extent if the absence from the voting process is more a protest against the current political system or it's simply a personal decision without this substrate, caused by other factors, would be a campaign of intense explaining through media of the role of the white vote or “the civic absenteeism” as it is also called (*Declinul...*) This variant, present in Eastern European electoral law 11, but insufficiently publicized, may prove the Eastern Europeans' desire to protest, but certainly does not solve the problem generating absenteeism. There were opinions that on the voting-paper should be an option called „nobody”, thus avoiding the confusion between the white votes and the null votes and eliminating the possibility of mystifying the elections by stamping the paper with a white vote after the voting is over (*Legea...*). Question remains whether voters are willing to make an effort and come to the voting in order to use this kind of protest. Considering the political scene as a market where there is demand and supply of public goods and services, the lack of a viable supply lead to imbalance, demand remains unsatisfied, and the democracy collapses. Which would be, briefly, the failures of governance? Privatization often led to failure and many former factories lie abandoned on the outskirts of the cities while people remained unemployed. Our highways are extremely expensive and are made very slowly.

Are built mainly supermarkets and shopping malls, on the lands where once were factories or in buildings left unfinished at the time of socialism, all of this with the purpose of making us loyal consumers. Agriculture is in the mess, and the lands are bought by foreigners who came here to make the agriculture that we are too poor or too incompetent to do. Citizens pay health insurance and on the other hand the medical assistance is increasingly less and more expensive, and the retirees are considered assisted. The education system in which they send their children is under-funded and apparently ineffective. Salaries are frozen, but utilities are expensive and give politicians in power are always blaming the previous political leadership. This creates an imbalance that generates, among other serious things, a falling turnout.

192
— With presidential elections as an example that generates a higher interest among the voters, we believe it would help changing the way the elections are designed, in the sense that voters should really get to know their elected representatives, and if the voting system is made on uninominal principles, and we think that this is a positive fact, this must materialize in the method of determining the election winners. We advocate for compulsory political education at all levels in order the citizens to be more informed (a citizen well informed votes knowingly and it is harder to be manipulated) and for increasing civic awareness and responsibility through education. Political and civic education can lead to awakening the individual consciousness of citizens, who must try to make as much as they can for the community, to country living, if only by working, getting informed and voting.

On the other hand, the political class, those who wish to be elected, must offer a serious, well-founded political and economic programme, coherent ways for economic recovery, but also measures to decrease corruption and thieves. They should be aware that they are not separate entities from the citizens, but they are in a relation of principal - agent with them, that their role is to work for the good of the country and that they must stay constantly in touch with the voters to find out their wishes and complaints. This is also true for the political parties as a whole. And last but not least, we advocate for the freely consented presence at to vote for absenteeism is a great danger, it makes impossible the functioning of democracy. The lower is the percentage of the turnout; the lees the election results reflect the wishes of the citizens. And if those who vote are poorly informed, and less educated, the result will be even less satisfactory.

References:

1. Lane, J. E., Ersson, S., (2002), Macro and micro understanding in Political Science: What explains electoral participation?, European Journal of Political Research, Vol. 18, pp. 457-465, 1990, apud Eva Anduiza Perea, „Individual characteristics, institutional incentives and electoral abstention in Western Europe”, European Journal of Political Research, Vol. 41, Issue 5.

2. Partheymüller, J., (2011), The „Social Logic” of Demobilization: Political Discussant Influence on Turnout and Abstention at the 2009 German General Election, The 6th ECPR General Conference, University of Iceland, Reykjavik/IS, August 25-27.

3. Perea, E. A., (2002), Individual characteristics, institutional incentives and electoral abstention in Western Europe, European Journal of Political Research, Vol. 41, Issue 5.

4. Šiber, I., (2004), Interest in Elections and Electoral Participation, Politička misao, Vol. XLI, No. 5.

5. Troumpounis, O., (2010), Institutions, Society or Protest? ¹⁹³ Explaining Abstention, Blank and Null Voting, Universitat Autònoma de Barcelona, http://idea.uab.es/orestis/research/Orestis_Troumpounis_EM.pdf —

6. Virós, R., (1994), A Qualitative Approach to Electoral Abstention, Universitat Pompeu Fabra, Working Paper no. 98, Barcelona, http://ddd.uab.cat/pub/worpaper/1994/hdl_2072_1369/ICPS98.pdf

7. Barometrul de Opinie Publică octombrie 2007

8. Declinul participării la vot în România. Doar jumătate din participanții la vot din 1990 mai sunt astăzi interesați să voteze, Institutul pentru Politici Publice București, www.ipp.ro/profiles.php?IDfile=56

9. Legea Votului uninominal, capitolul X, articolul 45, alin. 13: „Sunt voturi albe buletinele care nu au aplicată stampila «VOTAT». Aceste buletine nu intra în calculul voturilor valabil exprimate.”

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.194-206>

УДК: 323+330.837]:061.1ЄС

© Ruslana Klym¹

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FEATURES OF EUROPEANIZATION AND NEW INSTITUTIONALISM

194
— *It is identified in the paper that one of the important prerequisites for implementing an effective European integration policy is to consider the theories of Europeanization and new institutionalism. The essence of the concepts of «Europeanization» and «new institutionalism» is studied, the evolution of theoretical approaches to their research is considered, and the directions of studying «external» Europeanization were analyzed. The paper proves that the concept of Europeanization is widely used in the European scientific literature to analyze the political and regulatory influence of the European Union on new EU member states and neighboring countries, as well as the fundamental mechanisms of Europeanization. The author notes that Europeanization implies changes, transformations, and reforms taking place in all spheres of life under the influence of European integration processes, which can be analyzed from the standpoint of new institutionalism. The key provision of the new institutionalism is defined by the commonly used expression – «institutions matter», whose analytical priorities are to use a wide range of interdisciplinary approaches to the analysis of norms, institutions and processes.*

Keywords: *Europeanization, “external” Europeanization, European Union, new institutionalism.*

Теоретико-методологічні особливості європеїзації та неоінституціоналізму

У статті автор наголошує, що однією із важливих передумов впровадження ефективної політики європейської інтеграції є розгляд теорій європеїзації та неоінституціоналізму. Досліджено сутність

¹ Аспірантка кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. ruslana_klym@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0001-8305-3949>

понять «європеїзація» та «неоінституціоналізм», розглянуто еволюцію теоретичних підходів до їх дослідження, проаналізовано напрями вивчення «зовнішньої» європеїзації. З'ясовано, що концепція європеїзації широко використовується в європейській науковій літературі для аналізу політичного і нормативного впливу Європейського Союзу на нові країни-члени ЄС та сусідні держави, а також фундаментальних механізмів європеїзації. Визначено, що європеїзація – це зміни, трансформації, реформи, що відбуваються у всіх сферах життя під впливом процесів європейської інтеграції, які можна проаналізувати з позицій неоінституціоналізму. Зазначено, що неоінституціоналізм постає в сучасній політичній науці не як протиставлення «старому» інституціоналізму, а як його розвиток, доповнений новими ідеями та пізнавальними можливостями. Ключове положення нового інституціоналізму визначається загальноживаним виразом – «інституції мають значення», а аналітичні пріоритети якого полягають у використанні широкого комплексу міждисциплінарних підходів до аналізу норм, інститутів та процесів.

195

Ключові слова: європеїзація, «зовнішня» європеїзація, Європейський Союз, неоінституціоналізм.

Statement of the scientific problem and its significance. Understanding the essence of modern European integration processes is impossible without considering the theories of Europeanization and new institutionalism, the scientific justification of which is one of the important prerequisites for implementing an effective European integration policy.

Analysis of recent research and publications. Problems of Europeanization were studied by R. Ladrech, B. Kohler-Koch, M. Lendjel, C. Radaelli, K. Featherstone, G. Kazamias, D. Mikhel, F. Schimmelfennig, U. Sedelmeier, M. Emerson and G. Noutcheva. New institutionalism is presented in the works of J. March, J. Olsen, A. Kolodiy, K. von Beyme, O. Stoiko, G. Peters, P. DiMaggio, P. Hall, R. Taylor, S. Babukhina and T. Savelyeva.

Purpose and objectives of the article. The purpose of the article is to analyze the theories of Europeanization in the context of new institutionalism. To achieve this goal, the author sets the task to ascertain the essence of the concepts of «Europeanization» and «new institutionalism», to consider the evolution of theoretical approaches to their research, to analyze the directions of studying «external» Europeanization.

Presentation of the main material. In 1994, British scientist R. Ladrech proposed one of the first definitions of the concept of «Europeanization» and defined it as «the incremental process that reorients the direction and forms of (internal) policies, to the degree that European political and economic dynamics become part of the organizational (constructive) logic of national politics and policy-making» [Ladrech, 2001, 2]. B. Kohler-Koch defines Europeanization as the extension of the European political space, ideas, values and traditions outside the EU member states, pointing out the extension of this concept to non-EU states [Kohler-Koch, 1999, 15]. M. Lendjel characterizes Europeanization as the process of formation of supranational institutions, the formation of the practice of European multi-level governance practice and national institutional configurations under the influence and pressure of the EU [Lendjel, 2012, 37-38]. C. Radaelli describes Europeanization as «the complex process of construction, diffusion, and institutionalization of formal and informal rules, procedures, policy paradigms, styles, ‘ways of doing things’, and shared supplies and norms which are first defined and consolidated in the making of EU public policy and then incorporated into the logic of domestic discourse, identities, political structures, and public policies» [Radaelli, 2000].

K. Featherstone and G. Kazamias propose to consider Europeanization at three levels, in particular the first – the EU level, which implies expanding the power competence of the union, coordination of the foreign policy and measures to ensure the security of the continent. The second one is the institutional level that operates at the level of national states – subjects of the European Union, and should incorporate legislation, government regulations, ethnic and cultural characteristics, as well as the interests of countries. The third level extends beyond the EU and covers the states that are not members of the union, but are closely related to it. In their opinion, the analysis of the phenomenon of Europeanization should focus on the following: institutional adaptation of government bodies to the EU policies and strategy; expansion of the rights and powers of the political process subjects at the level of individual states – civil society and technocratic elites in particular; regulation of macroeconomic processes; changes in the political system; the impact on the national identity of residents of the European Union; strategic resources for the implementation of foreign policy interests [Featherstone and Kazamias, 2001, 15-16].

Also, for a better understanding of the Europeanization process, it is advisable to consider its dimensions identified according to the criterion

of the object of change. According to D. Mikhel, there are at least five possible dimensions of this process: first, the change in external borders. Europeanization in this dimension involves the territorial expansion of the European governance system and the degree of transformation of the European continent into a single political space; secondly, the development of government institutions at the EU level. Europeanization in this dimension means the development of a political decision-making center that would be capable of collective action, as well as providing a certain degree of political coordination and cohesion. Legitimate institutions and a respective regulatory framework strengthen the ability of authorities to make and implement binding decisions, as well as impose sanctions for non-compliance; third, expansion of the influence of the EU institutions on national and subnational regional and local governance systems. Europeanization here consists of the distribution of powers and responsibilities between different levels of government. All multi-level management systems need to find and establish a balance between unity and diversity, coordination from the center and local autonomy. Consequently, this dimension of Europeanization means the adaptation of national and subnational government systems to the political decision-making center (institutions) and EU legislation; fourth, the «export» of typical and EU-specific forms of political organization and governance outside the union. In this context, Europeanization touches upon the relations with third countries, their institutions and players, as well as the place and role of the EU in the world. With this in mind, Europeanization means forming a positive «export-import» balance with third countries, since they take more from the EU than vice versa, and the EU decisions have a greater impact on the international arena; fifth, a political project aimed at uniting and strengthening Europe politically [Mikhel, 2011, 23-24].

Modern researchers [Gawrich, Melnykovska and Schweickert, 2010, 1210] distinguish three stages of Europeanization (Membership Europeanization, Accession Europeanization and Neighborhood Europeanization), which respectively provide theoretical and methodological opportunities to describe the impact of the European Union on existing EU member states, analyze the prospects for membership in the community and determine the impact of the European Union on neighboring countries that do not have the prospect of joining the EU. It is also worth noting that the theoretical analysis of the Europeanization processes is developing in parallel with events and changes in the functioning of the EU

at the practical level. If at first scientists studied Europeanization exclusively in connection with the process of deepening European integration, then as the largest expansion of the EU to the East in the history of the EU approached in 2004, the attention of scientists was increasingly focused on the study of the features of Europeanization of post-communist countries that set the strategic goal of integration into the EU and were soon invited to join [Prokopenko, Rudik and Bashtannik, 2010, 4], which led to the development of such a direction as «Accession Europeanization». The emergence of research on «Neighborhood Europeanization» is also connected to practical questions that arise in association to relations between the EU and the non-candidate states. «Neighborhood Europeanization» mainly focuses on the ability of the EU to shape the domestic development of these countries, as well as the ability of these countries to absorb the process of Europeanization, comply their norms and standards with the EU, and become part of the European space of shared values, attitudes and ways of doing things [Zolkina, 2013].

198

— We believe it is expedient to study the main approaches used by Western researchers to determine the essence of «external» Europeanization. Thus, based on the analysis of the Europeanization of CEE candidate countries, F. Schimmelfennig and U. Sedelmeier distinguish two dimensions of Europeanization [Schimmelfennig, 2012]. On the one hand, Europeanization can be EU-driven or domestically driven. Another dimension of Europeanization is its institutional logic, which, according to the theory of new institutionalism, can take the form of «logic of consequences» or «logic of appropriateness».

T. Diez, S. Stetter and M. Albert, in their study of the EU's influence on border conflicts, propose the concept of four pathways of EU impact. They distinguish between these pathways primarily depending on «whether the impact is generated by specific EU measures or whether it is the impact of integration processes without the direct involvement of EU actors.» In addition to this, the impact may be targeted at specific policies or have broader social implications. The first path is «Compulsory Impact», which consists of using specific measures, the policy of «carrots and sticks», in relation to specific policies. «Connective Impact» – is carried out through specific (mostly financial) measures that establish and maintain communication between the conflicting parties. Other pathways function indirectly. «Enabling Impact» implies that actors in a conflict situation increase their influence due to their connection with the EU's political programs and po-

sitions. Finally, «Constructive Impact» leads to a radical reconstruction of identities as a result of the influence of European integration [Diez, Stetter and Albert, 2006, 570-575].

M. Emerson and G. Noutcheva note that the term «Europeanization» is used to understand political, economic and social transformations in the process of European integration, and especially in cases where states join the European Union after the change of an undemocratic (fascist or communist) regime, and in some cases after violent conflicts. They consider three types of mechanisms that interact synergistically in the process of Europeanization: first, legal obligations in the political and economic spheres arising from the criteria for EU membership and / or membership of the Council of Europe and accession to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; second, objective changes in economic structures and interests of individuals as a result of integration with Europe; third, subjective changes in the beliefs, expectations and identity of individuals, which becomes the source of political will to adopt European norms in business, politics, and civil society [Emerson and Noutcheva, 2004].

199

It is worth noting that the process of Europeanization takes place with the participation of European and national institutions, so it can be analyzed using such a theoretical approach as new institutionalism. The emergence of new institutionalism dates back to the 1980-s and is associated with the publication of an article by J. March and J. Olsen «The New institutionalism: Organizational Factors in Political Life» [March and Olsen, 1984, 734-749]. Arguing the expediency of methodological renewal of political science, the researchers stressed that the period of «forgetting the institutions» contributed to the fact that the theoretical and methodological positions of the political science acquired a limited character and proved the need to overcome those patterns of political science that were provoked and fueled by the use of behavioralism and structural functionalism, in particular contextualism, reductionism, utilitarianism, functionalism, instrumentalism. However, the new institutionalism was proposed to be evaluated not as a fundamentally new methodology, but as «the search for alternative ideas that simplify the subtleties of empirical wisdom in a theoretically useful way» [March and Olsen, 1984, 748], «a general approach to the study of political institutions, a set of theoretical ideas and hypotheses concerning the relations between institutional characteristics and political

agency, their (institutional) performance and change» [March and Olsen, 2005, 9].

A. Kolodiy notes that new institutionalism is a new, but conservative theory in its content, as it confirms the rightness of conservatives in the fact that only tradition, continuance and consistency create a solid foundation for stable development, and also indicates the presence of revolutionaries who hope that by willpower, one can instantly give birth to a viable new order on the basis of a certain project [Kolodiy, 2010, 62].

K. von Beyme also gives his description of the new institutional approach, comparing it with institutionalism. The scientist defines the institutional approach as the «burdened with a taste of conservatism», somewhat simplified and mechanistic regarding the consideration of the system, and in turn, new institutionalism, in his opinion, operates with newer approaches, in addition, its main difference from institutionalism is that not everything is explained through institutions (it is assumed that there are always situations where «poorly fixed political processes» arise) [Beyme, 2008, 135].

200

— In general, the differences between the «old» and new institutionalism, according to O. Stoiko, were manifested in three dimensions [Stoiko, 2016, 30-31]. First, the «old» institutionalists took law and politics as a basis and went to the economic sphere, trying to study the problems of modern economic theory using the methods of other social sciences. In turn, new institutionalists are moving in the opposite direction: they study political science and legal problems using the methods of neoclassical economic theory using the methods of microeconomics and game theory. Secondly, traditional institutionalism was based mainly on the inductive method, and sought to move from individual cases to generalizations, as a result of which the general institutional theory was never formed. In turn, new institutionalism follows a deductive path – from the general principles of neoclassical economic theory to the explanation of specific phenomena of social life. Third, «old» institutionalism paid attention primarily to the actions of human collectives (usually trade unions and the government) to protect the interests of the individual, and new institutionalism puts an independent individual at the forefront who voluntarily and according to his interests decides which collectives are most beneficial.

So, the changes that occur in the new institutionalism in comparison with the «old» institutionalism are changes concerning the categorical and conceptual apparatus of research, its principles, levels, subject field,

methods and procedure of analysis. It is worth noting that for supporters of the methodology of new institutionalism, the definition of political institution proposed by J. March and J. Olsen has become basic: «an institution is a relatively enduring collection of rules and organized practices, embedded in structures of meaning and resources that are relatively invariant in the face of turnover of individuals and relatively resistant to idiosyncratic preferences and expectations of individuals and changing external circumstances» [March and Olsen, 1984, 742].

The key axioms of the new institutionalism establish that: 1) political institutions appear as full actors of politics through the presence of their own interests; 2) institutions influence human behavior through the establishment of certain restrictions through rules; 3) institutions determine the results of politics and appear as its main determinants in defining the results of politics through the awareness of political actors of their goals [Beyme, 2008, 9].

Giving the classification of new institutionalism, G. Peters identified five main directions: 1) economic (normative) institutionalism, which focuses on a set of values that determine the behavior of members of the organization; 2) institutionalism from the point of view of the theory of rational choice, which interprets institutions as rules that allow them to accumulate and realize their interests by imposing restrictions on the behavior of individuals; 3) historical institutionalism, for which the first institutional choice made many years ago, has a decisive influence on the modern political process; 4) social institutionalism, which studies the nature of interaction between different social groups, between the state and society; 5) structural functionalism, which aims to compare presidential and parliamentary regimes, federations and unitary states [Peters, 1999, 218]. P. DiMaggio identifies three «new institutionalisms»: institutionalism of rational action, social construction, and indirect conflict [Andrusiv, 2006, 19]. P. Hall and R. Taylor identified three main approaches to institutional analysis, namely sociological institutionalism, rational choice institutionalism, and historical institutionalism [Hall and Taylor, 1996, 936-957]. This heterogeneity and versatility of new institutionalism is explained by the peculiarities of its origin and use in political, economic, and sociological sciences, as well as differences in the conceptualization of the institutional context.

Among the opportunities that the theory of new institutionalism provides in modern political intelligence, according to S. Babukhina and

T. Savelyeva, «we can name the following. First, it is the use of an interdisciplinary approach, which is the basis of new institutionalism (the use of economic, cultural and other scientific knowledge, theories), in understanding both institutions and systemic and non-systemic political phenomena and processes. Secondly, taking into account the current transition of «real» politics to the category of «symbolic» and the popularization of public policy, as well as modern characteristics of socio-political reality as unstable, fluid, etc., this approach helps to reveal not only the formal aspects of the functioning of the political process, but its real aspects both through a multi-level institutional analysis, and taking into account the informal components of the political process. Third, within the framework of new institutionalism, the range of research is expanding by involving not only the «primary» political institutions in the analysis, but also the «secondary» ones, including informal ones. Fourth, through the prism of new institutionalism, it is possible to comprehend political phenomena and processes in a new way (for example, through their consideration as a practice, or taking into account transaction costs, or taking into account the influence of the institutional environment, etc.)» [Babukhina and Savelyeva, 2020, 14-15].

Conclusions. Therefore, we can conclude that the conceptual basis of research on the process of spreading European policies and institutions is the recognition by researchers of institutional changes as a «dependent variable» and the discussion of conditions that may influence internal or regional changes in response to the promotion of ideas, values and institutions of the European Union. Therefore, to study the processes of European integration, it is worth using such theoretical approaches as Europeanization and new institutionalism.

Modern researchers understand Europeanization as the extension of the EU's political and regulatory influence to new member states, as well as to the states of neighboring regions. This process takes place with the participation of both European institutions, national governments and local elites, so it can be analyzed from the standpoint of new institutionalism. The fundamental position of which is defined by the common expression – «institutions matter». The versatility of the new institutionalism is explained by the peculiarities of its origin and use in political, economic, and sociological sciences, the application of a wide range of interdisciplinary approaches to the analysis of norms, institutions, and processes, as well as differences in the conceptualization of the institutional context.

Джерела та література:

1. Андрусів В. В. 2006. Інституційний інтерес: виникнення та стратегічне значення. Стратегічні пріоритети, №1, С. 18-26.
2. Бабухіна С. А., Савельєва Т. П. 2020. Сучасні політичні дослідження у контексті неінституціоналізму: стратегії наукових розвідок. Сучасне суспільство, №1 (20), С. 4-17.
3. Байме К. 2008. Політичні теорії сучасності. Київ: Стилос, 395 с.
4. Колодій А. 2010. Неінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. Вісник Львівського ун-ту. Сер.: філософсько-політологічні студії, С. 60-69.
5. Лендъел М. О. 2012. Вплив процесів європеїзації на вдосконалення стандартів і практики управління у регіоні Центральної Європи. Стратегічні пріоритети, №1, С. 37-42.
6. Міхель Д. О. 2011. Визначення поняття процесу «європеїзація» та його вплив на сучасне суспільство. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. Політологія, Т. 162, Вип. 150, С. 22-25.
7. Питерс Г., Гудин Р., Клингеманн Х.-Д. 1999. Политические институты: вчера и сегодня. Политическая наука. Новые направления. Москва: Вече, С. 218–231.
8. Прокопенко Л., Рудік О., Баштанник В. 2010. Процес європеїзації та його особливості в посткомуністичних країнах ЦСЄ: наук. розробка. К.: НАДУ, 36 с.
9. Стойко О.М. 2016. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 416 с.
10. Diez T., Stetter S., Albert M. 2006. The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration. International Organization, 60 (3), P. 563-593.
11. Emerson M., Noutcheva G. 2004. Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation. CEPS Working Documents, 214 p.
12. Featherstone K., Kazamias G. 2001. Introduction: Southern Europe and the Process of «Europeanization». Europeanization and the southern periphery. London: FRANK CASS PUBLISHERS, 25 p.
13. Gawrich A., Melnykovska I., Schweickert R. 2010. Neighbourhood Europeanization Through ENP: The Case of Ukraine. Journal of Common Market Studies, Vol.48, № 5, P. 1209-1235.

14. Hall P.A., Taylor R.C. 1996. Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies*, Vol. 44, № 12, P. 936–957.

15. Kohler-Koch B. 1999. The evolution and transformation of European governance. *The Transformation of Governance in the European Union*. London: Routledge, P. 14-36.

16. Ladrech R. 2001. Europeanization and Political Parties: towards a Framework for Analysis. Keele European Parties Research Unit (SPRU). Working Paper 7, 16 p.

17. March J. G., Olsen J. P. 1984. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*, Vol. 78, № 37, P. 734-749.

18. March J. G., Olsen J. P. 2005. «Elaborating the «new institutionalism», Working Paper. Centre for European Studies University of Oslo, March, № 11. <http://www.unesco.amu.edu.pl/pdf/olsen2.pdf> (accessed April, 06, 2021).

204 — 19. Radaelli Claudio M. 2000. Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change. *European Integration online Papers* (EIoP), Vol. 4, No. 8. <https://ssrn.com/abstract=302761> (accessed October, 24, 2021).

20. Schimmelfennig F. 2012. Europeanization beyond Europe. *Living Reviews in European Governance*, №1 (7). <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2012-1/> (accessed October, 24, 2021).

21. Zolkina M. The Impact of Europeanization on Democratic Transformations: The Cases of Slovakia and Ukraine. www.ivo.sk/buxus/docs//rozne/The_Impact_of_Europeanization_on_Democratic_Transformations_Zolkina.pdf (accessed October, 24, 2021).

References:

1. Andrusiv V. V. 2006. Instytutysiinyi interes: vynyknennia ta stratehichne znachennia. *Stratehichni priorytety*, №1, S. 18-26.

2. Babukhina S. A., Savelieva T. P. 2020. Suchasni politychni doslidzhennia u konteksti neoinstytutsionalizmu: stratehii naukovykh rozvidok. *Suchasne suspilstvo*, №1 (20), S. 4-17.

3. Beyme K. 2008. *Politychni teorii suchasnosti*. Kyiv: Stylos, 395 s.

4. Kolodii A. 2010. Neoinstytutsionalizm ta yoho piznavalni mozhlyvosti v politychnykh doslidzhenniakh. *Visnyk Lvivskoho un-tu*. Ser.: filosofsko-politolohichni studii, S. 60-69.

5. Lendel M. O. 2012. Vplyv protsesiv yevropeizatsii na vdoskonalennia standartiv i praktyky upravlinnia u rehioni Tsentralnoi Yevropy. Stratehichni priorytety, №1, S. 37-42.

6. Mikhel D. O. 2011. Vyznachennia poniattia protsesu «ievropeizatsiia» ta yoho vplyv na suchasne suspilstvo. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly. Ser. Politolohiia, T. 162, Vyp. 150, S. 22-25.

7. Piters G. Gudin R., Klingemann H.-D. 1999. Politicheskie instituty: vchera i segodnya. Politicheskaya nauka. Novyie napravleniia. Moskva: Veche, S. 218-231.

8. Prokopenko L., Rudik O., Bashtannyk V. 2010. Protses yevropeizatsii ta yoho osoblyvosti v postkomunistychnykh krainakh TsSIE: nauk. rozrobka. K.: NADU, 36s.

9. Stoiko O.M. 2016. Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 416 s.

10. Diez T., Stetter S., Albert M. 2006. The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration. International Organization, 60 (3), P. 563-593.

11. Emerson M., Noutcheva G. 2004. Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation. CEPS Working Documents, 214 p.

12. Featherstone K., Kazamias G. 2001. Introduction: Southern Europe and the Process of «Europeanization». Europeanization and the southern periphery. London: FRANK CASS PUBLISHERS, 25 p.

13. Gawrich A., Melnykovska I., Schweickert R. 2010. Neighbourhood Europeanization Through ENP: The Case of Ukraine. Journal of Common Market Studies, Vol.48, № 5, P. 1209-1235.

14. Hall P.A., Taylor R.C. 1996. Political science and the three new institutionalisms. Political Studies, Vol. 44, № 12, P. 936-957.

15. Kohler-Koch B. 1999. The evolution and transformation of European governance. The Transformation of Governance in the European Union. London: Routledge, P. 14-36.

16. Ladrech R. 2001. Europeanization and Political Parties: towards a Framework for Analysis. Keele European Parties Research Unit (SPRU). Working Paper 7, 16 p.

17. March J. G., Olsen J. P. 1984. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. American Political Science Review, Vol. 78, № 37, P. 734-749.

18. March J. G., Olsen J. P. 2005. «Elaborating the «new institutionalism», Working Paper. Centre for European Studies University of Oslo, March, № 11. <http://www.unesco.amu.edu.pl/pdf/olsen2.pdf> (accessed April, 06, 2021).

19. Radaelli Claudio M. 2000. Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change. European Integration online Papers (EIoP), Vol. 4, No. 8. <https://ssrn.com/abstract=302761> (accessed October, 24, 2021).

20. Schimmelfennig F. 2012. Europeanization beyond Europe. Living Reviews in European Governance, №1 (7). <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2012-1/> (accessed October, 24, 2021).

21. Zolkina M. The Impact of Europeanization on Democratic Transformations: The Cases of Slovakia and Ukraine.:www.ivo.sk/buxus/docs//rozne/The_Impact_of_Europeanization_on_Democratic_Transformations_Zolkina.pdf (accessed October, 24, 2021).

МЕДІАПОЛІТИКА І СУЧАСНІ КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2021. –
Том 9. – С. 207-231

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2021. –
Vol. 9. – pp. 207-231

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.207-232>

УДК: 329.15.072.21:352](477)

© Наталія Ротар¹

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ В ЛОКАЛЬНИХ МАКРОСПІЛЬНОТАХ УКРАЇНИ

Здійснений аналіз практик місцевого самоврядування України у сфері декомунізації міських просторів Києва, Харкова, Одеси, Дніпра доводить, що з 2015 р. вони стали публічними аренами інтерпретацій минулого. Їх меморіальна символічна структура відображає конкуренцію між політичними акторами, які репрезентували конкуруючі комеморативні порядки. Практики місцевого самоврядування набули власної виразної специфіки у кожній з локальних макроспільнот. Зокрема, у Києві політика органів місцевого самоврядування означається нами як політична, що пов'язано з його статусом столиці України. Саме цей статус підпорядкував собі символічний простір локальної історії та ретроспективний реверс до історичних назв. Органи місцевого самоврядування Одеси та Харкова здійснювали декомунізацію із залученням, окрім політичної, прагматичної (Харків) та історичної (Одеса) практик перейменування. Ядром практик декомунізації символічного простору Дніпра є історична практика. Водночас, органи місцевого самоврядування усіх чотирьох міст України були суб'єктами політичної конкуренції («символічної боротьби») за право формувати та стверджувати уявлення про легітимний порядок символічного простору міста. Означаючи політику України у сфері декомунізації як таку, що має елементи символічного насильства, органи місцевого самоврядування підживлювали суспільну напругу, що супроводжувала реалізацію даної політики.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: E-mail: n.rotar@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6430-3460>

Ключові слова: символічний простір, декомунізація, локальна спільнота, органи місцевого самоврядування, політичний дискурс.

Features of the Implementation of Decommunization Policy of the Symbolic Space in Local Macrocommunities of Ukraine

208 — The article analyzes the practices of local self-government in Ukraine in the field of decommunization of urban spaces in Kiev, Kharkov, Odessa, Dnieper. The peculiarities of the implementation of the policy of de-communization of the symbolic space indicate that since 2015, at the level of local macrocommunities, they have become public arenas of interpretations of the past. Their memorial symbolic structure reflects the competition between political actors representing competing commemorative orders. Local self-government practices have acquired their expressive specificity in each of the local macrocommunities. In particular, in Kiev, the policy of local self-government bodies is designated by us as “political”, which is associated with its status as the capital of Ukraine. It was this status that subordinated the symbolic space of local history and the retrospective reverse to historical names. Local authorities in Odessa and Kharkov carried out decommunization with the involvement, in addition to the political, pragmatic (Kharkov) and historical (Odessa) practices of renaming toponyms. Historical practice has become the core of the practice of decommunization of the symbolic space of the Dnieper. At the same time, local governments in all four cities of Ukraine were subjects of political competition (“symbolic struggle”) for the right to form and approve the idea of the legitimate order of the city’s symbolic space. By referring to Ukraine’s policy in the field of decommunization as one that has elements of symbolic violence, local governments fueled the social tension that accompanied the implementation of this policy.

Keywords: symbolic space, decommunization policy, local community, local government, political discourse.

Актуальність теми дослідження. Процеси декомунізації символічного простору локальних спільнот є характерною рисою процесу виходу з комунізму для всіх держав Східної Європи, які відкинули тоталітарні режими як модель здійснення влади наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Попри варіативність східноєвропейських практик декомунізації, усі вони мали на меті унеможливити реванш антидемократичних сил та повернення до тоталітаризму; захистити цінності та символи молодії, часом крихкої, демократії; відновити історичну правду

про національне минуле та забезпечити демократичну консолідацію шляхом протиставлення старому режиму.

Сутність декомунізації може бути визначена як система заходів, які спрямовані на звільнення від впливу комуністичної ідеології у всіх сферах життєдіяльності суспільства та засіб, що використовується державою для подолання наслідків тоталітарного минулого й формування умов для політичної модернізації країни. Політика декомунізації передбачає ліквідацію символічних елементів комуністичної ідеології та візуальних маркерів тоталітарного режиму, її основним завданням є навчити суспільство комунікувати з комуністичним минулим. Для України декомунізація є не стільки запобіжником відновленню радянського комуністичного режиму, скільки гарантією її демократичного європейського майбутнього.

Найбільш активні дискусії щодо декомунізації символічного простору в Україні розгорнулися у публічному просторі українських локальних макроспільнот, що пояснюється особливим політичним (Київ), економічним (Харків, Дніпро) чи символічним (Одеса) статусом цих міст. Упродовж тривалого історичного періоду – як радянського, так і дорадянського, вони були центрами політичного, соціально-економічного, університетського життя, тож перманентно перебували у фокусі імперської та радянської влади. На нашу думку, вивчення кейсів сформованих практик українських мегаполісів у декомунізації символічного простору дозволить визначити роль і значення символічної влади у консолідації українського суспільства навколо ідеї демократії та європейської інтеграції.

Аналіз результатів наукових досліджень. Основний масив існуючих досліджень, присвячених вивченню практик декомунізації символічного простору постсоціалістичних країн, належить до структуралістської дослідницької традиції, тож сконцентрований на вивченні національних топонімічних наративів у їх ідеологічній імплікації (Decommunization in Bulgaria 2018; Debra, Stewart 1995; Holmes 1994). Стосовно декомунізації символічного простору українських міст та української топоніміки у наукових дослідженнях було артикульоване питання про те, чому процес перегляду радянської топонімічної спадщини, розпочатий у 1990-х рр., не отримав подальшого розвитку, й до 2015 р. залишав радянську топоніміку системоутворюючою для більшості населених пунктів України. Наприклад, M. Mälksoo знаходить джерело подолання стриманої декомунізації у

евроінтеграційному векторі України (Mälksoo 2017), J.-P. Himka визначає причини відкладеної дерадянізації символічного простору України у надмірній міфологізації історичних подій та процесів, що відбувалися на території України упродовж ХХ ст. (Himka 2012). Проте, залишаються відкритими питання про те, що має бути смисловим ядром декомунізації символічного простору мегаполісів, який історичний час має стати маркером ідентичності для українських міст і яка перспектива має бути закладена у їх топонімічному ландшафті, щоб не «замкнутися у пастці часу» (Joenniemi 2003).

Власне комплекс цих питань визначив мету даного дослідження, яка полягає у визначенні особливостей реалізації політики декомунізації символічного простору в локальних макроспільнотах України.

Методологія та методи дослідження. Зважаючи на існування в сучасному комплексі гуманітаристики спільного дослідницького фокусу, заснованого на визнанні соціополітичної природи формування символічного простору локальних спільнот (Halbwachs 1992, Bourdieu P. 1991, Nora 1989) у даному дослідженні ми використали методологічні принципи (постструктуралізму), інтеракціонізму та феноменологічного підходу до вивчення декомунізації локальних урбанізованих просторів України.

(Пост)структуралістські концепції ідеології, дискурсу та колективної пам'яті ґрунтуються на ранніх роботах М. Езеріеху (Azaryahu 1992; Azaryahu 1996), П. Фергюсон (Ferguson 1988) та К. Палонен (Palonen 1993), у яких відбулося формування концептуальних рамок поняття міського топонімічного тексту. Пропонуючи теоретичну модель осмислення соціальних аспектів функціонування географічних назв, даних на честь історичних діячів чи подій, М. Езеріеху довів, що в сучасних містах назви не тільки сприяють орієнтації в просторі, але й виконуючи символічні функції, набувають статусу інструменту соціального контролю і управління (Azaryahu 1996).

Методологічні принципи інтеракціонізму, відображені, насамперед, у концептах колективної пам'яті, були використані нами для дослідження практик опору та стратегій їх дискурсивної репрезентації у просторах мегаполісів. Застосовуючи ключові для цього підходу поняття «символічна боротьба» та «символічна влада» (Bourdieu P. 1991) як відображення конкуренції за право формувати та стверджувати уявлення про легітимний порядок, ми дослідили ті специфічні форми політичної конкуренції за формування (нав'язування)

певної, чітко означеної картини соціального світу, які характерні для українських мегаполісів. Сформований емпіричний досвід критичних топонімічних досліджень, ядром яких є концепт «символічного насильства» П. Бурд'є, вказує на суперечливий характер практик найменування, що працюють на (від)творення нерівності в розподілі владних відносин і матеріальних благ (Derek 2008; Rose-Redwood 2008).

Важливу роль у формуванні методологічних принципів інтеракціонізму відіграють концепт міста як місця артикуляції соціальних інтересів (Massey 1994). Позичуючи топонімічний ландшафт мегаполіса як культурну арену, методологія інтеракціонізму дозволяє досліджувати топонімічні практики органів місцевого самоврядування українських мегаполісів у ракурсах домінуючої ідеології, відображеної у символічній репрезентації простору, та символічного спротиву, що виникає на рівні окремих соціальних груп.

Методологічні принципи феноменологічного підходу, в рамках якого топонімічний ландшафт міста позиціонується як перформанс, основою якого є повсякденні практики городян, використані нами в частині ідей (Amin, Thrift 2002) про те, що «тканина простору настільки розмаїта, що в ній завжди є дірки і розриви, в яких можуть виникнути нові форми вираження (перформанс – Авт.)» (Amin, Thrift 2002). У цьому сенсі перформанс політизованих ландшафтів зумовлений не тільки самим актом репрезентації, скільки його соціальним ефектом. Відповідно, емпіричними об'єктами нашого дослідження стали результати соціологічних опитувань, у яких відображено повсякденні практики декомунізації символічного простору локальних спільнот в Україні.

Виклад результатів дослідження. 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України прийняла чотири закони про декомунізацію, які 21 травня того ж року вступили в дію. Ухвалення комплексу декомунізаційних законів здійснювалося з метою «недопущення повторення злочинів тоталітарних режимів, будь-якої дискримінації за етнічною, соціальною, класовою, етнічною, расовою чи іншою ознакою в майбутньому, відновлення історичної та соціальної справедливості, усунення загроз незалежності, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України» (Верховна Рада України 2015).

Одним з елементів декомунізації символічного простору українських мегаполісів стали процеси (де)конструкції їх топонімічного

ландшафту. Визначений порядок перейменування вулиць, провулків, проспектів, парків в населених пунктах України був розроблений таким чином, щоб дати якомога ширші права громадам самим визначитися щодо перейменування. Для цього до 21 листопада 2015 р. міські ради Києва, Харкова, Дніпра та Одеси мали ухвалити рішення щодо перейменування. Якщо таке рішення не буде ухвалене, або матиме неповний характер, то це зобов'язаний зробити своїм розпорядженням міський голова протягом упродовж трьох місяців (до 21 лютого 2016 р.). В разі незавершеності процесів декомунізації на даному етапі, право перейменовувати переходить до облдержадміністрацій, голови яких мали підписати відповідні розпорядження до червня 2016 р.

212

Найбільш важливою була декомунізація Києва, для якого у справі декомунізації символічного простору потенційним міг стати конфлікт «між функціями Києва-столиці й Києва-міста» (Малес 2016, 18). Для унеможливлення такого конфлікту та з метою отримання фахових висновків з питань присвоєння, зміни назв, увічнення пам'яті видатних діячів і подій на території міста Києва, відновлення історичних назв при Київському міському голові у вересні 2014 р. було створено відповідний консультативно-дорадчий орган – Комісію з питань найменувань, до складу якої входять науковці-історики, мовознавці, краєзнавці, пам'яткознавці, архітектори (Київська міська рада 2014). У засіданнях Комісії за запрошенням її голови можуть брати участь депутати Київської міської ради, представники засобів масової інформації та громадськості. Рішення Комісії мають рекомендаційний характер і враховуються при підготовці Київським міським головою відповідного подання до Київської міської ради. З метою глибокого фахового вивчення питань про увічнення пам'яті визначних діячів і подій у формі встановлення пам'ятних знаків у місті Києві з квітня 2014 р. функціонує постійно діючий консультативно-дорадчий орган виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) – Комісія з питань встановлення пам'ятних знаків в місті Києві (Київська міська рада 2018). Дана комісія розглядала рекомендації щодо реалізації політики декомунізації в столиці України. наприклад, опублікований на сайті УІНП перелік пам'ятників та пам'ятних знаків Києва, які підлягали демонтажу (Український інститут національної пам'яті 2016). Зі 105 об'єктів, 84 були пам'ятними знаками у формі меморіальної дошки,

21 – скульптури (всі – Леніну), 5 погрудь, 1 скульптурна композиція, 1 стела, 1 кінна статуя.

У 2014–2019 рр. було ухвалено 24 рішення Київської міської ради та підписано відповідних розпоряджень Київського міського голови В. Кличка щодо декомунізації символічного простору Києва. Рішення органів місцевого самоврядування Києва щодо декомунізації символічного простору міста ухвалювалися хвилеподібно, а у період 2015–2016 рр. були ухвалені рішення про левову частку нових означень у топонімічній матриці міста. Упродовж 2014–2019 рр. були декомунізовані 224 назви вулиць у всіх районах столиці: у Голосіївському районі – 23, Дарницькому – 33, Деснянському – 15, Дніпровському – 22, Оболонському – 12, Печерському – 28, Подільському – 7, Солом'янському – 30, Святошинському – 21, Шевченківському – 33 (Департамент суспільних комунікацій Київської міської ради 2019).

У процесі декомунізації вуличних топонімів Київська міська рада, по-перше, повертала історичні назви вулицям міста. Зокрема, у першому рішенні, ухваленому рішенням Київської міської ради (далі – КМР) 13 листопада 2014 р. 7 вулиць Києва повернулися до історичних назв: Левандовська (перейменована з Анищенка), Назарівська (Ветрова), Бульварно-Кудрявська (Воровського), Ділова (Димитрова), Бутишев провулок (Іванова Андрія), Петропавлівська (Фрунзе), Преображенська (Івана Клименка) (Київська міська рада 2014а). По-друге, КМР здійснювала перейменування на честь українських політичних та військових діячів різних історичних часів (Євгена Коновальця, генерала Алмазова, Івана Богуна, Петра Дорошенка, Петра Калнишевського та інших). По-третє, КМР активно зверталася до назв на честь відомих діячів культури, науки, спорту (Іван Миколайчук, Валерій Лобановський, Януш Корчак, Квітка Цісик, Дмитро Яворницький, Іван Огієнко, Всеволод Нестайко, Академіка Єфремова, Брати Зерови, Сергій Параджанов, Катерина Білокур та ін.). По-четверте, КМР активно використовувала прийом дотримання міжконфесійного миру, інтегруючи в символічний простір міста назви вулиць на честь відомих церковних ієрархів (Патріарх Володимир Романюк, папа Іоан Павло II, Митрополит Володимир Сабодан, Митрополит Василь Липківський, Митрополит Андрей Шептицький, патріарх-предстоятель Української Греко-Католицької Церкви Любомир Гузар). По-четверте, КМР активно використовувала як символічно-нейтральні назви (Медоносна, Заплавна, провулок Ака-

цієвий, Щасливий, Осінній), так і вдавалася до певних інновацій. Зокрема, одним з рішень КМР вулиця Івана Кудрі була перейменована на честь американського політика, активного симпатика Революції гідності Джона Маккейна у Печерському районі столиці (Київська міська рада 2019).

Попри неперервний, хоча і повільний, характер декомунізації в українській столиці, на початку серпня 2016 р. до Київської міської державної адміністрації звернулися представники націоналістичних молодіжних організацій з вимогою демонтувати 86 об'єктів – пам'ятників, меморіальних дощок, елементів декору публічних будівель, станцій метро до Дня незалежності України (24 серпня), аби «уникнути випадків стихійної декомунізації в місті» (Від Кличка вимагають... 2016). Але найбільшого резонансу в публічному дискурсі декомунізації Києва набули рішення міської влади про перейменування Московського проспекту на проспект Степана Бандери та проспекту Миколи Ватутіна – на проспект Романа Шухевича (Київська міська рада 2017).

214

— 25 серпня 2015 р. УІНП звернувся до Київського міського голови з листом, в якому просив розглянути пропозиції щодо перейменування вулиць та провулків міста Києва, названих іменами осіб, причетних до встановлення радянської влади, боротьби з українською державністю, організації та здійснення голодоморів і політичних репресій та назв, що носять російський колоніальний характер, зокрема, проспект Генерала Ватутіна на проспект Романа Шухевича, головного командира Української Повстанської Армії, а проспект Московський на проспект Степана Бандери.

У період з 28 березня по 28 травня 2016 р. тривали громадські обговорення у формі електронної консультації на єдиному веб-порталі територіальної громади міста Києва з приводу перейменування проспекту Генерала Ватутіна у Деснянському та Дніпровському районах на проспект Романа Шухевича (Київська міська рада 2019) та щодо перейменування проспекту Московського у Оболонському та Подільському районах на проспект Степана Бандери (Київська міська рада 2019а). Кількість користувачів, які взяли участь в обговоренні щодо перейменування проспекту Генерала Ватутіна склала 5794 осіб, з яких 270 запропонували інші пропозиції, 3165 підтримали проект, 2627 – не підтримали; кількість користувачів, що взяла участь в обговоренні щодо перейменування проспекту Московського склала 5697,

з яких 226 запропонували власні пропозиції, 3146 підтримали проект перейменування, 2548 – не підтримали.

Київська міська рада ухвалила відповідні рішення про перейменування 7 липня 2016 р. (Київська міська рада 2016) та 1 червня 2017 р. (Київська міська рада 2017). Однак одразу громадська організація «Єврейська правозахисна група» та громадська організація «Антифашистська правозахисна ліга» звернулися до суду з адміністративним позовом до Київської міської ради з вимогою визнати протиправними її дії щодо розгляду на засіданні Комісії з питань перейменувань та в подальшому винесення на засідання депутатів Київської міської ради питання про перейменування проспекту Генерала Ватутіна на проспект Романа Шухевича, а Московського проспекту на проспект Степана Бандери. Упродовж двох з половиною років тривали судові тяжби, крапка у яких була поставлена у Постанові Шостого апеляційного адміністративного суду 9 грудня 2019 р. (Шостий Апеляційний Адміністративний суд 2019), якою визнано законний характер перейменування. Таким чином, особливості трансформації символічного простору Києва визначаються його статусом столиці держави, що відображено у стратегії органів місцевого самоврядування, яка формувалася під безпосереднім впливом УІНП та може бути означена як політична.

У Харкові декомунізація топонімів відбувалася у декілька етапів, що пояснюється діями місцевої (насамперед, міської) політичної еліти, яка обрала стратегію виключення з символічної боротьби за деконструкцію радянського соціального світу у символічному просторі міста. Навіть попри активний експертний супровід процесу перейменування, який здійснювався громадськими об'єднаннями «Старий Харків», «Харків: нові імена. Топ – 200», Харківською топонімичною групою та науковими центрами (Центр краєзнавства при ХНУ ім. В. Н. Каразіна), міська комісія з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища Харківської міської ради не змогла сформулювати консенсус щодо оновлення символічного наповнення міського ландшафту.

Перший етап відображає процес реалізації політики декомунізації за ініціативи органів місцевого самоврядування. На підставі рішення Харківської міської ради від 20 листопада 2015 р. (Харківська міська рада 2015) було здійснено перейменування однієї станції Харківського метрополітену «Радянська» (нова назва – «Майдан Конституції»;

чотирьох скверів парків та скверів: Сквер ім. Х-річчя КСМУ (нова назва – Карякін Сад), Парк ім. Ілліча (Ново-Баварський сквер), Парк культури і відпочинку ім. Артема (Парк Машинобудівників), Сквер ім. Радянської України (Сквер «Тракторозаводський»); 173 елементів вулично-дорожньої мережі міста Харкова. Розпорядженням Харківського міського голови Геннадія Кернеса від 2 лютого 2016 р. було перейменовано 48 елементів вулично-дорожньої мережі Харкова та 5 адміністративних районів м. Харкова (Держинський район у Шевченківський район; Ленінський район у Холодногірський район; Жовтневий район (на честь більшовицької революції) у Жовтневий район на честь Дня захисника України, Фрунзенський район (на честь радянського діяча) у Фрунзенський район на честь Тимура Михайловича Фрунзе, лейтенанта, льотчика-винищувача 161-го винищувального авіаційного полку, що загинув у 1942 р. при обороні Батьківщини від нацистських загарбників; Орджонікідзевський район у Індустріальний район) (Харківська міська рада 2016).

216

Отже, рішення органів та посадових осіб органів місцевого самоврядування залишали комуністичну спадщину у назвах міських районів. З 9 адміністративних районів, 7 підпадали під дію Закону, однак перейменування зазнавали тільки 5, з яких тільки 3 були перейменовані фактично та численних назвах вулиць (Посівкомівська, Профінтерну, Колгоспна). Наведені практики органів місцевого самоврядування Харкова, зокрема в частині перейменування адміністративних районів міста, засвідчують застосування елементів символічного спротиву сутності декомунізації символічного простору міста. Саме він спричинив розгортання другого етапу декомунізації топонімічної карти Харкова.

Другий етап конкретизує процес реалізації політики декомунізації регіональними органами виконавчої влади, зокрема Обласною державною адміністрацією (голова – Ігор Райнін), спричинений необхідністю завершення декомунізації символічного простору Харкова. Рішення про перейменування об'єктів топоніміки м. Харкова (Харківська міська рада 2015; Харківська міська рада 2016) було ухвалене на підставі рішення Робочої групи із забезпечення реалізації в Харківській області законів про декомунізацію, пропозицій громадськості і науковців, листа громадської ради при обласній державній адміністрації та рекомендації Українського інституту національної пам'яті. Цим рішенням були перейменовані 52 елементи вулично-до-

рожньої мережі Харкова; 4 адміністративні райони міста (Жовтневий на Новобаварський, Комінтернівський на Слобідський, Фрунзенський на Немишлянський, Червонозаводський на Основ'янський); 5 станцій Харківського метрополітену (Маршала Жукова на Палац Спорту, Метробудівників ім. Г.І. Ващенко на Метробудівників, Площа Повстання на Захисників України, Пролетарська на Індустріальну, Радянської армії на Армійську); 1 парк (Жовтневий гідропарк на Удянський гідропарк).

Загалом, в процесі реалізації політики декомунізації у Харкові було перейменовано 268 урбанонімів, 7 адміністративних районів та 6 станцій метрополітену (Харківська обласна державна адміністрація 2016). Практики формування урбанонімів органами місцевого самоврядування та регіональними органами виконавчої влади під час реалізації політики декомунізації у м. Харкові суттєво різняться. По-перше, органи місцевого самоврядування надавали перевагу іменам діячів науки й культури, наприклад лікарів Любові Малої, Олександра Шалімова, Миколи Амосова, архітекторів Павла Альошина, Олексія Душкіна, істориків Маріна Дрінова, Дмитра Міллера, філолога та етнографа Ізмаїла Срезневського, володарки премії «Оскар» Варвари Каринської (80 урбанонімів). По-друге, героїка сучасної України фактично залишалися поза увагою органів місцевого самоврядування, адже символічний простір міста наповнився тільки ім'ям генерал-майора Ігоря Момота, Героя України Василя Мельникова та узагальненим маркером «Герої Небесної Сотні». По-третє, регіональні органи виконавчої влади, на відміну від органів місцевого самоврядування, інтегрували у символічний простір міста ціннісні назви (проспект Незалежності, вулиці Свободи та Волонтерська) та історичні постаті, акцентуючи увагу на борцях за незалежність України ХХ ст. (Болбочан, Микола Міхновський, Петро Григоренко, В'ячеслав Чорновіл). По-четверте, до символічного ландшафту Харкова фактично не було інтегровано топоніми, які реконструюють козацький період історії України: іменем Дмитра Вишневецького назвали одночасно вулицю, провулок та проїзд. Таким чином, політика органів місцевого самоврядування Харкова щодо реалізації політики декомунізації може бути означена як ностальгійна та прагматична, тоді як регіональних органів виконавчої влади – як політична та прагматична.

Декомунізація символічного простору Одеси також має певні особливості. Подібно до кейсу Харкова, вона відбувалася також у два етапи. Перший етап розпочався з розпорядження Міського голови Г. Труханова про скликання громадських слухань 9 березня 2016 р. (Одеська міська рада 2016с). Громадські слухання змістовно були підготовлені засіданнями міської історико-топонімічної комісії, від 4 та 11 грудня 2015 р., на яких були розглянуті варіанти нових назв для об'єктів, які підпадають під заборону згідно із українським законодавством. Основний принцип, якого дотримувалися члени історико-топонімічної комісії полягав у тому, що «нові назви повинні відображати неповторну і самобутню історію Одеси, увічнювати імена людей, які створювали місто, працювали на його благо і процвітання» (Одеська міська рада 2015). Дотримуючись даного принципу топонімічна комісія запропонувала винести на громадські слухання перейменування вулиці Піонерської на вулицю братів Фраполлі (на честь перших архітекторів Одеси італійців Франческо і Джованні Фраполлі), вулицю Жовтневої революції на вулицю Юхима Геллера (один з кращих спортсменів Одеси ХХ ст., шахіст), вулицю Комінтерну на вулицю Петра Лещенко (естрадний співак), вулицю Петровського на вулицю Фесенко (на честь Юхима Фесенко, одеського видавця, почесного громадянина Одеси), вулицю Колгоспну на вулицю Йосипа Тимченка (механіка і винахідника), вулицю Щорса на вулицю Святослава Ріхтера (музиканта), вулицю Затонського на вулицю Давида Ойстраха (видатного скрипаля, альтиста, диригента і педагога). В рамках цих пропозицій також пропонувалися нові назви для 9 провулків міста Одеси та 1 парку. Тут Одеська історико-топонімічна комісія також обрала підхід, який можна означити як поєднання історичного, з наголосом на локальній історії, та прагматичного. Зокрема нові назви для провулків пропонувалося змінити на назви з іменами митців (3), голови міста середини ХІХ ст. (1), спортсменів (1), громадських діячів (2), 2 – повернути історичні назви. При чому, тільки перейменування 2-го Стахановського провулку передбачало дещо ширший, ніж, локальна історія, український контекст. Йдеться про перейменування на честь Олександра Аполлоновича Скальковського, відомого вченого, дослідника історії України, письменника і видавця, одного з засновників Одеського товариства історії та старожитностей, дослідника історії Південної України та Запорізької Січі. За рішеннями громадських слухань Одеська міська рада ухва-

лила рішення про перейменування, відповідно до пропозицій історико-топонімічної комісії (Одеська міська рада 2016b). Його особливістю є те, що, по-перше, на відміну від практик інших мегаполісів України, рішення містить одразу два варіанти нової назви вулиці – українською та російською; по-друге, ним було вирішено демонтувати пам'ятники М. Томасу та В. Леніну у парку Ленінського комсомолу, якому поверталася історична назва – Савицький.

Зважаючи на те, що всі терміни декомунізації символічного простору міського простору Одеси були вичерпані, 21 травня 2016 р. голова Одеської ОДА М. Саакашвілі підписав розпорядження про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області, відповідно до якого в Одесі зазнавали перейменування 52 вулиці та провулки (Одеська обласна державна адміністрація 2016). Топонімічний простір Одеси наповнювався символами не тільки локальної історії, але й національної., зокрема розпорядженням визначалися такі нові назви вулиць та провулків як Героїв Крут, Івана та Юрія Лип, Миколи Міхновського, Небесної Сотні, Івана Мазепи, Володимира Івасюка, Андрія Шептицького, Романа Шухевича, формуючи дискурс соборності України у міському просторі Одеси.

219

Проте, органи місцевого самоврядування фактично проігнорували розпорядження голови Одеської ОДА та ініціювали другі громадські слухання, що відбувалися 26 серпня 2016 р. На них був винесений перелік з 58 назв топонімічних об'єктів, з яких для 12 не було запропоновано жодного варіанту нової назви. Важливо, що згідно законодавства проспект Маршала Жукова підпадає під перейменування, як пов'язаний з іменами діячів, які обіймали найвищі посади в уряді Радянського Союзу. Історико-топонімічна комісія, готуючи пропозиції для громадських слухань, зауважила, що керувалася статтею 1 Закону про те, що назви, пов'язані з іменами людей, які відзначилися участю у подіях, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України, не підлягають перейменуванню, та численними зверненнями громадян, які виступають проти перейменування, ухвалила рішення не рекомендувати перейменування даного топонімічного об'єкту. Таке ж рішення було ухвалено стосовно вулиці радянського письменника Аркадія Гайдара (Одеська міська рада 2016a).

Зважаючи на те, що процес декомунізації символічного простору Одеси не набув легітимного характеру, міська влада максимально

використовувала наявні організаційні ресурси для приведення міських топонімів у відповідність до норм українського законодавства та збереження історичного локусу міста у його топоніміці. Зокрема, на 16 грудня 2016 р. було призначено проведення чергових, третіх громадських слухань. Але більшість городян не потрапили до будівлі, де повинні були відбутися слухання, через погрози і провокації сутічок. Через грубі порушення процедури проведення громадських слухань та фізичний тиск на присутніх у залі, у тому числі і з застосуванням сльозогінного газу, обговорення питання, внесеного до порядку слухань, не відбулося, а після того, як спалахнула в залі бійка, багато учасників слухань покинули залу. Ті ж, хто залишився в залі, з голосу і без дотримання процедури громадських слухань розглянули питання, які не були заявлені в порядку денному і не були предметом даних слухань (Одеська міська рада 2016). Зрештою Одеська міськрада розмістила на своєму сайті опитування щодо перейменування вулиць, в якому взяли участь близько 5000 одеситів, 75% опитаних висловилися за збереження назв вулиць, які вони носили до травня 2016 р., на підставі якого рішенням від 26 квітня 2017 р. повернула назви частині вулиць, які перейменував колишній глава Одеської обласної державної адміністрації М. Саакашвілі: відбулася рекомунізація вулиць 25-ї Чапаєвської дивізії, Гайдара, Белінського, Бадаєва, Терешкової, проспекту Маршала Жукова, вулиці і провулку Бабушкіна. Дія рішення міської ради була зупинена розпорядженням Одеського міського голови від 29 квітня 2017 р. (Одеська міська рада 2017а).

220

—

Отже, боротьба за топоніми як невід'ємні елементи політичних ландшафтів одеського мегаполісу є яскравим прикладом формування політичного ландшафту українського міста в умовах реалізації політики декомунізації, який, насамперед, є продуктом правових і політичних рішень, спрямованих на кристалізацію певної ідеології в символічній сфері. Символічна боротьба міської ради та обласної адміністрації завершилася мовчазним компромісом, зафіксованим в роз'ясненні Одеської філії Державного підприємства «Національні інформаційні системи» Міністерства юстиції України, яке фіксує факт перейменування топонімів у варіанті ОДА у словниках Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (Одеська міська рада 2017). Проте, це не означало завершення символічної боротьби за ідеологічне маркування Одеси.

У Дніпрі було використано трирівневий підхід до перейменувань, тобто зміна символічного наповнення топонімів об'єднала загальнонаціональний, регіональний та міський контексти (Світленко 2016), що мало унаочнити неперервність українського історичного процесу, соборність українських земель та урбаністичні традиції Дніпра. Загалом, в рамках реалізації політики декомунізації Дніпровська міська рада прийняла рішення до перейменування 323 вулиць та 5 районів міста (Перейменування вулиць та місць... 2016). Здійснюючи (де)конструкцію топоніміки мегаполісу, органи місцевого самоврядування Дніпра найбільш активно зверталися до використання у нових назвах вулиць прізвищ історичних постатей, значимих для історії всієї України та пов'язаних з боротьбою за ідею української державності (насамперед, йдеться про Нестора Махна, Пилипа Орлика, Михайла Грушевського, Володимира Мономаха, Петра Калнишевського, просп. Богдана Хмельницького, Княгиню Ольгу, Симона Петлюру, Романа Шухевича, Євгена Коновальця, Павла Полуботка, Романа Мстиславовича, Данила Галицького) чи назв історичних подій чи явищ (наприклад, Братства тарасівців, Просвітянська, Січових стрільців, Героїв Крут, Кобзарська). Варто зауважити, що саме історичні постаті середини ХХ ст., історичний внесок яких у боротьбу за українську державу заперечувався, стали найбільш дискусійними та контраверсійними для дніпрян. Натомість, топоніми, які відображають сучасний етап боротьби українців на Сході країни, активно підтримуються як органами місцевого самоврядування, так і населенням міста (вул. Волонтерська, парк Героїв, парк Пам'яті та примирення, вул. Олександра Чернікова). Отже, декомунізація як відокремлення від радянської історії через інтеграцію до наративів міської історії історичних постатей середини ХХ ст. (Романа Шухевича, Євгена Коновальця) сприймалася як інструмент руйнування минулого (руйнування пам'яті), тоді як декомунізація через включення до наративів міської історії новітніх історичних процесів, навпаки, оцінюється містянами як створення нових артефактів української історії.

Висновки. Здійснений аналіз практик місцевого самоврядування України у сфері декомунізації міських просторів Києва, Харкова, Одеси, Дніпра доводить, що з 2015 р. вони стали публічними аренами інтерпретацій минулого. Їх меморіальна символічна структура відображає конкуренцію між політичними акторами, які репрезен-

тували конкуруючі коменоративні порядки. Практики місцевого самоврядування набули власної виразної специфіки у кожній з локальних макроспільнот. Зокрема, у Києві політика органів місцевого самоврядування означається нами як політична, що пов'язано з його статусом столиці України. Саме цей статус підпорядкував собі символічний простір локальної історії та ретроспективний реверс до історичних назв. Органи місцевого самоврядування Одеси та Харкова здійснювали декомунізацію із залученням, окрім політичної, прагматичної (Харків) та історичної (Одеса) практик перейменування. Ядром практик декомунізації символічного простору Дніпра є історична практика. Водночас, органи місцевого самоврядування усіх чотирьох міст України були суб'єктами політичної конкуренції («символічної боротьби») за право формувати та стверджувати уявлення про легітимний порядок символічного простору міста. Означаючи політику України у сфері декомунізації як таку, що має елементи символічного насильства, органи місцевого самоврядування підживлювали суспільну напругу, що супроводжувала реалізацію даної політики.

Джерела та література:

1. Верховна Рада України. 2015. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років, № 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (accessed 25 December 2020).
2. Від Кличка вимагають до 24 серпня декомунізувати 86 об'єктів – Батьківщину-матір, арку Дружби народів, Щорса, Ватутіна (2016). Новинарня, 1.08.2016. URL: <https://novynarnia.com/2016/08/01/vid-klichka-vimagayut-do-24-serpnya-dekomunizuvati-86-ob-yektiv-batktivshhinu-mativ-arku-druzhbi-narodivshhorsa-vatutina-ta-in/> (accessed 10 April 2021)
3. Департамент суспільних комунікацій Київської міської ради. 2019. Перелік вулиць у місті Києві, які перейменовані протягом 2014–2019 років. URL: <https://dsk.kyivcity.gov.ua/content/pereyrenuvannya-vulyc-dekomunizaciya.html#golos> (accessed 10 April 2021)
4. Київська міська рада. 2014. Положення про Комісію з питань найменувань. Затверджено Розпорядження Київського міського голови 22 вересня 2014 року № 259 (в редакції розпорядження Київського міського голови від 18 лютого 2019 року № 138). URL: <https://>

dsk.kyivcity.gov.ua/files/2020/1/14/Polozhennia_Komisija_vulyci.pdf (accessed 10 April 21)

5. Київська міська рада. 2016. Про перейменування вулиць, проспекту та провулку у місті Києві. Рішення N 559/559 від 7 липня 2016 року. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/A0022DEF33079D2AC225800600687888?OpenDocument (accessed 10 April 2021).

6. Київська міська рада. 2017. Про перейменування проспекту у місті Києві. Рішення № 419/2641 від 1 червня 2017 р. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/419-2641.pdf> (accessed 10 April 2021).

7. Київська міська рада. 2018. Комісія з питань встановлення пам'ятних знаків. URL: <https://dsk.kyivcity.gov.ua/content/komisiya-z-putan-vstanovlennya-pamyatnyh-znakiv.html> (accessed 10 April 2021).

8. Київська міська рада. 2014а. Про повернення історичних назв та перейменування вулиць, площ, провулків у місті Києві. Рішення № 373/373 від 13 листопада 2014 року. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/707C1B4B8FBB1544C2257D9E006DE901 (accessed 10 April 2021).

9. Київська міська рада. 2019. Обговорення щодо перейменування проспекту Генерала Ватутіна у Деснянському та Дніпровському районах на проспект Романа Шухевича (Завершено). URL: <https://forum.kyivcity.gov.ua/projects/view.php?P=207> (accessed 10 April 2021).

10. Київська міська рада. 2019а. Обговорення щодо перейменування проспекту Московського у Оболонському та Подільському районах на проспект Степана Бандери (Завершено). URL: <https://forum.kyivcity.gov.ua/projects/view.php?P=210> (accessed 10 April 2021).

11. Київська міська рада. 2019. Про перейменування вулиці у Печерському районі Києва. Рішення № 512/7168 від 4 квітня 2019 року. URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_pereyrenuvannya_vulitsi_u_pecherskomu_rayoni_mista_kiyeva_350527/dwkyoyzr0_512-7168/ (accessed 10 April 2021).

12. Малес, Л. 2016. Дискурс декомунізації в Києві, Соціологічні студії. 2(9): 16–21.

13. Одеська міська рада. 2015. Історико-топонімічної комісія Одеси представила рекомендації щодо перейменування вулиць, провулків і парку. 15.12.2015 <http://old.omr.gov.ua/ru/news/78428/> (accessed 14 June 2020).

14. Одеська міська рада. 2016. Громадські слухання щодо пере-

йменування топонімів Одеси не відбулися через грубі порушення. URL: <http://old.omr.gov.ua/ua/news/91203/> (accessed 14 June 2020).

15. Одеська міська рада. 2016а. Перелік пропозицій щодо перейменування топонімічних об'єктів Одеси, які виносяться на обговорення. 26 серпня 2016 р. <http://old.omr.gov.ua/ua/announce/86318/> (accessed 14 June 20)

16. Одеська міська рада. 2016б. Про внесення змін до рішення Одеської міської ради від 09 листопада 2005 року № 4858-IV «Про найменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території міс та Одеси. Рішення Одеської міської ради № 638-VII від 27.04.2016р. <http://old.omr.gov.ua/ua/acts/council/82993/> (accessed 14 June 2020)

224 — 17. Одеська міська рада. 2016с. Про скликання громадських слухань щодо обговорення проекту рішення Одеської міської ради «Про внесення змін до рішення Одеської міської ради від 09 листопада 2005 року № 4858-IV «Про найменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території міста Одеси». URL: Розпорядження Одеського міського голови № 118 від 19.02.2016р. <http://old.omr.gov.ua/ru/acts/mayor/80503/> (accessed 14 June 20)

18. Одеська міська рада. 2017. Роз'яснення Одеської філії Державного підприємства «Національні інформаційні системи» Міністерства юстиції України щодо перейменування деяких об'єктів топоніміки виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». 18.07.2017. URL: <http://old.omr.gov.ua/ua/acts/97667/> (accessed 14 June 2020).

19. Одеська міська рада. 2017а. Про зупинення дії рішення XV сесії Одеської міської ради VII скликання від 26 квітня 2017 року «Про найменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів та інших географічних об'єктів, розташованих на території міста Одеси». Розпорядження Одеського міського голови № 381 від 29.04.2017. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/mayor/95437/> (accessed 14 June 2020)

20. Одеська обласна державна адміністрація. 2016. Про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах Одеської області. Розпорядження № 303/A-2016 від 21.05.2016. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/mayor/95437/> (accessed 14 June 2020)

21. Перейменування вулиць та місць Дніпра 2015–2016. 2016. URL: <http://rename.dp.ua/#/> (accessed 12 March 2021)

22. Світленко, С. І. 2016. “Топонімічна реформа в місті Дніпропетровськ 2015-2016 рр.: досвід проведення та результат”. Придніпров’я: історико-краєзнавчі дослідження. 14: 95–108.

23. Український інститут національної пам’яті. 2016. Перелік пам’яток м. Києва, що підлягають демонтажу. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/perelik-pam-yatnikov-i-pam-yatnikh-znakiv-m-kieva-shcho-pidlygayut-demontazhu> (accessed 12 March 2021).

24. Харківська міська рада. 2015. Про перейменування об’єктів топоніміки міста Харкова. Рішення Харківської міської ради Харківської області від 20 листопада 2015 р. № 12/1 URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-pereyrenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-48723.html>(accessed 12 March 2021).

25. Харківська міська рада. 2016. Про перейменування об’єктів топоніміки міста Харкова. Розпорядження Харківського міського голови № 7 від 2 лютого 2016. URL: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/646779>(accessed 12 March 21)

26. Харківська обласна державна адміністрація. 2016. Про перейменування об’єктів топоніміки м. Харкова. Розпорядження голови Харківської обласної державної адміністрації № 181 від 17 травня 2016 р. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/808/80788/files/160517-01-11-zagal-181-rozrp.pdf> (accessed 12 March 21).

27. Шостий Апеляційний Адміністративний суд. 2019. Постанова від 09.12.2019 р. Справа # 826/11910/16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO14692?an=1> (accessed 14 June 2020).

28. Amin, A., Thrift, N. 2002. *Cities: Reimagining The Urban*. Cambridge: Polity Press, 2002.

29. Azaryahu, M. 1986. “Street names and political identity: the case of East Berlin”, *Journal of Contemporary History*. 21(4): 581–604.

30. Azaryahu, M. 1992. “The purge of Bismarck and Saladin: the renaming of streets in East Berlin and Haifa, a comparative study in culture-planning”, *Poetics Today*, 13(2): 351–367.

31. Azaryahu, M. 1996. “The power of commemorative street names”, *Environment and Planning D: Society and Space*. 14: 312–313.

32. Bourdieu, P. 1991. *Language and symbolic power*. Harvard: Harvard University Press.

33. Debra, W. S., Stewart, C. V. 1995. "Lustration in Poland and the former Czechoslovakia: a study in decommunization", *International Journal of Public Administration*. 18(6): 879–914.

34. Decommunization in Bulgaria. 2018. URL: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/BULGARIA938.PDF> (accessed 2 June 20).

35. Derek, A. H. 2008. "Place, Naming, and the Interpretation of Cultural Landscapes" in B. Graham, and P. Howard, Ed., *The Ashgate Research Companion to Heritage And Identity*. Aldershot, UK: Ashgate Press: 195–213.

36. Ferguson, P. P. 1988. "Reading city streets". *French Review*. 61(3):386–397.

37. Halbwachs, M. 1992. *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.

38. Himka, J.-P. 2012. "Interventions: Challenging the Myths of Twentieth-Century Ukrainian History", in M. Lipman, A. Miller, Ed., *The Convolutions of Historical Politics*. Budapest: 211–238.

226

— 39. Holmes, S. 1994. "The End of Decommunization", *European Constitutional Law Review*. 33: 33–36.

40. Joenniemi, P. 2003. "The New Saint Petersburg: Trapped in Time?"; *Alternatives: Global, Local, Political*. 28(5): 584–586.

41. Lancione, M. 2017. Review of *Seeing Like a City*, by Ash Amin and Nigel Thrift, *Society and Space*, October, 17, 2017. URL: <https://www.societyandspace.org/articles/seeing-like-a-city-by-ash-amin-and-nigel-thrift>. (accessed 25 December 2020).

42. Mälksoo, M. 2017. "Ukraine's Decommunisation Laws: A Hard Case for the EU Policy on Transitional Justice?"; Paper prepared for the EUSA Fifteenth Biennial Conference. Miami, Florida, USA, May 4–6.

43. Massey, D. B. 1994. *Space, place, and gender*. Minnesot: University of Minnesota Press.

44. Nora, P. 1989. "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Special Issue: Memory and Counter-Memory*. 26: 7–24.

45. Palonen, K. 1993. "Reading street names politically", in *Reading the Political: Exploring the Margins of Politics*, ed. Kari Palonen and Tuij Parvikko. Helsinki, Finland: The Finnish Political Science Association, Tampere: 103–121.

46. Rose-Redwood, R. S. 2008. "From number to name: symbolic capital, places of memory and the politics of street renaming in New York City", *Social & Cultural Geography*. 9: 431–452.

References:

1. Verxovna Rada Ukrainy. 2015. Pro reabilitaciyu zhertv represij komunisty`chnogo totalitarnogo rezhy`mu 1917–1991 rokiv, # 962-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (accessed 25 December 2020).

2. Vid Kly`chka vy`magayut` do 24 serpnya dekomunizuvaty` 86 ob`yektiv – Bat`kivshhy`nu-matir, arku Druzhby` narodiv, Shhorsa, Vatutina (2016). Novy`narnya, 1.08.2016. URL: <https://novynarnia.com/2016/08/01/vid-klichka-vimagayut-do-24-serpnya-dekomunizuvati-86-ob-yektiv-batkivshhinu-mativ-arku-druzhbi-narodivshhorsa-vatutina-ta-in/> (accessed 10 April 2021)

3. Departament suspil`ny`x komunikacij Ky`yivs`koyi mis`koyi rady`. 2019. Perelik vuly`cz` u misti Ky`yevi, yaki perejmenovani protyagom 2014–2019 rokiv. URL: <https://dsk.kyivcity.gov.ua/content/pereymenuvannya-vulyc-dekomunizaciya.html#golos> (accessed 10 April 2021)

4. Ky`yivs`ka mis`ka rada. 2014. Polozhennya pro Komisiyu z py`tan` ²²⁷ najmenuvan`. Zatverdzheno Rozporyadzhennya Ky`yivs`kogo mis`kogo golovy` 22 veresnya 2014 roku # 259 (v redakciyi rozporyadzhennya Ky`yivs`kogo mis`kogo golovy` vid 18 lyutogo 2019 roku # 138). URL: https://dsk.kyivcity.gov.ua/files/2020/1/14/Polozhennia_Komisia_vulyci.pdf (accessed 10 April 21)

5. Ky`yivs`ka mis`ka rada. 2016. Pro perejmenuvannya vuly`cz`, prospektu ta provulku u misti Ky`yevi. Rishennya N 559/559 vid 7 ly`pnja 2016 roku. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/A0022DEF33079D2AC225800600687888?OpenDocument (accessed 10 April 2021).

6. Ky`yivs`ka mis`ka rada. 2017. Pro perejmenuvannya prospektu u misti Ky`yevi. Rishennya # 419/2641 vid 1 chervnya 2017 r. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/419-2641.pdf> (accessed 10 April 2021).

7. Ky`yivs`ka mis`ka rada. 2018. Komisiya z py`tan` vstanovlennya pam`yatny`x znakiv. URL: <https://dsk.kyivcity.gov.ua/content/komisiya-z-pytan-vstanovlennya-pamyatnyh-znakiv.html> (accessed 10 April 2021).

8. Ky`yivs`ka mis`ka rada. 2014a. Pro povernennya istory`chny`x nazv ta perejmenuvannya vuly`cz`, ploshh, provulkiv u misti Ky`yevi. Rishennya # 373/373 vid 13 ly`stopada 2014 roku. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/707C1B4B8FBB1544C2257D9E006DE901 (accessed 10 April 2021).

9. Ky'yivs'ka mis'ka rada. 2019. Obgovorennya shhodo perejmenuvannya prospektu Generala Vatutina u Desnyans'komu ta Dniprovs'komu rajonax na prospekt Romana Shuxevy'cha (Zaversheno). URL: <https://forum.kyivcity.gov.ua/projects/view.php?P=207> (accessed 10 April 2021).

10. Ky'yivs'ka mis'ka rada. 2019a. Obgovorennya shhodo perejmenuvannya prospektu Moskovs'kogo u Obolons'komu ta Podil's'komu rajonax na prospekt Stepana Bandery' (Zaversheno). URL: <https://forum.kyivcity.gov.ua/projects/view.php?P=210> (accessed 10 April 2021).

11. Ky'yivs'ka mis'ka rada. 2019. Pro perejmenuvannya vuly'ci u Pechers'komu rajoni Ky'yeva. Rishennya # 512/7168 vid 4 kvitnya 2019 roku. URL: https://kyivcity.gov.ua/npa/pro_perejmenuvannya_vulitsi_u_pecherskomu_rayoni_mista_kiyeva_350527/dwkyoyzr0_512-7168/ (accessed 10 April 2021).

228 12. Males, L. 2016. Dy'skurs dekomunizaciyi v Ky'yevi, Sociologichni studiyi. 2(9): 16–21.

— 13. Odes'ka mis'ka rada. 2015. Istory'ko-toponimichnoyi komisiya Odesy' predstavy'la rekomendaciyi shhodo perejmenuvannya vuly'cz', provulkiv i parku. 15.12.2015 <http://old.omr.gov.ua/ru/news/78428/> (accessed 14 June 2020).

14. Odes'ka mis'ka rada. 2016. Gromads'ki sluxannya shhodo perejmenuvannya toponimiv Odesy' ne vidbuly'sya cherez grubi porushennya. URL: <http://old.omr.gov.ua/ua/news/91203/> (accessed 14 June 2020).

15. Odes'ka mis'ka rada. 2016a. Perelik propozy'cij shhodo perejmenuvannya toponimichny'x ob'yektiv Odesy', yaki vy'nosyat'sya na obgovorennya. 26 serpnya 2016 r. <http://old.omr.gov.ua/ua/announce/86318/> (accessed 14 June 20)

16. Odes'ka mis'ka rada. 2016b. Pro vnesennya zmin do rishennya Odes'koyi mis'koyi rady' vid 09 ly'stopada 2005 roku # 4858-IV «Pro najmenuvannya vuly'cz', provulkiv, prospektiv, ploshh, parkiv, skveriv, mostiv ta inshy'x sporud, roztashovany'x na tery'toriyi mis ta Odesy'». Rishennya Odes'koyi mis'koyi rady' # 638-VII vid 27.04.2016r. <http://old.omr.gov.ua/ua/acts/council/82993/> (accessed 14 June 2020)

17. Odes'ka mis'ka rada. 2016c. Pro skly'kannya gromads'ky'x sluxan' shhodo obgovorennya proektu rishennya Odes'koyi mis'koyi rady' «Pro vnesennya zmin do rishennya Odes'koyi mis'koyi rady'»

vid 09 ly`stopada 2005 roku # 4858-IV «Pro najmenuvannya vuly`cz`, provulkiv, prospektiv, ploshh, parkiv, skveriv, mostiv ta inshy`x sporud, roztashovany`x na tery`toriyi mista Odesy`». URL: Rozporyadzhennya Odes`kogo mis`kogo golovy` # 118 vid 19.02.2016r. <http://old.omr.gov.ua/ru/acts/mayor/80503/> (accessed 14 June 20)

18. Odes`ka mis`ka rada. 2017. Roz`yasnennya Odes`koyi filiyi Derzhavnogo pidpry`yemstva «Nacional`ni informacijni sy`stemy`» Ministerstva yusty`ciyi Ukrayiny` shhodo perejmenuvannya deyaky`x ob`yektiv toponimiky` na vy`konannya Zakonu Ukrayiny` «Pro zasudzhennya komunisty`chnogo ta nacional-socialisty`chnogo (nacy`sts`kogo) totalitarny`x rezhy`miv v Ukrayini ta zaboronu propagandy` yixn`oyi sy`mvoliky`». 18.07.2017. URL: <http://old.omr.gov.ua/ua/acts/97667/> (accessed 14 June 2020).

19. Odes`ka mis`ka rada. 2017a. Pro zupy`nennya diyi rishennya XV sesiyi Odes`koyi mis`koyi rady` VII skly`kannya vid 26 kvitnya 2017 roku «Pro najmenuvannya vuly`cz`, provulkiv, prospektiv, ploshh, parkiv, skveriv ta inshy`x geografichny`x ob`yektiv, roztashovany`x na tery`toriyi mista Odesy`». Rozporyadzhennya Odes`kogo mis`kogo golovy` # 381 vid 29.04.2017. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/mayor/95437/> (accessed 14 June 2020)

20. Odes`ka oblasna derzhavna administraciya. 2016. Pro perejmenuvannya ob`yektiv toponimiky` u naseleny`x punktax Odes`koyi oblasti. Rozporyadzhennya # 303/A-2016 vid 21.05.2016. URL: <https://omr.gov.ua/ua/acts/mayor/95437/> (accessed 14 June 2020)

21. Perejmenuvannya vuly`cz` ta miscz` Dnipra 2015–2016. 2016. URL: <http://rename.dp.ua/#/> (accessed 12 March 2021)

22. Svitlenko, S. I. 2016. “Toponimichna reforma v misti Dnipropetrovs`k 2015-2016 rr.: dosvid provedennya ta rezul`tat”. Pry`dniprovy`ya: istory`ko-krayeznavchi doslidzhennya. 14:95–108.

23. Ukrayins`ky`j insty`tut nacional`noyi pam`yati. 2016. Perelik pam`yatny`kiv m. Ky`yeva, shho pidlyagayut` demontazhu. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/perelik-pam-yatnikiv-i-pam-yatnikh-znakiv-m-kieva-shcho-pidlyagayut-demontazhu> (accessed 12 March 2021).

24. Xarkivs`ka mis`ka rada. 2015. Pro perejmenuvannya ob`yektiv toponimiky` mista Xarkova. Rishennya Xarkivs`koyi mis`koyi rady` Xarkivs`koyi oblasti vid 20 ly`stopada 2015 r. # 12/1 URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-perejmenuvannya-obektiv-toponimiki-mista-kharkova-48723.html> (accessed 12 March 2021).

25. Xarkivs`ka mis`ka rada. 2016. Pro perejmenuvannya ob`yektiv toponimiky` mista Xarkova. Rozporyadzhennya Xarkivs`kogo mis`kogo golovy` # 7 vid 2 lyutogo 2016. URL: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/646779> (accessed 12 March 21)

26. Xarkivs`ka oblasna derzhavna administraciya. 2016. Pro perejmenuvannya ob`yektiv toponimiky` m. Xarkova. Rozporyadzhennya golovy` Xarkivs`koyi oblasnoyi derzhavnoyi administraciyi # 181 vid 17 travnya 2016 r. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/808/80788/files/160517-01-11-zagal-181-rozp.pdf> (accessed 12 March 21).

27. Shosty`j Apelyacijny`j Administraty`vny`j sud. 2019. Postanova vid 09.12.2019 r. Sprava # 826/11910/16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO14692?an=1> (accessed 14 June 2020).

28. Amin, A., Thrift, N. 2002. *Cities: Reimagining The Urban*. Cambridge: Polity Press, 2002.

230 — 29. Azaryahu, M. 1986. "Street names and political identity: the case of East Berlin", *Journal of Contemporary History*. 21(4): 581–604.

30. Azaryahu, M. 1992. "The purge of Bismarck and Saladin: the renaming of streets in East Berlin and Haifa, a comparative study in culture-planning", *Poetics Today*, 13(2): 351–367.

31. Azaryahu, M. 1996. "The power of commemorative street names", *Environment and Planning D: Society and Space*. 14: 312–313.

32. Bourdieu, P. 1991. *Language and symbolic power*. Harvard: Harvard University Press.

33. Debra, W. S., Stewart, C. V. 1995. "Lustration in Poland and the former Czechoslovakia: a study in decommunization", *International Journal of Public Administration*. 18(6): 879–914.

34. *Decommunization in Bulgaria*. 2018. URL: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/BULGARIA938.PDF> (accessed 2 June 20).

35. Derek, A. H. 2008. "Place, Naming, and the Interpretation of Cultural Landscapes" in B. Graham, and P. Howard, Ed., *The Ashgate Research Companion to Heritage And Identity*. Aldershot, UK: Ashgate Press: 195–213.

36. Ferguson, P. P. 1988. "Reading city streets". *French Review*. 61(3):386–397.

37. Halbwachs, M. 1992. *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.

38. Himka, J.-P. 2012. "Interventions: Challenging the Myths of Twentieth-Century Ukrainian History", in M. Lipman, A. Miller, Ed., *The Convolutions of Historical Politics*. Budapest: 211–238.

39. Holmes, S. 1994. "The End of Decommunization", *European Constitutional Law Review*. 33: 33–36.

40. Joenniemi, P. 2003. "The New Saint Petersburg: Trapped in Time?", *Alternatives: Global, Local, Political*. 28(5): 584–586.

41. Lancione, M. 2017. Review of *Seeing Like a City*, by Ash Amin and Nigel Thrift, *Society and Space*, October, 17, 2017. URL: <https://www.societyandspace.org/articles/seeing-like-a-city-by-ash-amin-and-nigel-thrift>. (accessed 25 December 2020).

42. Mälksoo, M. 2017. "Ukraine's Decommunisation Laws: A Hard Case for the EU Policy on Transitional Justice?", Paper prepared for the EUSA Fifteenth Biennial Conference. Miami, Florida, USA, May 4–6.

43. Massey, D. B. 1994. *Space, place, and gender*. Minnesot: University of Minnesota Press.

44. Nora, P. 1989. "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Special Issue: Memory and Counter-Memory*. 26: 7–24. —

45. Palonen, K. 1993. "Reading street names politically", in *Reading the Political: Exploring the Margins of Politics*, ed. Kari Palonen and Tuij Parvikko. Helsinki, Finland: The Finnish Political Science Association, Tampere: 103–121.

46. Rose-Redwood, R. S. 2008. "From number to name: symbolic capital, places of memory and the politics of street renaming in New York City", *Social & Cultural Geography*. 9: 431–452.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.232-244>

УДК: 327.8:32.019.51

© Оксана Запорожець¹

ОПЕРАЦІЇ ВПЛИВУ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР

232 — У статті розглянуто підходи сучасних дослідників до визначення терміну “операції впливу”. Показано, що дане поняття не має загальноприйнятого визначення, і розглядається або як загальний термін для позначення будь-якої діяльності акторів міжнародних відносин в інформаційному просторі, або як різновид інформаційних операцій, що виходять за рамки військових кампаній. Визначено такі характеристики операцій впливу як націленість на управління сприйняттям і поведінкою цільових аудиторій; високий рівень адаптивності до різних цільових аудиторій; синхронізація і координація дій в інформаційному та фізичному середовищах; поєднання “м’яких” і “жорстких”, легітимних і нелегітимних технологій впливу; участь як державних, так і недержавних агентів впливу; довготривалість; комплексність і варіативність алгоритмів реалізації тощо. Для уникнення подальшої термінологічної плутанини і враховуючи характеристики операцій впливу, доцільно розглядати операції впливу як сучасний різновид інформаційних операцій, які можуть проводитись постійно, з використанням інформаційних та комунікативних технологій, підкріплених широким спектром заходів у фізичному просторі.

Ключові слова: операції впливу, інформаційні операції, стратегічні комунікації.

Influence Operations: Conceptual Dimension

The article focuses on the meaning and features of influence operations. It is shown that this term does not have precise and widely accepted definition. The researchers tend to consider influence operations as general term for any activities of international actors in information environment, or as

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: oxanza@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0784-9253>

a modern form of information operations that exceed military campaigns. The analysis of researchers' publications made it possible to highlight some features of influence operations. The core of influence operations is perception management. The success of such operations depends largely on understanding vulnerabilities and adaptation to the specifics of target audiences. One of key features of influence operations is synchronization and coordination of activities in information and physical environment. The idea is that communication activities should be reinforced by appropriate actions that also aim to affect perceptions, opinions, and behavior of target audiences and not to obtain advantages in physical environment. Influence operations are also characterized by the use of various combinations of "soft" and "hard", legitimate and partly legitimate influence techniques. The scenarios of influence operations are long lasting and may take different forms that involve the participation of state and non-state agents of influence. Influence operations cover all aspects of information operations and strategic communication, but they are used in more complicated and subtle way. So, it makes sense to regard influence operations as long-term and advanced form of information operations. The emergence of this term may mark the necessity to revise and update existing terminology in the field of information warfare, taking into account modern trends in the development of international relations.

233

Keywords: *influence operations, information operations, strategic communication.*

Постановка проблеми. Впродовж останніх років актуальною темою міжнародного порядку денного є операції впливу. Західні ЗМІ час від часу привертають увагу громадськості до операцій впливу РФ та Китаю. До даного питання також зростає увага науковців та експертів.

Термін «операції впливу» став поширеним поряд із такими поняттями як «інформаційні операції» та «стратегічні комунікації». Якщо визначення інформаційних операцій та стратегічних комунікацій закріплені в офіційних документах низки західних країн, то операції впливу є розмитим поняттям, яке використовується у різних контекстах і породжує різні трактування, що подекуди перетинаються із вже відомими термінами.

За цих умов закономірно виникають питання щодо того, як співвідносяться поняття «операції впливу», «інформаційні операції» та «стратегічні комунікації», чи охоплює це поняття значимі аспекти у

сфері інформаційного протиборства, що не знайшли відображення в інших термінах тощо.

Мета – систематизувати сучасні підходи до визначення «операції впливу» та визначити взаємозв'язок з поняттями «інформаційні операції», «стратегічні комунікації».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Операції впливу розглядаються здебільшого у публікаціях зарубіжних дослідників та експертів, серед яких – експерти американської корпорації RAND, Крістофер Пол, Роб Левінсон, Девід Ріген Марсія Фражо, Томас М. Скандзілло, Едвард М. Лопациєнські, Паскаль Брангетто, Маттіс А. Венендаал, Девід Таюрі, Еліс Томас, Наталі Томпсон та Алісія Ванлесс, Джеймс Пеммент, Говард Нотхафт, Генрік Агардх-Тветман, Алісія Фьялхед тощо. Серед вітчизняних дослідників операціям впливу присвячено низку публікацій професора Георгія Почепцова. У публікаціях дослідників основна увага приділена сутності та характерним рисам операцій впливу. Однак, на сьогодні залишається проблема чіткого розмежування існуючих термінів у сфері інформаційного протиборства. І публікації щодо сутності операцій впливу розкривають окремі характеристики цих операцій, але не вирішують загальної термінологічної проблеми.

234

—

Виклад основного матеріалу. У 2009 році фахівцями американської дослідницької корпорації RAND було опубліковано аналітичну доповідь під назвою «Основи ефективних операцій впливу». У даній роботі операції впливу визначено як «скоординоване, інтегроване і синхронізоване застосування національних дипломатичних, інформаційних, військових, економічних та інших можливостей у мирний час, у кризах, конфліктах і постконфліктних ситуаціях для заохочення ставлення, поведінки або рішень з боку іноземних цільових аудиторій, які є сприятливими для реалізації інтересів і цілей держави» (Larson et al., 2009).

Дане визначення є надто широким і по суті охоплює всю зовнішньополітичну діяльність держави. Однак, американські експерти конкретизують, що операції впливу складаються здебільшого з комунікаційних та інформаційних дій, для впливу на когнітивні, психологічні, мотиваційні, ідеологічні та моральні характеристики цільової аудиторії, але можуть бути підкріплені діями у фізичному просторі.

Відповідно, як зазначають експерти, термін «операції впливу» є практично синонімом стратегічних комунікацій, що в офіційних до-

кументах уряду США («Словник військових та пов'язаних термінів» Міністерства оборони США, документ Білого Дому «Національні рамки стратегічних комунікацій») визначаються як урядова діяльність, спрямована на взаємодію та залучення цільових аудиторій до формування сприятливих умов для просування державних інтересів та цілей. Для цього використовується широкий спектр скоординованих меседжів, програм і заходів, які реалізуються, зокрема, фахівцями зі зв'язків з громадськістю, публічної дипломатії та інформаційних операцій.

Водночас, розглядаючи змістовне наповнення операцій впливу, фахівці RAND прописують стратегічні комунікації як один з компонентів цих операцій поряд зі зв'язками з громадськістю, інформаційними операціями, PR-складовою цивільно-військових операцій. Такий підхід створює певну плутанину у термінології.

Фахівці RAND також зазначають, що операції впливу охоплюють військові та цивільні заходи, в тому числі інформаційну діяльність, яка не відноситься до сфери повноважень Міністерства оборони, таку як дипломатична діяльність зовнішньополітичного відомства та діяльність розвідувальних служб (Larson et al., 2009).

Згідно з поглядами фахівців RAND, в операціях впливу значна увага приділяється роз'ясненню та використанню реальних дій, створюючи для них позитивний контекст і тим самим зміцнюючи довіру аудиторії, чи протидіючи заявам опонентів про такі дії фактичною інформацією. Мова йде про переконання окремих осіб або спільнот в тому, що певна дія (або бездіяльність) відповідає їх інтересам. Крім того, в операціях впливу важливо діяти до того, як супротивник ухвалить ключові рішення.

Експерти RAND вважають, що операції впливу під час кризи можуть бути спрямовані на переконання супротивника і стримування ескалації ситуації, під час військових кампаній – на припинення війни на вигідних умовах, а під час операцій зі стабілізації – на відновлення стабільної післявоєнної політичної рівноваги.

Фактично експерти RAND просувають ідею про те, що у сучасних реаліях виникла необхідність комплексного використання державами усіх наявних технологій впливу та формування ефективної системи координації дій різних державних структур для успішної реалізації державних інтересів і цілей.

На офіційному рівні термін «операції впливу» згадується у Доктрині інформаційних операцій ВПС США (AFDD 3-13), в якій це поняття розглядається як один з трьох типів інформаційних операцій (інші два типи – радіоелектронна боротьба та комп'ютерні мережеві операції). Згідно з Доктриною, операції впливу включають психологічні операції, військовий обман, операції безпеки, контррозвідку, зв'язки з громадськістю, контрпропагандистські операції і допоміжні дії, включаючи фізичний напад. Операції впливу є найбільш успішними завдяки поєднанню кінетичних і некінетичних можливостей, націлених на формування чи зміну сприйняття і поведінки лідерів, окремих груп або населення супротивника загалом (Larson et al., 2009).

Томас М. Сканзілло, Едвард М. Лопациєнські (Scanzillo, Lopacienski, 2015) відзначають, що у визначенні експертів корпорації RAND акцент зроблено на стратегічному рівні, і при цьому ігнорується роль операцій впливу на оперативному і тактичному рівнях .

236

—

Дослідники зазначають, що операції впливу включають фізичні і нефізичні методи переконання та мають проактивний характер. На локальному рівні такі операції здатні сформувати сприятливе операційне середовище для досягнення державних цілей.

На прикладі антитерористичних операцій впливу Оперативної групи спеціальних операцій на Філіппінах (Joint Special Operations Task Force – Philippines) дослідники показують, що у таких операціях критичне значення має розуміння обстановки і цільових аудиторій, робота з аудиторіями на місцях, підтвердження слів конкретними діями, узгодженість дій усіх задіяних підрозділів.

Оперативна група на Філіппінах проводила тренінги для місцевих поліцейських, реалізувала програми допомоги нужденним верствам населення, поширювала важливу для населення інформацію через доступні канали комунікації, розвивала діалог з місцевим населенням. Одночасно вживались заходи щодо внесення розколу у ряди повстанців, у ЗМІ поширювалась інформація про їх злочинні дії.

Загалом, на думку дослідників, інформаційні операції варто перейменувати на операції впливу.

Вартим уваги є визначення Крістофера Пола (Paul, 2008) операцій впливу як завчасно спланованої та синхронізованої серії заходів, націлених на створення бажаної поведінки у супротивника шляхом прямого чи опосередкованого впливу, загрози чи фактичного вико-

ристання військової могутності та можливостей держави для досягнення переваги чи бажаної кінцевої мети. Дослідник підкреслює, що операції впливу призначені для впливу на поведінку цільової аудиторії, а не для досягнення військових цілей.

Цю думку розвинули інші дослідники – Роб Левінсон, Девід Ріген та Марсія Фразо у праці «Історія впливу у боротьбі з повстанцями» (Levinson, Frazho, Regan, 2011). Вони відзначили, що кінетичні дії можуть вважатись частиною операцій впливу, якщо їхня мета полягає у поширенні повідомлення для аудиторії, а не просто у тому, щоб послабити можливості супротивника чи захопити територію. Відповідно операції впливу мають оцінюватись за досягнутими цілями, а не використаними засобами.

Паскаль Брангетто і Маттіс А. Венендаал (Brangetto, Veenendaal, 2018) вважають, що операції впливу – загальний термін для позначення усіх операцій в інформаційній сфері, включаючи діяльність у сфері м'якої сили.

На їхню думку, операції впливу передбачають використання не-військових [некінетичних] засобів ослаблення сили волі противника, заплутування і обмеження його у процесі прийняття рішень, а також підриву його громадської підтримки, щоб перемога могла бути досягнута без єдиного пострілу. Вони включають всі зусилля, що вживаються державами або будь-якими іншими групами, щоби вплинути на поведінку цільової аудиторії у мирний час або під час збройного конфлікту. Операції впливу не обмежуються застосуванням м'якої сили, і можуть включати таємні і інтрузивні дії, зокрема під час збройного конфлікту або військової кампанії.

Дослідники вважають, що операції впливу є ширшим поняттям, ніж інформаційні операції, які проводяться в рамках військових кампаній. До операцій впливу відносяться стратегічні комунікації, пропагандистська діяльність, дезінформаційні кампанії тощо.

Девід Таюрі (Taouqi, 2020) відмічає, що операції впливу можуть мати різні цілі та наслідки. У мирний час метою операцій впливу може бути просування бажаних ідей або спрямування груп населення у бажаному напрямку. Під час конфлікту або війни мета операцій впливу може полягати у тому, щоб викликати антиурядові дискусії, налаштувати громадську думку проти дій уряду, підірвати суспільну мораль (наприклад, створивши почуття незахищеності через дії уряду) тощо.

Операції впливу можуть бути націлені на широку публіку або на конкретну аудиторію (зокрема, за допомогою соціальних мереж). Операції впливу, націлені на широку аудиторію, включатимуть загальні твердження, які будуть мати мінімальний вплив на мікрорівні, але все ж можуть досягти бажаного ефекту на макрорівні. Операції впливу, націлені на конкретну аудиторію, будуть використовувати твердження, адаптовані до цієї аудиторії, щоб бути більш ефективними.

На думку експертів організації The Intelligence and National Security Alliance, операції впливу є формами інформаційних операцій, метою яких є вплив на процес прийняття рішень супротивником (INSA, 2018). Операції впливу націлені на групи або окремих осіб з повідомленнями, які апелюють до переконань, забобонів і світогляду аудиторії, з метою формування бажаної громадської думки.

238 — У своєму дослідженні Еліс Томас, Наталі Томпсон та Алісія Ванлесс (Thomas, Thompson, Wanless, 2020) дійшли висновку, що операції впливу не піддаються звичайній класифікації, оскільки часто не вписуються в існуючі політичні та законодавчі рамки. Операції впливу реалізуються у складному середовищі, де кордони розмиті, а мотивація учасників є різною/змішаною, що ускладнює застосування правових норм.

Як зазначають дослідниці, агенти впливу знають, як обійти існуючі правила так, щоб їхня діяльність явно не суперечила політичним та правовим нормам. Фактично вони діють на межі допустимого.

Шведські дослідники з Лундського університету розглядають операції (інформаційного) впливу як скоординовані дії зарубіжного суб'єкта, націлені на здійснення впливу на політичні рішення та громадську думку іншої країни, що можуть негативно позначитись на суверенітеті, безпеці та інших інтересах країни-об'єкта впливу. Основною характеристикою таких операцій є їх нелегітимність, оскільки вони вводять в оману громадськість, мімікуючи під легітимні способи і методи формування громадської думки, використовують вразливості суспільства та порушують правила конструктивних і відкритих дебатів (Pamment, Nothhaft, Agardh-Twetman, Fjallhed, 2018).

В операціях впливу використовуються три основні типи наративів: конструктивні (поширення наративу стосовно того чи іншого питання/проблеми, що доповнює існуючі наративи), деструктивні (підрив довіри до існуючого наративу шляхом актуалізації спірних

суспільних питань) та відволікаючи (відвернення уваги від важливих проблем за допомогою гумору, мемів та конспірологічних теорій).

Дослідниками виокремлено низку методів інформаційного впливу: когнітивне хакерство, соціальне хакерство, парасоціальне хакерство, дезінформація і фейки, «Потьомкінські села», фальшиві особистості, ботнети і тролінг, меми тощо.

Когнітивне хакерство проводиться з наміром таємно вплинути на аудиторію і не вимагає чіткого нарративу. Прикладом такого хакерства може бути поширення компрометуючої інформації про політика напередодні виборів, коли політик вже не має можливості відповісти на такий закид.

Когнітивне хакерство реалізується у двох формах: соціокогнітивне хакерство, націлене на експлуатацію когнітивних уразливостей індивіда у соціумі, та психографічне хакерство, націлене на окремих індивідів. У першому випадку відбувається активізація тригерів, що викликають сильні емоції. У другому випадку має місце ізоляція індивідів за допомогою соціальних медіа.

239

Соціальне хакерство націлене на використання уразливостей, породжених племінною природою та схильністю людей до конформізму. До таких уразливостей відноситься схильність приймати на віру те, у що вірять інші; прагнення приєднатись до більшості; схильність шукати і сприймати інформацію, яка відповідає їхнім переконанням (у соціальних мережах – ефект «інформаційної бульбашки»).

Парасоціальне хакерство передбачає експлуатацію парасоціальних (тобто ілюзорних) відносин, які виникають, коли люди сприймають односторонні відносини як двосторонні. Завдяки соціальним мережам кожен індивід може налагодити парасоціальні відносини та обмінюватись інформацією з незнайомцями, знаменитостями і особами, які приймають рішення. Дана технологія може реалізуватись у таких варіантах, як формування відносин між інфлюенсером або пропагандистами, які прикидаються звичайними користувачами, і цільовою аудиторією та створення віртуальної мережі друзів.

Технологія «Потьомкінські села» передбачає створення складних інституційних мереж, що контролюються та використовуються агентами впливу для просування і посилення конкретних нарративів. До «Потьомкінських сел» можна віднести незаконні або фальшиві дослідження, (онлайн) журнали, НУО або аналітичні центри, які публікують інформаційно-аналітичні матеріали з різної тематики тощо.

Дезінформація може використовуватися для побудови нових або альтернативних наративів, або підтримки конкретних існуючих наративів шляхом легітимації неправдивої інформації чи доказів, або шляхом заміни певних частин реальних історій помилковою, але переконливою інформацією, а також для створення «інформаційного шуму», що ускладнює пошук достовірної інформації.

Український дослідник Георгій Почепцов (Почепцов, 2011, 2017), характеризуючи операції впливу, виокремив декілька специфічних рис. По-перше, операції впливу відбуваються у такому форматі, що об'єкт впливу не сприймає це як цілеспрямований вплив. По-друге, на відміну від інформаційних операцій, котрі жорстко програмують поведінку, операції впливу діють «м'якими» методами, надаючи аудиторії вибір (або створюючи ілюзію вибору). По-третє, операції впливу мають довгострокові цілі та не прив'язані до трансформації фізичного простору. По-четверте, операції впливу мають дифузний характер та можуть бути націлені як на утримання існуючої картини світу, так і на її зміну.

240

— **Висновки.** Таким чином, термін «операції впливу» не має загальноприйнятого визначення. Підходи дослідників до визначення даного терміну можна розділити на дві категорії: операції впливу – загальний термін для позначення будь-яких дій акторів міжнародних відносин в інформаційному просторі; операції впливу – різновид інформаційних операцій, що не обмежуються військовими кампаніями.

Аналіз наукових публікацій щодо сутності операцій впливу дає змогу виокремити їх основні характеристики.

Ядром операцій впливу є психологічний вплив для управління сприйняттям та поведінкою цільових аудиторій. Відповідно центральним елементом операцій впливу є наративи, максимально адаптовані до цільових аудиторій.

В операціях впливу некінетичні (інформаційні) способи і методи впливу на цільові аудиторії підкріплюються діями у фізичному просторі. При цьому кінетичні засоби так само розглядаються як один із способів психологічного впливу на цільові аудиторії, що підсилює ефект інформаційних заходів. Важливим є також синхронізація і чітка координація дій в інформаційному та фізичному просторах.

В операціях впливу поєднуються «жорсткі» та «м'які» технології впливу. Фактично операції впливу є своєрідним міксом маніпуля-

тивних методів та фактичної і достовірної інформації, яка викликає довіру цільових аудиторій.

Операції впливу реалізуються як у воєнний, так і у мирний час, та можуть мати як конструктивні, так і деструктивні цілі.

В операціях впливу можуть бути задіяні як державні структури, так і недержавні агенти впливу, що робить такий вплив більш дифузним і опосередкованим.

Отже, в операціях впливу використовується весь інструментарій інформаційних операцій. Однак, якщо інформаційні операції, зазвичай, мають більш менш чіткі часові рамки, то операції впливу розраховані на довгострокову перспективу і можуть проводитись безперервно.

Якщо інформаційні операції націлені на порушення процесу прийняття рішень супротивником, то операції впливу діють на випередження, до того як супротивник ухвалить рішення.

На відміну від інформаційних операцій, націлених на ворожу інформацію та інформаційні системи (за визначенням в офіційних документах США), і передбачають наявність або створення ситуації конфлікту і формування образу ворога, в операціях впливу дихотомія «свій-чужий», «добро-зло», «біле-чорне» стає розпливчатою: явного конфлікту та ворога може не бути, «свій» може виявитись «чужим» і т.д.

Важливу роль в операціях впливу відіграють стратегічні комунікації, які забезпечують системність комунікації, сприяють встановленню довгострокових і довірчих відносин з цільовими аудиторіями з урахуванням їх специфіки, потреб та інтересів. По суті стратегічні комунікації в рамках операцій впливу є реалізацією «м'якого» впливу у формі зв'язків з громадськістю та публічної дипломатії, що дають змогу сформуванню привабливий імідж суб'єктів/агентів впливу, поєднуючи поширення наративів з конкретними діями у фізичному просторі, котрі зокрема викликають позитивний відгук у цільових аудиторіях.

Операції впливу видаються більш складними і комплексними за своєю структурою, способами і формами реалізації. В операціях впливу можливі численні комбінації різних способів і методів впливу на цільові аудиторії, що виходять за рамки «традиційних» алгоритмів і сценаріїв.

Операції впливу можна вважати сучасним різновидом інформаційних операцій, які не обмежуються конфліктами і війнами, а проводяться постійно, з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, відрізняються гнучкістю, варіативністю способів і методів впливу на цільові аудиторії, високим рівнем адаптивності до обстановки, множинністю ефектів тощо.

Загалом, поява терміну «операції впливу», скоріше за все, свідчить про нагальну потребу у перегляді та оновленні існуючої термінології у сфері інформаційного протистояння/війн, враховуючи нові тенденції розвитку міжнародних відносин та значний вплив інформаційно-комунікаційних технологій на всі сфери життєдіяльності суспільства і держави.

Джерела та література:

1. Brangetto, Pascal, Veenendaal, Matthijs A. 2018. Influence Cyber Operations: The Use of Cyberattacks in Support of Influence Operations/ *242* <https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Art-08-Influence-Cyber-Operations-The-Use-of-Cyberattacks-in-Support-of-Influence-Operations.pdf>
2. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. 2010 / https://irp.fas.org/doddir/dod/jp1_02.pdf
3. Getting Ahead of Foreign Influence Operations. INSA, 2018/ <https://www.insaonline.org/wp-content/uploads/2018/05/INSA-Position-Paper-Influence-Operations-May-2018.pdf>
4. Larson, Eric V., Darilek, Richard E., Gibran, Daniel, Nichiporuk, Brian, Richardson, Amy, Schwartz, Lowell and Thurston, Cathryn Quantic. 2009. Foundations of Effective Influence Operations: A Framework for Enhancing Army Capabilities /<https://www.rand.org/pubs/monographs/MG654.html>
5. Levinson, Rob, Frazho, Marcia and Regan, David. 2011. The History of Influence in Counterinsurgency. McLean, Virginia: Booz Allen Hamilton.
6. National Framework for Strategic Communication. White House. Washington, DC. 2010 /<https://www.hsdl.org/?view&did=27301>
7. Pamment, James, Nothhaft, Howard, Agardh-Twetman, Henrik and Fjallhed, Alicia. 2018. Countering Information Influence Activities: The State of the Art/ <https://www.msb.se/RibData/Filer/pdf/28697.pdf>
8. Paul, Christopher. 2008. Information Operations: Doctrine and Practice: a Reference Handbook. Westport, Conn.: Praeger.

9. Scanzillo, Thomas M. and Lopacienski, Edward M. 2015. Influence operations and the human domain. Case study. Newport, RI: US Naval War College, Center on Irregular Warfare and Armed Groups. <https://www.hsdl.org/?view&did=814708>

10. Tayouri, David. 2020. “The Secret War of Cyber Influence Operations and How to Identify Them”. *Cyber, Intelligence, and Security*. 4 (1): 3-9.

11. Thomas, Elise, Thompson, Natalie and Wanless, Alicia. 2020. The Challenges of Countering Influence Operations /<https://carnegieendowment.org/2020/06/10/challenges-of-countering-influence-operations-pub-82031>

12. Почепцов, Георгий. 2011. Операции влияния: современные представления военных и учёных/https://ms.detector.media/ethics/manipulation/operatsii_vliyaniya_sovremennye_predstavleniya_voennykh_i_uchenykh/

13. Почепцов, Георгий. 2017. Операции влияния вдали и вблизи / https://ms.detector.media/trends/1411978127/operatsii_vliyaniya_vdali_i_vblizi/ 243

References:

1. Brangetto, Pascal, Veenendaal, Matthijs A. 2018. Influence Cyber Operations: The Use of Cyberattacks in Support of Influence Operations/ <https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Art-08-Influence-Cyber-Operations-The-Use-of-Cyberattacks-in-Support-of-Influence-Operations.pdf>

2. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. 2010 / https://irp.fas.org/doddir/dod/jp1_02.pdf

3. Getting Ahead of Foreign Influence Operations. INSA, 2018/ <https://www.insaonline.org/wp-content/uploads/2018/05/INSA-Position-Paper-Influence-Operations-May-2018.pdf>

4. Larson, Eric V., Darilek, Richard E., Gibran, Daniel, Nichiporuk, Brian, Richardson, Amy, Schwartz, Lowell and Thurston, Cathryn Quantic. 2009. Foundations of Effective Influence Operations: A Framework for Enhancing Army Capabilities /<https://www.rand.org/pubs/monographs/MG654.html>

5. Levinson, Rob, Frazho, Marcia and Regan, David. 2011. The History of Influence in Counterinsurgency. McLean, Virginia: Booz Allen Hamilton.

6. National Framework for Strategic Communication. White House. Washington, DC. 2010 /<https://www.hsdl.org/?view&did=27301>

7. Pamment, James, Nothhaft, Howard, Agardh-Twetman, Henrik and Fjallhed, Alicia. 2018. Countering Information Influence Activities: The State of the Art/ <https://www.msb.se/RibData/Filer/pdf/28697.pdf>

8. Paul, Christopher. 2008. Information Operations: Doctrine and Practice: a Reference Handbook. Westport, Conn.: Praeger.

9. Scanzillo, Thomas M. and Lopacienski, Edward M. 2015. Influence operations and the human domain. Case study. Newport, RI: US Naval War College, Center on Irregular Warfare and Armed Groups. <https://www.hsdl.org/?view&did=814708>

10. Tayouri, David. 2020. “The Secret War of Cyber Influence Operations and How to Identify Them”. *Cyber, Intelligence, and Security*. 4 (1): 3-9.

11. Thomas, Elise, Thompson, Natalie and Wanless, Alicia. 2020. The Challenges of Countering Influence Operations /<https://carnegieendowment.org/2020/06/10/challenges-of-countering-influence-operations-pub-82031>

12. Pohepcov, Georgij. 2011. Operacii vliyaniya: sovremennye predstavleniya voennyh i uchyonyh/ https://ms.detector.media/ethics/manipulation/operatsii_vliyaniya_sovremennye_predstavleniya_voennykh_i_uchenykh/

13. Pohepcov, Georgij. 2017. Operacii vliyaniya vdali i vblizi / https://ms.detector.media/trends/1411978127/operatsii_vliyaniya_vdali_i_vblizi/

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.245-262>

УДК: 327.88:351.861(4-6ЄС)

© Оксана Звоздецька¹

ПРОТИДІЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу є аналіз основних документів Європейського Союзу щодо протидії дезінформації в європейському інформаційному просторі. Дослідниця констатує, що активно протидіє дезінформації з 2015 р., оскільки приймає ряд нормативних документів для протидії даній інформаційній загрозі, зокрема, в 2016 р. прийнято документ «Спільні рамки протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» («Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response»), 2018 р. «Плану дій щодо протидії дезінформації» (Action Plan against Disinformation). 245

В результаті низки ініціатив та проектів європейських інституцій у 2018 р. було опубліковано саморегулюючий «Кодекс поведінки з протидії дезінформації» (Code of Practice on Disinformation), що був підписаний найбільшими інтернет-платформами та соціальними медіа (Google, Facebook, Twitter та Mozilla) у рамках діяльності з саморегуляції ЗМК. Потрібно відзначити, що впровадження «Кодексу практики Європейського Союзу щодо протидії дезінформації» дав неоднозначні результати. Саморегулювання було першим логічним та необхідним кроком, однак через рік мало хто із зацікавлених сторін був повністю задоволений процесом чи результатом. Не було вибудовано глибокої довіри між промисловістю, урядами, науковими колами та громадянським суспільством.

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС), дезінформація, соціальні медіа, маніпулювання, HLEG.

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: o.zvozdecka@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0003-2623-7615>

Combating Disinformation in the European Union: Legal Aspects

Today, both Ukraine and European countries are subject to disinformation and foreign intervention in their domestic policies. Each democracy no matter its geography experiences its distinct vulnerabilities and respectively, reactions to foreign interference. It should be stated, the immediate responses to such challenges in most Western countries have been rare and sluggish, hampered by legal constraints and bureaucracy, and furthermore, they lacked a real political awareness of the problem or proof of its further impact. Foreign actors are increasingly using disinformation strategies to influence public debate, stir controversy and interfere in democratic decision-making. Responding to these new challenges, the European Commission has introduced a set of actions and tools to better regulate the digital ecosystem of the media and its participants, in particular, the formation and improvement of the legal framework to combat disinformation in the European information space.

246 — The researcher's focus revolves around the European Union's comprehensive approach to vigorous combating misinformation. The research data prove that since 2015, the EU has adopted a number of regulations to counter this information threat and the potential effects of foreign interference. In particular, in 2016 the EU adopted a document "Joint Framework on countering hybrid threats, a European Union response", and "Action Plan against Disinformation", respectively in 2018. These documents provide a baseline for understanding the diverse types of challenges other countries face and how they are addressing them.

Consequently, a number of initiatives and projects of the European institutions, and the first worldwide self-regulatory "EU Code of Practice on Disinformation" issued in 2018 on a voluntary basis, have become main pillars of the EU. The Code identifies issues related to ensuring the transparency of political advertising, strengthening efforts to close active counterfeits. accounts, enabling users to report misinformation and access various news sources, while improving the visibility and reliability of authoritative content; enabling the research community to monitor disinformation on the Internet through access to these platforms, compatible with the confidentiality signed by the largest Internet platforms and social media (Google, Facebook, Twitter and Mozilla) in the framework of WMC self-regulation activities. It should be noted that the implementation of the "European Union Code of Practice on Countering Disinformation" has yielded ambiguous fruits. Self-regulation was the first logical and necessary step, but few stakeholders were fully satis-

fied with the process or its outcome, significant challenges remain for building trust through industry, governments, academia and civil society engagement.

Keywords: *European Union (EU), disinformation, social media, manipulation, HLEG.*

Постановка проблеми. На сьогодні, як і Україна так і країни Європи є об'єктами дезінформаційного впливу та іноземного втручання. І відповіді на ці виклики більшості західних країн були поодинокими і повільними, заважали правові обмеження та бюрократія, а також не було реального політичного розуміння проблеми та доказів її впливу. Більше того, відповідні державні суб'єкти часто мають обмежені технічні можливості для моніторингу, виявлення, аналізу, атрибуції та обміну інформацією про дезінформацію. Навіть самі цифрові платформи обмежені у своїх можливостях виявляти проблемну поведінку між платформами. Що ще гірше, традиційні засоби масової інформації часто використовують аспекти цих кампаній впливу у своєму матеріалі, мимоволі посилюючи центральні дезінформаційні наративи. Нарешті, докази збитків, спричинених операціями з дезінформації та впливу, є нерівномірними, і недостатньо доказовими для ефективності контрзаходів.

247

Кампанії з дезінформації, зокрема третіми країнами, була і залишається складовою гібридної війни, включаючи кібератаки та злом мереж. Докази свідчать, що іноземні державні суб'єкти все частіше застосовують стратегії дезінформації, щоб впливати на суспільні дебати, створювати розбіжності та втручатися у прийняття демократичних рішень. У документі ЄС «План дій щодо протидії дезінформації» (Action Plan against Disinformation) зазначається, що «дезінформація - це загроза, яка постійно розвивається, вимагає безперервних зусиль, звернення до відповідних суб'єктів, векторів, інструментів, методів і пріоритетних цілей та впливу» (European Commission contribution to the European Council. 2018. Action Plan against Disinformation).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З останніх зарубіжних досліджень присвячених проблемі дезінформації, на нашу думку, варто виокремити статті доцента та завідувача кафедри стратегічних комунікацій університету Лунда (Швеція), співредактора журналу ««Розміщення бренду та публічна дипломатія» («Place Branding and Public Diplomacy») Джеймса Пемента (James Pamment). В своїх ро-

ботах, він аналізує сфери в яких спостерігається прогрес у боротьбі з дезінформацією на березень 2020 р., і виокремлює сфери в яких не виявлено істотних зрушень (Pamment, James. 2020).

Дана проблема, також, стала предметом наукового доробку деяких вітчизняних науковців, зокрема дослідження М.В. Гребенюк та Б.Д. Леонова (Гребенюк, М.В. та Леонова, Б.Д., 2019), Р. Черниша (Черниш, Р., 2019), Н.П. Карпчук (Карпчук, Н.В., 2019), які вивчають позитивний досвід країн ЄС та РЄ у сфері протидії деструктивній пропаганді, фейковій інформації, дезінформаційних кампаній під час електоральних процесів.

Мета даної статті є аналіз основних документів ЄС щодо протидії дезінформації в європейському інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. Згідно з дослідженням, що було здійснене «Проектом обчислювальної пропаганди» (The Computational Propaganda Research Project COMPROP) в рамках Оксфордського університету щодо використання алгоритмів, автоматизації та обчислювальної пропаганди у суспільному житті за 2019 р. доведено організацію маніпуляційних кампаній у соціальних мережах, які відбулись у 70 країнах, порівняно з 48 країнами у 2018 р. та 28 країнами у 2017 р. У кожній країні існує принаймні одна політична партія чи урядова установа, яка використовує соціальні медіа для формування громадської думки в середині країни (Bradshaw, Samantha, and Philip N. Howard. 2019). Тому, використання дезінформації учасниками в державах-членах стає все більшим джерелом занепокоєння в усьому Євросоюзі.

Зважаючи на те, що стурбованість неправдивими новинами є великою, не дивно, що більшість респондентів вважають, що медіакомпанії, технологічні компанії та уряд повинні зробити більше для боротьби з нею. У 23 країнах, де проводилося опитування, три чверті (75%) погодились з тим, що медіакомпанії повинні зробити більше, щоб розділити, що є реальним, а що підробним в Інтернеті. Ця цифра є трохи нижчою (71%) для технологічних компаній наприклад, Facebook і Google. Трохи менше двох третин (61%) заявили, що уряд повинен зробити більше для виявлення та протидії фейковій інформації (Newman, Nic and other. 2018. P. 41.). Тому, ЄС та держави-члени розпочали ряд узгоджених дій у широкому діапазоні секторів для значного нарощування потенціалу у боротьбі з гібридними за-

грозами: посилення стратегічних комунікацій для боротьби з дезінформацією, кібербезпеки та кіберзахисту, захисту критичних інфраструктур.

Європейський Союз активно протидіє дезінформації з 2015 р. У 2016 р. було прийнято документ «Спільні рамки протидії гібридним загрозам - відповідь Європейського Союзу» («Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response»), в якій зазначалося, що «масові дезінформаційні кампанії, використання соціальних медіа для контролю політичного нарративу, радикалізації, вербування осіб, можуть бути засобами поширення гібридних загроз» (European Commission. Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response. 2016.). Це спільне повідомлення мало на меті сприяти цілісному підходу, який дозволить ЄС у координації з державами-членами конкретно протидіяти загрозам гібридного характеру шляхом створення синергії між усіма відповідними інструментами та сприяння тісній співпраці між усіма відповідними суб'єктами.

Продовжуючи вивчати питання боротьби з дезінформацією Єврокомісія проводить громадську консультацію щодо фальшивих новин та дезінформації в Інтернеті, що відбулася між 13 листопада 2017 р. та 23 лютого 2018 р. Метою консультацій було допомогти оцінити ефективність поточних дій учасників ринку та інших зацікавлених сторін, необхідність їх масштабування та запровадження нових заходів для запобігання розповсюдженню дезінформації в Інтернеті.

При опитуванні, було використано дві анкети націлені на громадян, з одного боку, юридичних осіб та журналістів, з іншого. Деякі питання були специфічними для кожної з анкет, деякі використовувались в обидвох анкетах. На публічну консультацію надійшло 2986 відповідей: 2784 від фізичних осіб та 202 від юридичних організацій та журналістів. Найбільша кількість відповідей надійшла з Бельгії, Франції, Великобританії, Італії та Іспанії. Варто відзначити високу участь в опитуванні респондентів таких країн як Литва, Словаччина та Румунія. Цей аналіз не відображає офіційної позиції Комісії та її служб і жодним чином не зобов'язує Комісію. Разом з результатами Євробарометра та доповіддю Групи високого рівня, громадські консультації проінформували Комісію про розуміння проблеми фейкових новин та дезінформації в Інтернеті (European Commission. 2018. Synopsis report of the public consultation on fake news and online disinformation).

Цікавими, на нашу думку, є виокремлені фактори, що сприяють поширенню фейкових новин за цим опитуванням:

По-перше, оцифрування медіаіндустрії, швидкість, легкість та низька вартість, за допомогою якої новини можуть створюватися - часто анонімно - передаватися, споживатися та повторно поширюватися споживачами та ЗМІ, згадується як важливий фактор.

По-друге, збільшення кількості споживачів, які отримують доступ до новин через соціальні мережі як основне та безкоштовне джерело інформації. Соціальні мережі роблять ретрансляцію фейкових новин легкою, миттєвою та дешевою, без дотримання будь-якої конкретної редакційної лінії чи професійних стандартів, крім максимізації часу, проведеного на самій платформі (European Commission. 2018. Synopsis report of the public consultation on fake news and online disinformation).

250 — У звіті опитані респонденти вказують, що перевірка фактів через незалежні новинні організації та організації громадянського суспільства вважається методом, який краще сприяє протидії поширенню дезінформації в Інтернеті. Однак більшість громадян вважають, що платформи соціальних медіа не роблять достатньо для того, щоб допомогти користувачам перевіряти факти перед тим, як вони передаються в Інтернеті. Всі респонденти одностайно погодились з необхідністю поважати та забезпечувати основні права, такі як свобода слова, та гарантувати, що будь-який підхід, що застосовується для боротьби з фейковими новинами, не повинен сприяти будь-якому прямому чи опосередкованому введенню цензури. Посилення зусиль щодо підвищення медіаграмотності на всіх рівнях - від учнів школи до дорослої аудиторії та серед акторів, від кінцевих користувачів до журналістів, також були висунуті як необхідні дії (European Commission. 2018. Synopsis report of the public consultation on fake news and online disinformation).

У квітні 2018 р. ЄК опублікувала документ до Європейського парламенту «Боротьба з дезінформацією в Інтернеті: європейський підхід», в якому зазначалося, що «дезінформація руйнує довіру до установ, цифрових та традиційних засобів масової інформації, шкодить нашій демократії, перешкоджаючи можливості громадян приймати обґрунтовані рішення. Дезінформаційні кампанії також часто підтримують радикальні та екстремістські ідеї та діяльність» (European Commission. 2018. Tackling Online Disinformation: A European

Approach). В січні 2018 р. Єврокомісією було створено Експертну групу високого рівня з фейкових новин та дезінформації в Інтернеті (High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation HLEG) з тридцяти дев'яти експертів під керівництвом професора Мадлен де Кок Банінг (Madelein de Cock Buning), які представляли інтернет-платформи, засоби масової інформації, громадянське суспільство та наукові кола. Основним результатом роботи HLEG був звіт в якому експерти рекомендують багатовимірний підхід у боротьбі з дезінформацією, що спирається на п'ять основних завдань:

1. підвищенні прозорості Інтернет-новин, включаючи, дотримання конфіденційності, обмін даними про системи, що забезпечують їх циркуляцію в мережі Інтернет;

2. сприяттні розвитку медіаосвіти та інформаційній грамотності для протидії дезінформації та допомозі користувачам орієнтуватися в середовищі цифрових медіа;

3. розробленні інструментів для розширення можливостей користувачів, журналістів для боротьби з дезінформацією та сприяттні позитивній взаємодії з інформаційними технологіями, що швидко розвиваються;

4. в захисті різноманітності та стійкості європейської екосистеми засобів масової інформації;

5. сприяттні продовженню досліджень впливу дезінформації в Європі, щоб оцінити заходи, вжиті різними суб'єктами, та постійно коригувати необхідні реакції (European Commission. Communications Networks, Content and Technolog. 2018. A multi-dimensional approach to disinformation. P. 5-6.).

Для коротко- та середньострокової перспективи HLEG пропонує як перший крок підхід до саморегулювання, що базується на чітко визначеному процесі залучення багатьох зацікавлених сторін, оформленому в рамках обов'язкової дорожньої карти для реалізації переліку конкретних дій. Усі відповідні зацікавлені сторони, включаючи онлайн-платформи, організації засобів масової інформації (преса та мовники), журналісти, представники галузі та рекламна індустрія, закликаються прийняти Кодекс практик. Цей Кодекс повинен відображати відповідні ролі та обов'язки зацікавлених сторін. Метою має бути сприяння створенню сприятливого середовища для свободи вираження поглядів шляхом сприяння прозорості та зрозумілості різних типів цифрових інформаційних каналів. Зокрема,

HLEG сформулював 10 ключових принципів, які повинні бути закріплені в цьому Кодексі, і які визначають чіткі цілі для медіа-платформ:

1. адаптувати свою рекламну політику, включаючи дотримання принципу «йди за грошима», одночасно запобігаючи стимулам, що призводять до дезінформації, наприклад, щоб перешкоджати розповсюдженню та посиленню дезінформації з метою отримання прибутку. Ця політика повинна базуватися на чітких, прозорих та недискримінаційних критеріях;

2. забезпечувати прозорість та підзвітність громадськості щодо обробки даних користувачів для розміщення реклами з належним дотриманням приватності, свободи вираження поглядів та плюралізму ЗМІ;

3. забезпечувати, щоб проплачений контент, включаючи політичну рекламу, був належним чином виділений серед іншого вмісту;

252 — 4. вжити необхідних заходів для забезпечення доступу до даних, що відповідає конфіденційності, для перевірки фактів та дослідницької діяльності;

5. надавати своїм користувачам розширені налаштування та засоби управління, щоб дати їм змогу налаштувати свій досвід роботи в Інтернеті;

6. у співпраці з державними та приватними європейськими виданнями новин вживати ефективних заходів для покращення видимості надійних, надійних новин та полегшення доступу користувачів до них;

7. там, де це доречно і технічно можливо, супроводжуватися альтернативними відповідними пропозиціями новин;

8. платформи повинні, де це доцільно, забезпечувати зручні для користувача інструменти, що дозволяють їм зв'язуватися з надійними джерелами перевірки фактів та дозволяють реалізовувати своє право на відповідь;

9. платформи, що застосовують системи позначення та довіри, які покладаються на користувачів, повинні розробляти захист від зловживань з боку користувачів;

10. співпрацювати з надання відповідних даних про функціонування їхніх служб, включаючи дані для незалежного розслідування академічними дослідниками та загальну інформацію про алгоритми, щоб знайти спільний підхід для вирішення питань розповсюдження та посилення дезінформації (European Commission. Communications

Networks, Content and Technolog. 2018. A multi-dimensional approach to disinformation. P. 32-33).

Ще одним важливим напрямком в політиці ЄС, за рекомендацією HLEG, є підтримка та створення європейських центрів з вивчення та протидії дезінформації, що діють на національному рівні та спрямовані на картографування цифрової екосистеми щодо дезінформації, її домінуючих технологій, інструментів та практик, моніторингу правдивості інформації через найсучасніші засоби перевірки фактів, штучний інтелект, мовні технології та Великі дані для медіа. Зокрема, Європейська Комісія повинна забезпечити належне фінансування та організувати Центр передового досвіду (European Commission. Communications Networks, Content and Technolog. 2018. A multi-dimensional approach to disinformation. P. 36.). З довго перспективних рекомендацій є вдосконалення та розвиток медіаграмотності у населення, обмін найкращими практиками, тренінги для вчителів та інших фахівців.

Верховний представник та віце-президент Комісії Федеріка Могеріні (Federica Mogherini) сказала: «Основа міцної демократії - це відкриті, вільні та чесні публічні дебати. Наш обов'язок - захищати простір цієї дискусії та запобігати поширенню дезінформації, яка розпалює ненависть, розбіжності та відсутність довіри до демократії. Як Європейський Союз, ми вирішили вжити спільних дій та посилити свою реакцію, просувати свої принципи та підтримувати стійкість наших суспільств як в межах Союзу, так і сусідніх країн. Це європейська відповідь на один з найбільших викликів сучасності (Centrum Dokumentacji Europejskiej. 2018. Europa, która chroni: UE intensyfikuje działania dotyczące dezinformacji).

Андрус Ансіп (Andrus Ansip), віце-президент з питань єдиного цифрового ринку, прокоментував: «Ми повинні бути об'єднані та об'єднати зусилля, щоб захистити наші демократії від дезінформації. Ми бачили спроби втручатися у вибори та референдуми, і дані свідчать про те, що Росія була основним джерелом цих кампаній. Щоб вирішити ці загрози, ми пропонуємо покращити координацію з державами-членами через систему раннього попередження, посилити наші команди з дезінформації, збільшити підтримку засобів масової інформації та досліджень та попросити онлайн-платформи виконати свої зобов'язання» (Centrum Dokumentacji Europejskiej. 2018. Europa, która chroni: UE intensyfikuje działania dotyczące dezinformacji).

Боротьба з дезінформацією вимагає узгоджених зусиль, тому європейські інституції здійснили низку ініціатив та проєктів, спрямованих на регулювання/співрегулювання цієї сфери з метою обмеження негативних наслідків поширення неправдивої інформації. У результаті цих заходів (26 вересня 2018 р.) було опубліковано саморегулюючий «Кодекс поведінки з протидії дезінформації» (Code of Practice on Disinformation), в якому визначено питання, пов'язані з забезпеченням прозорості політичної реклами, посилення зусиль щодо закриття активних підроблених облікових записів, позначення взаємодії між людьми (повідомлення автоматично надсилаються «ботами»), надання можливості користувачам повідомляти про дезінформацію та отримувати доступ до різних джерел новин, покращуючи при цьому видимість та надійність авторитетного контенту; надання можливості дослідницькому співтовариству контролювати дезінформацію в Інтернеті через доступ до даних платформ, сумісний із конфіденційністю (European Commission. 2021. Tackling online disinformation).

Через місяць представники найбільші інтернет-платформи та соціальні медіа (Google, Facebook, Twitter та Mozilla) у рамках діяльності з саморегуляції підписали «Кодекс практики щодо протидії дезінформації» (European Commission. 2021. EU Code of Practice on Disinformation. 2018.). Це був перший приклад саморегуляції у боротьбі з дезінформацією в Європі та світі. Підписанти визнали, що дезінформація є викликом для демократичних суспільств у ЄС. Метою кодексу є визначення дій, які може вжити бізнес-сектор для боротьби з дезінформацією.

Однак, враховуючи різноманітний спектр діяльності, цілей та технологій, якими користуються зацікавлені сторони, Кодекс дозволяє різним підходам працювати в наступних напрямках:

- Контроль вмісту реклами. Творці кодексу помітили необхідність більшого контролю над вмістом реклами, щоб можна було ідентифікувати та зменшити дохід тих рекламодавців, які сприяють поширенню дезінформації. Тому відповідні підписанти зобов'язуються впроваджувати політику, щоб відмовити рекламодавцям публікувати вміст, що містить дезінформацію. У той же час, для поліпшення прозорості екосистеми онлайн-реклами необхідно також співпрацювати всім сторонам, які займаються купівлею та продажем реклами в Інтернеті та наданням послуг, пов'язаних з рекламою. Удосконалення

аналізу рекламних оголошень для зменшення доходу рекламодавців, що використовують дезінформацію.

- Прозорість політичної реклами. Підписанти зобов'язуються відрізняти політичну рекламу від інших матеріалів, а також інформувати користувачів, чому певна реклама була націлена на них.

- Регулювання ботів та закриття помилкових акаунтів. Підписанти зобов'язуються запровадити чіткі правила щодо ідентичності та нецільового використання ботів у своїх послугах. Вони також визнають необхідність закривати підроблені акаунти в соціальних мережах.

- Забезпечення прозорості алгоритмів, які відповідають запитам користувачів. Надання користувачам доступу до різних джерел інформації та альтернативних поглядів. Боротьбу з дезінформацією слід проводити шляхом підтримки пошуку надійного контенту, а також надання користувачам різних джерел інформації, що представляють альтернативні погляди. Підписанти зобов'язуються вкладати кошти у продукти, технології та програми, які сприятимуть досягненню цієї мети. Зміст пріоритету буде обраний на основі показників достовірності джерел - об'єктивних критеріїв, встановлених представниками ЗМІ відповідно до етики журналістської роботи.

- Підтримувати державну освіту для посилення критичного мислення та цифрової медіаграмотності.

- Співпраця з академічними центрами, що займаються дослідженнями дезінформації (Balcewicz, Justyna. 2018. «Kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji»).

Потрібно відзначити, що впровадження «Кодексу практики Європейського Союзу щодо протидії дезінформації» дав неоднозначні результати. Саморегулювання було першим логічним та необхідним кроком, однак через рік мало хто із зацікавлених сторін був повністю задоволений процесом чи результатом. Не було вибудовано глибокої довіри між промисловістю, урядами, науковими колами та громадянським суспільством. Як і у більшості нових інструментів ЄС, перший рік впровадження Кодексу виявився важким, і все вказує на те, що наступні роки теж будуть нелегкими.

17 травня 2019 р. Європейська комісія опублікувала квітневі звіти про дії, здійснені Facebook, Google та Twitter перед виборами в Європейський парламент у сфері боротьби з дезінформацією. Комісія вітала ці дії, але закликала онлайн-платформи активізувати свої зусил-

ля напередодні європейських виборів 2019 р. (European Commission. 8 March 2021. «Fourth intermediate results of the EU Code of Practice against disinformation»).

4 травня 2020 р. Група європейських регуляторів аудіовізуальних медіапослуг (The European Regulators Group of Audiovisual Media Services ERGA) опублікувала «Звіт ERGA про дезінформацію: Оцінка впровадження Кодексу практики». Цей звіт підтверджує, що Кодекс створив основу для структурованого діалогу та справив позитивний вплив на боротьбу з дезінформацією в Інтернеті, незважаючи на недоліки (ERGA. 2020. Report on disinformation. Assessment of the implementation of the Code of Practice).

256

В умовах пандемії та посилення тривоги серед населення не лише Євросоюзу, гостро постало питання введення окремого пункту для звітності серед підписантів Кодексу щодо діяльності платформ у протидії дезінформації про COVID-19, що було відображено в четвертому звіті, який був опублікований Європейською комісією в грудні 2020 р. в рамках програми моніторингу та звітності. Комісар з питань внутрішнього ринку Т'єррі Бретон (Thierry Breton) зазначив, що «постійне співробітництво з онлайн-платформами має вирішальне значення для здоров'я населення. Кожному потрібно зробити все, щоб вірус дезінформації не впливав на наше суспільство. Безпечні та ефективні вакцини є в межах досяжності. Дуже важливо, щоб ці наукові зусилля не підривались дезінформаційними кампаніями, що спрямовані на громадян, підживлюючи страх та сіючи недовіру» (European Commission. 8 March 2021. «Coronavirus: new reports by online platforms include specific measures taken against vaccines»).

Програма моніторингу щодо протидії інформації про COVID-19 - є заходом прозорості для забезпечення публічної відповідальності підписантів Кодексу відповідно до Спільного повідомлення від 10 червня 2020 р. «Боротьба з дезінформацією COVID-19 - Як правильно встановити факти» .

Звіти вказують на постійні зусилля підписантів щодо вирішення питань дезінформації навколо COVID-19 шляхом:

- просування авторитетних джерел інформації за допомогою різних інструментів;
- роботи над обмеженням зовнішнього вигляду або зменшенням популярності вмісту, що містить неправдиву або оманливу інформацію;

- посиленні зусиль щодо обмеження маніпулятивної поведінки на своїх ресурсах;
- посиленні співпраці з дослідниками, котрі перевіряють факти, та збільшення видимості вмісту перевіреної інформації;
- наданні грантів та безкоштовного рекламного місця урядовим та міжнародним організаціям для просування кампаній та інформації про пандемію;
- фінансуванні акцій медіаграмотності та заходів для підтримки якісної журналістики;
- налаштуванні дій щодо обмеження рекламного потоку, пов'язаного з дезінформацією COVID-19 (European Commission. 8 March 2021. Fourth set of reports – Fighting COVID-19 disinformation Monitoring Programme. 10 December 2020).

Наступним важливим кроком щодо протидії дезінформації в європейському інформаційному просторі стало прийняття Європейською Комісією та Європейською службою зовнішніх справ (European External Action Service) «Плану дій щодо протидії дезінформації» 2018 р. (Action Plan against Disinformation) в Європі та поза його межами з акцентуванням на чотирьох ключових сферах. Цей план слугує для розбудови можливостей ЄС та зміцнення співпраці між державами-членами для:

- вдосконалення можливостей установ Союзу виявляти, аналізувати та викривати дезінформацію;
- посилення скоординованих та спільних реакцій на дезінформацію;
- мобілізації приватного сектору у боротьбі з дезінформацією;
- підвищення обізнаності та підвищення стійкості суспільства (European Commission. 2018. Action Plan against Disinformation. P. 4.).

На думку завідувача кафедри стратегічних комунікацій університету Лунда (Швеція), співредактора журналу ««Розміщення бренду та публічна дипломатія» («Place Branding and Public Diplomacy») Джеймса Пемента (James Pamment), прогрес у боротьбі з дезінформацією на березень 2020 р. спостерігається у тих сферах в яких діяльність не потребує значних змін у бізнес-моделі актора або структурі платформи:

- виявлення та архівування політичної реклами;
- доступ до видалених даних;
- виявлення та маркування дезінформації;

- перевірка фактів;
- медіаграмотність та навчання журналістів (Pamment, James. 2020. «The EU Code of Practice on Disinformation: Briefing Note for the New EU Commission»).

Дослідник виокремлює, також, сфери, в яких не виявлено істотних зрушень у діяльності підписантів Кодексу:

- у визначенні єдиних підходів щодо розміщення політичної реклами (Наприклад, Facebook окреслив правила розміщення такої реклами та її перевірки, Twitter взагалі заборонив розміщення політичної реклами; Google ввів більш жорсткі вимоги щодо прозорості фінансування розміщення такого роду інформації однак, висловив обережність щодо застосування цензури, і в січні та липні 2020 р. оновив політику в цій сфері). Найважливішим для наступного кроку у співпраці між Платформами є об'єднання цих різних експериментальних підходів у певну форму гармонізації.

258

- у наданні більш детального аналізу своїх даних (інформацію про видалені акаунти, який відсоток з них є комерційними, а який політично вмотивованим);

- в оцінці впливу, жодна із зацікавлених сторін, (включаючи держави-члени та ЄС) не представила вичерпних даних, щоб підтвердити, чи є їхні зусилля об'єктивно та достовірно ефективними як для протидії дезінформації, обмеження операцій впливу, так і для захисту демократичної цілісності парламентських виборів у ЄС 2019 р. (Pamment, James. 2020. «The EU Code of Practice on Disinformation: Briefing Note for the New EU Commission»).

Професор політичних наук В. Ленс Беннет (Lance Bennett) і професор ЗМІ та міжнародні відносини, директор-засновник Інституту даних, демократії та політики (Institute for Data, Democracy, and Politics IDDP) Стівен Лівінгстон (Steven Livingston) у своїй статті «Коротка історія епохи дезінформації. Інформаційні війни та занепад інституційних повноважень» приходять до висновку, що зменшення потоку дезінформації навряд чи допоможе регулювання соціальних мереж, перевірка інформації, або покращення медіаграмотності. Аналіз дослідника демонструє, що вирішення цієї проблеми полягає у відновленні функціонування самих демократичних інститутів. Протягом значного часу спостерігалася тенденція до нормалізації або не помічання системного характеру таких проявів як:

- Зловживання законами про благодійність з боку партійних організацій (особливо у США та Великобританії).

- Вкладання величезних сум грошей у політику за рахунок фінансових та політичних організацій із тіншовими грошима (особливо у США).

- Неможливість відстежувати та вирішувати проблеми роз'єднаності між традиційними партіями та громадянами (в багатьох країнах).

- Неможливість відстежувати або вирішити проблеми зменшення виборчого представництва (у багатьох країнах).

- Прийняття негласного та фальшивого політичного маркетингу як свободи слова (особливо в США, але викликає занепокоєння у багатьох країнах).

- Дозвіл мікронаціювання на громадян компаніями соціальних медіа з використанням масивних баз даних персональної інформації (у багатьох країнах).

- Послаблення звітування про лобізм та політичні фінанси (у багатьох країнах).

- Невдачі у впровадженні форматів журналістики, які втратили суспільний авторитет (у багатьох країнах).

- Труднощі з регулюванням основних бізнес-моделей компаній соціальних медіа, що дозволяють монетизувати повідомлення, що вводять в оману (більшість демократичних країн) (Bennett, W. Lance and Steven, Livingston ed. 2020. A Brief History of the Disinformation Age. Information Wars and the Decline of Institutional Authority. P 3-43).

Висновки. Отже, поширення цифрових послуг дуже вплинуло на наше життя: на спосіб доступу, обміну та отримання інформації в Інтернеті. У цьому контексті зловмисні дії за допомогою використання цифрових сервісів та платформ дали негативний імпульс медіа-екосистемам, що спричинило потребу у зміні європейського законодавства. Відповідно, Європейська Комісія, запровадила набір дій та інструментів для кращого регулювання цифрової екосистеми засобів масової інформації та її учасників. Крім формування та вдосконалення нормативно-правової бази для боротьби з дезінформацією в європейському інформаційному просторі було створено ряд державних інститутів та дослідних установ у сфері протидії неправдивій інформації.

Потрібно відзначити, що впровадження «Кодексу практики Європейського Союзу щодо протидії дезінформації» дав неоднозначні результати. Саморегулювання було першим логічним та необхідним кроком, однак через рік мало хто із зацікавлених сторін був повністю задоволений процесом чи результатом. Не було вибудовано глибокої довіри між промисловістю, урядами, науковими колами та громадянським суспільством. Як і у більшості нових інструментів ЄС, перший рік впровадження Кодексу виявився важким, і все вказує на те, що наступні роки теж будуть нелегкими.

References:

1. Hrebenuk, M.V. та Leonova, B.D., 2019. Problemy protydii poshyrenniu destruktyvnoi propahandy ta dezinformatsii naperedodni vyboriv: analiz dosvidu YeS. Informatsiia i pravo. № 2 (29). S.82-89. Available at: http://ippi.org.ua/sites/default/files/11_12.pdf
2. Karpchuk, N.V., 2019. Stratehichna komunikatsiia YeS yak zasib u borotbi z dezinformatsiieiu. Politychne zhyttia. № 1. S. 52-58. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.1.7>
3. Chernysh, R., 2019. Pravovyi dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu u sferi protydii poshyrenniu feikovoï informatsii. Informatsiine pravo. № 10. S. 123-129. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.21>
4. «Disinformation and the EU: tackling the virus of fake news on the ground». 12 June 2020. <https://www.pescor.eu/disinformation-and-eu-tackling-virus-fake-news-ground>
5. Centrum Dokumentacji Europejskiej. 2018. «Europa, która chroni: UE intensyfikuje działania dotyczące dezinformacji». 5 grudnia 2018. Komisja Europejska. Komunikat prasowy IP/18/6647 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_18_6647
6. ERGA. 2020. Report on disinformation. Assessment of the implementation of the Code of Practice, 2020. <https://erga-online.eu/wp-content/uploads/2020/05/ERGA-2019-report-published-2020-LQ.pdf>
7. EU Action Plan on Strategic Communication. 2015. (Ref. Ares(2015)2608242 - 22/06/2015). <https://www.allbusinessemplates.com/preview/NBV5A/YCSGH/1/>
8. European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE) <https://www.hybridcoe.fi/>
9. European Commission. 2018. Action Plan against Disinformation. European Commission contribution to the European Council. Brussels,

5.12.2018 JOIN(2018) 36 final. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

10. European Commission. 2018. Synopsis report of the public consultation on fake news and online disinformation. Consultation Results. 26 April 2018. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/synopsis-report-public-consultation-fake-news-and-online-disinformation>.

11. European Commission. 2018. Tackling Online Disinformation: A European Approach. April 26, 2018, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0236>

12. European Commission. 2021. «EU Code of Practice on Disinformation. 2018». <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>

13. European Commission. 2021. «Tackling online disinformation». <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/tackling-online-disinformation>

14. European Commission. 8 March 2021. «Coronavirus: new reports by online platforms include specific measures taken against vaccines». Shaping Europe's digital future. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/coronavirus-new-reports-online-platforms-include-specific-measures-taken-against-vaccines>.

15. European Commission. 8 March 2021. «Fourth intermediate results of the EU Code of Practice against disinformation». <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/fourth-intermediate-results-eu-code-practice-against-disinformation>

16. European Commission. 8 March 2021. Fourth set of reports – Fighting COVID-19 disinformation Monitoring Programme. 10 December 2020. Shaping Europe's digital future. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/fourth-set-reports-fighting-covid-19-disinformation-monitoring-programme>

17. European Commission. Communications Networks, Content and Technolog. 2018. A multi-dimensional approach to disinformation. Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation. March 2018. P. 5-6. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6ef4df8b-4cea-11e8-be1d-01aa75ed71a1>

18. European Commission. Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response. 2016. Brussels, 6.4.2016 JOIN(2016) 18 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CEL>

EX:52016JC0018&from=EN

19. Balcewicz, Justyna. 2018. «Kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji». CiberPolicy. NASK. 18 października 2018/ <https://cyberpolicy.nask.pl/kodeks-postepowania-w-zakresie-zwalczania-dezinformacji>

20. Bennett, W. Lance and Steven, Livingston ed. 2020. A Brief History of the Disinformation Age. Information Wars and the Decline of Institutional Authority. P.3-43. The Disinformation Age. Politics, Technology, and Disruptive Communication in the United States, 2020. University of Washington Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108914628>

21. Bradshaw, Samantha, and Philip N. Howard. 2019. The Global Disinformation. Order Global Inventory of Organised Social Media Manipulation. University of Oxford. <https://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf>

262 — 22. Newman, Nic and other. 2018. Digital News Report 2018. Reuters Institute. <http://media.digitalnewsreport.org/wp-content/uploads/2018/06/digital-news-report-2018.pdf>

23. Pamment, James. 2020. «The EU Code of Practice on Disinformation: Briefing Note for the New EU Commission». Policy Perspectives Series 1. Carnegie Endowment for International Peace. March 2020. <https://carnegieendowment.org/2020/03/03/eu-code-of-practice-on-disinformation-briefing-note-for-new-european-commission-pub-81187>

24. Pamment, James. 2020. «The EU's Role in Fighting Disinformation: Taking Back the Initiative». 21.09.2020. Regional Cooperation Council. <https://www.rcc.int/swp/news/296/the-eus-role-in-fighting-disinformation-taking-back-the-initiative>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.263-274>

УДК: 327: 77(084.122)

© Mykola Yeromin¹

UNEXPECTED CROSSROADS OF INTERNATIONAL POLITICAL COMMUNICATION: INFLUENCE AND INSIGHTS OF UNIVERSAL CODES OF MEDIA AS EXEMPLIFIED BY PODCASTS, COMICS AND NEW MEDIA

The article dwells upon the original research conducted by author during and after his PhD studies. Through the case studies of media (exemplifying podcasts, comic books and unclassifiable new media such as web-series) directly influencing and/or vice versa being influenced directly by current political events, shown is the interconnecting tissue of universal codes of media, affecting the international political communication through media influence in unpredictable ways. Underlined is the crucial need to strengthen the awareness of experts and general population alike of such processes in Ukraine due to hybrid war occurring with Russian Federation.

Keywords: *international political communication, new media, universal codes of media, universal code of movies, political communication studies, empirical sources, political studies, hybrid war.*

Несподівані перехрестя міжнародної політичної комунікації: вплив та інсайти універсальних кодів медіа на прикладах подкастів, коміксів та нового медіа

У статті викладено оригінальне дослідження проведене автором під час- та після захисту кандидатської дисертації. Через кейси, що демонструють прямий вплив медіа (на прикладах подкастів, коміксів та складних для класифікації нових медіа на кшталт веб-серіалів) та навпаки на них з боку сучасних політичних подій показано взаємозв'язок крізь універсальні коди медіа, які впливають на міжнародну політичну комунікацію непередбачуваним чином. Підкреслено

¹ Кандидат політичних наук, співробітник кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету ім. Василя Стуса (м.Вінниця), Україна, E-mail: nikolayeriomin@gmail.com

необхідність посилення обізнаності експертів та широкого загалу щодо таких процесів в Україні в умовах гібридної війни з Російською Федерацією.

Об'єкти впливу у міжнародній політичній комунікації є проблемними як з точки зору типології, так і з точки зору дослідження. Ця проблемність певною мірою стосується міжнародної політичної комунікації за її визначенням, але у конкретному випадку цієї статті стосується зростання кількості кейсів в яких експерти не здатні вгадати ступінь впливу певних медіа (а особливо художніх творів) на події в міжнародному політичному середовищі, а за типологією Дрешера цей вплив було б логічно характеризувати як шум (у протилежність пропаганді та фактичним висловам), якби не той факт, що за бажанням можна було б виокремити новий комбінований тип, здебільшого інтуїтивний шум, який тим не менш має по собі частки аналітичної роботи і викликає однозначний резонанс серед суспільства. Серед кейсів проаналізованих у статті наведено традиційні та нові медіа трьох основних напрямків: подкасти, комікси та складні для однозначної класифікації нові медіа на кшталт веб-серіалів. Усі вони пов'язані через сформульований у авторській монографії комплекс універсальних кодів медіа, між ними знайдено кореляцію, яка також пропорційно пов'язана з впливом на міжнародну політичну комунікацію.

264

У випадку веб-серіалів «Зов Манна» та «Кім Лазаньї» показано як шум крізь рефлексію щодо концепції авторства у сучасному суспільстві та надання певної частини авторства аудиторії крізь інтерактивні елементи наповнюється принагідним політичним символізмом характерним для сучасного політичного суспільства у США, а також постбіполярної кризи розуміння «лівих» поглядів та фобії щодо них з боку офіційного істеблішменту. Проведено паралель з РФ, котра позиціонує себе як «правонаступника» СРСР тим не менш вимушена прокладати собі шлях практично у «правих» політичних поглядах США, через певне переосмислення понять. У випадках подкастів розглянуто на прикладі True Capitalist Radio інтенцію шуму як політичний меседж сам по собі у політичному медіа. У випадках коміксів показано вплив класичних для цієї форми творів на сучасну популярну культуру що призводить до творення нових сенсів у протестних рухах. Це зокрема показано на прикладі того як створені на основі коміксу «Хранителі» повнометражний фільм 2009 року та телесеріал 2019 року інтегрували реальні історичні події, проводя-

чи сміливі паралелі які сприяли поширенню населенням історичного контексту у міжнародні політичній комунікації. На основі наведених кейсів зроблено висновок про ігнорування таких процесів населенням та експертними колами, що з одного боку підтверджує низьку обізнаність у медіа у населення країн що розвиваються, а з іншого за-свідчує необхідність у формуванні медіаграмотності у різних верств населення. Наголошено також на необхідності підвищення медіаграмотності в умовах гібридної війни України з РФ, котра активно використовує усі наявні медіа для поширення свого політичного впливу.

Ключові слова: міжнародна політична комунікація, new media, універсальні коди медіа, універсальний код кінематографу, дослідження політичної комунікації, емпіричні джерела, політичні дослідження.

Assorted and rich influence of media on international political communication could be traced back to introduction of such instruments of mass media as radio and television, but today's world solidified the connection, also making it way more uncertain since recent technological advancements of the digital age effectively combined all of the previously existing types of media and out of this strange brew emerged new types, influence of which while largely eluding documentation is already seen in the political curriculum. The purpose of this article is to highlight the intricate connective tissue between such new (and newly rediscovered) types of media and political communication, which also became international on previously unseen scales as of now, also thanks to the Internet.

265

Objects of influence in political international communications are problematic for typology and research due to being vastly varied, although researches in that field are scarce and undervalued. As such, political studies are oftentimes way too clueless when something from 'left field' has direct and overwhelming influence on international political communication, to a point that it's hard to be ignored. Such cluelessness could be extrapolated on international political communication in general. It could be characterized as something very much proven to exist but escaping direct definitions to a point of still being (largely) a quasi-concept, decades after first being formulated. (Speier, 1952; Drescher, 1987; Jenson, Harrison & Prange-Gstöl, 2013; Yeromin, 2021B)

A quasi-concept, which fits well into methodology of logical-intuitive analyses (Yeromin, 2021A) should not be viewed as an un-concept: it is, indeed, a legit type of concept in research paradigm. It might seem like a

mere placeholder, but factually it is not, for something escaping definition could still be tangible enough to hold itself just well on record. (Jenson, Harrison & Prange-Gstöl, 2013). Out of chosen examples of media, comics are arguably the closest to traditional ones, although decades of distancing on both sides made it a 'prodigal son' in the system of traditional media.

Podcasts are definitely a type of new media (in opposition to traditional ones), but rooted very much in traditional one: it is obvious that spoken word audio is deeply rooted in the tradition started by radio. There are, of course, types of new media which are practically endemic to Internet. Although, to a point, connections to certain types of traditional media could be traced back with no sufficient problem (blogs could be viewed as a continuation of writing traditions of editorial, for example).

266
— Primary wildcard and main aspect of new media is unprecedented interactivity, at times to a point that audience could be considered willing or clueless co-authors of the piece. In many cases audience is more than willing to do exactly that, at times 'biting' more than they can 'chew' and proving that this experimentation is still very much a path of trail and error. An astonishing example of that is *The Cry of Mann*, experimental live web-series by art collective Wham City which attempted to blend sensibilities of modern live streams on the Internet with that of traditional forms of TV series (most noticeably daytime soap operas) and theatrical performance, evoking a number of existing traditional media types such as soap opera format, a residual from the eras of radio and television. The ability to phone call the characters as the episode still airs bends the reality of narrative fiction in a number of specific ways. (TV Tropes, 2017).

A similar device was used in another web-series, *Lasagna Cat*. A second season of the latter that started in 2017 made people answer two simple questions using the phone line, making no restrictions on whether answers should be true, direct and/or in-context. Resulting season finale using just a portion of the answers provided was an eight-hour juggernaut of the video which lures audience into interactivity of community before making a final artistic statement on the media being parodied in the most shocking and blunt way possible, despite also being surreal, discreet and philosophical. A discussion of the role of narrative fiction's author in the increasingly commercialized media effectively made a large portion of the piece less relevant, but also strengthened the point as in circumstances of interactivity making the audience co-authors their own value as audience and value of the authorship is becoming all the more problematic, intriguingly sug-

gesting deterioration of some of the most important social institutes, as well as certain socialist tendencies of the internet. (TV Tropes, 2013; Yeriomin, 2018).

As a traumatic residual of bipolar world and Cold War, leftist, communists and socialists have long been the 'boogeyman' of the American society (while not necessarily having any major role in forming the actual political agenda of the US), but many of the recent generations are much more open to discuss such ideas, imploring that social value of some events is far more important than their economic aspects. An important, if utterly baffling for many, that shift in American society also seems beyond the gasp of Russia which intriguingly finds itself defending right ideals on the 'Western front', despite also proclaiming itself a successor of USSR. Neither Cry of Mann nor Lasagna Cat ever touch upon that specific area and yet there is an increasing connection of art being opposed to ideas of the 'old world', left and right likewise, aiming for a new balance and new ideas bordering on controllable anarchy, which is an oxymoron in itself.

Both Cry of Mann and Lasagna Cat are mainly art commenting on art; however political messages and unexpected turns in political new media essentially work in the same vein. The case of True Capitalist Radio is an interesting one in that aspect, regardless of whether it was partially staged (which is suspected). Although it positioned itself as a radio, it is now mostly remembered for new media aspects and presence: mainly the ability to leave 'audio graffiti' pretty much derailed most of the show's agenda and effectively send it into territory of abstract humor. Viewed from today's perspective, a platform of political message became so overwhelmed by noise that noise itself became a political message. (TV Tropes, 2012) That also correlates with Drescher's typology of international political communication, which solidifies noise as a type of international political communication, one of three with propaganda and a factual statement. (Drescher, 1987).

Interestingly enough, said phenomenon was predicted in the comics when the notion of new media was virtually nonexistent (or at best theoretical, rooted in genres such as cyberpunk). Works such as V for Vendetta and Watchmen emphasize distribution of ideas through self-made media which forces traditional one to comply: the use of mass distraction (yet again what could be classified as noise) in V for Vendetta leads to idea being eventually heard despite oppressiveness of the state-controlled media, while Watchmen has small-time conservative press receiving a journal

by a notorious vigilante, which sheds the light on a conspiracy, otherwise expertly hidden from general public with key witnesses either suppressed or murdered, something that in 1986 was still a fresh reminder of the Watergate conspiracy. So much so that 2009's adaptation of *Watchmen* for the big screen draws a direct parallel with same very vigilante being responsible for actually suppressing Watergate in an alternative universe of the movie. (TV Tropes, 2010; TV Tropes, 2011; TV Tropes, 2012B).

Despite being (to a point) prophetic, both works are so deeply rooted in media of the time of their writing, that any sort of continuation needs to be alternative history. *Watchmen* TV series, for example, had to be set in the world without the Internet. Ironically, the spread of its ideas was very much through the Internet, which amplified the fandom of the series (and source material) exponentially.

268 — An important part of *Watchmen* series were multiple flashbacks and references to Tulsa race massacre of 1921. Audiences worldwide were shocked to learn that this particular event was not only non-fictional but very much a blindspot of historiography internationally, rarely addressed at all. Knowledge of the incident due to TV series and assorted web articles surrounding it readily contributed to Black Lives Matter movement in 2020. (Vineyard, 2020) A simple logical chain of events is that public awareness of the accident made people cite and draw comparisons to it more often, but there are multiple implications apart from that, including a factor of aforementioned Internet already containing enough information for series to simply being a catalyst of people accessing such knowledge.

Comic-book inspired movie *Glass* addressed the power of new media in 2019, with YouTube videos used to thwart a conspiracy being a pivotal plot point. While that aspect of the movie was heavily criticized and considered unrealistic due to the fact that superpowers could be easily faked with visual effects in YouTube videos, such criticisms could be easily viewed as lacking media awareness, an epitaph to residual naïveté of 2010's, a decade that was yet to see the real scales of several case studies and media ingressions.

It should be noted that YouTube videos in *Glass* also depict three murders and two real-life criminals which in real world (regardless of other elements in the video) will contribute to how it will be treated by civilian audience and authorities alike. It is especially jarring to look at the criticisms after 2020 as footage of George Floyd being murdered by Derek Chauvin (which was on YouTube) easily demonstrates exactly that and po-

litical implications are massive. Context of media easily weighs more in the long-term discussion, then said video's content. When confronted people who still uphold said criticisms (names are redacted for moral reasons) are unable to see the parallels between two cases, saying that hardly director M. Night Shyamalan was making a point about racism. In that particular case lack of media awareness shows up to a point of ignoring the point in such awareness itself. It sparks a question whether people in developing countries, (unlike people in the United States) are even capable to see through media's power, take it seriously enough and accept responsibilities and consequences, until it's way too late.

Similar point could be noted in the case of 2019's *Joker*, which quickly became an audiovisual epitome of protest, injecting several new symbols in anti-government protests seen literally all over the world: Beirut, Catalonia, Chile, Hong Kong, Lebanon and Santiago, among others. (Clarke, 2019) Ironically, predictions and criticisms of *Joker* as seen through the prism of traditional media were rather off the mark suggesting that the movie might result in mass murder incidents, such as mass shootings. As of May 2021 no such incidents were directly connected to the movie, unlike assorted public disturbances of very different kind, bearing strong political messaging and questioning authority, social equality and other important matters political science considers crucial.

269

As such, one of the main trends of 2019 (if not overall decade of 2010's which is up to debate) could be formulated as skeptical attitude towards narrative fiction's ability to formulate relevant messages, despite most criticisms were proven to be vain the very next year. What we're left with is a near-crystallized circumstantial evidence of deterioration of a certain kind of political expertise and acumen traditional media such as newspapers possessed for a long time.

Effectively we have to deal with a fact that we live in the world in which narrative fiction might be more effective in logical-intuitive analyses than specialized outlets which leads us towards conundrum of what exactly changed in a decade that things went in a direction completely opposing that of predicted. In the humble theory author proposes a crucial phenomenon was ignored way too long by political science, which resulted in said phenomenon's increased political power being utterly surprising to unsuspecting experts. Said phenomenon was formulated as universal codes of media in the research insight *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and Opportu-*

nities. (Yeromin, 2020 C) The use of “universal” in the author’s term is merely a simplification of the same nature as “universal values”, which are used widely in political science. A true universality is, of course, nearly impossible to achieve, but near-universality simplified under the term “universal” is certainly within the realm of possible. (Annan, 2003).

270 — In Ukraine media studies could be seen as those especially in demand since media awareness is a crucial resistance factor in hybrid war with Russia over occupied territories of Donetsk and Luhansk regions, as well as Crimea. One of main Russian assets in that struggle was proven time and time again to be residual cultural influence on Post-Soviet countries heavily interconnected with Soviet symbology and mythology. The Internet plays a crucial role in upholding that influence through free and legal availability of audiovisual products such as movies, TV series and TV shows from both Soviet and Modern Era on government-sponsored channels on biggest streaming platforms such as YouTube. Latter, being a United States business venture seems to be concerned about the fact hence the introduction of a special identifiers when it comes to channels sponsored even partially by governments of certain countries. Even when such identifiers are absent, sanctioned and compromised media are still very much identifiable to those who armed themselves with critical thinking, a natural ‘self-defense’ technique in the era when any and all media we see could potentially become a deadly weapon in the wrong hands. And when it comes the latter aspect it should be noted that aforementioned co-author cluelessness applies as much to governments who sanction such media since due to lack of appropriate research they’re not able to predict the results of the use of new media but can’t resist the temptation of doing that regardless since it grants assets on a global arena too valuable not to use.

In a situation like that increasing media awareness of the population is way more crucial than attempts of blocking, censoring and obstructing certain pieces of media, practices which were proven vain in the digital age, moreover strengthening the bootlegger’s effect of increasing the public view of product’s value the more it gets censored. While teaching the population and public administration about media awareness is far from an easy task, it is something that researchers in humanities and political science are eventually inclined to do in order to increase our chances in surpassing over the Russia’s overwhelming (if increasingly chaotic and unfocused) media influence.

Джерела та література:

1. Annan, Kofi. 2003. Do We Still Have Universal Values? United Nations, December 12. <http://www.un.org/press/en/2003/sgsm9076.doc.htm>
2. Cote, Joe. 2020. “What is New Media?” Southern New Hampshire University. February, 24. <https://www.snhu.edu/about-us/newsroom/2020/02/what-is-new-media#:~:text=New%20media%20is%20any%20media,podcasts%20-%20that%20are%20delivered%0digitally.&text=Some%20types%20of%20new%20media,a-%20podcast%20or%20smartphone%20app.>
3. Clarke, Laurie. 2019. “Why Joker masks are the perfect political protest symbol”. Wired. 2 November. <https://www.wired.co.uk/article/joker-masks-protests>
4. Drescher D. 1987. A typology of international political communication: Factual statements, propaganda, and noise. *Political Communication* 4 (2), 83-91.
5. Jenson, J., Harrison, D. & Prange-Gstöl, H. 2013. Social innovation research in the European Union. Approaches, findings and future directions. Policy Review. Luxembourg: Publications Office of European Union.
6. Speier, Hans. 1952. “International Political Communication: Elite vs. Mass”. *World Politics* Vol. 4 3:305-317.
7. TV Tropes. 2010. “Film/Watchmen”. August 1. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=Film.Watchmen&more=t
8. TV Tropes. 2011. “Comic Book/Watchmen”. October 14. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=ComicBook.Watchmen&more=t
9. TV Tropes. 2012A. “Radio/True Capitalist”. April 15. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=Radio.TrueCapitalist&more=t
10. TV Tropes. 2012B. “Comic Book/V for Vendetta”. July 17. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=ComicBook.VForVendetta&more=t
11. TV Tropes. 2017. “The Cry of Mann”. December 12. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=Series.TheCryOfMann&more=t
12. Vineyard, Jennifer. 2019 (Updated July 3, 2020). “The Tulsa Race Massacre Happened 99 Years Ago. Here’s What to Read About It”. The

New York Times. October 21. <https://www.nytimes.com/2019/10/21/arts/television/watchmen-tulsa-race-riot.html>

13. Yeriomin, Nikolay. 2018. "Garfield, Lasagna Cat and Garfield: Immortality of The Orange Cat Explained". YouTube. June 20. https://www.youtube.com/watch?v=yUOqGaORA_4

14. Yeromin, Mykola. 2016. "Універсальність кінематографу у міжнародній політичній комунікації". Політичне життя 2: 63-68. <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/2432>

15. Єрѳомін, М.Б. 2018. "Вплив аудіовізуального медіа на аналіз міжнародної політичної комунікації". Регіональні студії 14: 92-96. <https://journals.index copernicus .com/api/file/viewByFileId/541205.pdf>

16. Mykola Borysovych Yeromin. «Brave Old World: Facing the Challenges in Universal Codes of Media.» In *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and Opportunities*. Hershey, PA: IGI Global, 2021A. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch008>

272

— 17. Mykola Borysovych Yeromin. «International Political Communication: New Challenges and Old Uncertainty.» In *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and Opportunities*. Hershey, PA: IGI Global, 2021B. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch001>

18. Yeromin, Mykola Borysovych. *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and Opportunities*. Hershey, PA: IGI Global, 2021C. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1>

References:

1. Annan, Kofi. 2003. Do We Still Have Universal Values? United Nations, December 12. <http://www.un.org/press/en/2003/sgsm9076.doc.htm>

2. Cote, Joe. 2020. "What is New Media?" Southern New Hampshire University. February, 24. <https://www.snhu.edu/about-us/newsroom/2020/02/what-is-new-media#:~:text=New%20media%20is%20any%20media,podcasts%20-%20that%20are%20delivered%20digitally.&text=Some%20types%20of%20new%20media,a%20podcast%20or%20smartphone%20app.>

3. Clarke, Laurie. 2019. "Why Joker masks are the perfect political protest symbol". Wired. 2 November. <https://www.wired.co.uk/article/joker-masks-protests>

4. Drescher D. 1987. A typology of international political communication: Factual statements, propaganda, and noise. *Political Communication* 4 (2), 83-91.
5. Jenson, J., Harrison, D. & Prange-Gstöl, H. 2013. Social innovation research in the European Union. Approaches, findings and future directions. Policy Review. Luxembourg: Publications Office of European Union.
6. Speier, Hans. 1952. "International Political Communication: Elite vs. Mass". *World Politics* Vol. 4 3:305-317.
7. TV Tropes. 2010. "Film/Watchmen". August 1. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=Film.Watchmen&more=t
8. TV Tropes. 2011. "Comic Book/Watchmen". October 14. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=ComicBook.Watchmen&more=t
9. TV Tropes. 2012A. "Radio/True Capitalist". April 15. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=Radio.TrueCapitalist&more=t
10. TV Tropes. 2012B. "Comic Book/V for Vendetta". July 17. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=ComicBook.VForVendetta&more=t
11. TV Tropes. 2017. "The Cry of Mann". December 12. https://tvtropes.org/pmwiki/article_history.php?article=Series.TheCryOfMann&more=t
12. Vineyard, Jennifer. 2019 (Updated July 3, 2020). "The Tulsa Race Massacre Happened 99 Years Ago. Here's What to Read About It". *The New York Times*. October 21. <https://www.nytimes.com/2019/10/21/arts/television/watchmen-tulsa-race-riot.html>
13. Yeriomin, Nikolay. 2018. "Garfield, Lasagna Cat and Garfield: Immortality of The Orange Cat Explained". YouTube. June 20. https://www.youtube.com/watch?v=yUOqGaORA_4
14. Yeromin, M. 2016. "Universal'nist' kinematografu v mizhnarodniy poliychniy kommunikatsii". *Politychne zhyttya* 2: 63-68. <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/2432>
15. Yeromin, M.B. 2018. "Influence of audiovisual media in the analyses of international political communication". *Rehionalny studiyi* 14: 92-96 <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/541205.pdf>
16. Mykola Borysovyh Yeromin. «Brave Old World: Facing the Challenges in Universal Codes of Media.» In *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and*

Opportunities. Hershey, PA: IGI Global, 2021A. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch008>

17. Mykola Borysovych Yeromin. «International Political Communication: New Challenges and Old Uncertainty.» In *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and Opportunities*. Hershey, PA: IGI Global, 2021B. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1.ch001>

18. Yeromin, Mykola Borysovych. *Universal Codes of Media in International Political Communications: Emerging Research and Opportunities*. Hershey, PA: IGI Global, 2021C. <http://doi:10.4018/978-1-7998-3808-1>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.275-286>

УДК: 811.112.2'373

© Олександр Огуй¹,

© Ольга Івасюк²,

© Галина Івасюк³

ХРИСТИЯНСЬКА КОЛІРНА СИМВОЛІКА ДОРОГОЦІННИХ КАМЕНІВ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ СИМВОЛА ЯК СИНЕРГІЙНОГО ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ГІПЕРЗНАКА

У статті системно досліджено християнську колірну символіку дорогоцінних каменів у середньовіччі в контексті нової концепції символу як синергійного лінгвокультурного гіперзнака. Встановлено, що гіперзнаки КОЛЬОРИ, що реалізовувалися через дорогоцінні камені, отримали символічний прояв, характерний для християнства. Аргументовано доведено, що у середньовіччі колір був визначальним як характеристика дорогоцінних каменів у літературних пам'ятках. Загалом символи визначено як складні феномени культури, залежні як від індивідуальної інтерпретації, так і від рівня культурних стереотипів.

275

Ключові слова: символ, гіперзнак, християнська колірна символіка дорогоцінних каменів, середньовіччя.

Middle Ages Christian Colour Precious Stones Symbols in the Context of a new Conception of Symbol as a Synergetic Linguo-Cultural Hyper Sign

The article focuses on systematic research of Christian colour precious

¹ Доктор філологічних наук, професор кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

² Кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних іноземних мов і перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: o.ivasyuk@chnu.edu.ua

³ Кандидат політичних наук, асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: g.ivasyuk@chnu.edu.ua

stones symbols in the context of a new conception of symbol as a synergetic lingo cultural hyper sign. It was pointed out that colours as hyper symbols, which were realized through precious stones, accepted symbolic use typical for Christianity. It was also proved that in Middle Ages colour was an expressive characteristic for precious stones depicting in literature. In general symbols were defined as complicated cultural phenomena depending upon both individual interpretation and upon the level of cultural stereotypes.

Keywords: *symbol, hyper sign, Christian colour precious stones symbols, Middle Ages.*

Постановка проблеми. На сьогодні християнська колірна символіка дорогоцінних каменів у середньовіччі ще не поставала предметом системних досліджень в Україні в контексті нової концепції символу як гіперзнака. Хоча дорогоцінним каменям, яких розрізняють понад 400 типів, присвячено чимало довідників (Куликов, Буканов, 1988; Стоун, 2005). а також спеціальні праці з мінералогії (акад. А.Е. Ферсман; А.А. Годовиков; В. Anderson, О. Bethe, W. Schumann, etc.), культурології (G. Friess, C. Markschiess, P. Prigent, W. Schlink, W. Zwickel) та навіть філології (О. Böcher, J. Diemer, W. Ehrentraut, U. Engelen, R. Konrad, B. Kühnel, C.Meier, R. Müller-Fieberg, F. Ohly, I. Richardsen, S. Wagner), проте для України філологічний напрямок дослідження (особливо для середньовіччя) залишився абсолютно не розробленим. Символічне застосування кольорів у сакральній сфері ще також не поставало предметом системних досліджень в Україні, окрім поодиноких згадок (Козак, 2002).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням символів займалися видатні філософи, семіотики, культурологи та лінгвісти сьогодення (С.С. Аверинцев; І.В. Арнольд; Н.Д. Арутюнова; У. Еко; Д. Добровольський; Е. Касіпер; А.Ф. Лосев; М.Ю. Лотман; М.М. Мамардашвілі; А. Пятигорський; С.І. Сичева; Ф.де Соссюр; А. Шафф; Р. Якобсон та ін.). В основі їх досліджень лежить аналіз філософів та представників інших наук 18-19 ст. (Е. Кант; Ф. Гегель; К.Г. Юнг; Ч. Пірс; М. Костомаров, О.О. Потебня; Г. Сковорода та ін.). Зокрема, Карл Г. Юнг (Jung, 1968, 67), формулюючи теорію морально індиферентних архетипів, опираючись на чуттєвість, вважав символ духовним явищем, пов'язаним із високою емоційною енергією.

Символи, що, як правило, виражають абстрактне висловлювання про світ чи стан людства, значною мірою проявляються у сфері духо-

вного, особливо релігії. Ч. Пірс (Peirce, 1983, 66), який виділяє ікони, символи та індекси, відносить символи до іконічних знаків, оскільки їх функціонування ґрунтується на дійсних чи уявних відношеннях подібності.

На нашу думку, символ виступає щонайменше трикомпонентною структурою, що включає чітко сформований означник, чи позначуване (формально виражений предмет чи явище), нечіткий, часто амбівалентний смисл (означуване) та відповідну лінгвокультуру як «семіотичну зв'язку» (термін Н.Д. Арутюнової) (Арутюнова, 1998, 340), завдяки якій конвенційно об'єднуються різні плани – реальні та уявні. Іншими словами, символ, будучи результатом когнітивно-чуттєвого досвіду на основі пережитих емоційних переживань, постає позначенням певного смислу, що чуттєво сприймається чи уявляється та виконує (в межах певної моделі відповідного сценарію даної лінгвокультури) вказівну та дієву (часто захисну) функції (Огуй та Івасюк, 2019, 192).

Літературний твір постає в християнському середньовіччі однією з форм не стільки мистецтва, як Божественного одкровення, яке, залишаючи митцю можливість самовираження, зберігало силу впливу на простих людей через змістовну сторону творів значною мірою завдяки ретельно символічній мові мистецтва, виробленій протягом століть християнством. У цих умовах християнин привчався відшукувати у всьому, що сприймав, певний символічний зміст, розкладати і групувати ці змісти, віднаходячи в них ієрархію, завдяки чому «навіть у природі шукали символи божественного» (Рубанова та Моторний, 1982).

Метою даної статті постає комплексне дослідження християнської колірної символіки дорогоцінних каменів у середньовіччі в контексті нової концепції символу як гіперзнака.

Виклад основного матеріалу. Власне гіперзнак як результат набутих досвідів, постаючи предметом не лише семіотики, а й лінгвістики, теорії мистецтва, культурології, психоаналізу та психології, має вивчатися комплексно. Такі позамовні символи як кольори утворюють синергійний лінгвокультурний гіперзнак, особливо наочний для середньовіччя (Огуй та Івасюк, 2019, 193). Символічність особливо стосується дорогоцінних каменів, що своєю красою захоплювали людей із давніх-давен.

На нашу думку, середньовічне мислення фактично базувалося на реалізмі, символізмі та алегоричній персоніфікації. Якщо реалізм мав антропоморфічний характер, символізм ґрунтувався на містичному зв'язку між сутністю предмета та його формою, то персоніфікація була асоціативною алегорією, яка перешкоджала розгортанню причинно-наслідкового мислення, проте сприяла її ефектному запам'ятовуванню. Ця особливість чітко простежується на прикладі дорогоцінного каміння, що, вміщуючи в собі божественне світло, стало улюбленим предметом середньовічних асоціативних алегорій.

278
— Як відомо, у середньовічній есхатології (теологічній науці, присвяченій апокаліптичному кінцю світа та людини) колірні дорогоцінні каміння, значною мірою завдяки своєму блиску як втіленню божественного світла, набули нового витлумачення, спираючись на тексти Біблії. Наприклад, у «Апокаліпсисі: об'явленні» від Іоанна (1 – поч. 2 ст. н.е.), перекладеному на латинь Св. Ієронімом (4 ст.), наводиться опис граду Нового Єрусалиму, що постане після знищення нечестивого Вавилону. Небесне сакральне місто не потребуватиме сонця та місяця, бо «слава бо Божа його освітить, і світильник для нього Агнець» (Святе Письмо, Одкр.21,18-21). Це місто має високий мур з 12 воротами. «18 Його мур був збудований з яспису, а місто було щире золото, подібне до чистого скла. 19 Підвалини муру міського прикрашені були всяким дорогоцінним камінням. Перша підвалина яспис, друга сапфір, третя халкидон (тобто халцедон), четверта смарагд, 20 п'ята сардонікс, шоста сардій, сьома хризоліт, восьма берил, дев'ята топаз, десята хризопрас, одинадцята якинт, дванадцята аметист. 21 А дванадцять брам то дванадцять перлин, і кожна брама зокрема була з однієї перлини. А вулиці міста щире золото, прозорі як скло» (Святе Письмо, Одкр.21,18-21).

Одкровення Іоанна знайшло своє вираження у ранньосередньовіжній німецькій поезії «Про Небесний Єрусалим», укладений близько 1140 р. та відомий у двох рукописах кінця 12 ст. (Форай та Мілштер) (Vom himmlischen Jerusalem, 1964-1970). Доповнюючи відомі латинські екзегетичні інтерпретації, німецькомовна візія особливо чітко розкриває тогочасну колірну знаково-символічну систему. На протигагу тексту Одкровення, де всі дорогоцінні камені лежать у фундаменті, камені, за давнім німецьким текстом, розподілено по частинах всьому будинку: яспис (яшма) трав'янистої барви складає фундамент, стіни – з пурпурового, із золотими бризками хризопрасу,

бруствер – із червоного як кров рубіну (сардію), зубці – із синьо-золотого топазу, а вікна – із гіацинту, що пристосовується до всякого небесного кольору; ворота – не з перлини, як у Одкровенні Іоанна, а з гірського кришталю, а вінчає всю споруду червоний аметист. І загалом увесь Небесний Єрусалим «складено із живого каменя чим, очевидно, здійснюється пряма алузія на міркування апостола Петра про християн як «живі камені... духовного дому» (Святе Письмо, І. Петр. 2,5).

Розглянемо детальніше застосування цих 12 каменів, враховуючи їх колірну та християнську символіку, опираючись як на довідники, так і на тогочасні матеріали («Фізіолог», етимології Ісидора Севільського, міркування Беди Вельмиповажаного) та на сучасні дослідження (Richardson, 2011, 693-707):

(1) Яшма (яспис), зелена як трава: віруючий християнин:

Яшмою у середньовіччя позначали кремністі осадові кварцеві породи з кварцями та прозорими халцедонами зеленого кольору (Куликов, 1988, 102; Стоун, 2005, 157). Саме яшма як зелена жива трава лежить в фундаменті Небесного Єрусалиму. У такий спосіб віра не має зазнати духовної сухості, і тоді від неї втече диявол. Цією якістю автор відніс яшму до характеристики віруючих християн (Vom himmlischen Jerusalem, 1964-1970).

(2) Сапфір небесного забарвлення: християн, який сподівається:

Сапфір (saphyrgus), різновид (темно-)синього корунду з домішками титану та заліза (Стоун, 2005, 124), що завдяки цьому має небесне забарвлення. Цей камінь, на думку поета, служить для того, щоб християни не сумнівалися, а мали надію та орієнтувалися на небесне, що практично відповідає тогочасній символіці каменя. Сапфір, що був у давні часи каменем надії, вірності та скромності, який оберігав від гніву та страху, має грецьку назву «sarpheiros», що походить від вавілон.-акад. *sirgu* «те, що шкрябає» чи давньоєвр. *sappir* (Куликов, Буканов, 1988, 80).

(3) Халцедон, що сяє: люблячий християнин:

У поезії не наводиться жодної згадки про колір халцедону – різновиду напівпрозорого кварцу (calcedonius), який «темний в будинку, поки його не винесуть на денне світло. Зазвичай халцедони (від назви місцини в Малій Азії) мають надзвичайно відмінне забарвлення. Як правило, це камені блідих тонів (молочно-голубого, зелено-голубого, жовтуватого). До халцедонів відносяться також сапфірини

небесно-голубої барви; зеленкуваті хризопрази; геліотропи з яскраво-червоними плямами; сердоліки рожевого кольору; сардари бурого та карнеоли червоного кольорів (Стоун, 2005, 141).

Ісідор Севільський відносить мінерал до карбункулів, палаючих як жар. Цей камінь позбавляв від вибухів гніву та приступів меланхолії. Головним у поезії виступає його алегоричне тлумачення – халцедон від сонця та тертя, за тогочасними уявленнями, ставав теплим і притягував соломинки. Так і люблячий християнин притягне до себе ближнього і допоможе грішнику навернутися до Бога.

(4) Інтенсивно зелений смарагд: християнин, який зберігає віру в далеких від Бога обставинах:

Витлумачення смарагда (smaragdus), яскраво-зелених прозорих берилів у поєднанні з хромом (Стоун, 2005, 76), в алегоричній поезії займає найбільше місця, очевидно, через те, що автор акцентує одразу три аспекти: барву, місце знахідки та спосіб видобутку. Смарагд зеленіший яшми (яспіс), що має трав'янистий колір. Якщо яшма виступає символом віри, то смарагд відноситься до особливо сильної та стійкої віри. За давнім повір'ям, підтвердженням Птоломеєм, цей камінь видобувають у холодній Скіфії, вириваючи його із тіл злобних грифів (Richardson, 2011, 698). Тому кожен, хто хоче здобути цей камінь, ризикує своїм життям. Оскільки смарагди як символи віри перебувають у тілі богопротивних грифів, які прагнуть відвернути людей від віри, то сміливі скіфи-арімаспи символізують тих віруючих, що, молячись Богу, сміливо відстоюють віру від диявола.

(5) Чорно-біло-червоний сардонікс: смиренний чистий християнин, що страждає через любов до Бога:

Сардонікс як різновид онікса – агата (тонковолокнистого халцедону) відзначається смугами різного забарвлення. Трьохколірний сардонікс (sardonix), «знизу чорний як скло», «посередині білий як сніг» і згори червоний, отримав у поезії алегоричне витлумачення, в основі якого лежить християнська символіка кольорів. Червона барва стосується того, хто через любов до Бога зазнає страждання та мучеництва як Христос – прототип мученика (ще за ранньохристиянським «Фізіологом»), що, очевидно, пояснюється асоціацією з кров'ю. Біла барва, за традиційною метафорикою гріха, позначає того, чие серце чисте. Чорний колір має за середньовічним поетом подвійну інтерпретацію: у поєднанні з червоним і білим, очевидно, позначає смиренність, експліковану блиском і прозорістю, проте

цим кольором автор водночас застерігає людину від диявола, який її зрадить, як тільки її спокусить.

Під питанням залишається, яка ж алегорія лежить в основі цієї чорно-біло-червоної трьохколірності. Як версії можна назвати (а) шлях Христа як смиренної людини (чорна смуга), що після боротьби з дияволом (та ж чорна смуга) і мучеництва (червона смуга) здобуває Божу милість (біла частина); (б) три простори: пекло – небо – землю (Richardsen, 2011, 701).

(6) Сард, червоний як кров на бруствері: мученик, що ради вічного життя перейняв на себе муки та переслідування:

Шостим каменем згадано sardius, яким був чи то сард, жовто-чи червонобурий халцедон (Куликов, Буканов, 1988, 81), чи то рубін, окис алюмінію чи корунд (Стоун, 2005, 120), червоний як кров. Цей камінь характеризує саме мученика, що за прикладом Христа терпить зневагу, насмішки, заздрощі та ненависть, а потім смерть і за це отримує вічну ласку від Господа. Розташовуючи камінь на бруствері, автор визначає «закривавленого мученика» як «міст», який своїм прикладом приведе страждущих, визволивши від з їхніх бід, до Небесного Єрусалиму (Vom himmlischen Jerusalem, 1964-1970).

281

(7) Виблискуючий золотом іскристий хризоліт: обдарований божественною мудрістю християнин:

Хризоліт (crisolitus від грец. chrysos «золотий камінь»), золотисто-жовтий чи золотисто-зеленкуватий силікат магнію та заліза (Стоун, 2005, 144), на думку жителів середньовіччя, «блищить як золото, і щонайбільше чудо – від нього виходять іскри як від палаючого вогню», тому він «благородний і дорогий» (Vom himmlischen Jerusalem, 1964-1970). Золота барва каменя вказує на людей, яким Господь надав особливу мудрість керувати іншими християнами та вести їх до кращого життя. Це, в унісон із Бедою Вельмишанованим, засвідчують і золоті іскорки, випромінені каменем, що дають змогу передавати божественну мудрість іншим (Vom himmlischen Jerusalem, 1964-1970).

(8) Берил, що світиться та зігриває: чистий та діяльний християнин, освітлений духом Бога та повернутий до Нього:

Берил (perillus), барву якого поет не згадує, відносять до шестигранного кристалічного силікату алюмінію та берилію, від чого мінерал, як правило, має світло-зеленкуваті відтінки (Стоун, 2005, 44). У середньовіччі вважалося, що світло-зелені відтінки берилу випромінюють золотий відблиск. За поетичним описом у тексті берил

світить так, як відсвічує темна криниця, коли до неї потрапляють промені сонця. Так і праведні християни, що чим більше повертаються до Бога, тим більше освітлюються вони духом Господнім (Vom himmlischen Jerusalem, 1964-1970). Водночас у середньовіччі берили приписували властивість зберігати тепло, якщо потримати його в руці, а далі він сам гріє руку. І чим більше християнин звернеться до Бога, то тим більше світла та тепла він зможе випромінити іншим.

(9) Ясний як небо та золотистий топаз на зубцях: розкаяний грішник, який повернувся до Бога:

Топазам (topazius), за назвою острова Топазіон (нині Єгипет), автор поезії приписує дві барви – голубу та золотисту, не характеризуючи їх колірними термінами. Дослівно, за його словами, першою є «ясна, як у неба, а інша така яскрава, як золото» (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:20,2-4). За своїм розміщенням на зубцях небесного замку, ці камені, за феодалними устоями, позначали високе ієрархічне становище володаря замку.

282

— Топази відігравали провідну роль у літографічній символіці та були в середньовіччі талісманами, що оберігали людину від небезпечних пристрастей та дозволяли безтурботно насолоджуватися життям. Фіолетові та голубі відтінки вважаються найрідкіснішими (Куликов, Буканов, 1988, 87-88). Недаремно поет відзначив, що цей камінь особливо цінили королі, бо нічого кращого немає і тому вони розміщені на зубцях небесного замку (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:20,7). Алегорично небо як повністю незатьмарене і безхмарне можна витлумачити як розкаяного грішника, що повернувся до Бога (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:21,2-7), а золотиста барва символізує просвітленого християнина, який знову отримав милість Господа (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:21,3). Як вогонь вивільнює золото з породи, так і грішна людина через страждання повертає милість Бога. Господь любить розкаяного та просвітленого християнина більше, ніж інших (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:20,7).

Як відомо, топази – це золотисті фторомісткі силікати алюмінію, на колір яких впливають домішки титану, заліза та хрому, змінюючи його до вишнево-рожевого чи голубуватого (Стоун, 2005, 134-135). Голубі топази, очевидно, були прототипом каменя, відображеного в «Небесному Єрусалимі».

(10) Хризофір, пурпуровий із золотими цятками, як матеріал для стін: мученик, який ради вічного життя зазнав страждання, переслідування та смерті.

Хризофір (crisophirus), за описом поета, лежить в основі стін, що тримають Небесний Єрусалим (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:2,7f.). За кольором це камінь «пурпурової барви і на нім цятки – як золотом намальовані» (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:22,1f.). Таке забарвлення репрезентує тих, хто віддав своє життя за вічність, постраждавши на землі від переслідувань і мук (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2: 22,5). Очевидно, в основі асоціацій поета лежала кров. Недарма у середньовіччі «пурпурне світло мучеництва» згадував ще Беда Вельмиповажаний (Richardsen, 2011, 705). У такий спосіб стіни Вічного Єрусалиму тримаються на мучениках, їх крові і страждальницьких подвигах.

Щодо мінералогічної характеристики каменя, то зберігаються певні сумніви. За назвою, хризофір, очевидно, міг бути давнім позначенням золотисто-жовтого хризоберилу, берилійово-алюмінієвих окислів, коричневі, червоні і фіолетові відтінки яких зумовлено сполуками заліза та хрому, а за кольором – пурпурно-фіолетовим флюоритом (Стоун, 2005, 142).

(11) Подібний до барви неба гіацинт на вікнах: духовний, учений християнин, який налаштовується на різних людей:

У поезії середньовічний поет не ідентифікує гіацинт (jacingtus) із конкретною барвою, проте пов'язує зі зміною кольору неба – якщо те захмарене, то і камінь так само змінюється (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2: 23,2f.). За текстом ця поетична алегорія вказує на християн, що вміють налаштовуватися на людей, з якими вони зустрічаються: до бідних вони благодійні, до недобрих вони терплячі, а до багатих вони без виклику (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:23,4-8). Оскільки гіацинти служать вікнами Небесного Граду (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2: 23, 9f.), то вони символізують християн, які духовно відкриті до світу цього.

Гіацинт, що співвідноситься за своєю назвою з тогочасними давньоруськими іакинф, іацинт чи якинт, походить за назвою з грецької. Нині цей камінь, що є силікатом цирконію, позначають терміном «циркон» (до перс. «золотоколірний»). Серед цирконію виявляють не лише золотисто-жовті та червонясті, а й жовто-зелені та небесно-голубі відтінки, що визначається домішками заліза, міді, цинку, каль-

цію чи титану (Стоун, 2005, 148-149). Очевидно, саме небесно-голубі відтінки гіацинту були ключовими для автора алегоричного викладу.

(12) Червоний як кров та палаючий вогнем аметист: мученик, який всупереч найбільшим стражданням просить прощення за гріхи своїх ворогів:

Аметист (amethyst) займає архітектурно найвище місце – він завершує будову Небесного Єрусалиму (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:24,7f.). Автор, подібно до Ісидора Севільського, називає його «червоним як кров та пламеніючим, як це робить вогонь» (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2: 24,2). Колір «червоний як кров» (очевидно, враховуючи її «пурпурність», темна венозна) знову співвідносить камінь з мучениками, названими архангелами Господа (Vom himmlischen Jerusalem 1964-1970, 2:24,3). Пламеніння каменя вказує на тих мучеників, які у час найбільших страждань відчують безмежну любов до Бога та люблять ворогів своїх – за прикладом Христа, що, будучи на хресті, просив: «Отче, прости їм, бо не знають вони, що чинять» (Святе Письмо, Лк. 23, 24). Оскільки аметист вінчає будівлю, то любов до ворога визнається найбільшою християнською чеснотою. Високий ранг цього каменя, який за середньовічними віруваннями мав відганяти від поганих думок, надавати бадьорості та мудрості, підтверджує й та обставина, що пасторський перстень із аметистом вручався у середньовічній Західній Європі 12 ст. на четвертий палець правої руки кардиналам та єпископам (Куликов, Буканов, 1988, 17).

284

—

Зазначимо неповну колірну відповідність. Аметист (різновид кварцу з домішками заліза), що в середньовіччі був символом щирості та чистосердечності, має переважаюче фіолетове забарвлення, яке, правда, може варіювати від рожевого до темно-пурпурового (звідти давня назва агат пурпуровий). Очевидно, «пурпуризм мучеництва», властивий для раннього середньовіччя, отримав у Високому середньовіччі колірне наближення до барви запеченої венозної крові.

Висновки. Отже, середньовічне мислення, фактично базоване на реалізмі, символізмі та алегоричній персоніфікації особливо чітко проявляється на середньовічних асоціативних алегоріях щодо дорогоцінних каменів. У цих умовах коштовні камені стали складною символічною системою, де їх властивості (у т.ч. і колірні) отримували різнотипну інтерпретацію – залежно від типу літератури, від сценарію розгортання тощо. Зокрема, вони символізували ті чи інші

християнські чесноти: стійку віру, непохитну надію, велику любов до ближнього і до ворогів, жертвність, мучеництво, чистоту, боже-ственну мудрість, смиренність.

Саме тому барва у поєднанні з каменем стала сприйматися як аспект синергійного лінгвокультурного гіперзнака, що міг зазнавати різнотипних проєкцій.

Джерела та література:

1. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / повний переклад, здійснений за оригінальними єврейським, араміїським та грецьким текстами. 1992. Укр.бібл. товариство: Ukrainian Bible 63 DC.

2. Арутюнова, Ніна. 1998. Язык и мир человека. Москва: Школа «Языки Русской культуры».

3. Козак, Тетяна. 2002. “Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження).” Дис. ... канд. філол. наук, Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова.

4. Куликов, Борис и Владимир Буканов. 1988. Словарь камней-самоцветов. Ленинград: Недра.

5. Огуй, Олександр та Ольга Івасюк. 2019. ” Християнська символіка кольору у середньовччі в контексті нової концепції символу як гіперзнака “. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент: зб. наук. праць. Том 7: 188-210.

6. Рубанова, Галина, та Володимир Моторний. 1982. Історія зарубіжної літератури : Середні віки та Відродження. Львів: Вища школа.

7. Стоун, Джаспер. Все о драгоценных камнях. 2005. Москва: Оникс.

8. Jung, Carl Gustav. 1968. Der Mensch und seine Symbole. Olten.

9. Peirce, Charles S. 1983. Phänomen und Logik der Zeichen. Frankfurt (M.).

10. Richardsen, Ingvild. 2011. „Edelsteinallegorese. Farbe als religiöser Zeichenwert in der Dichtung, Vom Himmlischen Jerusalem’ der Vorauer Handschrift“. Farbe im Mittelalter: Materialität – Medialität – Semantik. Akten des 13. Mediävistenverbandes in Bamberg. Berlin. Vom 1. bis 5. März 2009.

11. Vom himmlischen Jerusalem. 1964-1970. Bd. 2. auf Religiöse Dichtungen des 11. und 12. Jahrhundert. Tübingen: Maurer F. (Hg.): 141-152.

References:

1. Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu / povnyi pereklad, zdiisnenyi za oryhinalnymy yevreiskym, aramiiskym ta hretskym tekstamy. 1992. Ukr.bibl. tovarystvo: Ukrainian Bible 63 DC.

2. Arutyunova, Nina. 1998. Yazyik i mir cheloveka. Moskva: Shkola «Yazyiki Russkoy kulturyi».

3. Kozak, Tetiana. 2002. “Leksyko-semantychna hrupa sliv, yaki poznachaiut kolir u nimetskii movi (diakhronichne doslidzhennia).” Dys. ... kand. filol. nauk, Odeskyi nats. un-t im. I.I. Mechnykova.

4. Kulikov, Boris i Vladimir Bukanov. 1988. Slovar' kamnej-samocvetov. Leningrad: Nedra.

5. Ohui, Oleksandr ta Olha Ivasiuk. 2019. ”Khrystyianska symbolika koloru u serednovchchi v konteksti novoi kontseptsii symbola yak hiperznaka“. Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment: zb. nauk. prats. Tom 7: 188-210.

286 — 6. Rubanova, Halyna, ta Volodymyr Motornyi. 1982. Istoriia zarubizhnoi literatury : Seredni viky ta Vidrozhennia. Lviv: Vyshcha shkola.

7. Stoun, Dzhasper. Vse o dragocennyh kamnjah. 2005. Moskva: Oniks.

8. Jung, Carl Gustav. 1968. Der Mensch und seine Symbole. Olten.

9. Peirce, Charles S. 1983. Phänomen und Logik der Zeichen. Frankfurt (M.).

10. Richardsen, Ingvild. 2011. „Edelsteinallegorese. Farbe als religiöser Zeichenwert in der Dichtung, Vom Himmlischen Jerusalem' der Vorauer Handschrift“. Farbe im Mittelalter: Materialität – Medialität – Semantik. Akten des 13. Mediävistenverbandes in Bamberg. Berlin. Vom 1. bis 5. März 2009.

11. Vom himmlischen Jerusalem. 1964-1970. Bd. 2. auf Religiöse Dichtungen des 11. und 12. Jahrhundert. Tübingen: Maurer F. (Hg.): 141-152.

РЕЦЕНЗІЇ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2021. –
Том 9. – С. 287-291

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2021. –
Vol. 9. – pp. 287-291

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.287-291>

УДК: 327(477+71)(049.32)

© Володимир Фісанов¹,

© Іванна Макух-Федоркова²

УКРАЇНА-КАНАДА: ВІХИ СПІВРОБІТНИЦТВА У ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

Рец. на Макар В. Двосторонні відносини України та Канади:
формування, розвиток, перспективи динаміки.
Чернівці: Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2020. 496 с.

287

У перші десятиліття XXI століття в системі міжнародних відносин проявляється тенденція, яка засвідчує про нову розстановку сил на міжнародній арені, адже змінюються роль багатьох країн в житті світового співтовариства. Саме під впливом глобалізаційних тенденцій та в умовах трансформації міждержавних взаємовідносин еволюція двосторонніх відносин України та Канади видається актуальною проблематикою. Адже співробітництво між двома країнами базується не тільки на історичних і культурних зв'язках понад мільйонної громади канадців українського походження, а й на поширенні принципів демократії, економічних свобод, гарантуванні безпеки та територіальної цілісності, захисті прав людини, підтримці інновацій та технологічного розвитку. Враховуючи особливості процесу формування та перспектив розвитку двосторонніх українсько-канад-

¹ Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: v.fisanov@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0001-6550-8903>

² Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: i.makuch-fedorkova@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0003-2198-872>

ських відносин малодосліджених аспектів торкається Віталій Макар у концептуальній монографії, присвяченій дослідженню України та Канади, зокрема їх формуванню та розвитку. Наголошуючи на еволюції двосторонніх відносин України і Канади, дослідник відзначає, що упродовж тривалого часу важливим інструментом забезпечення стабільності взаємин, посиленні гуманітарної допомоги Україні та формуванні системи захисту від зовнішніх загроз, мала сама українська діаспора, завдячуючи зусиллям котрої сформувалися сприятливі умови для налагодження міждержавних українсько-канадських відносин після здобуття Україною незалежності.

288 — Як друзів і надійних партнерів, Україну і Канаду поєднують давні багатосторонні дружні відносини, адже з того часу як 2 грудня 1991 року Канада стала першою країною Заходу, яка визнала незалежність України, відбулось поглиблення взаємовигідної співпраці в економічній, політичній, гуманітарній, культурній та безпековій сферах. Канада представляє собою одну з найбільш розвинених і впливових країн світу, володіє високою виробничою базою та науково-технічним потенціалом і для України може бути прикладом у проведенні політичних та економічних реформ. До того ж, Канада послідовно підтримує незалежність і територіальну цілісність України, бо як засновник НАТО та учасник ОБСЄ впливає на вирішення російсько-українського збройного конфлікту на Сході України. Саме такі відносини у двосторонньому та багатосторонньому форматах є вкрай важливими для нашої держави.

Вповні можна погодитися з автором рецензованої роботи, що «потужним інструментом українсько-канадських двосторонніх відносин є спільні проекти та програми допомоги Україні з боку уряду Канади, започатковані в 1991 р. з метою підтримки зусиль нашої держави, спрямованих на розбудову демократичного суспільства і ринкової економіки» (с.401). Варто зазначити, що українсько-канадські взаємини на сучасному етапі є динамічною складовою зовнішньої політики, адже цей процес впливає на прийняття політичних рішень у питаннях розбудови двосторонніх відносин та залучення Канади до багатосторонніх форматів (ООН, НАТО, ОБСЄ).

Автор монографії у своєму дослідженні не лише проаналізував безпековий чинник та вплив процесу глобалізації на двосторонні відносини, але й показав перспективи взаємовідносин Канади та України. Слід розуміти і те, що певний вплив на розвиток взаємин

обох держав мала імміграційна політика Канади. Варто відзначити, що на початку XXI ст. вона «коливалася» між лібералізацією та певними обмеженнями, особливо, після терористичних атак 2001 р. Такий поворот у бік «закручування гайок», особливо у сфері імміграційної політики, став особливо помітний після 2006 р. – приходу до влади Консервативної партії Канади на чолі зі Стівеном Харпером. І така політична лінія продовжувалась фактично до 2015 р., коли консерваторів у руля в Оттаві змінили ліберали на чолі із Джастіном Трюдо. Саме у ці роки міністр імміграції Діана Фінлі (працювала у кабінеті С. Харпера з 2006 по 2015 рр.) відстоювала тезу про те, що громадяни повинні мати «справжній зв'язок із цією країною» і такому стану речей мав би сприяти принцип аналогічний тому, що вчені назвали *ius connexio* або «громадянство зацікавлених сторін» (Fisanov V., 2018). Дійсно, громадянами, вповні законослухняними Канаді, проте такими що спроможні і бажають зберігати свою етнічну ідентичність є представники саме української громади.

У роботі запропоновано також авторську модель українсько-канадських відносин під назвою «динамічний розвиток двосторонніх відносин», яка ґрунтується на нормативно-правовій базі, системі інструментів та інститутів. Аналіз предметної сторони нормативно-правової бази двосторонніх відносин України та Канади продемонстрував пріоритетні напрямки відносин в сфері економіки, безпеки, екології та системи охорони здоров'я. Свідченням плідної і тривалої співпраці були численні двосторонні зустрічі, міждержавні комісії, парламентські групи та комітети, публічна дипломатія, а також Програми міжнародної допомоги Канади в Україні, що мало надзвичайно важливе значення на формування двосторонніх відносин на інституційному рівні.

Чимала увага у монографії приділена моделі двосторонніх відносин України й Канади в контексті розвитку канадського концепту мультикультуралізму. Чітко визначено доведена політична суб'єктність української діаспори в Канаді, як інструменту м'якої сили на внутрішньополітичному рівні та процесі двосторонніх відносин. При цьому, як слушно відзначає В.Макар, «потенціал впливу діаспори залежить від наявності в неї сукупності ресурсів, до яких належать... певні унікальні серед яких, насамперед, маємо на увазі ресурси, котрі сприяли відтворенню української ідентичності в соціокультурному просторі Канади» (с.159). Зрозуміло, що інструмент

м'якої сили українська діаспора сприяє формуванню позитивного іміджу України в Канаді та Канади в Україні. Роль української діаспори у поглибленні гуманітарного напрямку двосторонніх відносин спостерігалася у постійній підтримці демократичних реформ, зміцненні громадянського суспільства та наданні гуманітарної допомоги Україні з початком військової агресії на Сході держави. Причому слушно наголошується не тільки на ролі української діаспори та її залученні до реалізації різного роду програм канадського уряду в Україні, але й внесок у формування основ етнополітики України, яка зацікавлена у збереженні зв'язків з закордонними українцями. У сучасному постмодерному світі, як пише британський вчений Ян Ангус, етнічність уже більше не пов'язується виключно із походженням, але з «умовами проживання серед інших» (Angus Ian, 1988). Саме про це засвідчує більш ніж столітній досвід інтеграції українців у канадський соціум.

290 — Сьогодні ескалація почуття небезпеки, її продукування, засноване на діалектичному протиставленні «ворог-друг», «віра-недовіра» уже не спрацьовують у суспільстві, котре налаштоване не на протистояння і відчуження, а знаходиться на шляхах виваженого демократичного діалогу, спрямованого на гармонізацію (хоча б точково) складних відносин у мультикольоровому соціумі початку XXI століття.

В цілому ж, оцінюючи, рецензовану монографію, можна сказати, що її автору вдалося концептуально осмислити процес формування та динаміку розвитку двосторонніх відносин України і Канади, з'ясувати сильні та вразливі сторони цієї співпраці, проаналізувати відносини особливого партнерства, а також зрозуміти механізми взаємодії двох країн в умовах глобалізаційних викликів та невизначеності сучасної системи міжнародних відносин.

Джерела та література:

1. Фісанов В., 2018. Імміграційна політика і проблема оновлення практик мультикультуралізму у сучасній Канаді. Американська історія та політика: науковий журнал. Київ. № 6. С. 50-59.

2. Angus Ian, 1988. Displacement and Otherness: Toward a Post-Modern Ethics / Ian H. Angus. Ethnicity in a Technological age. Edmonton: University of Alberta. P.107-128.

References:

1. Fisanov V., 2018. Immihratsiyna polityka i problema onovlennya praktyk mul'tykul'turalizmu u suchasnyy Kanadi. Amerykans'ka istoriya ta polityka: naukovyy zhurnal. Kyiv. № 6. S. 50-59.

1. Angus Ian, 1988. Displacement and Otherness: Toward a Post-Modern Ethics / Ian H. Angus. Ethnicity in a Technological age. Edmonton: University of Alberta. P.107-128.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.292-299>

УДК: 005.21(049.32)

© Іван Осадця¹

МИСЛИТИ ЯК СТРАТЕГ

Рец. на Румельт Річард. Гарна стратегія. Погана стратегія /
пер. з англ. Т. Мухамедшина. – Харків : Вид-во «Ранок» :
Фабула, 2019. – 324 с.

«Стратегічні прорахунки неможливо компенсувати тактичними успіхами».

*Карл Філіп Готтліб
фон Клаузевіц*

«Ти ніколи не вирішиш проблему, якщо думатимеш так само, як ті, хто її створив».

Альберт Ейнштейн

«Як правило, в організації немає хорошої стратегії, коли її керівник просто не бачить у ній потреби, але відсутність хорошої стратегії нерідко пояснюється і наявністю поганої. Подібно до того, як бур'яни на городі поступово виживають корисні рослини, погана стратегія витісняє хорошу. Лідер, який використовує погану стратегію, не просто вибирає неправильні цілі або робить помилки при її реалізації – він спочатку неправильно розуміє її суть та принцип роботи».

Річард Румельт

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: i.osadtsa@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0001-5593-5944>

Той, хто вміє побудувати стратегію, здатний підкорити найвищі кар'єрні та життєві вершини. Ця істина зрозуміла без розшифровки. Практично будь-яка сфера нашого буття тісно переплетена з планами досягнення цілей: у бізнесі, громадській чи політичній сфері, наукових дослідженнях, спорті – скрізь на коні ті, хто володіє мистецтвом стратегії. Існують тисячі книг зі стратегії. Одна з них дійсно вартує вашої уваги. Її автор Річард Румельт брав участь у розробці стратегій десятків компаній. Він – практик і знає, чим хороша стратегія відрізняється від поганої.

Дана робота є однією з п'яти найкращих книг 2011 року за рейтингом Financial Times, бестселером за рейтингом Amazon, а також її рекомендують для прочитання такі відомі видавці як 800 CEO READ, Fast Company та Forbes.

Річард Румельт переконливо доводить: те, що у більшості компаній вважають за хорошу стратегію, навряд чи має право претендувати на таке високе звання. Найчастіше вони задовольняються тим, що автор називає «поганою стратегією», тобто або набором недосяжних цілей, або так званим баченням, формулювання якого рясніють новомодними, але не значущими термінами, і яке в ідеалі повинні розділяти всі співробітники компанії. Книга повна прикладів та переконливих аргументів досвідченого дослідника, викладача та консультанта. Її можна назвати практичною інструкцією для будь-кого, хто обіймає керівну посаду і, отже, зобов'язаний мислити та діяти стратегічно.

293

Річард Румельт досліджував проблеми розробки стратегій понад сорок років; він зробив видатний внесок у розвиток теорії стратегії, а також у навчання та консультування з питань стратегії.

Спиратися на класику маркетингу чомусь зараз вважається поганим тоном. У зв'язку з чим праця Річарда Румельта вдсятеро цінніша, тому що він не приховує своїх симпатій до фундаментальних праць М. Портера (Портер, 2005) і логічно продовжує думки автора. У конкурентній боротьбі, намагаючись випередити один одного, консультанти та експерти обрушують на наші голови потоки хитромудрих термінів і цифр, діючи в супереч з думкою Карла фон Клаузевица, тобто: «Чим простіше і точніше план операції, тим він кращий!» (Клаузевиц, 2002).

Не існує однозначної думки про поняття «стратегія». З одного боку, як говорив Карл фон Мольке: «Ніякий оперативний план не

може тягнутися далі за перше зіткнення з противником» (Валіулліна, 2017), але з іншого боку, як зауважував Арі де Гіуса: «1) розглядати стратегію, як щось, що ми робимо, а не те, що ми маємо; 2) замість передбачати майбутнє, слід підготуватися до кількох варіантів майбутнього» (Арі де Гіуса, 2004).

Але, так би мовити, «фішка» книги Річарда Румельта не у цьому! Саме поняття «погана стратегія» створено особисто автором і введено у 2007 р. «Погана стратегія – фальшива споруда, зведена на фундаменті помилкових суджень», – пише автор. На додаток до праць Портера, Румельт велику увагу приділяє симптомам поганих стратегій: «вода», нездатність виявити та вирішувати проблеми, заміна стратегії цілями, погані стратегічні підділі. Весь матеріал «візуалізований» великою кількістю реальних прикладів. Найчастіше погана стратегія – розумні «новомодні» терміни та набір суперечливих фінансових показників! Річард Румельт сміливо «громить» погані стратегії, не звертаючи уваги на місце компанії в різних рейтингах, зокрема Форбс.

— Як вважає професор, «погана стратегія – це активне прагнення уникнути складної роботи з розробки хорошої стратегії». Найчастіше зустрічаються елементи поганих стратегій: безглузда місія підприємства; наявність цілей за відсутності способів їх досягнення; заміна стратегії набором не пов'язаних одна з одною ідей. Погані стратегії частіше за все є наслідком дій керівників, які бачать у ній метод досягнення своїх цілей, а не шлях вирішення найважливіших проблем. Або як пише сам автор «Погана стратегія – це наслідок конкретних помилок та прорахунків керівництва». А ще погана стратегія «крокує» за натовпом, підмінюючи ідеї популярними гаслами.

Протягом усієї книги автор порівнює «хороші стратегії» та «погані стратегії», щоб розібратися, чому наявність стратегії сама по собі не завжди є запорукою успіху. Як будь-яка хвороба, погана стратегія завжди має хоча б один із чотирьох симптомів: «Вода» – багато порожніх міркувань, одягнених у форму модних і пишномовних термінів, «Нездатність виявляти та вирішувати проблеми» – слабка діагностика, невиразні заходи, відсутність зв'язку з реальністю, «Коли стратегію замінюють підділлю» – наприклад, замість стратегії пропонується набір декларацій («наша стратегія – щорічне зростання на 20%»), «Погані стратегічні підділі», наприклад, керівництво компанії вважає основною проблемою низьку ефективність.

Поганих стратегій багато, оскільки розробка хорошої стратегії – це важка праця, яка вимагає відмови від шаблонного мислення та сліпої віри в позитивне мислення («ми працюватимемо і намагатимемося зробити ще краще»).

За своєю першою освітою – Річард Румельт технар до «мозку кісток» і певний час працював в аерокосмічній галузі інженером НАСА, у Лабораторії реактивного руху. Вперше зі стратегією розвитку підприємства він зіштовхнувся під час роботи над проектом Voyager. Саме цей проект став відправною точкою в аналізі Румельтом поняття стратегія. Одними з ключових факторів його успіху на цій ниві стає системний підхід та аналітичне мислення, закладені, як вважає сам автор, ще під час навчання. Саме це сьогодні потрібно майбутнім фахівцям різних галузей, саме це потрібно розвивати в навчальному процесі.

Стратегія – це довгий шлях подолання труднощів, і спосіб боротьби із нею, і розв'язання складного завдання, і певна реакція на проблему. Тому вкрай складно, а часом і неможливо оцінити якість стратегії, якщо чітко не зазначено проблему.

295

Основну ідею стратегії автор бачить у застосуванні сильних сторін компанії заради використання перспективних можливостей (вікно можливостей). І не слід чекати настання моменту істини. Слабкі сторони ваших конкурентів – це вже саме собою вікно можливостей. Найкращі стратегії ведуть до зміни галузевих правил.

Багато організацій встановлюють завищені амбітні цілі, а потім називають їх словом «стратегія». Абсолютно неправильно. Стратегія – це скоріше напрямок та вибір вашої організації чи вашого життя. Читачеві буде цікаво дізнатися, що хороша стратегія – це узгоджені дії, підкріплені аргументами. Головна думка: керівники повинні сформулювати хорошу стратегію, ядром якої є керівна політика та узгоджені дії усередині всієї організації. Автор наводить кілька прикладів хорошої стратегії та поганої стратегії, іноді навіть у межах однієї й тієї ж компанії.

Згідно з канонами педагогіки, спочатку йде пояснення теоретичних засад, а потім закріплення здобутих знань на практичних прикладах. Автор книги «Гарна стратегія. Погана стратегія» має не лише великий практичний досвід розробки стратегій, а також відбувся як викладач, який вміло вплітає практичні приклади у своє дослідження. Причому історії успіху він розглядає нарівні з історіями провалів,

оскільки вважає, що вчитися треба, в тому числі, на своїх і чужих помилках.

Отже, з чого ж «зроблено» гарну стратегію? Ядро стратегії, тобто основна її частина, завжди складається із трьох елементів: 1) діагностика поточної ситуації, 2) керівна політика та 3) план узгоджених заходів. Тут легко провести аналогію із лікарем. Він спочатку аналізує симптоми пацієнта та вивчає історію хвороби, а потім ставить клінічний діагноз та визначає захворювання. Вибрана тактика лікування – спрямовуюча політика. А конкретні розпорядження, методи лікування та ліки – набір узгоджених заходів.

Багато хто спотикається вже на першому кроці, оскільки діагностика передбачає виявлення як сильних, так і слабких сторін, зроблених помилок та прорахунків. Побоюючись «когось образити», дуже легко припуститися помилок в аналізі поточної ситуації та побудувати всі інші положення на «хибному фундаменті помилкових суджень», зауважує автор. Керівна політика – це підхід, який буде використаний для вирішення проблем, виявлених під час діагностики, «дорожній знак, що вказує на загальний напрям, але без опису конкретних деталей майбутньої подорожі». Узгоджені заходи – план скоординованих дій, націлений на реалізацію керівної політики.

Ядро стратегії – це лише основа, фундамент на якій будується хмарочос хорошої стратегії. Необхідне також розумне прогнозування, можливо, зниження рівнів складності ситуації, а також чітке планування, вміння вибирати потрібний фокус, використання переваг, вміння відчувати динаміку подій та зловити хвилю змін – усі ці складові хорошої стратегії докладно обговорюються на сторінках книги Річарда Румельта.

Здатність стратегічно мислити – це не вроджений талант і не чудова магія, доступна лише посвяченим, стратегічне мислення – це розумний підхід та відповідальність за майбутнє тієї справи, якою займаєшся. Тому, рекомендуємо цю книгу всім тим, хто бажає досягти успіхів незалежно від сфери своєї діяльності.

Про розробку стратегії та стратегічне планування на сьогоднішній день йдеться чимало. На цю тему написано чимало книг та статей. Ціла армія консультантів пропонує свої послуги з надання допомоги у розробці стратегії. Проте мало хто розуміє, що таке хороша стратегія, і ще менше людей може таку стратегію розробити та реалізувати. Слово «стратегія», на думку Річарда Румельта, стало справжнім

паразитом: багато бізнесменів, викладачів та чиновників вживають його сьогодні. Про маркетинг говорять не інакше як про «маркетингову стратегію», про обробку даних – як про «ІТ-стратегію», а про придбання корпораціями нових бізнес-об'єктів – як про «стратегію зростання».

У своїй книзі Річард Румельт намагається послідовно пояснити читачеві, що таке стратегія і чому стратегією сьогодні називають все, що завгодно, за винятком її самої. Основна ідея стратегії, за його словами, полягає у застосуванні сильних сторін із метою подолати слабкі. Досить часто стратегії бувають цілком простими, адже люди чомусь вважають несподіваним, коли компанія вміє виконати те, про що говорить. При цьому не «розпорошується» на все, а вміє знайти одну мету і слідувати їй.

У другій частині книги досліджуються основні джерела сили, що використовуються в добрій стратегії: засоби впливу, уточнені цілі, системи ланцюгового зв'язку, план, фокус, зростання, переваги, динаміка, інертність, ентропія.

297

Водночас автор справедливо вказує на те, що повністю сконцентруватися на пріоритетній меті можна лише у тому випадку, якщо багато інших важливих моментів доведено до автоматизму. Вищий ступінь виявляється в межах досяжності лише після того, як ви опинилися на попередній. Жодні зусилля щодо поліпшення однієї з ланок взаємопов'язаного ланцюжка не підвищать її загальну ефективність, сумарна рентабельність системи фактично знижується. Розмір компанії швидше за наслідок, ніж причина її успіху.

На окрему увагу заслуговують історії компаній. Starbucks, Apple, IBM, GE та десятки інших – злети та падіння, проникливість керівництва чи стадне почуття, чесний аналіз чи сліпа віра Уолл-Стріт. Помилки, які часом коштують надто дорого і рішення, у які спочатку не вірить ніхто. Загалом все як у житті: пробувати, помилятися і пробувати знову.

Третя, і заключна частина книги під назвою «Мислити як стратег» підсумовує попередні частини роботи. В ній Румельт детально, з використанням прикладів, описує весь ланцюжок побудови стратегії, починаючи від висунення гіпотези і закінчуючи випробуванням даної стратегії. Також варто для побудови гарної стратегії, на думку автора, активно «користуватися головою». Тут на допомогу прийдуть

запропоновані Річардом Румельтом методи розроблення стратегій, не забуваючи про «здоровий глузд».

Логічне запитання – а чому ми взагалі маємо прислухатися до Річарда Румельта? Його блискучі ідеї, котрі йдуть у розріз із традиційним поглядом: компанії, що цілеспрямовано працюють над своїми ключовими проблемами, успішніше за інші. А ефективність, найчастіше, не результат принципу «опинитися у потрібний момент у потрібній галузі», а наслідок індивідуальної майстерності та конкурентних переваг організації. Багаторічний досвід у практичному консультуванні та викладанні дає йому можливість не просто розповісти про приклади з практики, а пояснити їх доступно. Не слід забувати і про світове визнання даної праці – за версією видання *The Economist* – його вплив на розвиток концепцій управління та корпоративної практики – одне з найзначніших, а *McKinsey* визнав у Річарді Румельті «гіганта в галузі стратегій».

298

Резюмуючи, можна констатувати, що автор дає гарну їжу для роздумів, розкладаючи процес розробки стратегії по полицках, а також удосталь використовує приклади хороших і поганих стратегій. Причому як з прикладу бізнесу (корпорація *Apple*), і з прикладу військових дій (операція «Буря в пустелі»).

«Якщо лідер вважає ключовою проблемою низьку ефективність, він від початку закладає фундамент для поганої стратегії. Низька ефективність – це результат. А головними проблемами є причини низької ефективності». Книга повна інсайтів, кожен з яких заслуговує на окреме детальне опрацювання. За кожним із них стоять роки роботи, сотні клієнтів та тисячі помилок – у сухому залишку вектор, що дозволяє вдумливого читачеві заощадити час та гроші.

Джерела та література:

1. Портер, М. Конкуренція / М. Портер. Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
2. Клаузевиц К. О войне : в 2 т. / К. Клаузевиц. – М. : ООО «Изд-во АСТ» ; СПб. : Terra Fantastica, 2002. – Т. 1. – 558 с. ; Т. 2. – 574 с.
3. Валіулліна З. В. Військова теорія К. Клаузевица в теоретичному дискурсі [Електронне наукове фахове видання] / З. В. Валіулліна // Ефективна економіка. – 2017. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>

4. Ари де Гиус. Живая компания. Рост, научение и долгожительство в деловой среде [Электронный ресурс]. – Санкт-Петербург : Стокгольмская школа экономики, 2004. – 228 с. – Режим доступа: <https://trubobit.com/download/started/rgcg6zk40eoa>

References:

1. Porter, M. Konkurentsya / M. Porter. Per. s anhl. – М. : Yzdatelskyi dom «Vyliams», 2005. – 608 s.

2. Klauzevyts, K. (2002), O vojne [About war], Moscow: AST; St. Petersburg: Terra Fantastica.

3. Valiullina Z. V. Viiskova teoriia K. Klauzevitsa v teoretychnomu dyskursi [Elektronne naukove fakhove vydannia] / Z. V. Valiullina // Efektyvna ekonomika. – 2017. – № 11. – Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua>

4. Ary de Hyus. Zhyvaia kompaniia. Rost, nauchenye y dolhozhytelstvo v delovoi srede [Elektronnyi resurs]. – Sankt-Peterburh : Stokholmskaia shkola ekonomyky, 2004. – 228 s. – Rezhym dostupu: <https://trubobit.com/download/started/rgcg6zk40eoa> ²⁹⁹ —

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Шановні автори!

Для публікації статті текст необхідно надіслати **до визначеного терміну** на одну з електронних адрес редколегії «Медіафоруму»: intinf@chnu.edu.ua; ivosadtsa@yahoo.com

1. Файл з текстом статті та анотаціями.

Обсяг: стаття до 0,5 – 0,75 авт. арк., рецензія, повідомлення – до 0,25 авт. арк., включно з резюме і посиланнями.

Формат А-4, відстань між рядками – 1,5 інтервала, кегль 14, гарнітура Times New Roman; усі поля: 2 см; абзац – 0,5 см (у тексті статті); **сторінки** статті мають бути пронумеровані.

Редколегія та автори послуговуються в оформленні статей **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВ-ТОР-ДАТА (CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE)**. Основні зразки оформлення джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА наведені нижче, більш детально з ним можна ознайомитися за цим посиланням http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html

Структура статті:

- УДК;
- прізвище автора(ів) та назва статті українською та англійською мовами;
- повна назва установи та підрозділу, де виконувалася робота українською

300

— та англійською мовами;

- анотація українською та англійською мовами;
- ключові слова українською та англійською мовами;
- розширена анотація англійською мовою (для статтей англійською мовою зробити розширене резюме українською) – Abstract; Обсяг до 1 сторінки;
- текст статті мовою оригіналу (структура статті: постановка наукової проблеми та її значення; аналіз останніх досліджень із цієї проблеми; формулювання мети та завдань статті; виклад основного матеріалу; висновки);
- список джерел (в алфавітному порядку). Оформляти у відповідності до вимог ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА;
- список джерел в романській абетці (транслітерований) – References.

Abstract

Анотація англійською мовою повинна бути інформативною (без загальних слів), змістовною (відображати основний зміст статті та результати досліджень) та структурованою. Англійська анотація повинна бути написана англійською мовою без використання автоматичних перекладачів.

2. Довідку про автора (додається) електронну та скановану з підписами.

3. Відскановану рекомендацію наукового керівника чи особи, яка має науковий ступінь зі спеціальності, що відповідає предмету дослідження для авторів, які не мають наукового ступеня (за підписом кандидата або доктора наук відповідного профіля; підпис завіряється печаткою). Тексти, що надсилаються до публікації у науковому журналі “Медіафорум”, підлягають процесу обов’язкового рецензування. Рукописи, повернені авторам на доопрацювання, належить в доопрацьованому вигляді надіслати до редколегії у визначений термін. Редколегія зберігає за собою право технічно скорочувати і редагувати рукописи. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають зазначеним вимогам.

Довідка про автора

Відомості про автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (установа, підрозділ)
Українською мовою	
Англійською мовою	
Контактні телефони автора	
Email	
Поштова адреса для листування	
Назва статті (мовою оригінала)	
Назва статті (англійською)*	* У назвах всі значущі слова (крім артиклів і прийменників) повинні починатися з великої літери (абсолютно неприпустиме написання лише частини смислових слів з великої літери). Наприклад, From National Interest to Global Reform: Patterns of Reasoning in British Foreign Policy Discourse
Транслітерована назва статті	
ORCID автора	

301

Автор надає право Чернівецькому національному університету імені Юрія Федьковича розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет

підпис

Приклади цитування та оформлення Списку джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА.:

Цитування:

- цитата розміром до п'яти рядків тексту подається всередині рядка і береться у лапки. Якщо у реченні зазначається прізвище автора, тоді після прізвища у круглих дужках необхідно вказати дату публікації та сторінку, наприклад, **(Тимошик 2004, 99)**, якщо наводиться тільки думка автора, то дужках у кінці речення зазначається – **(Тимошик, 2004, 99)**;

- блокова цитата, якщо цитується 5 і більше рядків тексту.

Подається у тексті з нового рядка через одинарний міжрядковий інтервал з абзацним відступом зліва для всієї цитати, без лапок. Перед блоковою цитатою та після неї йде один рядок відступу. Після цитати у дужках подається прізвище автора, рік та сторінка, наприклад: **(Кравченко, 2007, 55)**;

- якщо посилання на 2-3 авторів, то у внутрішньо текстовому посиланні необхідно перерахувати прізвища усіх авторів (через кому). Перед останнім прізвищем автора пишеться сполучник «та». Наприклад: **(Ward and Burns 2007, 52)**; **(Шульгін, Слободяник, та Павленко 2014, 41)**.

Багатотомне видання:

- внутрішньотекстове посилання на багатотомне видання має містити номер тому, який вказується після зазначення року видання, через кому, номер сторінки

вказується через двокрапку після тому. Наприклад: (Torez 1973, 2:45) або (Олійник 2006, 2:56).

Оформлення списку використаних джерел:

- Назва списку – **Джерела** (англ. Мовою – **References**) розміщується по центру сторінки. Після заголовку робиться відступ у 2 рядки;
- Бібліографія **подається в алфавітному порядку** (за прізвищем автора або редактора/укладача, якщо немає автора). Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині.

Приклади опису книг, статей та Інтернет видань:

302

—

<p>Книги 1 і більше авторів:</p>	<p>Pollan, Michael. 2006. <i>The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals.</i> New York: Penguin. Ward, Geoffrey, and Ken Burns. 2007. <i>The War: An Intimate History, 1941–1945.</i> New York: Knopf. Тимошик, Микола. 2004. <i>Видавнича справа та редагування.</i> Київ: Ін Юре. Ломницька, Ярослава, та Надія Чабан. 2009. <i>Регіоналістика.</i> Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.</p>
<p>Книга без автора (на початку подається прізвище укладача або перекладача:</p>	<p>Lattimore, Richmond, trans. 1951. <i>The Iliad of Homer.</i> Chicago: University of Chicago Press. Фіголь, Надія, уклад. 2009. <i>Українська мова.</i> Київ: НТУУ “КПІ”.</p>
<p>Окремий том багатотомного видання:</p>	<p>Hayek, F. A. 1995. <i>Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence.</i> Vol. 9 of <i>The Collected Works.</i> Chicago: University of Chicago Press, 1988–97. Олійник, Борис. 2006. <i>Переклади. Публіцистика.</i> Т. 2 у <i>Вибрані твори.</i> Київ: Українська енциклопедія, 2005-6.</p>
<p>Електронна книга:</p>	<p>Kurland, Philip. 1987. <i>The Founders' Constitution.</i> Chicago: University of Chicago Press. http://presspubs.uchicago.edu/founders/ (accessed April 12, 2018). Дахно, Іван. 2014. <i>Право інтелектуальної власності.</i> Київ: ЦУЛ. http://culonline.com.ua/full/959-pravo-intelectvlasn_dahnopdf.html (accessed April 12, 2018).</p>
<p>Статті з журналів – друквані та онлайн:</p>	<p>Weinstein, Peter. 2009. “The Market in Plato’s Republic.” <i>Classical Philology</i> 104: 439–458. Роїк, Максим. 2014. “Сучасний стан довкілля.” <i>Біоенергетика</i> 1(5): 21-23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2015_1_7</p>

Посилання на автореферат або дисертацію:	Herberg, John. 2007. “Relief for Termination of Employment”. PhD diss., University of Chicago. Саленко, Олександр. 2001. “Наукові основи високо ефективного гідрорізання.” Автореф. дис. канд.техн. наук, Національний Технічний Університет України “Київський Політехнічний Інститут”.
Матеріали конференцій:	Поліщук, Олег. 2008. “Інженерія програмного забезпечення.” Матеріали конференції молодих вчених, Київ, Червень 25-29.
Офіційні документи:	U.S. Congress. House. Committee on International Relations. 1997. The Threat from International Organized Crime and Global Terrorism: Hearing before the Committee on International Relations. 105th Cong., 1st sess., October 1. Верховна Рада України. 2015. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про Національну поліцію”. 2 сесія, Грудень 23.

303

References

Список джерел в романській абетці (транслітерований) також слід оформляти у відповідності до вимог **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА**;

Транслітерований список джерел (References) необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список джерел, поданий українською мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, поданому латиницею. Назва трансліерованого списку літератури має бути англійська: References. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

Наукове видання

МЕДІАФОРУМ

Том ІХ

Збірка наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. – Том 9. – 304 с.

Комп'ютерна верстка – І.С. Осадца

Підписано до друку 28.12.2021. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 16,6.

Обл.-вид. арк. 17,8. Зам. 3-114.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.